

Looming

2

1979

EDGAR VIIES

Friedebert Tuglas (Pronks) 1977

7
LOOMING

2

1979

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

ŠEFID

Lukkseppi, insenere, kütjaid, kokki,
kel kuuma pliidi ees on seista piin —
tööhulle, veenuskeid ja lobamokki,
kõiksugu rahvast õhtulauas siin.

Kamp toimekaid ja rõõmsaid kollanokki
poe juurest läbi käinud, kaasas viin,
ju grokki seganud ja jäänud jokki;
direktoril kuid pihus aspiriini.

Linn maale tulnud tööle tagasi
ning ühes võtnud oma pagasi.
Nüüd käratseb, et kõmisevad kojad.

Vait, iseendas, kohkvel kuulab talu,
täis emasüda vaibumatut valu,
et päriseks ei jää need kadund pojad.

SÜGIS 1978

Sügisjoonik krudiseb pihus,
nälja-aasta nägu on ilm.
Jookseb soomeugrilik film,
valgus koondub verevas vihus.

Saali värve lainetab, valgub.
Valusad on veelinnud linal.
Taevasinal, pilvede tinal
ajalugu tiheneb, kalgub.

Kaugus paotab kõledaid lauge,
undab aeg ja vihiseb iil, —
öös, jääs hõõgub olelusmiil.
Ainult ruum on tõeliselt kaugel.

Tõuseb tuleasemelt are
hing, ja paadis edasi sõuab
Linnuteed siis sinna, kus nõuab
endale ta Toonela tare.

Ei ta kiusa elavaid, paina,
tagasi sealt tulemas aina

meie hulka, pakkumas nõu
neile, kes on kaotanud jõu.

Kellele on kodumaa püha,
sellele see, mis muistne, üha
ema hällilauluna näib,
kaasas musta mullani käib.

Puhkeb soojas sajus jasmiine,
maa veel viinakuuski on tiine,
südames kuid liigatab talb:
sügis on kehv, talv tuleb halb.

RICHMANN

Eesõuel soome sepp, must higist turi,
noort täkku rautab, nii et kajab hoov.
Rull kaenlas, seisatab, — ja möödub puri
all Neeval nagu õhuline soov.

Ei nooli hinge Lutsifer veel kuri,
see piksevardas valvab meelt, mis loov.
Töökotta tõtand läbi Peterburi,
et joonistest saaks masin tulutoov.

Ei ole enam mõtteid andnud vabaks
pilt sügistööst, kus koodid ise rabaks,
sest Ratio on tulnud ajajärk.

Ning valgustatud vaimusilma ette
hetk maalib tõeluse, ei meeletette —
ju rehe all käib tema kaadervärkl

LÕKE MUSTAMÄEL

Kus raskus, rõskus rõõmsaid meeli rõhub
oranži tulekeele ootel — kivi rinnalt,
pappkasti-, prahihunnikust, maapinnalt
suits üles pürgib, halli seina lõhub.

Eks viirastuslik saba sattu viirga
ja kõnele taas hilismöödujale:
tuhk, peida oma rüppe risu pale,
kus vorm on vilets, sisugi ei kiirgal

Veel kirguks nagu kahmatuvaid süsi:
«Must, nii must surma vikatil on lüsil
Ei salli sinu ööd, oo igavik!»

MATS TRAAAT

Taas kurbust — mis küll tüütu, igandlik —
paneelirägast läbi linnaveere
toob südamesse süte miserere.

LEHEKUU

Toob hommik pikaldasi kõnelusi
ja lootust loitvat, viikingpurjelist.
Koob vaikseks röömuks meel ju kangastusi:
tamm öösi alustanud öitsemist.

Vihm silunud ja peitnud konarusi,
kesk idunurme õrna punamist
vaid üksi mustab vastu pärimusi
paekivist rootsiaegne murdund rist.

Ja üha, üha midagi on püha —
taas rannal kordab karge meremüha
ning suveks sulaneb üks jahe kevad.

Mets luulelisi heiaastusi loob.
Ei tea veel päev, mis valge öhtu toob:
Marss öppust teeb, et ruudud klirisevad.

ÕHTUSED KÕNED

Aastad lähevad inimese sees mööda
päikeselaigud seinal
hommikute vine

protestist algab isiksus
Aeg kasvatab pilte
sapikivivalusaid

Hobune kes on ketti saanud
ei unusta seda
iiäl

Surmast armastusest märgitud
vormide ammendamata puuraukude ääres
häbenemata elu inimlikku sisu

meenutad neile
kes pole veel
igavesele vaimutuse unele suikunud
et kui
maailmatamm kõigub ähvardavas formis
siis

see ei saa inimese sees mööda minna
märkamatuft
libisemisi
nii
nagu
puri
Harku järvel

VAIDLUS

Mis on esmane
mis teisene
milleta saab koguni läbi
mis on ülendus
jumalatega rinnutsimine

kodumäel
lootoseõiel

Ekskavaator muneb punaseid torusid
soomulda

Maaparandus
maailmaparandus
kumb on esmane kumb teisene
maa-
või
ilma-
parandus

kodumäel
lootoseõiel

Katki laager võll hammasratas
üks kobakas teine pulikas
Ptüi
Ära riimi: sigaretietüi
vaidle teises kohas
teiste meestega
kas maa- või maailmaparandus
esmane teisene

foo varuosad siia
kui saad
kui oskad
kui vähegi võimalik
kui
kuid

kodumäel
lootoseõiel

MATS TRAAAT

Vladimir Beekman

EESLI AASTA

1

Mu nimi on Artur Janno.

Teadsin kogu aeg, et pean midagi meelde tuletama, ainult ma ei teadnud, mis see nimelt on. Nüüd tean. Nimi. See on kõige tähtsam. Sellela ei saa iiveldamaajavalt hõljuv maailm minu ümber ja minu sees ilmiski paigale jääda ning viimaks pöörab ta mu lõplikult pahupidi, teeb nimeta ja näota tõmblevaks tombuks, mis kaob maailmaruumi püde!aisse hoo-vustesse nagu algvalgu kübe ürgmeres.

Mu nimi on tõepoolest Artur Janno! Oled ajakirjanik. Või olin? Tõtt-õelda pole mul enam täit kindlust oma olemasolus pärast kõike juhtu-nut, pärast seda kohutavat tõuget seal päikesest läbikiiratud väljakul, mis mind otsekui poksikotiga vastu oimuluud tabas, mu mingsisse tühju-ssesse paiskas ning mis jäi peas vastu kajama lõputu huilgena, mattes kõik, ka mu enda nime.

Sellest silmapilgust peale, tundub mulle, olen lakkamatult püüdnud seda meelde tuletada. Kuidas, kuidas see kõlas? Ar... ja-ja-ja... Lähen üleni külmaks hirmust, et olen ta jälle käest kaotanud. Kuhu ta kadus? Ma ei kannata hetkegi kauem olla nimetu. Hakkame otsast peale. Olen ajakirjanik, aja-kirjanik, mis see ka tähendaks. Mu nimi on... nimi on...

Valge pimedus laiub mu ümber.

Ar-tur Jan-no!

Kuum kergendustunne vajub voona minust üle. Nüüd on jälle olemas pidepunkt, mille külge klammerduda, haakuda küünte ja hammastega ning tihkuda õnnelt, kui unustuse raskus nagu taanduv laine mind uue hooga püüab lahti kiskuda. Kui tal see õnnestub, hõljun ma minema teadmatusse, mis on kõige lõpp; kuni pole veel teadmatust, pole ka lõppu. Meeletu, näota ja nimeta hirm tõuseb mulle sealt vastu, see on rohkem, kui taluda jõuan.

Artur Janno... Kerge tõuge läbibastab laevatekki mu jalge all ja mind ennastki. «Malta Risti» kohmakas valgeks võõbatud kere puudutas sadamakaid. Kõigist laevateki ja salongide kõlareist kostab õudustteki-tavalt reibas muusika, see äratav nostalgilist nukrust puuhobustega karussellide ja luikvalgete reisilaevade lahkuva ajastu vastu. Eemal, sadamapaviljoni kõrval, suruvad laevale vastutulnud kohalikud elani-kud ennast meeletult vastu hõbedast raudvarbadest aeda ning jäl-givad ahnelt, pilku pööramata «Malta Risti» viimaseid, silmale peaaegu tabamatuid manööverdusi, mis eelnevad sildumisele.

Nad sihivad laeva eriskummaliselt himukate, nälgaselt läikivate silma-dega. Mõned kärsitumad on näod jõuga varbade vahele litsunud, veel natuke, ja kõrvad kukuvad nätsudes teisel pool aeda tolmunud asfaldile.

Laeva tulek on siin ometi igapäevane asi. Käib ju «Malta Rist» sellel, ühel viimasel püsival reisiliinil päevast päeva, viis tundi Seranast Anta-fagustasse, viis tundi tagasi. Aga nad põrnitsevad ometi laeva kui ilma-imet. Kas tõesti täna, homme ja ülehommene ühte viisi? Või on nimelt täna miskit erilist lahti?

Õieti osutus ju «Malta Rist» ainsaks vahendiks, et Minorile pääseda. Ei Antafagustas ega kogu saarel leidu lennuvälja reisilennukite tarvis. See on iseäralik, eriti praegu, kus kõik asjalikud inimesed on ammugi tunnetanud aja kinnimaksamatut väärtust ning hakanud reisima lennu-

VLADIMIR BEEKMAN

kiga, mitteasjalikud aga rahuldavad oma merehimu ristlemisega ujuv-hotellides, mis ei pea ühtki kindlat liini.

Rõõmustasin, kui kuulsin, et lennukiga jõuan ainult Seranasse ja edasi pean tahes-tahtmata sõitma laevaga. Ma pole veel kunagi leidnud mahti lõbusõitudeks, aina kihutan kiirrongi ja lennukiga, sest meie elukutses peavad sul pärast kolmekümmend olema silmad kuklas ja jalad seljas, kui ei taha, et nooremad mööda lähevad. Aga laevasõit tundub olevat üks väheseid asju maailmas, mis minu jaoks on läbi aastate säilitanud oma lapsepõlveaegse võlu. Küllap ka tänu sellele, et ma pole kunagi saanud isu täis sõita. Laevas oled kui kaldale maharaputatud argielust välja löigatud, kõik su ümber on natuke ajatu ja natuke ebatõeline, pidulikult aeglane, sa ei saa ennast hingetuks tormata, magamisaega maha magada või söögikorrast üle hüpata. Muul ajal teen seda kõike ühtelugu, kuigi see mulle põrmugi ei meeldi.

Õieti imelik, kentsakas lugu selle aerodroomi kadumisega. Peaksin veidi vanu asju üles kaevama, vahest saab hea artiklisarja. Minu teada pole sellest keegi kuskil kirjutanud. Veel sõja ajal, kui Minor alles kuulus Briti protektoraadi alla, paiknes saarel lennuväebaas, mida kasutasid kaugpommitajad, sellest on juttu sõjaaajaloos. Nüüd, kui mu pressiajentuuri juhtkond lõpuks ometi langetas otsuse minu akrediteerimise kohta järgmiseks kaheks aastaks erikirjasaatjana Antafagustasse — sigadus, et sellega nii kaua venitati, kas ma neile kõigile vähe olen oma sõitudelt suveniire kaasa vedanud, pastapliatsist viskipudelini ja auto udulaternatest stereokomplektini —, sain teada, et lennuühendust Minori vabariigiga pole, sest saarel puudub lennujaam. Kuhu see sai, ei osanud keegi seletada. Avik Nersesjan, kes istub meil kohaliku tähtsusega väliskandaalide peal, arvas meenutavat, et tegemist olnud mingi omaaegse suurejoonelise majandusafääriga, aga üksikasjad olid tal lootusetult uute sensatsioonide lademe alla mattunud. Isegi tänapäeval tundus natuke uskumatu, et keegi võinuks terve lennujaama väljavedamiseks maha sahkerdada.

Nõnda palju teadsin välja sõites ja niisama tark olin kohale jõudes. Palavikuliselt läikivate silmadega rahvasumm raudaia taga võinuks illustreerida saarlaste kontaktijanu, kuid ei seletanud kõige vähematki. Tühja kah, küll ma tulevikus kõik teada saan, laske mul jalad maha toetada, varsti leian igas Antafagusta suuremas baaris endale paraja informatsiooniallika, see tehnika on üle maailma ühesugune. Pole veel sündinud baaritipsutajat, kes priipitsist ära ütleks. Mina sulle, sina mulle. Ajakirjanik elatub uudistest, sestap kui tahad ajakirjanikuga sõprust pidada ja tema kulul juua, varu sensatsioone ja hoolitse selle eest, et need oleksid teiste omadest pool päeva värskemad.

Ma olen Artur Janno, esimest korda Antafagustas, teatmeteoste tarkus peas, seisan laevatekil, käe peal mantel, see minu ustav helepruun, tunamullu Prahast ostetud vihmamantel, kuulen, kuidas mürtsub talumatult optimistlik muusika valjuhäälditest, ja mõten: huvitav, kas niisuguse kääbusriigi pealinnas mõnikord peaks juhtuma ka midagi erakordset, millega ma parajalt ponnistades saaksin lehtede esikülgedele hüpata?

Peamasin jääb seisma, ventilaatorid vaikivad ning teki vibratsioon, mis seni põlvedesse tõusis, lakkab äkilise võpatusega. Vaatan laeva ja kai vahele jäävasse pilusse ning tunnen selgesti, kuidas kõik ümberringi, nii laev kui saar vaikselt õõtsuvad selles õlika läikega sadamabasseini-vees, mis pilust mulle vastu helgib.

Kuid see võpatus äratav lihastemälus otsemaid uuesti tolle teise, mis tuli õieti palju hiljem, tolle päikeselise platsi oma, raske õhuline virutab mu teadmatuse umbkotti ning ma pean sellest väljaronimiseks jälle hakkama valulise pingutusega oma nime meelde tuletama, algusest peale, tõtlikult ning hirmuga, sest kuskilt tõuseb tulvaveena tunne, et seekord võin hiljaks jääda ja selleks ajaks, kui ma oma nukilise nime viimaks mälupõhjast üles sopran, on kõik juba asjatu. Kas ma hõljun nüüd siis tõepoolest minema teadmatusse, mis on kõige lõpp?

Ar-tur Jan-no.

Neil kahel tähenduseta sõnal on maagiline jõud. Nad on nagu ankur,

mis merepõhja haakub. Libisemine teadmatus suunas lakkab, kaaluta olek kaob ja enam pole sugugi ükskõik, kus on ülemine, kus alumine pool.

Mu jalge all on kindel maa, on pörand, mille õõtsumist ma ei tunne, ehkki ta võib seda vaevumärgatavalt teha. Seisan oma numbritoas hotelli «Arhipelaag» kuuendal korrusel. Hotelli nimi on veidi suurustav, sest peale peasaare kuulub Minori vabariigi koosseisu veel ainult kolm pisi-kest asustamata maalappi ümberkaudseis vetes, rohkem laidu kui päris- saart, mandrilavalt tõusvat vooreharja. Aga väikerahvad võtavad neid asju iseäranis täpselt, siin on targem moka maas hoida. Seisan ja vaatan seinast seinu ulatuvasse aknasse. Seal all tunglevad kitsal mereäärsel terrassil Antafagusta majadekobarad. Rühmiti valged koloniaalajastu ametihooned, siis lopsakate puuvõradega väikesed pargilapid ja üksikud aadli- ning kaupmehevillad nende ääres, ning justkui vägivaldselt nende loomulike tunduvate gruppide vahele lükitud moodsad tahukad, mis ohtraist klaasipindadest läigivad. Siiagi on jõudnud pruunikas suitsu- klaas, mis päikesekiiri ja möödujate pilke peatab, ilma et ruumisviibi- jalle väljavaadet keelaks.

Pooleldi majade varju kadudes valendab sadamas «Malta Rist» oma mustpunast triipu laia, tahapoole längus korstnaga, kust praegu suitsu- vinetki ei tõuse. Seal koristavad stjuuardid uute reisijate ootel salonge ja baarimehed kallavad klaasipärasid kokku, et nendega poolikuid pude- lei tempida. Keskmine brändi, mida neil läheb kõige rohkem, laseb lisada kuni kümnendiku võrra solki, siis ei tee tavaline maitsmismeel veel vahet, see on neile eksimatult teada.

Kui ma seal niiviisi seisan ja toimekatele baarimeestele ning tolmu- imejaga vaipkatteid kraasivatele stjuuarditele mõtlen, heliseb maheda nõudlikkusega telefon. Olen kindel, et valeühendus või äärmisel juhul mõni preili seesuguste seltsist, kes professionaalsest huvist igapäev hotellinumbrid läbi helistavad ja oma teeneid pakuvad. Minust ei saa siin linnas veel kellelgi aimu olla, ainult ma ise teangi, et Artur Janno seisab juba hotelli «Arhipelaag» kuuenda korruse numbritoas ja teeb silmitsi linnaga tutvust.

Aga ei.

«Mister Janno?» kõmiseb kõrva ääres oratorlikult koolitatud bariton. «Rõõm teid tervitada Minori pinnal, mister Janno!»

Olen päris kindel, et videotelefoni laialdasem levik viibib mitte tehni- liste raskuste, vaid psüühiliste tõkete tõttu. Kellele seda vaja on! Vastik mõelda, et sinu üllatusest kohtlane või pahameelest kõver nagu ilmub teadmata kust helistava uudishimuliku tundmatu ette ekraanile niipea, kui tõstad kella peale toru hargilt.

Natuke laulev inglise keel, mõjustatud Minori enda keelest, mis ling- vistide mõneti vaieldavat arvamust mööda võis olla kunagi kujunenud foiniikia, araabia ja veel mitme semiidi keele ürgammusel koosmõjul siiani kindlaks tegemata algkeelest. Olid Minori muinasasukad hõimluses etruskidega? Või baskidega?

«Mister Janno,» kõmiseb mu kõrvus elumehelik bariton. «Minu nimi on Ares Damian. Ma räägin teiega Minori internatsionaaldemokraatliku liiga nimel, mille esimees mul on au olla. Olime väga rõõmsad, saades kuulda teie saabumisest Antafagustasse. Me teame hästi, et teie austatud kodumaa on alati lugupidavalt suhtunud internatsionalistlikesse ja demo- kraatlikesse põhimõtetesse, seepärast on meile pidulikuks, tõesti tähele- panuväärseks sündmuseks teie kui esimese erikirjasaatja siiasõit. Kas me tohime teid paluda väikesele mitteametlikule lõunasöögile teie hotelli restoranis kell pool kaheksa? Te teeksite meile suurt au.»

Mu pea hakkab baritoni sujuvusest veidi pööritama, nagu seisaksin suure, kiiresti voolava jõe kaldal ja vahiksin üksisilmi vette, siis on mul alati tahtmine ohust hoolimata pea ees vette hüpata. Ei tule meelde ühtki ettekäänet äräütlemiseks. Kas sellel olekski mõtet? Avik Nersesjan õpe- tas küll: ära kiirusta tutvuste sõlmimisega, sa ei tea algul tuhkagi, nad mässivad su sisse nagu ämblik kärbse, pärast, kui oled juba mingi era- konna külge nõõbitud, ei keeruta miskil moel välja! Tühja, tühja, ei ole ma ju suursaadik, diplomaat, kes peab viimast kui astumist ja ütlemist

kaaluma, et teda vääriti ei tõlgitsetaks, ajakirjanik selleks ongi, et kohutada kas või vanasarviku endaga ja kummutada Peltsebuliga klaas tulevett siin, teine seal, kui aga on lootust põrgu ja puhastustule värskemaid uudiseid teada saada.

Damian peab vahet, andmaks mulle aega neid mõtteid mõelda, ja lisab:

«Lõunasöök toimuks kõige kitsamas ringis ja täiesti mitteametlikult» — ja juba üsna usaldavalt: «Meile oleks väga tarvis rahvusvaheliselt tuntud ajakirjaniku abi, teie abi, mister Janno!»

Mulle meeldivad head restoranid. Mul on põhjust oletada, et «Arhipelaagi» oma on Antafagustas üks paremaid, hotell on esinduslik. Ma pole sugugi õgard, kuid hästi süüa ja mõnusalt juua — need on pea ainsad hellitused, millega ma oma vaest patust keha olen turgutanud. Tõesõna, ta on seda väärt, tihtipeale võtan ma talt viimase välja. Ajakirjanik on hunt, keda toidavad jalad. Meie päevil, mil kõik toimub peadpööritava kiirusega ja korrespondentsid aeguvad loetud tundide möödudes, on see võiduajamine ajaga muutunud peaaegu väljakannatamatuks. Kui mõnikord natuke tagasi ei tõmba, kukud kokku nagu äraetud hobune, oskus hästi puhata on kuld väärt.

Pealegi on ärganud mu uudishimu. Vajavad abi? Samas meenub mulle mu eelviimane lähetus Aafrikasse. Jõudsin Katsungasse kaks päeva pärast järjekordse riigipöördekatse nurjamist, kinnivõetud palgasõdurid istusid pogriss, olid topitud mööda üksikkonge laiali ja nende käest püüti välja pigistada, milline opositsiooniline rühmitus või välisriik seisib nende seljataga. Mehed istusid ja vaikisid — vähem põhimõtte kui läbielatud šoki tõttu.

Vabariigi võimud tahtsid hirmsasti teada, milline vaenlane riigipööret kavandas. Seni teati ainult toimunut: südaööl ilmus randa mootorpaat relvastatud meeste salgaga ja samal ajal pani tundmatu lennuk teise grupi maha lennuväljale. Võimuhaarajate õnnetuseks pidas aga kohalik sõjavägede ülemjuhataja parajasti sel ööl traditsioonilist vägede äkkülevaatust, kõik teadsid seda loomulikult ette ja ükski sõdur ei maganud. Merelt ning taevast pudenenud vastased osutusid teretulnud märklauaks, põrguliku ragistamise tagajärjel jäid neist hommikuks ellu ainult mõned üksikud õnneseenud, mustad ja valged, kes olid taibanud kohe trupide alla ja kraavidesse peitu pugada ega tulnud enne välja kui valges, valged lipud pea kohal. Selleks ajaks oli laskmistuhin juba möödas ning vangid viidi kongidesse.

Mulle öeldi, et eriti tähtis mees peab olema valge salgaülem, kes pole seni sõnagi öelnud ja kelle päevikut keegi lugeda ei oska. Palusin puhast uudishimust seda näha. Kui mulle must kaustik kätte anti, suutsin vaevu hüüatust alla suruda — tuttavad sõnad tantsisid kiirkirjas mu silme ees.

Lasksin ennast tema juurde viia. Keskvangla muldpõrandaga kongis kõssitas maa peal trussikutes kogu. Kõik muud rõivastusesemed olid kohalikud sandarmid talt tarbetuse pärast ära võtnud. Mehike põrnitses liikumatult ühte punkti, küllap mõtles piinavalt järele, miks asi siiski nõnda läks. Meie sissetulekut ei teinud ta märkama. Astusin vangi selja taha, müksasin teda ribidesse ja käratasin:

«Kuradi oinas! Milline idioot sind siia pärapõrgusse kupatas?»

Emakeele kõla tegi imet. Mees võpatas, keeras ennast minu poole ja hakkas parinal rääkima, jõudsin vaevalt tõlkida.

Kui Katsungast ära sõitsin, viidi mind presidendi limusiiniga lennuväljale ja riigisekretär ütles, et mulle on esimese välismaalasena taotletud Revolutsiooni Risti aumärk. Kes teab, vahest saadavadki kunagi väärtpanderolliga ära, kui neil ainult vahepeal uut riigipööret ei tule. Mulle oli oluline, et sain paar priimat joonealust. Järsku koidab siin midagi samaväärset?

Järgmise viie minuti jooksul otsin oma kohvrast värsket särki ja libistan käega üle lõua. Mõnikord on kasulik, et oled valgetverd ja karvakasv ebamääraselt hele, tõmmum mees ei pääseks teistkordsest habemeamajamisest, minul käib küll, sellega võidan jälle veerand tundi.

Järsku pilt numbritoast moondub, lööb virvendama ja kisub kakra

nagu kõrbev foto või kujutis ootamatult rikkiläinud televiisori ekraanil. Mu kõrvus kumisevad järjest kõvemini mingid sõnad, tundmatud sõnad, mille kõla tundub Minoril elatud aja jooksul tuttavaks saanud olevat. Kes neid sõnu siis korrutab, kui ma seda ise ei tee? Ma ei näe mõnda aega midagi, sõnad aga valjenevad, kuni ma korruga märkan, et see olen ikkagi mina ise, kes neid kordab, ning samas on ka nende tähendus hoo- bilt mu teadvuses.

... See kõik algas sel õnnetul, kolm korda neetud päeval, kui Kolo jooksis öhtul ähkides mööda mäenõlva üles mu ukse taha ja karjus:

«Stemo! Stemo! Jäta oma kitsed ja kalavõrgud kus kurat, me oleme sinuga rikkad mehed! Kõik see kivi, mis meil kamara alt välja kipub ja sahka lõhub, on kallid maak! Varsti makstakse meid miljonärideks!»

Arvasin, et ta on ogaraks läinud. Eks ikka sellest otsatust vaesusest, mis ei lasknud kunagi kõhtu korralikult täis süüa. Kolo oli ennegi külas veidi imelikuna tuntud, nüüd pidi ta olema lõplikult nupust nikastanud. Teadsin teda lapsest peale. Nende pere kolis meie külla kiltmaalt, kui Kolo oli alles pisike poiss. Mõne aja pärast levisid visad jutud, et Kolo isa Nikanor olla kiltmaal kellegi rändaja öösel maha löönud ja tema raha endale võtnud, nende veeringutega ta meie külas tükikese maad ostnudki, südametunnistus ei lasknud vanas elupaigas rahu leida. Seda ei saanud keegi enam kindlaks teha, aga jutt käis perest perre. Mina sellest ei hoolinud. Nikanor oli küll sünge krussis habemega mees, kellest paljud eemale hoidsid, kuid ma rahustasin ennast sellega, et kui ta ka ränduri maha löi, siis oli Kolo tol ajal igal juhul alles liiga pisike, et sellest osa võtta, ja sõbrustasin Kologa ikkagi.

Seal kiltmaal söövad nad ainult paljaid kartuleid, muud neil ei kasva. Ja needki ei lähe suuremaks kui põidlaots, ühelt küljelt on nad alati rohelised, rääkis mulle Kolo, sest kive katab seal nii õhuke mullakiht, et see ei suuda varjata mugulaid päevavalguse eest. Sellest kartulist kaob naistel juba kolmandal kuul pärast sünnitamist rinnapiim ja imikutele antakse kaltsu sees kartulipudi lutsida, ime, kuidas seal meestest veel siiski nii palju asja on, et lapsi ülepea sünnib. Aga kiltmaa lapsed on algusest peale teistmoodi, justkui ohnud, nad mõtleavad iga asja juures kohutavalt kaua ja kui mõtlemisega viimaks valmis saavad, siis asuvad tingimata valest otsast töö kallale, sinna ei ole midagi parata.

Kolo ei muutunud ka suureks kasvades. Kui ta oma kallakult põllu- lapilt läks korjama kive, mis igal kevadel uuesti maa seest välja kerki- sid, alustas ta igal aastal ikka põllu alumisest servast, nii et pärast vee- resid ülevalt poolt lahtipääsenud põrakad alla ja põlluserv oli täpselt niisama kivine nagu ennegi — hakka aga otsast peale. Katsusin teda mitu korda juhatada, aga ta aju oli kord juba nõnda loodud, et sinna ükski tarkus pikemaks pidama ei jäänud.

Põllud olid meil söögilaua-suurused ja kiltmaa serva peal kiivas. All sinetas meri, kust me käisime võrkudega leivalisa püüdmas. Ega see meie kiltmaa kuigi kõrge ole, vahest kolmkümmend meetrit, me ainult hüüame teda sellise uhke nimega, aga ta serv vastu merekallast on järsk ja ham- buline. Seal tulebki kõigepealt päevavalgele too pruunikas ja teraline kivi, millest kogu saar on kokku pandud ja mille otsas kõik meie esi- vanemate kümned põlved suures viletsuses elasid, teadmata, et kõnnivad kullasoonel.

Seda ei avastanud mõistagi Kolo. Lihtsalt kunagi väga ammu võttis üks tollal väheseid juhuvõraid, keegi hollandi turist, veidrik teadagi, kiltmaalt kaasa telliskivi-suuruse kandilise kamaka seda saare pruunikat emakivi ja viis kohvris koju. Ju tal polnud meilt paremat viia. Oli ikka algul hoidnud kirjutuslaual ja näidanud külalistele, aga kui tüdis, viis esikusse, pani seal maha ja lükkas jalaga uksele ette, kui oli tarvis, et see lahti seisaks.

Läks aega palju läks, ükskord tuli keegi geoloogist või mineraloogist sõber talle külla, kivi olnud parajasti ust toetamas ja külaline löönud hämaras esikus varba selle vastu ära. Eks oma kalli varba valu läbi ole ennegi üht kui teist avastatud. Mees kummardunud vaatama, mis kõva

jäänikas see põrandal vedeleb, silmanud eriskummalist kivimit ja tärnanud professionaalse huviga nõutanud selle endale. Nädal aega hiljem tormanud ummisjalu kohale: kust pagana kohast sa selle muinasjutuliselt rikka fosfaadi võtsid? Maailm on silmanähtavalt ülerahvastumas, iga leivapäts ja iga väetisekott kaalub järjest rohkem kulda, sest meil ja meie lastel on nälj varuks. Niisugust ladet ei või ometigi maa sisse jätta!

See oli veel inglaste aegu, enne sõda. Äkki ilmusid kiltmaale — suurruke see meil on, vahest paarkümmend ruutmiili — võõrad mehed, ja veel niisugusel hulgal, nagu siinkandis keegi elades näinud polnud, enamalt jaolt ruudulistes pintsakutes krapsakad mehikesed, tšekiraamatud taskus. Hakkasid maameestelt krunte üles ostma igasuguste senikuulmatute kompaniide volitusel, kellest pooled kandsid kirjapeas esikohal sõna «British» ja pooled «International». Pakkusid päris korralikku hinda, meie kuiv kiltmaa ei maksnud seni suurt midagi, kui hästi tingida, sai nende pakutud raha eest endale koguni Antafagustasse väikese maja osta. Ainult et need, kes siis kiiruga oma maatükid maha müüsid, oigasid pärast ja kiristasid hambaid — niisuguse võileivahinnana paistis neile see maamüügist saadud raha mõne aasta pärast, kui fosfaadibuum oli haripunkti jõudnud.

Meie pere ei müünud esimestel aastatel jalatäitki. Ega kokkuostjad väga peale ka käinud, otsisid rohkem kiltmaa keskel, et krundid oleksid ühes tükkis. Käisid jutud, et ehitavad sinna kaevanduse ja selle juurde terve alevi, kus tööd jätkub igapähele, seda viimast ei pidanud meil küll paljud võimalikuks. Aga proovikaevamistest tol ajal palju kaugemale ei jõutud, sõda tuli peale, ma arvan, et enne sõja algust läks korda vahest kümmeaastane laevatäit fosfaati minema saata. See oli omast kohast hea ka, seft kuhu nad muidu sõja ajal selle aerodroomi oleksid teinud?

Pärast sõja lõppu ilmus välja Konsortsium, see ostis lennuväebaasi ümbruses paiknevad maatükid üles ja hakkas sinna esimest karjääri kaevama. Käisime seal suure huviga vaatamas, kellelegi meist ei võinud pähe tulla, et see põrguauk varsti meie kõigi maatükid neelab. Ma olin alles hiljaaegu matnud isa ja ema, kes nagu pikki aastaid kõrvuti elanud abieluinimesed sageli surid nädalase vahega ning kelle me sama nädalase vahega kandsime külakalmistule kivisammaste alla. Sain esimest korda omaette peremeheks ning meie väike kivimaja vana piinia all, veerjad põllulapid ja klibune lambakarjamaa tundusid mulle nii kallid, et ma poleks neid ka kogu maailma kulla eest ära andnud. Kui Konsortsiumi ametimehed tulid mulle auku pähe rääkima, naersin neile näkku.

Pealegi ei vajanud ma raha. Vahepeal oli olnud sõda ja see jättis meile väikese varanduse. Kord sõja lõpupoole tuli suur vigane ameerika pommilennuk nii raskelt maha, et löi kõik telikurattad alt ära. Need tormasid üksteise sabas lennuki juurest minema ja panid ajama otse piki maandumisrada. Selle ots näitas juhtumisi meie maja peale. Juba tükk aega pärast seda, kui lennuk ise purukskistud kõhuga maandumisrajal lösutas ja praginal põles, kihutasid neli tohutut rasket kummirõngast päralt, löid seintest ja katusest läbi, pühkisid maja minema ning sööstsid kivinukkidel hüpeldes alla kalda poole, kuni suuri veesambaid üles paisates merre kadusid.

Ratastel oli hirmus jõud. Meie elumaja ja lambalaut pillutati kivihaaval mööda mäekülge laiali, justkui oleksid nende sees lõhkenud lennukipommid. Õnneks olime meie ise parajasti ülemisel põllul, kust seda hävitustööd abitult pealt vaatasime, ka meie lambad ja kitsed ronisid toitu otsides mööda mäeveeru ringi, nii et otsa sai ainult päev varem poeginud must utt koos kahe tallega, kes jäid teistest lauta maha. Hirm ja ahastus oli muidugi suur. Meile anti aerodroomilt sõdureid ja veoauto abiks ning sügiseks saime uue majakese püsti. Aga kui sõda lõppes, näitasid ameeriklased laia joont ja maksid meile sõjakahjud kinni. Musta ute ning lambalauda eest saime nii palju raha, nagu olnuks tegemist puhastverd araabia traavliga kuninglikust tallist.

Isa vahetas neid dollareid vähehaaval, ainult väga hädalise vajaduse korral, nõnda jäi neid veel mullegi paras peotäis päranduseks. Pealegi oli mul leib olemas, kala püüdsin ise võrkudega merest lisaks ja seda, et võiksin endale osta kõiki neid loendamatu riistu ja aparate, mida mu

korter, kelder ja garaaž praegu on täis tuubitud, ei saanud mulle toona pähegi tulla. Ma ei kujutanud siis üldse ette, et maailmas on nii palju igasuguseid asju ja et inimestele võib paista, nagu oleksid need kõik eluks vajalikud.

Aga nagu öeldud, kõik algas nimelt sellel kolm korda neetud päeval, kui Kolo ähkides meie ukse taha jooksis ja röökis nii, nagu oleks teda paljaste päkkadega sütele sunnitud:

«Stemo! Stemo! Jäta oma kitsed ja kalavõrgud kus kurat, me oleme sinuga nüüd rikkad mehed! Kõik see kivi, mis meil kamara alt välja kipub ja sahka lõhub, on kallis maak! Varsti makstakse meid miljonärideks!»

Ja tõsi ta on, miljonärideks võidakse meid tõesti maksta, kui nii edasi läheb. Ainult et sellega on seotud mõned teised asjad, mis mulle juba hoopis vähem nalja teevad. Ja oleks, et üksi minule! Ma ei tea enam ammu ühtki inimest, kes meil ennast halvasti ja häiritult ei tunneks, ehkki oleme kõik viimse ni oma kunagise vaesuse unustada jõudnud.

Kas nõnda maksame rikkuse eest?

Ar-tur Jan-no...

Missugusest kummalisest nägemusest ma praegu välja tulin! Mingid tohutud mustad rattad kihutasid üksteise kannul kiirrongi kiirusega peale väikesele kiltkivist laotud majakesele, löid seintest läbi, paiskasid kiviliistakud plahvatuse jõuga mööda mäekülge laiali ning söötsid ise kaldanõlvast alla, üle pruunikate kivinukkide ja koltunud rohututtide otse sinava mere poole, kuhu nad veesambaid tõstes ka kadusid. Kus võisin ma midagi seesugust näinud olla? Kas kinos?

Korraga lööb mu hääletu nägemus virvendama ja kaob ning ma mäletan jälle, igasuguse pingutuseta, et olen Artur Janno, ajakirjanik, esimest korda Antafagustasse akrediteeritud kirjasaatja. Seal pole meie omadest varem kedagi olnud, seal hakataksegi meie üle otsustama selle järgi, mis sa teed või tegemata jäta, ütles pressiagentuuri asedirektor mind teeles saates, vaata siis, et sulle keegi ei saaks midagi nina peale visata.

Otsustama? Mida nad otsustama hakkavad?

Väljak on päikesepaistet nii täis, nagu polekski see tasane plats, vaid hoopis nõguspeegel, mis kõik kiired endasse koondab ja enam välja ei lase. Autokatuste tulikuuma pleki kohal väreleb õhk nõnda, nagu oleks tegemist nähtamatuist allikaist üleskeeva veega. Kogu plats on autosid täis pargitud, needus, minorlased lämbuvad varem või hiljem oma piskesel maalapil plekist kärude keskel, autod on risti ja põigiti jalus, karga siia ja sinna justkui andaluusia tantsus, kui mul ometi parasjagu on nii kiire, et pole sugugi mahti sellel läbikuumutatud asfaltpannil jänesehaake teha! Kell on juba kaksteist löönud ning me leppisime ometi kokku keskpäevale.

Mingil hetkel ilmub mu vaatevälja kellegi tundmatu mehe selg mustavalgetriibulises suvekuues, see keksib samuti seal eespool oma andaluusia tantsu, justkui takerdub viivuks mõne auto juures, kuid see võib olla ka silmapete, sest kohe tantsib ta oma partiid edasi. Ma tajun selle selja järgi, tema liikumise järgi, et too mees seal on kärsitu ja närvis, see on mulle millegipärast ebameeldiv, aga ma ei saa sinna miskit parata ja pealegi ei lähe too mees mulle põrmugi korda. Rumal on tekitada endale tarbetuid emotsioone.

Me põikleme kui aegluubis filmitud sipelgad plekkseintega labürindis ning korraga ma tunnen selgesti, kogu nahaga, et kohe sünnib midagi hirmsat, mis selle tantsu lõpetab.

Äkitselt on triibuline selg mu silmist kadunud. Plaksatab plekkuks. Vältatab midagi šinist. Hetk hiljem juhtub seletamatu. Äkiline tõuge, pööristorm, maavärin — ma ei tea midagi. Ja kogu maailm minu ümber ning minu sees hakkab hõljuma, lõputult ja peatumatult nagu pisi- vetikatest küllastunud leige kaldaäärne vesi, mida laineloks ka tuulevaikusega ei lase paigale jääda.

Sellest tõukest peale pääseb mind painama pöörane hirm, et ma ei suuda meelde tuletada kõige olulisemat, milleta kõik muu on asjatu ega

tähenda kõige vähematki. Algul ma ei teadnud, mis see kõige olulisem nimelt on või kust seda otsida, ent pikapeale sai mulle selgeks: see on mu enda nimi. Oma nime pean ma meelde tuletama, maksku mis mak-sab, selleta ei lakka maailma hõljumine, mis kipub mind armutult pahu-pidi pöörama, sest olen nimeta ja näota tõmblev temp liikuvus kaldavees.

Ma sain sellega hakkama! Mul on ankur põhjas. Olen pööraselt väsi-nud. Nüüd võin ometi lõpuks puhata. Enam ei jaksa vahetpidamatult meelde tuletada.

2

Ruttan komistamisi piki hotellikoridori, see on läbinisti pruunikas, pruu-nid seinad ja pruun vaipkate põrandal, mida mööda mu jalad väärITU tõtlikkusega sibavad; isegi pehme valgus, mis kuskilt varjatud akendest või valguskehadest langeb, on toonilt pruun, justkui paistaks läbi lange-nud lehtede ja mulluse kulu.

Need tottrad mansetinööbid, nemad mu hiljaks jätavad, kuhu kurat ma nad ometi torkasin? Idiootlikumat väljamõeldist pole olemas. Asjatust otsimisest lehus, ajasin erutusest värisevate sõrmedega niiti nõela taha ja kinnitasin kätised salapistetega. Niikui tunnen ennast nüüd eba-mugavalt ja hakkam kuuekäiseid tahtmatult allapoole sikutama, tõmma-tes sellega kõigi tähelepanu oma nõrgale kohale. Lausa needus, et ma ilmselt elulõpuni ei õpi vajalikke piasju kindlas järjestuses kohvrissi pakkima! Oleks see mul esimene kord.

Ma ei märka koridori ühtlase tahvelduse sisse ärakaduvat lükandust, mille kohale olen parajasti jõudnud, kuni see järsult lahti tõmmatakse. Põikan vaistlikult natuke kõrvale, et võimalikule väljujale mitte jalgu jääda. Uksevahest paiskub koridorivaikusse kellegi kõneleja mikrofonist ja võimendajast isikupäratuks, otsekui sünteetiliseks moonutatud hääl, lööb korraks kõrvu, kuid sõnad ei tungi teadvusse. Kohe veetakse uks jälle kinni, ent inimene, kes sellest välja pudenes, ei lähe minust mööda, ehkki ma talle selleks võimaluse andsin, vaid vajub mulle peale. Tunnen ta käsi kuuereväärde küljes.

«Olete ajakirjanik, jah? Te ju olete ajakirjanik?»

Noogutan masinlikult, jõudmata midagi mõelda.

Käed haaravad kõvemini revääridest. Pikka kasvu, moodsa lühikese soenguga naine vahib läbi tohutute kaheksanurksete, kalasilmadena pungis prillide mulle meeletu pilguga otsa ning hakkab mind vähehaaval nagu saaki ukse poole nügima. Hull, mõtlen esimese valuga. Psühhiaat-rid ei väida asjatult, et praktiliselt on iga teine-kolmas inimene täna-päeva maailmas vaimselt enam või vähem hälbinud. Võib-olla on see olnud nõndasamuti juba varemgi, aga sel juhul olid vanasti küll üle-kaalus vaiksed hullud, kes nurgas omaette nohisesid, elustiil on nii palju muutunud, et nüüd tunneb iga tobu endal õiguse olevat oma tahet ja nägemisviisi kaaskodanikele peale suruda. Lausa õnnetus. Ma ei saa ometi naisterahvaga rüselema hakata, nõnda ta pressib mind oma taht-mist mööda järjest kaugemale, tunnen ilmselt sedasama, mis ämbliku kätte sattunud kärbes. Lääkivad pungis prilliklaasid rõhutavad sarnasust hiidputukaga. Uksetahvil näen valget plastikplaati, millel kandiliste siniste tähtedega seisab: VURA — ja selle all veidi väiksemalt: UNESCO assotsieerunud projekt.

«Kuhu te ometi jäite? Miks teid alguses kohe kohal polnud? Te peate jalamaid tulema plenaaristungile!» jätkas naine valju etteheitva sosi-naga. «Meil on ju täna juubeliistung, te teate ometi! Viisteist aastat assotsiatsiooni tegevust ja kahesaja kaheksakümnes väljasõiduistung. Suursündmus teaduses! See peab kindlasti jõudma rahvusvahelisse aja-kirjandusse!»

Ta silmad kilavad otsekui lõkkelelõõnud himurusest, mul on kõhe, pelgan hulle, puiklen abitult vastu, aga naisel on jahmatamapanev jõud, mis ei jäta mulle mingeid šansse. Olen äkitselt vägistatav, mu oma tahe surutakse alla, ma ei määra enam seda, mis minuga toimub. Mingil het-kel mu vastupanu murdub ja selle nõrkushetke tulemusena leian enda

VLADIMIR BEEKMAN

konverentsisaalist, kus mu kiusaja vajutab mind jõuga ühte arvukaist munajaist tugitoolidest, mis kontsentriiliste poolringidena ümbritsevad juhataja lauda koos sellel läikleva mikrofoni ja mineraalveepudeliga. Laua taga näen kahte tooli, üht koosoleku juhataja, teist kõneleja tarvis.

«Issand!» ohkab prillidega amatsoon mu parema öla kohal äkki ehtnaiselikult. «Te olete koletis! Kuidas ma teid küll otsisin!»

Nende sõnadega võtab ta käed mu õlgadelt ja kaob kuhugi tahapoole, kus polsterdatud seinad kiirgavad hämarust.

Mu esimeseks impulsiks tema kätesurvest vabanedes on püsti karata ja minema tormata. See on mingi totter eksitus, pean viivitamatult lahkuma, mind pole siia keegi oodanud, nad ei teagi, kes ma õieti olen. Kuid korraga lummab mind miski selles ruumis. Üldisest hämarusest tõuseb esile üksnes juhataja laud. Eesistuja kohal on pikkade halliseguste lokkidega, terashalli rätsepaülikonda kandev härrasmees, ilmne akadeemik ja arvukate seltside välisliige, sellise imposantse välimusega isandaid armastatakse vaadata ning pildistada kõigil rahvusvahelistel kokkutulekutel, olgu siis tegemist liblikauurijate või kohtuarstidest Meisterlahkajatega, neid valitakse alati ühingute presidentideks. Kõneleja aga, ja seda võib ka kurtide kõrvadega öelda ainsast pilgust, on üks neid noori professoreid, kes tänapäeval karjakaupa ülikoolides ringi lasevad, varaküpsed doktoritööd kaenlas, kõikjal midagi natuke uurides, midagi mööda raamatukogusid juurde lugedes, ennast alalõpmata täiendades ning sümposioone pidades. Midagi lõpuleviidut neilt oodata oleks ülekohtune, neil pole süvenemiseks aega. Varem, kui kõrgkoole oli vähem ja nad olid väiksemad, kui õppejõud ja teadlased olid justkui nähtavamal, poleks see professoritüüp läbi löönud oma šarlatanliku varjundi pärast, ta on massihariduse ajastu vili. Mehel on mõistagi seljas kortsus ja kasimatu teksasülikond, ta munakujuuline pea on noorusest hoolimata täiesti paljas, kui maha arvata ebamäärast kollakashalli värvi udemed, mis kõrvade tagant siidjalt kraele laskuvad. See pea tundub eemalt vaadates kohutavalt õrnana ning kaitsetuna justkui nahkmuna. Professoril on hele lapsehää, mida kunagine oletatav häälemurre pole vististi üldse puudutanud. Seda tüüpi poisid rakenduvad juba koolipõlves niivõrd intensiivselt igasuguste ringide ja seltside töösse, et neil ei jää sugugi aega ei puberteedi ega häälemurde jaoks, ja nii nad vananevadki poisikestena. Tean esimesest pilgust, et professor tuletab mulle kedagi meelde, aga ma ei suuda nii järsku endale selgeks teha, keda nimelt.

«Kui nüüd tagasi tulla meie istungi väljakuulutatud teema juurde, milleks on vihmaussi mõju kultuurmaastikule selle petrograafilistest ja sotsioloogilistest aspektidest ning seda mõju teisendavad tegurid,» räägib professor mikrofoni ning seirab tähelepanelikult saali, «siis tahaksin kõigepealt meenutada suure Darwini klassikalist seisukohta 1881. aastast, mida me kõik mõistagi teame, ent mida sellest hoolimata on ikka ja alati kasulik korrata. Darwin ütles mäletatavasti: «Vihmaussid on mänginud maakoore kujunemisel sootuks suuremat osa, kui see enamikule inimestest võib esimesel pilgul paista. Peaaegu kõigis niiskeis paikondades on nad erakordselt arvukad ning evivad oma suuruse kohta võrdlemisi tähelepanavat lihasejõudu. Inglismaa paljudes paikkondades heidetakse aasta jooksul aakri kohta välja enam kui kümme tonni kuiva mulda, mis on nende kehast läbi käinud. Jäägem hetkeks mõttese, kolleegid!»

Saali sigineb valvas vaikus. Mul tekib tunne, et tajun närvilõpmetega pivivibratsioone — sügaval maapöues «Arhipelaagi» alusmüüride all söövad vihmaussid sahal mulda.

«Hilisemad uurimised on aina kinnitanud Darwini seisukohtade õigsust. Vihmaussid ventileerivad ja segavad oma käike uuristades lakamatult pinnast. Kõduriismeid ahmides neelavad nad ka suurel hulgal mulda, mis nende seedekulglas omandab uusi väärtusi, rikastub kaltsiumi, magneesiumi, ammoniaagi ning fosforhappega ja heidetakse sellisena nõndanimetatud koprolüüdikuhikute näol välja. Koprolüüdid on leelise reaktsiooniga graanulid, nad aitavad seega vähendada mulla happesust ning selles suureneb kasulike mikroorganismide hulk. Kes

teine veel oma igapäevase tähelepandamatu kangelaslikkusega teeks nii palju meie emakese maa heaks?»

Saalis puhkeb aplaus. Et mitte valge varesena näida, löön samuti peod paar korda kokku. Kui ma nüüd uuesti professori poole vaatan, saab mulle selgeks, kelle moodi ta on. Vihmauss! Hiidvihmauss, ei miski muu. Isegi selles, kuidas ta oma piklikku munajat pead paremale ja vasakule väänutab, et üle prillide saali vaadata, on vihmaussi graatsiat.

«Et vihmauss võib teadupoolest eraldada ööpäeva jooksul koprolüüte hulgal, mis ligilähedaselt võrdub ta enda keha massiga, on nende toime mullastikule ka kvantitatiivselt arvatav. Hektari kohta loendatakse keskmiselt viissada tuhat kuni kaks miljonit vihmaussi, soodsais tingimustes tõuseb nende arvukus viie kuni seitsme miljonini ja isegi üle selle. Seega võib vihmausside biomass hektaril küündida kahe-kolme tonnini. Niisama palju lasevad nad oma kehast läbi mulda, muutes seda koprolüütideks. Vihmausside kobestava toime tõttu suureneb mulla maht 15 kuni 30 protsendi võrra. Arvutused näitavad, et ülemised mullakihiid poole meetri kuni meetri sügavuseni lastakse täielikult läbi mullas elunevate vihmausside soolestikust iga saja kuni kahe saja aasta tagant.

Kolleegid! Kui meie vihmaussid viljelusmulda pidevalt ei uuendaks, oleks põldude künnikihi viljakus kõigis tihedama inimasustuse piirkondades ammugi lõpuni ammendatud, me elaksime elutus kõrbes ja suur osa inimkonnast oleks tänaseks juba nälga surnud.»

On see aplaus nüüd määratud vihmaussi tublidusele või inimese mannetusele? Professor kohendab peenes kuldraamis prille ning manab näole mureliku ilme.

«Siiani oleme rääkinud üldtuntud asjadest, mida kõik kahjuks alati meeles ei pea. Nüüd tahaksin puudutada üht uut ja ähvardavat aspekti, mida olen viimasel ajal uurinud. Asi on selles, et oma pidevas pürgimuses suurendada pinnaühikult saadavat bioloogilist saaki, on inimene hakanud mulda viima järjest rohkem kemikaale. Need on tihtipeale mürgid, herbitsiidid ja pestitsiidid, kõige sagedamini ja suurtes kogustes aga mineraalväetised. Oleks kergemeelne arvata, et need ained jätavad oma mõju avaldamata väljakujunenud biotsünoosile. Ükski sekkumine looduses kindlaskujunenud tasakaalu ei möödu tagajärgedeta. Vihmaussil puudub haistmis- ning maitsmismeel meie mõistes. Ta neelab koos mulla ja orgaaniliste jääkidega sisse ka mürgid ning väetised ja sageli hukub keemiliste ühendite ülekontsentratsioonide toimel. Töömees on hingusele läinud — põld nutab!

Nõnda siis, lugupeetavad kolleegid, kui me rahvusvahelises ulatuses otsekohe ei saavuta väetiste tootmise ja väljakülvi otsustavat vähendamist, on meil homme tegemist elutute kõlvikutega, mis koosnevad seebina ligedast, sööbivaist kemikaalidest läbiimbunud hapust savist, milles näruvad ka kõige visamad umbrohud, kultuurtaimedest rääkimata. Ma ei kõnele juba ülekuivendatud maadest, kus vihmaussid poevad oma põuatavade kohaselt poolteise kuni kahe meetri sügavusele ja kapselduvad seal paremaid aegu oodates, aga maapinnalt keerutavad tolmutormid üles tuhkeent kuiva pinnast.

See kõik saab kahetsusväärseks reaalsuseks siis, kui vastutustundetult laseme sündida sellel, et vihmaussid jäävad alles üksnes looduslooraamatute pilditahvlitel. Me ei tohi seda lubada, järelepõlved ei andesta meile iial!»

Professor lõpetas. Vaevalt on ta tõstnud taskuräti otsmiku juurde, et higipiisku pühkida, kui saali tagumises, hämaramas osas puhkeb seletamatu märul. Äkki märkan, et siinsed toolid pöörlevad. Väga mugav! Keeran ennast näoga vastassuunas. Hämara tagaseina ääres sagib mõniteistkümmend aeglast vehklevat inimest, nad keeravad lahti loosungeid. «Minorlastele!» loen ühelt roheliselt kangalt. «Vihmauss jah, fosfaat — eil!» karjub teine. Ühel plakatil on heraldilise üldistusega kujutatud paljasjalgne poiss kitse seljas, kalavõrk käes, kujutise kohal jookseb poolkaares kiri: «T/Ü OMAMAALASED» ja selle all suur punane embleem 3 K. Pärast pikemat pusimist saadakse lahti kõige suurem, ilmne põhiloosung: «Kaua me ajame oma rikkust igavesti näljaste suurrahvaste kurku?»

«Härrased, härrased,» manitseb mikrofoni juurde kummardunud terashallis ülikonnas juhataja. «Me ei tegele siin mingil juhul poliitikaga ega sekku siseasjadesse, me oleme külalised!»

Kära tõuseb. Vaevalt on juhataja oma manitsuse lõpetanud, kui loosungikandjate ja rüselejate juurest jookseb ette üsna metsiku välimusega noor mees, ta riided on selga visatud nii, et tunduvad silmale loomanahkadena, ta pikad tumedad juuksed, mis ei mäleta kääre, langevad sirgelt kahele poole kitsast nägu ning ta lähestikku asetsevais silmis põleb sünge fanatismileek. Juhataja tõrjuvale vehkimisele vähimatki tähelepanu osutamata kahmab ta laualt mikrofoni, tõstab selle nagu õuna suu juurde ja hüüab valgete hammaste välkudes, otsekui naksaks iga sõnaga mikrofoni küljest tüki:

«Külalised? Kes teid kutsus? Olete te üldse selle maa peremeeste käest küsinud, kas teid siin ka näha tahetakse? Meie võitleme oma maa eest ja tunnistame ainult neid külalisi, kes meie õiglast võitlust toetavad! Kui teie lahutate oma vihmaussid Minorist, siis head teed teile minna!»

Osa tugitoolides istujaist kargab püsti. Tagantpoolt jookseb laua juurde kaheksanurksete prillidega naine ning karjatab hüsteeriliselt:

«Häbi! Siin on koos teadlased, helged pead...»

Ta sõnad kaovad kohutavasse mürinasse, nagu variseks hotell koos kõige täiega vihmaussidest uuristatud allmaakoopasse: sünge noormees virutab mikrofoni vastu põrandat.

Juba jooksevad saali lakknahast nokatsmütsidega jässakad hotelli uksehoidjad. Neid on siin palju ja uksehoidjateks neid ainult hüütakse, võib-olla seisavad nad niimoodi palgalehel, tegelikult on nad tegevuses korrahoidmise ja järelevalvega. Puhkeb kõva kähmlus. Vabanen viimaks mind kammitsenud lummusest ning hiilin vehklevate käte vahel laveerides uksest välja pruuni koridori. Kardan, et iga hetk võib kaheksakandiliste prillidega naine uuesti mu kuuereväärisesse haakuda.

Mul on peaaegu samasugune püüsinisse püütu tunne Ares Damiani vastas restoranilauas istudes. Mees mõjub rusuvalt oma kogukuse ning massiivse ümmarguse peaga, ta tumedad silmad metsikute puhmaskulmude all vaatavad pilkumata, neil on ilmne hüpnootiline võim. Oma krässus mustlasejuukseid värvib Damian seesuguse hoolega, et asjatu oleks ta peast otsida halli niiti, kuigi aastate poolest peaks neid seal pak-sult olema.

«Need olid muidugi jälle meie kallid omamaalased, kes segaduse teki-tasid!» müristab ta mõistvalt. «Kretiinid! Meie peamised ideelised vastas-ed, progressi hauakaevajad! Neil pole mingit toetust rahva seas, rahvas januneb edasiminekut ja heaolu tõusu, sestap nad otsivad alatasa võim-lalust apelleerida välismaalastele. Ma võin teile öelda, et ei möödu ühtki rahvusvahelist üritust Antafagustas — aga neid korraldatakse meil väga tihti — kus nad oma loosungitega platsis poleks ja kisa ei tõstaks. Ma mõistan meie peaministrit hukka otsustamatuse eest, ammugi oleks aeg neile kõriorelit teha! Kisavad muudkuu inimõigustest — aga anna neile vägi ja võim kätte, on kõigil teisitimõtlejail suukorvid peas ja trellid akna ees. Solaniinilapsed!»

Ajakirjaniku huvi äratamiseks on öeldust küllalt. Hakkame siis selle kandi pealt Minoriga tutvuma, väga hea. Mida omamaalased taotlevad? Kust nad tulevad? Ja miks solaniinilapsed?

Damianil on suur himu läbematult käega lüüa ja see jutt lõpetada, kuid olen talle vajalik. Oma temperamenti talitsedes lepib ta vajadusega anda selgitusi.

«Meie vanal kiltmaal, kus praegu käivad suured tööd ja praktiliselt enam keegi ei ela, elunes enne fosfaadiaega väga vaene rahvas. Nad kasvatasid kartuleid, ainult kartuleid, muu seal ei edenenu, ja ka mugulad ei läinud ilmaski suuremaks kui pöidlaots ning olid ikka ühelt küljelt rohelised, sest õhuke künnikiht ei kaitsnud neid korralikult päikesevalguse eest. Nendest kartulitest jäi emadel kolmandast kuust rinnapiim kinni, siis toideti lapsi edasi nämmutatud kartulipudiga. Sellest sattus laste organismi pidevalt solaniini, te ju teate, see on mürk, mis tekib

valguse mõjul kartuli koorealuses kihis. Täiskasvanuile pole tavalised kontsentratsioonid kuigi ohtlikud, aga imiku organismis toimivad nad sootuks tugevamalt. Kiltmaalastel on alati esinenud arengupeatust, põlvest põlve kasvasid neist loiid, piiratud vaimuannetega inimesed. Nähtavasti kompensatsiooniks arenes neil lausa fantastiline visadus. Minoril on vana kõnekäänd: kui on kiltmaalane, läheb kaljust läbi. Peale selle hoiavad nad hirmsasti üksteisest kinni ja upitavad igale poole oma mehi, iga kiltmaa-päritoluga inimene on nende jaoks ennakult hea. Nüüd on linna ümberasustatud kiltmaalased loonud erakonna nimega «Tegevus-ühtsus Omamaalased» kohutavalt vaimuka lipukirja all: «Oma maa — endale». Siht: tagasi kitse, kartulite ja kalavõrgu ehk «kolme K» juurde! Lõpp fosfaadikaevandamisele ja range sissesõidukeeld kõigile välismaalastele, et säiliks Minori hinnatud etniline puhtus. Nad kisavad, et vastasel juhul jääme peagi Minoril vähemusrahvuseks ja integreerume võõrastega, keda Konsortsium siia tööle toob — sellest hullemat õnnetust ei kujuta nad ette, parem tulgu või veeuputus. Kasutavad iga võimalust, et mürtsu teha ja endale tähelepanu tõmmata. Ma pean vabandama, aga mu asetäitja doktor Ingoberto Reus, kellega me teid ootasime, kutsuti kiires korras kähmluspaigale, meil oli kavas, et nimelt tema kui selle probleemiga meie juhatuses tegeleja tutvustab teile ettevõtmist, milles me tahaksime teie suuremeelsele abile loota.»

Damian teeb laia viipe tühja tooli poole enda kõrval, kus lebab kiiruga kägarasse pillatud salvrätik.

«Oli seal siis haavatuid?»

«Oh ei, Ingoberto on õigusteaduse doktor, advokaat, muide, parim Antafagustas, kui teil kunagi peaks kohtuasjas nõu ja abi tarvis minema. Seal lihtsalt võeti mõned omamaalaste nimehed kinni ja need nõudsid teda ülekuulamise juurde, keeldudes muidu tunnustusi andmast.»

«Pidage — ma sain aru, et doktor Reus on teie asetäitja internatsionaaldemokraatlikus liigas?»

«Jah, muidugi.»

«Ja omamaalased on teie ideoloogilised vaenlased? Kuidas nad siis just teda ülekuulamise juurde nõudsid?»

Damian viskub toolileenile, nii et istme esijalad põrandalt korraks lahti põntsatavad.

«Ah, teate,» lausub ta malbelt, «poliitilised sümpaatiad on üks asi ja teine asi on kutsetöö. Pealegi ei saa lubada, et meie totra valitsuse juhmid politseinikud tegutseksid ilma demokraatliku avalikkuse pideva kontrollita.»

Siinkohal hakkab kogu pilt ähmastuma, mingid arusaamatud irdsõnad tungivad mulle kuskilt kõrvu, segavad kuulamast Damiani, kes nüüd ise asja juurde asub. Ma ei erista enam tema üksikuid sõnu ega ütlusi, taipan üksnes jutu üldist mõtet läbi seletamatute häirete. See on nii, nagu summutaks üks saatejaam eetris teist ja vastuvõtjal jääb puudu selektiivsusest, et heli puhtaks filtrida. Damian tahab, et aitaksin neil Antafagustasse püstitada mälestussammast Kuulutajale, internatsionaaldemokraatia idee alusepanijale Minoril, kelle nimest ma kuidagi aru ei saa, see kõlab justkui Tomasson, aga olen enam kui kindel, et eksin, mind matavad enda alla võõrad sõnad, mis kaiguvad mu peas, pörklevad seestpoolt vastu koljut, kuni järele annan ning neid kordama hakkan.

«Meid makstakse miljonärideks!» kilkas Kolo ikka ja uuesti, nagu oleksid need nüüd ainsad sõnad, mida ta teadis.

Aga sel päeval ei ennustanud veel miski elumuutust. Lihtsalt apteekril käis ajaleht, päris naljakas mõelda, missugused metslased me tol ajal olime — ei transistoreid ega televisiooni, vähestel meist oli ka aimu, et midagi niisugust on üldse leiutatud ja kuskil maailmas juba olemas. Kolo oli käinud nõrga tervisega väikevenna Niki tarvis apteekri käest kõhasiirupit toomas ning juhuslikult pealt kuulnud, kuidas apteeker kellelegi auväärt külaelanikule ümber jutustas ajalehes trükitud artiklit, milles räägiti, et välismaa teadlaste arvates koosnevat terve Minor muinasjutuliselt rikkast fosfaadilademest ning kui selle tegelik väärtus

rahas minorlaste vahel ära jagada, oleksid need kõik viimseni miljonärid.

Ütlesin talle: Kolo, sa oled lihtsalt loll ega saa millestki aru. Kellegi arvates võib ju see kivi ka midagi väärt olla, aga meile sinuga ei anna keegi ta eest punast krossigi, küll sa näed. Oleks lugu teisiti, oleksid ärimehed siin juba ammugi kohal, aga näed ise, neist pole haisugi, nii et pühi oma suu miljonist puhtaks. Kolo jäi moka tõllakil mulle kurvalt otsa vaatama, aga ma tõmbasin oma ainsa pühapäevasärgi selga ja läksin alla mere äärde, kus mind kivide vahel ootas kärsitu Murana. Jättingi Kolo tema murega üksi, sest kogu see jutt rahast, mis meile pidi kaela langema, ei maksnud mu meelest midagi Murana ainsa suudluse, ainsa kallistuse kõrval.

Murana oli siis väga ilus tüdruk. Ta on ilus praegugi, aga kuidagi teisiti, ta on läinud närvlikult sooniliseks, ta nägu on tumenenud ja muutunud kitsamaks ning mõnel korral olen tabanud ta silmis meeleheitelvälgatusi. Ma arvan, teda on kõige rohkem muutnud need õnnetused, algul üks, siis mõne aasta pärast veel teinegi. Aga vahest on ka lihtsalt aastad oma töö teinud. Igatahes toona oli Murana suurte silmadega ja lopsakate mustade juustega ümaranäoline tüdruk, kes minutitki paigal ei püsinud ja kellele oli naljaasi pärast päevatööd palaval põllul kas või öö läbi külakõrtsis minuga tantsu vihtuda, nii et sitskleidi selg higist must.

See, et me Muranaga abiellume, oli maha tehtud juba siis, kui meie vanemad alles elasid ja tema oli neliteist, mina kuusteist. Pidime ainult ootama, kuni õige aeg kätte jõuab. Murana ema oli noorena tiisikusse surnud ning ta elas kalurist isaga all mere ääres tillukeses hütis, neil polnud niigi palju maad, et oleksid mõõdu ube saanud maha teha, vaid ukse kõrval kasvas Muranal igal aastal paarkümmend maisitõlvikut ja nende vahele tikkis ta peotäie küüslauku. Murana käis külas põllutöö abiks ja teenis sellega sügiseks natuke leivavilja. Kõik muu eluks vajalik tuli vahetada kalade vastu, mis isa merelt tõi. Esimesed aastad pärast sõda olid ses suhtes head, sest selle ajaga, kui inimesed sõdisid, kosusid kalaparved ja kalad läksid rammusaks. Mõned küll kirtsutasid nina, et uppunute arvel, aga meie saare läheduses ei uppunud kogu sõja jooksul rohkem kui paar transpordilaeva relvade ja sõjavarustusega ning neilki pääses suur osa meeskonnast päästepatidega randa, sellepärast ei pruukinud neid jutte tõsiselt võtta.

Hiljem, kui lähedastes vetes hakkasid käima välisriikide suured kala-laevad, jäi kala kiiresti vähemaks. Need ei hoolinud millestki, traalised merd tühjaks põhimõttel: käigu kuradile homme päev! Mõnigi kord tuli Murana isa nagu paljud teisedki püügilt tagasi, ilma et oleks kalapoega saanud. Viimaks läks asi niikaugemale, nagu ta praegu on: merest leiab hoopis rohkem rämpsu, plastikpudeleid ja naftalaike kui kalu. See oleneb ju tihti tuulesuunast, aga vahel on meri meie kalda all justkui solgi-auk ja kaldale kuhjuvad värvilised prügivallid. See kõik on laevadelt üle parda visatud. Kui näeks veel seda, mis kaldalt solgitorude kaudu merepõhja voolab!

Eks see olnudki mere kehumine, mis neile õnnetuse majja tõi. Murana isal poleks tarvitsenud tormihoiatust trotsida, kui viletsus ei oleks uksele koputanud. Aga nädal aega järjest ilma saagita püügilt tulla — see sunnib kalameest riskeerima. Nõnda ta tol hommikul merele läks, ehkki taevast näitas ennast vesikaares üsna süngena. Ta ei jõudnudki seekord enam koju, kummulipööratud paat leiti mitu päeva hiljem kaugema laiu juurest. Nagu see Minoril keset merd hallist ajast kombeks, ei osanud Murana isa ujuda, meil ei käida sügavas vees suplemas, aga kui ma sellele mõtlen, siis saan ka ise aru, et suure tormiga ei aita parimigi ujumiskusku kuigi palju.

Kui Murana jäi ihuüksi, siis leidsime, et oodata pole enam mõtet, koos on siiski kergem läbi tulla, ja me abiellusime. Pulmi ei pidanud, korraldasime ainult kasina lõunasöögi, millele tulid Kolo ja kaks Murana sõbratari, Leila ning Maria. Praegu võiks seesugune paarimine mõnelegi minorlasele juldinad üle selja ajada. Jõukus on muutnud elutavasid usku-matul kombel. Kui Kolo isa-ema hakkasid mõne aasta eest oma noori-

mat, hilist poega Nikit naitma, esitasid pruudi vanemad kategoorilise nõude: olgu olla pulmad kahesajale külalisele, see on meie ainus tütar ja teisiti me pole nõus. Justkui paneksid nad oma ainsat tütart väljamüügile! Ma poleks sinna pulma mingi hinna eest jalgagi tõstnud, aga Kolo palus vana sõpruse nimel. Mis ma seal nägin? Enamasti võhivõõrad inimesed sõid ja jõid üle jaksu ning mõistuse, käratsesid ja hooplesid üksteise ees koledal kombel, kes uue auto, kes basseini, kes elutoamööbliga, nii et mu kõrvad tahtsid pea küljest ära kukkuda. Nüüd elab Niki juba mitu aega naisest lahus. Neil tekkisid edasise elu asjus väikesed arusaamatused. Niki oma lihtsameelsuses arvas, et pärast abiellumist hakkab naine hoolitsema kodu ja laste eest, aga naine arvas risti vastupidi. Katsu sa niisugust lahkavamust lepitada. Ei aidanud uhked pulmadki.

Saime vahest aasta elatud minu majakeses, Murana harjus lammaste ja kitsede eest hoolitsema ning meie kallakul põllulapil rohima, kui tuli elumuutus. Valitsus sõlmis lepingu fosfaadikonsortsiumiga. Kõik meie küla maad läksid kontsessiooni alla. Meile öeldi, et peame oma maatükid maha jätma, küll mitte tasuta, aga see ei teinud asja palju kergemaks. Hirm oli harjunud elupaigast lahkuda, keegi ei kujutanud ette, kuidas üldse võiks teistmoodi elada, kui olid elanud meie isad ja vanaisad. Aga ametnikud käisid senikaua peale, kuni keegi enam ei jaksanud vastu ajada. Üksnes vana Ossian jäi kindlaks ja raius lõpuni vastu: tema oma maalappi ei müü ega koli kuhugi. Et ta onn seisis küla serva peal, teistest eemal kaldanõlva ääres, siis jäetigi ta lõpuks rahule. Arvati, et külaläheb vana Ossian siitilmast enne minema, kui ta osmik kaevandamisele jalgu jääb. Nõnda oli Ossian tervest meie külast ainus, kes oma kodu säilitas.

Meile anti Antafagustas uutest majades korterid ja hakati kaks korda kuus maksma raha iga fosfaaditonna pealt, mis meie maadelt kaevandati. Esimest korda elus oli meil nii palju raha ja tööd me selle eest ka ei pidanud tegema. Kes tahtis, see võis ju minna Konsortsiumi tööle ja teenida lisa, kohti jätkus nii kontorist kui autode ja ekskavaatorite peal, ka ehitustöölisi värvati igal tänavanurgal. Aga tööle läksid peaasjalikult linnamehed ja need näljarotid, kellel ei olnud maalappi, mille pealt fosfaadiraha saada. Õige varsti taotles Konsortsium valitsuselt loa hakata väljastpoolt töölisi sisse tooma, sest minorlaste poolest oleks töö karjäärides ja ehitustel võinud hoopis seisma jääda. Me saime oma raha niigi ja tahtsime lõpuks ometi elust täit mõnu tunda, meil oli raske minevik seljataga, oleksime olnud lausa rumalad, kui nüüd veel tööd rabama nõustunuksime. See, et Konsortsiumile on tarvis suurt sadamat, kus fosfaati masinatega otse laevatrümmi laadida, või teid, mida mööda maaki karjääridest sadamasse vedada, ei läinud meile korda. Me ei mõelnud sellele, kust meie raha tuleb. See lihtsalt tuli kuust kuusse panka justkui võluvael ja me harjusime sellega imeruttu.

Just siis ma ostsingi endale «Honda». Tolle kandilise pärlhalli bensiinipaagiga iluduse, millel olid küljes loendamatud värvilised märgutuled ja mõõteriistad ning mis kiiskas oma jämedate kroomitud spiraalvedrude ja lehtritaoliselt laienevate väljalasketorudega. Kui käivitasin mootori, kaikus neist jõuline bassihäälne mürin, mis tekitas senitundmatut joovastust, minu kätte oli antud väike kunstkõu. Täielikult aga haaras mootorratas mind siis, kui ta paigalt sööstis ja mööda teed kihutas, nii et hing vastutuulest kinni.

Tol ajal elas kogu Minor parasjagu üle mopeedivaimustust. Kõik Antafagusta künklikud tänavad vingusid heledalt loendamatute Prantsuse «Peugeot'de» ja Lääne-Saksa «Sachside» tillukestest mootoritest, alalõpmata kiunatasid läbilõikavalt pisikesed pidurid. Mopeedid olid kõige odavamad sõiduriistad, mida ei pidanud ise väntama, ja raha oli alles vastne ning kallis, seda ei raatsitud välja anda. Hüüdsin mopeede põlastavalt motoeesliteks, korjasin raha pool aastat kauem ja ostsin tõelise võimsa mootorratta. Peale politsei omade oli see esimene suur «Honda» Minoril.

Saar muutus korruga uskumatult väikeseks. Ainus tee, mis meil tollal olemas oli, kulges ringina ümber saare. See on praegugi alles, ainult laien-

datud ja asfaldiga kaetud. Vahepeal rajati küll ka mõned teed risti üle saare, aga Konsortsiumi ekskavaatorid on need kõik vähehaaval juppideks hammustanud nagu lõiketangid vasktraadi, ja me ajame läbi jälle oma ainsa ringteega. Noil aegadel oli see veel kitsas ja kruusane. Kui ma gaasi põhja keerasin, kerkis mu selja taha kõrge tumekollane tolmu-müür ja kiltmaa kaldaserva kivinukid aina vuhisesid käeulatuses mööda.

Algul kihutasin ringi koos Muranaga. Ta surus ennast kuumalt mu selja vastu ning oigas hirmusegasest mõnust, kui kõige teravamaid kurve võtsin. Pärast, kui meil sündis Roxana, hakkasin paratamatult üksi sõitma. Mulle sai harjumuseks teha hommikul paar ringi ümber saare ja teist niisama palju öhtul. Vahepeal sõin lõunat, mängisin lapsega, puhastasin ja hooldasin oma «Hondat» ning lobisesin natuke Muranaga või istusin koos Kologa tunnikesega baaris. Kolo oli leidnud endale sootuks rahulikuma harrastuse: ta ostis endale iga nädal paari uusi kingi ja käis nendega seitse päeva järjest kõndimas. Ma arvan, see tuli sellest, et ta polnud lapsena kiltmaal ega ka hiljem kuni täisealiseks saamiseni mingeid jalatseid omanud! Niipalju kui mäletasin, käis Kolo suvel kui talvel alati paljajalu, korbatanud kannad püksiserva alt välkumas. Nüüd sättis ta baaris istudes alatihti jala letinukile või haaripuki rõngale ja jäi keset vestlust sõnatult oma läikivat kinga vaatama.

Muigasin endamisi tema lapsemeelsuse üle. Pidasin oma harrastust mehisemaks ja mõistlikumaks. Sisendasin endale, et jälgin niimoodi ringi sõites Minori elu ja selle muutumisi. Panin tähele kõike, mis toimus tee ääres. Teadsin, mis suunas laiendatakse karjääre ja kus kuhjatakse terrikone kooritud pinnasest.

Oleksin ma aimanud, millega see lõpeb!

See hetk seisab mu silme ees niipea, kui ma ainult tagasi mõtlen. Ma nagu ei saaks sellest silmapilgust edasi, kui mu peas sähvatas öudne tõdemus: enam pole midagi parata!

Tulin pikast kurvist enne viimast sirget, mis otse kaldaveert mööda viib Antafagusta esimeste majade juurde, praegu on seal tee ääres kaks turismihotelli, aga tol ajal polnud midagi peale oleandripöösaste ja ülevalt kiltmaa servalt varisenud kivipankade. Öhtune päike paistis poolviltu vastu ning ma kissitasin silmi. Kurvist sirgele välja jõudes lõin «Hondale» täistuuri peale, et teha viimane lennukas sööst linnaeelsel sirgel, mu silme ees on praegugi täie teravusega spidomeetri valguskii-rena peenike helekollane nõel, mis võbises 120 juures.

Silmasin juba kaugelt vastutulevat mootorratast. See oli tuttav punane «Yamaha», vägeva tuhandelise mootoriga riist, mille peremees elas kuskil sadama kandis, olime temaga teretuttavad nagu kõik loetud suurte mootorrataste mehed tol ajal. Nüüdki tervitasime teineteist käeviipega ja juba sukeldusin «Yamaha» poolt tõstetud tihedasse tolmu, mis lõi mu ümber kokku nagu sulgtekk. Viivuks oli kogu maailm kiivriklaasi taga kollane ning läbipaistmatu. Hoidsin hinge kinni, et mitte kruusaihet neelata.

Kui mu silm jälle seletama hakkas, olid nad äkitselt tee peal. Neli ähmast kogu tolmu sees, kaltsus rõivaste ja kitarri järgi otsustades hipid. Noil aegadel valgus meile sügiseti jahenevalt mandrilt karjakaupa hipisid, kes võisid Minoril külma aja ilma peavarjuta üle elada, me ei armastanud neid eriti, sest oma kasimatuse ja häbitu käitumisega riivasid nad puhuti meie sündsustunnet, aga et nad elasid omaette kogukonnana ja kedagi ei tülitanud, taluti neid siiski. Öieti oli see paratamatus, sest sõnaga oli neid võimatu minema ajada ja jõuga neile kaitsetuile olesklejaile kallale minna tundus isegi politseile närune olevat.

Ma ei tea seniajani, kust nad nii äkki tee peale ilmusid, võib-olla astusid «Yamaha» lähenedes viivuks teelt kõrvale, võib-olla ronisid, jaheneval merekaldal lösutamast tüdinud, parajasti maanteele, et öhtuks linna lonkida. Mind piinab tagantjärele mõte, et vahest ma ei pannud tähele «Yamaha»-mehe kiirustavat märguannet, mis oli mõeldud mulle hoiatuseks. Tõsi küll, see mõte on nüüd juba täiesti üleaurune. Aga nii jäi kõigest parkümmend meetrit vahet, tulin täie kiirusega ja tundsin, et pidurdada on mõttetu ja ohtlik, keerasin ainult gaasi maha ning vajutasin põidlagaga signaalile. Lootsin, et nad pudenevad valju heli peale laiali ning

ma sööstan nende vahelt riskantselt, ent siiski õnnelikult läbi. Ma ei uskunud õnnetust, sest kes meist seda iial usub.

Signaali vingudes neile otsatormav mootorratas ajas hipid paanikasse. Nad kõik viskusid ühes suunas, mere poole. Hästi, sähvatas mul peas, siis võtan mina teisele teeservale ja olengi möödas. Pikajuukseliste hädine sibamine, nende saamatus ja kohmakus pani mu isegi üleolevalt muigama, minu, kes ma nii täpselt valitsesin oma keha ja mootorratta mõrgavat sööstu ruumis.

See hipi, kes oli merepoolsest teeservast kõige kaugemal — ma ei saanudki teada, kas see oli poiss või tüdruk —, takerdus äkitselt oma lehvi- vaise hõlstidesse ja kukkus kui niidetult. Põigiti üle tee! Temast paremal sebisid teised. Kiskusin «Honda» järsult vasakule. Nägin, kuidas esiratas vilksatas tee peal lamava hipi paljastest jalapöidadest mööda. Siis hakkas mootorratas teeperve liivas vibama, keeras külje ette ja ma kaotasin kohutava löögi tagajärjel teadvuse.

Uuesti tulin meelemärgusele alles haiglas. Olin üleni sidemeis ja kipsis, ei saanud kätt ega jalga liigutada. Õudsed valuhood tõusid siit ja sealt. Iseäranis põrgulikult valutab vasak jalg. Mõtlesin, et küllap see on kõige raskemini viga saanud. Olin ju vasaku küljega põrganud vastu kive.

Alles kolmandal päeval öeldi mulle, et seda jalga mul polegi. Olgu õnnelik, et eluga pääsesin.

Saanuks ma sel hetkel ennast voodist püsti ajada, oleksin endale otsa peale teinud. Mul ei tekkinud kahtlusevarjugi selles, et ühe jalaga inimene pole enam üldse inimene ja tal ei tasu elada.

Vaevaliselt paotuvate laugude vahelt kumab valgust. Algul ähmaselt, siis ikka selgemini tõuseb silme ette valges kitlis arsti kuju, kes mu kohale kummardub.

«Artur Janno,» kutsub arst.

Me oleme siis tuttavad?

Püüan noogutada, kuigi ma teda ära ei tunne. Mind vaevab pealegi teadmatus. Puiste huultega vormin vaevaliselt küsimust:

«Doktor, olen ma ikka... Artur Janno... või keegi Stemo? Miks ma olen kord üks, kord teine?»

Jõud ütleb üles. Hääl kustub. Arst kummardub lähemale, räägib vaikselt ja rahustavalt, ma ei mõista midagi. Pikkamisi kaob nägemisteravus uuesti, arsti nägu sulab ähmaseks laiguks, laud vajuvad kinni.

Hämarus mässib mu endasse, nagu oleks see kollakashali läbipaistmatu tolmupilv.

3

Mul on mõnus olla. Pooleldi laman juuksurialongi «Figaro» ideaalselt pehmes tugitoolis, soojad kompressid ümber lõua ja lavendlipilv pea kohal, ning arvukateks niššideks jaotatud poolhämara ruumi minu ümber on täis pealetükkimatuid muusikaheliseid, mis tulvavad üheaegselt igast suunast, kvadrofoonilistest kõlareist. Siin vastab kõik tehnika viimasele sõnale.

Algul ei saanud ma tükil ajal aru, miks peaksin loobuma sisseharjunud tavast ise habet ajada ja selle asemel raiskama iga päev tund-poolteist juuksuritoolis lõsutas. Sest «Figaro» pole mõni lihtne lõuakaapekoht, kust veerand tunniga minema pääsed, siin tehakse kõike aegamööda ja põhjalikult, see on omamoodi rituaal, mis ei kannata vähimatki kiirustamist — nagu kroonimispidustused. Ma pole veel kunagi näinud nõnda täiuslikku ja mitmekesise sisustusega juuksurialongi, kus leidsid üht-aegu kõik uusimad välismaised aparaadid nii peamassaažiks, vurrukoolutamiseks kui põskhabeme tupeerimiseks. Mul on puhuti tunne, et mõnes mõttes jätab Antafagusta keskväljaku — Kuulutaja väljaku ääres seisev «Figaro» oma peegelklaasist vitriinide ja hilisbarokse sisekujundusega varju isegi Rahvusteatri, kuigi ka viimase restaureerimiseks kulutab

valitsus igal aastal mõned miljonid. Kuid Rahvusteateris käivad esijoones turistid, «Figaros» aga kõik mõjukad Minori mehed ise.

Ent mitte suurejoonelisus polnud see, mis mindki sundis lõpuks «Figaro» kliendiks hakkama, nii edev pole ma eladeski olnud. Lihtsalt «Figaro» osutus Minori kõige mõjukamaks ja teaberikkamaks poliitiliseks klubiks. Imestasin mitu kuud järjest kolleegide, teiste agentuuride kirjasaatjate informeerituse üle, kes reeglipäraselt teatasid oma peakontoritele seda, mis Antafagusta enda ajalehes leidis avaldamist alles kaks-kolm päeva hiljem, ja ka siis tihtipeale osaliselt või umbmääraselt. Selle aja jooksul tuli mul alla neelata mitu märkust selle eest, et olin tähtsad kohalikud uudised maha maganud. Küll püüdsin soetada tutvusi riikliku informatsiooniameti referentidega, kuid seegi ei andnud tulemusi. Viimaks hakkas Carlos Martinezil, kolleegil Prensa Latinast, minu äpardusi nähes must kahju. Ühel pressikonverentsil välisministeeriumis, kus meile järjekordselt selgitati Minori valitsuse ammutuntud positiivseid seisukohti tuumavabade tsoonide loomise küsimuses, kutsus ta mu delikaatselt kõrvale ja küsis:

«Miks te «Figaro» salongis habet ei aja?»

«Sellepärast, et teen seda kodus paremini ja kiiremini,» vastasin.

«Ilmaaegu,» tähendas Carlos ning näppis hajameelselt oma klassikalist hidalgohabet. «Mitte iga kokkuhoid ei tule kasuks.»

See jutt ei andnud mulle rahu ning ma otsustasin järele vaadata, milles on öieti asi. Nõnda astusingi ühel hommikul esimest korda üle «Figaro» läve. Salongi klaasuksel jooksis firmanime all pisikeste paksude kuldtähtedega ameerikalikult suurustav kiri: «Kõik karvakasvu heaks».

Olin varsti pärast saabumist kuulnud, et peaminister Eldoni enda vend peab Antafagustas juuksuritöökoda, ent ei omistanud sellele erilist tähtsust, pidades nimetatud asjaolu väikeriigi tavaliseks olmenaljaks. Ma ei tulnud selle peale, et Dan Eldoni «Figaro» pole mitte tavaline teenindusasutus, vaid avalik institutsioon, mille kaudu levitatakse valitsusele vajalikke teateid ja kujundatakse meeleolusid, sageli aga lihtsalt tehakse poliitikat. Dan Eldoni juures võis alati midagi kuulda saada või siis vajalikke kuuldusi lendu lasta, kindel olles, et need ka kuhugi jõuavad.

Ja mina olin seni naiivselt arvanud, et see on paljas edevus, mis sunnib Antafagusta poliitikuid ja ajakirjanikke nii piinliku hoolega oma soenguid seadma. Mu enda nõmedus tegi mulle tuska, asjatult püüdsin ennast lohutada haleda õigustusega, et keegi ei öelnud mulle, kuidas siinmail asjad käivad. Kes ütleb metsseale ette, kust trühvleid tuhnila?

Peremees võttis mu vastu avasüli, nagu kadunud poja.

«Lõpuks ometi!» hüüdis ta teatraalselt. «Arvasin juba, et mul tuleb teie tarvis lasta sisse seada erikabinet, muidu ei pea te mu tagasihoidlikku äri enda vääriliseks!»

Esimesel korral ei kuulnud ma kuigi palju, iga uus asi vajab sissetöötamist. Peremees esitles mind hakatuseks paarile senaatorile, kes teineteise võidu kukkusid pärima, mida meil arvatakse Minori majanduspoliitikast, ning püüdsid vastust ära ootamata panna mulle pähe mõtet, et see on ideaalselt kujundatud.

Aga algus oli tehtud. Sellest peale on argipäeviti minu aeg kella üheksa ja üheteistkümnega vahel; reedeti, kui mul pead pestakse, tulen pool tundi varem ja leian tavaliselt eest Antafagusta politseiülema, kelle käest kuulen nädala politseikroonikat.

Praegu ma alles muhelen endamisi ta tänase loo üle. Politseiülem läks juba poole tunni eest ja mu vana tuttav Ares Damian, kes tavaliselt pärast teda samasse tooli istub, miskipärast viibib.

Politseiülem rääkis, et eile varahommikul olnud ta jahmatus suur, kui kaks seersanti talutanud enda vahel politseiavalitsuse uksest sisse atleetliku kehaehitusega mehe, kellel olid jalas ainult kirjud sokid ja ümber valge lina, mille nurgal suur lilla tempel: SURNUKUUR. Mees raputanud kogu aeg pead ja toonud kuuldavale üksikuid seosetuid häälitsusi.

Pärast külma dušši ametnike pesuruumis tundmatu pisut toibunud. Seersandid olid ta leidnud hommiku hakul linna keskpargist, põõsast tolknend sokis jalad. Esimesel hetkel paistnud keha üsna elutu ning seersandid, surudes alla vastumeelsust, mida sünnitas katmata keha kat-

sumine, helistanud välja surnukuuri auto. Alles kui lamajat lina all kandraamile tõsteti, selgus, et keha on soe; mees koguni liigutas varbaid ning laskis kuuldavale artikuleerimata hääliitsusi. Sõidetud siis hoo- pis politseivalitsusse.

Siin sai selgeks, et tegemist on Serana pesapalliklubi vanemtreeneriga, kes päev varem turistina «Malta Ristiga» Antafagustasse sõitnud. Seltskond lõbusaid noori minorlasi oli ennast talle külge haakinud ja mehe kõrtsi kutsunud. Edasist ta hästi ei mäletanud. Kratsis valutavat kukalt ja arvas siis, et seda kõige lõbusamat selli, kes kogu aeg oli laulu üles võtnud ja münti juurde tellinud, hüütud vist mister Iksiks. Teistest polnud talle meelde jäänud niigi palju, muudkui et olnud väga toredad poisid.

«Nii toredad, et ei jätnud aluspüksegi jalga,» tähendas üks seersant pilklikult.

«Aga teate, need olid pildiga püksid!» kostis õnnetu treener vaban- davalt.

Mis kummalised lood, mõtlesin. Niisugust vaesust nagu sõja ajal ja kohe pärast sõda, kus riidehulp varanduseks, polnud Minoril enam ammu. Kui treeneri pildiga pükste peale mõtlen, tõusevad uuesti silme ette minorlaste kilavate silmadega näod sadama raudvõre taga, mis «Malta Ristiga» saabujaid vastu võtavad. On see ehk lõkkelepuhutud tarbimis- himu rahuldumata jääva osa grimass? Vastupandamatu kihk omandada kõike seda öieti mõttetut kirjut küllust, mida minaaride eest osta ei saa?

Esmavajalikust siin ju puudust ei tunta, ainult tarbeesemete importi- misega on valitsus viimasel ajal kitsivõitu. Lõviosa välisvaluutast, mis saadakse fosfaadi eest ja igal muul viisil, läheb säästuarvetele soliid- seisse välispankadesse — kindlustamaks minorlaste tulevikku fosfaadi- ajastu lõppedes. See lõpp on aga ette aimata. Et neid arveid võimalikult kiiresti kasvatada, on sisse seatud eriti soodus vahetuskurss välituristi- dele, kes siia saabudes väikese kuluga võivad taskud minaaare täis lüüa. Turistid tulevadki — Rahvusteatri vaatama, münti jooma ja ennast minorlaste näitama. Ainult et kogu see ohjeldamatu tarbekaubakire- vus, mis nende tuhandeist käsipakkidest ja rõivastest vastu vaatab, teeb kohalikele elanikele vastupandamatut silmahimu ning nad on valmis kõigele, et sellest pisukestki osa saada.

Mu mõtteis hakkab vähehaaval kujunema teema majanduslikult ana- lüüsiva artikli tarvis. Panen õige tallele. Jõudehetkel mõtlen läbi, millise majandusseaduse külge seda situatsiooni haakida.

Damian ei tule, Damian jääb täna hiljaks. Selle asemel segab mu aru- pidamised ära uus klient, kellest ma esialgu saan kuulmismulje. Hele lapsehää, mis isegi vaikse jutu muudab viimse kui silbini kuuldavaks.

«Maestro!» pöördub tulija Dan Eldoni poole lausa anuva intonatsioo- niga. «Maestro, kas te saate midagi teha selleks, et mu juuksed natuke paremini kasvaksid? Jupikese pikemaks! Ma ei või sel semestril nii lühi- keste juustega enam üliõpilaste ette astuda; see ei kõlba, mind vilista- take välja, see on sama hea kui minna auditooriumi ülikonna ja lipsuga. Nii enam ei käida!»

Vastuseks kostab «Figaro» vastutuleliku peremehe joviaalne kudruta- mine. Muidugi saab ta klienti aidata, niisugust häda polegi olemas, mille vastu tema abi ei leia. Kõigest kuu aja eest sai ta Ameerikast uue kõrg- sagedus- ja ultraheliseadme, mis reklaamprospekti kohaselt panevat koguni kasehalu habet kasvatama. Nüüd talutatakse lapsehääle ühes salonginurgas losutava kosmilise välimusega agregaadid juurde ning nõo- bitakse ta piloodiistmele kinni, et hakata talle pähe suruma suurt üma- rikku plastikust ja metallist kiivrit, mida ta esialgu piidleb hirmusegase umbusuga.

Tekasülikonnas vihmaussiprofessor VURA istungilt! Mul hakkab kor- raga väga lõbus.

«Hallo, professor!» hõikan talle ja lehvitan kätt.

«Professor Walter Umberman,» püüab ta ennast kergeks kummardu- seks istmelt kergitada, kuid kinnitusrühmad tõmbavad ta samas tagasi.

«Artur Janno, ajakirjanik,» esitlen ennast. «Kuulasin teid VURA istungil.»

Professori ovaalne nägu tõmbub heameelest krimpsu, ta naeratab ning unustab oma hirmu ja seda hetke kasutades vajutavad kaks Dáni juuksuriselli talle kiivri pähe. Professor Umbermani nägu kaob plastiku taha, ainult suu paistab kiivriserva alt.

Ta vaikib valvsalt, kuni Dan koos abilistega aina instruksiooni kiigates juhtmeid ühendab ja lüliteid klõpsutab. Siis kui aparaat saavutab töörežiimi ja ühtlaselt surisema hakkab, ilma et see professorile eba-meeldivaid aistinguid tekitaks, jätkab ta juttu.

«Tore, et tunnete huvi probleemi vastu, mis liialdamata on üks olulisemaid maailmas!» hüüab ta heledalt. «Kaugeltki mitte kõik ajakirjanikud ei täpa selle tähtsust. Mõned söimavad meid üleolevalt ussiuuri-jaiks ja tõuguteadlasteks. Ma ise sain äsja Vihmausside Uurijate Rahvusvahelise Assotsiatsiooni eestkostel UNESCO stipendiumi uurimistöökdeks Minoril. Mul on idee. Siin peab leiduma vihmausse, kes on mutandid — saate aru, kes on kohanenud siinsetele eritingimustele. Minori fosforirikkas mullas peab neil ajapikku välja kujunema väga madal tundlikkus fosforväetiste toime vastu. Kui mul niisuguseid leida õnnestuks, oleks see ülimalt väärtuslik geneetiline fond edasiseks aretuseks, kas pole?»

«Olete juba midagi leidnud?»

«Nad räägivad, et saarel pole üldse vihmausse!» hüüatas professor kaeblikult. «Ma ei usu seda! Seda lihtsalt ei saa olla. Nad pole korralikult otsinud. Küll ma nüüd stipendiumi toetusel nad üles leian, kui peaksin kaevama ka ööd ja päevad kokku!»

«Ja siis?»

«Aretan liigi, kes on väetisresistentne. Selles öieti seisnebki minu idee. Vajan veel nitraatidele vastupidavaid usse Tšiili salpeetrimaadelt, siis jääb üle ainult ristamine.»

«Arvate, et õnnestub?»

«Teadus ei tunne tõkkeid, tänapäeval enam mitte. Ma ei tea veel, mil viisil, aga see peab olema võimalik. Mõelge vaid, mida see tähendaks! Kui asustame oma kõlvikud uute, väetisresistentsete vihmaussipopulatsioonidega, ei pea me ka lõpetama väetamist. Siis kasutame koos ära nii väetiste kui vihmausside kasuliku toime ja suudame suurendada põldude viljakust minu arvutuste kohaselt mitte vähem kui neli korda. Nälg peab taanduma!»

Dan Eldon astus ligi, küsis professorilt enesetunde järele ning lülitas midagi ümber. Oli tunda osoonilõhna.

«Ma ei tea, kuidas see juuksejuurtele mõjub, loodan, et soodsalt,» lausus professor Umberman äkitselt, «aga mõtted hakkavad, selle riistapuu all küll imekergelt liikuma. Pean teinegi kord siia istuma tulema! Kas teate, see, mis ma äsja rääkisin, on alles esimene etapp mu suurest vihmaussikavast. Kuidas ma kohe selle peale ei tulnud? Praegu äkki taipan, et sealt võib ja tulebki edasi minna.»

«Millise imeussi suunas?»

«Te jätate naljad, kui saate kuulda, milles on asi tegelikult. Ma ei tea, kas olete kunagi kuulnud, et mõnedes vihmaussiperekondades esineb liike, mis kasvavad meie tavalistest ussidest kuni kümme korda suuremaks? Lõuna-Ameerikas eluneb näiteks liik *Rhinodrilus fofner*, mis kasvab kuni kaks meetrit pikaks ja saavutab tollise läbimõõdu. Või võtke maailma kõige suurem vihmauss, kes elab Austraalias — *Megascolides australis*. Selle pikkus on kuni kaks ja pool meetrit — tõeline madu! Kujutage nüüd hetkeks ette, mis oleks, kui meil läheks korda saada nende hiidusside hübriide meie hariliku vihmaussi *Lumbricus terrestris*'ega, mille pikkus küünib kolmekümne sentimeetrini, või väga viljaka halli allofooraga, keda võib ruutmeetritl välja kaevata kuni viissada tükki! Suured ussid — suur jõudlus, meil ei tarvitseks endil enam isegi mulla kobestamisega vaeva näha, lõpp künnil, lõpp erosioonil! Ja kuidas nad mullaviljakust tõstaksid — kogu muld käiks järjest kiiremini nende seedekulglast läbi, see oleks üksainus katkematu viljakuseahel, lausa bioloogiline tööstus!»

«Suursugune perspektiiv,» nentisin.

«Mu oponendid väidavad küll, et seni pole ühelgi bioloogil õnnestunud

elujõulist ja paljunemisvõimelist vihmaussihübridi saada — aga kord peab ju keegi esimene olema!»

Professor väanutas ennast toolil nagu vihmauss, kes kiiresti ja sihitteadlikult liigub edasi mööda oma käiku.

«Kui vägevaid koprolüüte nad teevad!» ohkas ta heldinult.

«Laitmatu idee,» julgustasin. «Just paras jagu niipalju meeletu, et pööret tekitada.»

Järsku Umberman kiljatas. Võisin vanduda, et ta vahtis kiivri all ärevalt ringi, kartes pealtkuulajaid. Korraga oli ta hele häälnutune.

«Ainult olge nii kena, ärge mu ideest silpigi kirjutage ega rääkige, kuni ma pole oma mutantide ristamisega toime tulnud, ma palun teid! Kardan, et sellest saavad haisu ninna need kuradi kemistid, siis on kõik mokas. Nad külvavad maa mingi uue solgiga üle, ja hüvasti, vihmaussid! Eluaeg jälitavad nad mind, kuldagi ei saa neist lahti, me juba õppisime koos, ühel kursusel. Kõik on keemia, ütlevad nad, mingeid vihmausse ega limukaid pole tarvis, see on looduse ürgaeg ja teaduse koopatase. Ainult õiged reagendid õiges vahekorras mulda viia — ja see on kobe ning viljakas, nagu oleks kümme miljonit vihmaussi hektarist üle käinud. Ma kardan väga, et nad saavad haisu ninna ja rikuvad kõik ära, neil on minu peale haistmine nagu linnukoertel.»

Sel momendil astus uksest sisse hilinevad Ares Damian, sammus otse teda ootava juuksuritooli juurde ja vajus sellele niisuguse hooga, et mingid pingul metallosad löid kaeblikult pinisema. Oma suure koguga varjas Damian minu eest professor Umbermani, pealegi oli viimane ennast pika kõnega nii ära väsitanud, et ei jaksanudki jätkata. Läbi kõrksagedusgeneraatori umina kostsid veel ainult mõned heledad kõõksatused ning professor vakatas.

«Needus!» pomises Damian silmade välkudes. «Me peame kiirustama, muidu on kõik nihu!»

Ta jälgis valvsalt peremehe liikumist ning jäi selle lähenedes vait. Tähendab, jutt polnud määratud avalikustamiseks. Alles pärast seda, kui ta oli peremehega sissejuhatuseks viisakalt vestelnud ja see oli andnud sellile korralduse alustada ettevalmistusi Damiani juuste värvimiseks ning eemaldunud teiste klientide juurde, sai ta juttu jätkata.

«Olukord on üleöö muutunud. Monumendiga on nüüd tuline kiire, muidu on kõik ilmaaegu. Me peame ette jõudma...»

Sell tuli rätikutega ning hakkas neid Damianile ümber toppima. Nägin, et ta virutaks need parema meelega kõik nurka, trambiks ja möirgaks vihast, kuid vana poliitiku tarkus sundis teda taltuma. Sell on peremehe kõrv ja silm, siin ei muuda midagi.

Mulle polnud Damiani äkilisus sugugi meeltemööda. Otsisin parajasti väljapääsu. Leidnud, et internatsionaaldemokraatide mälestussambamõtte toetamine võiks olla tulusalt progressiivne hoiak, olin pärast esimest jutuajamist Damianiga teinud sellesisulise ettepaneku oma ülemustele. Üllatavalt ruttu sain aga järsu vastuse: hoolitsege materjalide eest, mida teilt küsitakse, ja ärge toppige oma nina asjadesse, mis teile hoopiski korda ei lähe! Käratus pani mu lolli olukorda. Olin Damianile juba pooliti toetust töötanud, ta peab mind petiseks, kui põõsasse põen. Damian on mõjukas isik, tema arvamus loeb mõndagi. Mina aga tahtsin Antafagustas edukalt töötada ja edasi jõuda!

Ülemustega, kes oma alluvaid ettureiks peavad, on üldse rist ja viletsus. Olen omad vitsad saanud. Sellest on nüüd juba kolm aastat, kui mind meie agentuuri esindajana rahvusvahelisele uudistekongressile saadeti. Sõitsin täies pidutujus, meiesugustel tuleb harva esindada, rohkem ikka jookseme jalgu rakk, kui teised esindavad. Algul oli kõik väga kena, aga lõppistungil tuli keegi lõunamaalane järelemõtlematult välja ideega: teeme õige korjanduse Ennastalgava Reporteri, oma vennaskonna tundmatu sõduri ausamba heaks. Kas neid vähe on otsa saanud küll liiklusõnnetustes, küll kokkupõrgetes, oma igapäevase sensatsiooni jahil?

Lõin kõhklema, hiilisin saalist välja ja jooksin helistama agentuuri, mul polnud ju volitusi ega juhtnööre niisuguseks puhuks. Kui koju jõudsin, sain noomituse selle eest, et olin kahjustanud meie agentuuri prestiiži — mu allkiri seisis korjanduslehel viimaste hulgas.

Nüüd tegin vastupidi. Jälle paha!

Niisiis otsustasin oma ülemusi asjasse pühendamata vaikselt jätkata. Ajakirjanik pole diplomaat, tal leidub tuhat tegutsemisvõimalust. Aeg pidi näitama, milline neist sihile viib. Nüüd aga tormab Damian kohale nagu vihaleaetud pühvel ja tahab mind uisapäisa ilmsesse avantüüri tõmmata.

Dan tuli ja alustas tööd. Ta tegi seda mõnuga ja kiirustamata nagu tõeline kunstnik. Ainuski karv Damiani peas ei pidanud ta sõrmede vahelt töötlemata läbi libisema.

«Peaminister hoolitseb ise enda eest,» kordas Dan ikka. «Mina hoolitsen endiste ja tulevaste peaministrite ja ministripeade eest.»

Kätel käia lastes jõudis ta meid valgustada veel mõnes vähemolulises asjas. Minori idarannikul, kus oli avastatud aaretega uppunud Hispaania galeoon, püüdnud tundmatud juhuseotsijad akvalangidega sukelduda, et liiva seest kuldtukateid välja söeluda. Rannavalvepaadi lähenedes avanud nende vahimees kuulipildujast tule, löönud paadimootori käima ja kihutanud ulgumerele, kaks mustas kummiülikonnas akvalangisti nailonkõiega järel nagu delfiinid — kui neil ka hing sisse jäi, on nad kiirpaadi sabas läbi laine tirimisega päris pehmeks klopitud. Seitseteist miili Minori põhjatipust, Santa Clara neeme kohal, jooksis mullu sügisel karile kreeklaste Niarchose reederifirma mugavuslipu all purjetav vana kaloss «Octavia». Kui ta põhja läks, teatas reeder laeva laadungiks olnud vanaraua. Nüüd on merest hakatud leidma surnud kalu ja mereloomi, analüüsid näitavad merevee kõrgendatud tsüaniidisisaldust, vana rebane on jälle jõudnud kindlustussumma kätte saada ja teeninud lisaks kenasti sellega, et mingi keemiatehase mürgiseid tootmisjääke merre uputas. Valitsus on otsustanud pöörduda Haagi rahvusvahelisse kohtusse, et sundida Niarchost oma solki merepõhjast üles tõstma ja teise kohta viima.

Kui hakkasin ära minema, jõudis Damian mulle suunurgast märkamatult poetada:

«Olge pärast lõunat kodus, saadan autojuhi järele.»

Jõudsin veel kord tajuda ebamugavust ja kiruda oma peremehi, kes uskusid kaljukindlalt, et amet annab tarkuse ning et nende peakorterit üheksandale korrusele paistab kõige paremini kätte, mida kuskil maailmas otsas oleks tulus teha või mis on ülearune luksus.

Viiuks olen jälle koos Damiani väikese ümariku autojuhiga, kes ilmselt ka ihukaitsja kohustusi täidab, tolle silmapaistmatu äärelinnaüürimaja liftis, mis aegamööda ja rappudes ülespoole logistab. Kabiini astudes lõi meile vastu hingemattev uriinilehk, viisin pilgu tahtmatult põrandale ning nägin, et kõik neli kabiininurka kuni kolmveerand meetri kõrguseni põrandast olid viirulised ja tundusid niiskusest porsununa. Autojuht kirtsutas nina.

«Nad kusevad siia. Alati, kui ükski sõidavad, aga võib-olla mõnikord ka kambaga.»

«Kes?»

«Kurat neid teab. Elanikud. See on üldine häda kõigis neis riigimajades, kus neil korterid peaaegu muidu käes, ükski ei maksa ju üle nelja ja poole minaari kuus, see on seadusega kehtestatud. Mõni on veel kaks aastat võlgu ka. Küllap tänutäheks kusevadki.»

«Aga kojamees?»

«Mis kojamees? Tema saab oma palga, kas ta teeb midagi või ei liiguta lillegi.»

«Lahti lasta!»

«Naerab selle üle. Neid, kes veel viitsivad tööd teha, jääb järjest vähemaks. Ma ise pean ju ka kohta rohkem austusest peremehe vastu kui vajadusest. Me kõik elame eeskätt fosfaadirahade peal.»

Sõitsime ammoniaagiaurude keskel stoiliselt edasi. Damian pidas oma salakorterit üürimajas, mis teiste samasuguste seast millegagi välja ei paistnud. Talle tundus, et nõnda sulab ta massiga ühte ja avalikkusele jääb märkamatuks, kuidas ta armukesi, poliitilisi salakullereid ning avantüüriste vastu võtab. Tegelikult olid majanaabrid ta ammugi avastanud ja terve Antafagusta teadis, kes käib ekspeaministri juures. Linn

polnud pooltki nii suur, et paadialune või suurmees saanuks siin tundmatuks jääda. Ma arvan, vana ise vaevalt küll teadis, et tema maja inimesed juhatasid tuttavaile oma elupaikagi kätte kui «Damiani maja». Tagatipuks oli terane naabripoiss puurinud augu Damiani magamistoa tagaseina kipsploki sisse ning monterinud sinna ukse silma. Sestpeale teadsid kõik ümberkaudsed puberteediealised erksad noorukid, kui sageli ja mida nimelt võtab Damian ette oma järjekordse väljavalituga. Kohe-makstava tasu eest lubas agar noormees ustavamaid sõpru mõnikord isegi tormilisemaid stseene pealt vaatama. Damianile meeldisid väikesed pronnakad naised, pikkadest ta ei hoolinud, kartis ilmselt alavääristust, see-eest aga vahetas oma äravahetamiseni sarnaseid favoriite juuksevärvi järgi, kuni ükskord nõrdimusega avastas, et nad ennast värvivad ja sel teel korduvalt tema voodisse jõuavad. Pärast seda rabavat avastust piirdus ta üksnes kiltmaalt pärinevate tüdrukutega, kes olid liiga arenematud, et sel viisil kavaldada.

Tuttav koputaja salateenistusest oli mulle kord pärast seitsmendat münti saladuskatte all tunnistanud, et ekspeaministri korter on mikrofone üleni täis tuubitud, isegi käimlasse pandud neid tervelt kaks tükki, ta ei teadnud täpselt, kas avariijuhuks või stereofoonia jaoks, ja kõrvalmaja keldris istuvat spetsiaalset meeskonda, kes tegeleb pealtkuulamise ning lindistamisega. Nõnda siis otsustasin ainult kuulata, mis mulle öeldakse, ja ennast mitte millessegi mässida lasta.

Damian saatis autojuhi ukse taha valvama ja kallas endale kurku kolm münti järjest. Näperdasin niisama oma klaasi kallal ning ootasin, mis järgneb.

Need, kes kinnitavad, et Minori münt on lihtsalt piparmündiliköör, ei mõista tuhkagi, neil puudub kujutlusvõime. Tõsi, maitset meenutab see mõneti klassikalist «Chlorodondi» hambapastat, aga tegelikult valmistatakse seda erilisest mägimündilligist, mis kasvab ainult Minori kiltmaal ja ei kuskil mujal maailmas. Selle joogi tähtsus rahvuslikus majanduses on niivõrd suur, et Konsortsiumiga lepingut tehes pidas valitsus vajalikuks esialgu kahekümneks aastaks säilitada enda käes seda osa kiltmaast, mis on eriti soodne mägimündi kasvuks. Praegu kuivatatakse igal aastal osa mägimündi saagist ja pannakse varuks selleks ajaks, kui karjäärid on mündimaa neelanud. Münti valmistamine on riiklik monopol, mille rikkumist karistatakse niisama karmilt kui valerahategemist, jooki eksporditakse maailma mitmesse veel alles jäänud kuningakotta — ime küll, kuidas need sübariidid seda põrgujooki välja kannatavad. Münt on vähemalt 60 kraadi kange, kui tikk külge panna, siis põleb sinise leegiga, juues võtab hinge plaksti kinni, aga münti lahjendamist soodavee või toonikuga peetakse Minoril rahvuslikuks solvanguks. Tõsi, iidne tava näeb ette, et naiste ja haigete tarvis võib münti segada eesliipimaga, aga seda imporditakse viimasel ajal üksnes vähestes kogustes Ameerikast ja ta on raskesti kättesaadav.

Damian oli see, kes mulle esimest korda münti pakkus. Kui ma pärast pitsi kala kombel õhku ahmisin, silmad pealuu seest väljas, naeris ta suure rahuldustundega mürinal.

«Haa, see on meeste jook! Teate, millest me seda teeme? Arvake ära! Meil oli vanasti Antafagusta turuplats tammepakkudega sillutatud, need pidasid vastu oma kakssada aastat. Kiltmaa rahvas käis kogu selle aja seal oma eeslitega turul. Eeslid sõid kiltmaal mägimünti, turuplatsil pillasid paksu ja vedelat. Kõik imbus vähehaaval tammepuusse. Pärast, kui paksullutise üles võtsime, torkas meile pähe imeõnnelik mõte — hakkasimegi sellest vägijooki ajama, hahaa!»

Tegelikult münti ainult laagerdatakse tammevaatides, sellest see tanniin ja ülearune kanguski, aga juues võib küll saada mulje, et Damiani poolt kirjeldatud valmistamisviis on kaunikesti töepärane. Igatahes on kõik Minorile sõitvad turistid lausa lollid münti järele, ka Serana pesapallitreener, kellel pildiga aluspüksid kaotsi läksid, joodeti pehmeks ei millegi muu kui ikka vana hea mündiga.

Damian laksutas pärast kolmandat münti keelt ja viskas ilma mingi sissejuhatusega:

«Sitavaresed!»

Ootasin. Küll ta edasi räägib. Damian silmitses mind uurivalt.

«Nad tahavad Kuulutaja põrmu Santa Clarasse tagasi viia! Ron Eldon, see kuradi peaministri kabajantsik, leidis äkki, et Kuulutaja peab puhkama nimelt seal, kus ta sündis ja kus ta oma vastasseisu teostas, übermatmine olnud suur ideeline viga. Nagu polekski ta Kuulutaja kogu Minori jaoks!»

Manasin näole huvitatud ilme.

«Missugust vaeva mulle omal ajal, peaministriks olles, maksis Kuulutaja sarga ületoomine Santa Clara krüptist Antafagustasse! Piiskopiga läksin pahuksisse, kolm kuud järjest ei tegelnud muuga, kui lasksin kõigis külades ja asundustes teha propagandat ja koguda allkirju, saatsin oma ihukaitsekompanii mehed viimseni mööda saart laiali, need kirjutasid kogu oma suguseltsi ja kõigi tuttavate nimed allkirjalehtedele, käisid surnuaedades ristidelt nimesid maha kirjutamas, ohvitserid võtsid juturaamatutest nimesid lisaks, kui enam ühtki meelde ei tulnud. Aga kätte sain konstitutsiooniliselt nõutava hulga hääli! Kui liigutav oli ümbersängitamise tseremoonia — te oleksite pidanud seda nägema! Laksime Seranast laenuks tuua suurtükilafeti. Kaks veterani, kes olid poisikestena Kuulutaja kõnekoosolekutel käinud, rääkisid mälestusi sellest, kuidas üllas Tommazo oli armastanud Antafagustat, oma kalli Minori südant, ja inimesed nutsid härdusest...»

Damian heldis nüüdki nii, et pillas pisara. Tõeline riigimees on alati natuke komödiant ja natuke traagik.

«Ja nüüd kavatseb Ron Eldon, see vana sulgi ning peiar, kõik jälle olematuks teha. Justkui patriotisnist. Ma tean küll, ta teeb silma neile neetud omamaalastele, püüab nende hääli, kes ihkavad, et Minoril jääks kõik igavesti nii, nagu algusest peale olnud. Fosfaadi kaevandamist ta seisma panna ei saa, jääks kogu riigieelarvega pankrotti, siis tahab neile alaarenenud tuhapeadele teisel viisil mett mokale määrada!»

Damian kallast endale veel ühe mündi, jõi selle ainsa januse sõõmuga ära ja hingas pahinal välja.

«Me peame monumendi enne püsti saama, kui Ron Eldon oma kuratliku kava ellu viib. Peame olema kärmed ja kavalad. Vastavatud mälestussamba alt ei lähe tal korda Kuulutaja luid enam minema tirida.»

Ta sõnad tuletasid mulle meelde hiljutise kohtumise mahajäetud külas, kuhu sattusin sõidul fosfaadikaevandustesse. Seal, kus tee keeras üles kiltmaale, silmasin tillukese kivimaja ees pingil istuvat, üleni valgesse riietatud vanameest. Mingi võim sundis mind pidurile vajutama ja autost välja tulema. Tõenäoliselt paelus mu huvi raidkujuks tardunud rauk, kelle valged juuksed jahedas hommikutuules lendlesid kohrutatud pronksist lauba kohal. Oli tahtmine istuda vanamehe kõrvale ja mõnda aega vaikida, et hiljem, kui hästi läheb, juttu teha.

Vanamees ei teinud mind märkama. Istusin ta lähedusse kivile, mille vihmad ja tuuled olid pealt siledaks ihunud. Vaikisime. Oli natuke eelajalooline tunne palja kivi, tühja mere ja kõleda taeva seltsis. Tuul vihis löikheinas ja puhuti kandus kaugusest, karjääri poolt otsekui dinosauruste rahulolematut urinat ning maa vabises nende raskusest.

Veerand tunni pärast tundus aeg küps olevat.

«Tuuline siin üleval,» pillasin prooviks.

Vanamees ei vaadanud minu poolegi. Alles paari minuti pärast lausus ta rahulikult, otsekui endamisi:

«See on hea. Ma ei armasta hingata õhku, mis on juba minu ihust läbi käinud. Või mõne teise ihust.»

Heitsin vilksamisi pilgu ta hütile, mille ukse- ja aknapragudest tuul takistamatult sisse ja välja käis, ning mõtlesin, et seal sees ähvardab õhu läppumine mu jutukaaslast küll niisama vähe kui õues.

Jutujätku ei tundunud olevat. Otsustasin siis tegelda pisut sotsioloogiaga.

«Antafagustas on mõnel mehel tekkinud mõte panna Kuulutaja hauakambri juurde mälestussammas. Ei tea, kas on hüva nõu?»

Vanamehe kortsurägu nägu tõmbus veelgi enam kipra, aga alles ta häält kuuldes sain aru, et ta naerab.

«Küll vana Tommazo ise irvitaks, kui ta seda kuuleks. Temale, vanale

patuorikale — ja mälestussammas! Ma naersin juba siis kõhu haigeks, kui nad ta Santa Claras välja kaevasisid, tema vanad kondid kolinal uude kuldkantidega kirstu kallasil ja läbi terve saare suurtükieelikul linna vedasid. Ei, vend Tommazo, ütlesin ma siis, nõnda see asi veel ei lõpe, läinud on su rahu, nüüd on nad su ära avastanud ja küllap mõtlevad oma edevuses midagi veel totramat välja, ole mureta. Eks nüüd mõelnudki. Panna võib muidugi. Ainult et seda sammast oleks talle eluajal rohkem tarvis läinud, ei siis oleks võlausaldajad talle nii tüütult krae vahele kippunud!»

«Ega teie teda ometi tundnud?»

«Aga keda siis? Kas Rooma paavsti?»

Rohkem ei rääkinud vana Ossian mulle tol korral midagi, kuid sellestki piisas tõdemuseks, et need lood Kuulutaja ja tema postuumse kuulusega polegi nii ühesed, nagu võinuks järeldada Damiani tulistest tiradidest. Jutud ei lähe kunagi eluga täpselt kokku.

Aga tavaliselt on ju kõigil nähtustel mitu palet, nii et tasub siis selle üle imestada.

Arvan, et ma ei oleks pidanud seda nägema. Kui ma poleks näinud, vahest siis ei jälitaks see hävingu võrdkuju mind nii järelejätmalt läbi kuude ja aastate, läbi unetute ööde, mida tuleb järjest juurde, mis muutuvad juba nii sagedasteks, et tunnen hirmu oma voodi pes: kas ei meelita ta mind jälle kurikavalalt löksu, meeheheitest tiinete aoelsete tundide pääsutusse painesse? Järjest sagedamini tunnen öhtul tarvet väsimusele vaatamata põgeneda oma voodi eest, mitte anda järele ta kutsele, tormata kuhugi minema, jääda ärkvele, et muserdavad olelushirmud ei tabaks mind kaitsetuna hommiku poole ööd, kui lülitub sisse arusaamatu unetusemehhanism ja paiskab mu pahaaimamatust kaitsetusest irvitavate kujutlusvärdade võimusesse.

Võin ju arvata, et asi olnuks parem, poleks ma juhtunud seda pilti nägema. Paraku saab seesuguseid asju arutada ikka ainult tagantjärele, keegi ei oska eales ette näha.

Sõitsime Muranaga üle pika aja jälle kord kodupaiku vaatama. Olin proteesiga juba niivõrd harjunud, et suutsin käia ainult kergelt longates. Ronisime üles meie kunagisele põllulapile, kust avanes vaade nii minu ammu mahajäetud isamajakesele kui alla merekaldale, kus piskese pruuni kiltkivikuhilana lösutasid Murana isa kalurionni rusud, mille juures juba ammu enam ei kasvanud ainsatki maisitaime, üksnes mõned metsistunud küsilauguvõrsed.

Minu onn seisis veel püsti. Miskipärast tahtis saatus mind kodu hävimise tunnistajaks.

Sel ajal kui me Muranaga silmitsesime tolmuvinas kiltmaad, kus lähemal ja kaugemal koogutasid kaevamismasinad, lüües raudhambaid maasse ning puistates hiiglasuutäisi kollase tolmu pilvedesse mattuvate võimsate siniste veoautode kasti, roomas üks kopaga masin meie majakese poole. Ekskavaatori suured mustade kummidega rattad ronisid üle maapinnakonaruste nagu sitikajalad, pika teraskaela otsas viibutas ta helkjat koppa, selles sihipäraselt otsivas ja samal ajal mehaanilises edasipürgimises oli midagi väga võigast.

Nüüd jõudis raudne mardikas meie hüti juurde. Seda oli ta otsinud. Masin peatus hetkeks, võttis siis laia kaarega hoogu ning virutas oma pendeldava kopaga majakese pihta.

See oli kui pommiplahvatus. Jälle kord nägin siit, ülevalt, kuidas paiskusid õhku kiltkiviliistakud, hõljusid eemale, et seejärel kohutava aeglusega, õhus pööreldes ja laperdades alla sadada.

Murana karjatas ja klammerdus mu käsivarde.

Sel silmapilgul olin kindel, et ekskavaator trambib rahuldustundega oma pakse kummirattaid vastu maad, võinuksin vanduda, et nägin kollaseid tolmutilvekesi tõusmas ta rataste alt. Masin pühtis võitu kaitsetu hüti üle. Tagantjärele on mul muidugi raske öelda, mida ma tegelikult nägin ja mis sündis kujutluses.

Ödushetk oli niisama tugevatoimeline nagu tol kaugel sõjapäeval,

kui eemal kiltmaal räntsatas raskelt maandumisrajale oma vigaste mootorige undav «lendav kindlus», ja siis, tükk aega hiljem, tormasid otse meie vaese hüti peale hääletu kummitusena neli tohtu suurt ja paksu musta ratast, mis pühkisid kõik oma teelt, jumalt ning hoolimatult, ka lambalauda koos poeginud musta utega ja selle talledega. Nägin neid rattaid jälle ilmsi, nagu olin neid kümneid kordi näinud luupainajanes, ainult selle vahega, et seekord nad seisatasid meie maja ees ja trampisid vastu maad himuras rahuldustundes oma mustast tööst. See oli talumatu vaatepilt.

Äkitselt löi väljakannatamatu, kuum valu mu vasakusse jalga, põlvest allpool, kus algas mu tehniliselt täiuslik protees. Oigas in.

Murana sai mu vaevu alla talutatud, nagu ta mulle hiljem on rääkinud.

4

Antafagusta rahvusvaheline filmifestival löi elu nädalaks ajaks segi, enne kui tenaga harjuti, festivali algusnädalal ei tegelnud keegi poliitikaga, isegi mitte «Figaro» salongis, kõik jahtisid loendamatu ekraanikuulsusi ja käisid delegatsioonide vastuvõttudel, need kujunesid seda rikkalikumaiks jootudeks, mida tagasihoidlikumalt see või teine maa oli festivali programmis esindatud, sest millegagi pidi ometi silma paistma, kui juba kord kohale tuldud.

Filmifestivali oli Antafagusta linnavolikogu välja mõelnud aastat viisteist tagasi, kui Minoril alles alustati laialdast hoogtööd välisturistide ja välisvaluuta ligi tõmbamiseks. Õnnelikul kombel langes see algatus kokku nii suurte filmitöösturite kui ka sõltumatute väikeprodutsentide püüdega leida uusi teid ja vahendeid filmi propageerimiseks, sest kinod kõrbesid kõigis vähegi arenenud maades, kus filmikunsti asendasid tarbimine ja televisioon. Seni veel vähetuntud Minori eksootiline maine pidi tõstma Antafagustas esilinastunud ning pärjatud filmide tõmbejõudu, vanad filmikeskused olid paeluvuse minetanud, neis kippusid vohama kunsti-perverssused ning šarlatanivaim, nii sõitsidki siia algusest peale meelsasti kokku kõik filmimaailmas tuntud nimed. Kord autorite, kord žüriiliikmetena on Minoril käinud hiilgavad vanameistrid — küll Antonioni ja Bergman, küll Bardem ja Buñuel. Antafagustas jagatavaid kuld- ja hõbeeesleid hinnatakse kõrgelt, need pidavat mingil määral kindlustama filmi mineku ja kassamenu.

Filmifestivaliga tulid ajapikku kaasa kõik seda laadi ettevõtmistega seltsivad nähtused: sensatsioonihimulise publiku kogunemine, kärarikad popmuusika-pidustused, moeparaadid koos moenarruste puhangu-tega, staaride perekonnaskandaalid ja kõmupursked. Kaks nädalat järjest on sel ajal «Malta Rist» viimse kohani välja müüdud ja üle päeva pannakse liinile veel tein egi laev, «Susanna».

Sel aastal ei pidanud teisiti olema. Kolm kuud enne festivali avamist, üsna supelhoaja alguses, kui hotelliplaažidel alles töötasid liivasõelumismasinad ja üksikud julged noorukid ning ebamäärastest vaevustest piinatud küpsemas eas preilid käisid paljalt päevitamas ja varbaga vett katsumas, sõitis Antafagustasse oma mannekeenidega sisse üks populaarsemaid Pariisi moeloojaid Christian Chardin. Mullusest sügistalvest peale oli ta püsinud moetaevas ebajumala seisundis ja tema pisimgi sõrmeviibe pani tuhandeid rikkaid naisi kapitäite kaupa rõivaid välja viskama ning uusi asemele tellima, riidetöösturid lausa palvetasid tema poole. Mitmes levinumas rahvusvahelises moeajakirjas olid Chardinil omad alalised leheküljed, kus ta numbrist numbrisse esitas uusi löök-mudeleid. Tema saabumine sarnanes olümpiavõitja sissesõiduga — kogu tee sadamast kuni hotellini seisid tihedas spaleeris õrnema soo esindajad ning skandeerisid: «Char-din, rna-gus poiss!»

Teisel päeval pärast saabumist korraldas ebajumal ajakirjanduse esindajaile pressikonverentsi koos kinnise moedemonstratsiooniga. Mood ja seltskonnakroonika ei kuulu küll tavaliselt meie agentuuri huvidesfääri, kuid üldise informeerituse huvides läksin sinna siiski, seda enam, et mu

kutsekaardi kättesaamiseks käisid tundmatud isikud koguni hotelli seifi muukimas — tõsi küll, ebaõnnestunult.

Hotelli «Antafagusta Printsess» tumelilla siidiga drapeeritud salongis võttis meid vastu moekuningas ise. Christian Chardin lösutas laias tugi-toolis, jalad hooletult üle käetoet visatud. Tal olid jalas peenvillastest purjeriideimitatsioonist, alt narmastatud säärttega sinised püksid ja lillast seemisnahast tõmbid tanksaapad, maalilised kollased paigad peale aetud, ning seljas nabani lahtinööbitud veinipunane särk, mille pikendatud hõlmad käisid rinna alla sõlme. Chardin näppis igavleva näoga kuldset medaljoni, mis kippus takerduma kunstkarvadesse ta paljastatud kanarinnal, ja keerutas oma krässus afrosoenguga pead.

Kui talle öeldi, et kõik on kohal, hakkas ta poosi muutmata ja ikka edasi oma medaljoni näppides elutarkusest raue häälega rääkima.

«Härrased, võite lugeda, et teil on sea kombel vedanud. Mitte iga päev ei viibi ajakirjanikud printsiipiaalselt uue moesuuna sünni juures. Või eksin ma? See on rahvusvahelise tähtsusega kultuurilooline sündmus, ütlen ma teile, niisama pöördeline, nagu oli kunagi mini tulek, ning ma arvan, mul on alust loota, et te seda sellisena ka käsitate, Chardini tänavune supelmood teeb ajalugu, kohe veendute selles ise.»

Moediktaator viskas jalad kergelt õhku ja hüppas tanksaabaste rantsatades jalule. Ta jäi pisut harkisjalu, pea sõnnilikult ette kallutatud, näoga publiku poole seisma ning poseeris nõnda paar minutit fotograafidele, kes teda selles mehises poosis uuesti pildistasid. Oli täiesti selge, et avalikkusele esinemine oli talle niisama vajalik tegevus kui hingamine.

Veendunud, et viimane kui üks soovija on jõudnud oma klõpsu ära teha, alustas Chardin uuesti:

«Mõne aja eest ilmus teatavasti maailma supelmoodi omal ajal vaidlusi äratanud *topless*. Kolm aastat tagasi politsei alles eemaldas plaazidelt rinnahoidjate daame. Täna käib nõnda kogu Prantsuse ja Itaalia Riviera ning see vaba ja loomulik stiil levib juba Aafrika rannikule ja teistesegi kõrvalisematesse kohtadesse. Ent progress ei peatu, mood ei tohi seista paigal, meeldib see kellelegi või mitte, see oleks moe jaoks endamõrv. Ning nüüd olen mina töötnud pingsas loomingus välja uue stiili, millele ma ennustan suurt tulevikku. See on tänapäevaseks julge, motoorne ning — ma rõhutan seda — nooruslik!»

Ta vakatas teatraalselt, kruvimaks üles kuulajate uudishimu, ja libistas valvsa ning tähelepaneliku pilgu üle ajakirjanike. Kui sel ajal sähvatas üks välklamp, libises üle meistri palge pahameelevari — praegu polnud ta näol ettenähtud pildiilmet.

«Milline osa naise kehast on kõige kaunim? See pole kaugeltki retooriline, vaid moelooja jaoks ülimalt praktiline küsimus. Kui me selle õigesti lahendame, avanevad meie ees uued, senisest palju avaramad perspektiivid, me ei pea enam empiirilisel katselama, vaid võime keskendada oma fantaasia peamisele. Ma olen seisnud selle küsimuse lahendust otsides seitsesada... vabandust!» — peatas ta käskiva viipega üles-tähendajaid — «... seitsekümmend aitab küll, on usutavam, niisiis seitsekümmend tundi Louvre'is Milo Venuse taga. Ei, te kuulsite õigesti, nimelt taga, mitte ees, kus tunglevad alles uinuva kunstimeelega küllastajate massid, kes teavad ainult, et Milo Venus on üks kuulus kujud, ega suuda nautida tema esteetilist täiuslikkust. Ning ma jõudsin selgusele: kauneim osa naise kehast on tuharad. Milline sümmeetriline lõpetatus, milline õrnus ja sensuaalne väljendusrikkus! Ja mida teeme meie? Aastatuhandete jooksul oma puritaanlikus võltshäbis me varjame, muudkui varjame, katame neid kõigest väest! Härrased, sellel kahetsusväärsel nähtusel olgu nüüdsest peale otsustavalt lõpp. Ma lõin täiesti uue, algupärase moejoone, mille nimeks rahvusvahelises moekeeles saab *backless!*»

Chardin tegi väejuhilikult käeviipe, varjatud orkester prahvatas kõrgelt noodilt valla ning salongi pikiseina äärde laotatud mustjaspunasele põrandariidele, mis märgistas poodiumi, marssisid kõrgetel kontsadel õõtsudes hanereas kuus mannekeeni, kõigil ainult tillukesed riidekolmnurgad häbemekingul. Nad kõik olid ühte: nagu, ühesuguste soengute ja ühetaoliselt väikeste rindadega, mis muusika rütmis ühteviisi rappusid, ning neid võis eristada üksnes riidetükki värvi järgi. Kui neid tant-

siskledes ennast vaatajate poole seljaga keerasid, ilmnes muidki väikesi erinevusi. Mõnel oli püksikeste tagupool tehtud läbipaistvast nailonvõrgust, mõnel hoidsid kolmnurka paigal ainult ihuvärvi kummid või nõõrikesed. Reie- ja tuharalihastega kätteõpitult mängides tammusid Chardini mannekeenid täpses taktis põrandariidel. Valged ihud tumelilla siidi taustal tuletasid hirmsasti meelde valgete hobuste balletti Viini Hofburgis.

«Te näete, härrased, varieerimisvõimalusi on otsatult, iga daam säilitab selle moe juures ka isikupära, ei mingit nivelleerimist!» hüüdis moekuningas tuliselt. «Aga nüüd lubage teile esitleda meie kollektsiooni säravaid tippmudeleid «Eeva pärast paradiisi» ja «Seks-teks»!»

Chardin lõi käed plaksuga pea kohal kokku, kuus mannekeeni kadusid külgukse taha, nagu oleksid nad udust tehtud, ning hetk hiljem astusid võitjasammul salongi kaks uut. Esimene oli ihult valgeks puuderdatud ja blond, ta häbet kattis rohelisest sametist viigilehe-kujuline lapp, mida hoidsid paigal nähtamatud ihuvärvi kummikesed. Teisel, tõmmuks jumes-tatud brünetil, oli püksikeste esipooleks tükk servadest läbitepitud tumesinist teksasriiet, tagapooleks jämeda silmaga must kalavõrk.

«Eeva ei vaja ilmselt kommentaare, on vanatestamentlikult seksapiilne,» teadustas Chardin. ««Seksi-teksti» kohta tahaksin märkida: robustselt meheliku farmerirõiva materjali oskuslik ja peen ühendamine prostituudi ametitunnuseks saanud *fish-net* suka absoluutse naiselikkusega annab meelelise efekti, mis — te peate seda tunnustama — on rabav! Ja nõnda siis, härrased, ma lootan teie heatahtlikule kaasabile selleks, et meie uus moejuon juba eeloleval hooajal võiks pühitseda läbimurret laial rindel. Ja nüüd üks kokteil selle peale!»

Mannekeenid väristasid veel kord rindu, nagu judistaks neid külm, raputasid tuharaid, tegid sõjaväelasliku täispöörde ning marssisid uksest välja. Samas tulid teisest uksest tagasi eelmised kuus preilit, igäühel käes kandik klaasidega, ning hakkasid neid ringi kandma. Peagi olid nad kõik tihedast ajakirjanike parvest ümbritsetud, kära läks valjuks, sähvisid fotoväljud.

Chardin seisis eemal, mineraalvee klaas käes, ja jälgis seltskonda, ta huultel püsis nukker muie.

Järgmisel päeval olid lehed täis pilte ja reportaaže moedemonstratsioonist «Antafagusta Printsessis», linn lõi lainetama millegi seninägematu eelaimuses. Äkitselt tekkisid naiste järjekorrad gaasrätikute müügitlittide juurde.

Ja ikkagi oli šokk mööduv. Esimesed Chardini jüngrid sõidutati kroonuautodega plaažilt politseivalitsusse, aga sealsed ametnikud tõstsid protesti ja ähvardasid streigiga, sest paljad tagumikud ametiruumides häirisid neid ega loonud töömeeleolu. Vanu kasinaid kombeid kaitsvad omamaalased ja Minori Vallaliste Naiste Ühing, vanapiigadeselts, nagu rahvas ütles, korraldasid paar protestimeeleavaldust Briti puies-teel, mis kulgeb piki plaaže sadamast kuni Katarakti neemeni ja moodustab Antafagusta suvituskeskuse, nende käigus vöõbati mõned paljad tagumikud kõige ägedamate naisaktivistide poolt küll tõrvaga üle, aga siis oli politsei sunnitud vahele astuma ja niisuguse tervistkahjustava protestivormi keelustama. Nädal aega kihistasid plaažirinnatisel ja näitasid näpuga nooremate klasside koolipoisid. Kuu aja pärast jalutasid ja lesisid *backless*-kostüümides naised rannas, mõni julgem kõndis üle tänava baarigi ja keegi ei pööranud isegi pead. Maailm oli kiiresti kõige-ga harjunud. Ma arvan, sensatsiooni nii kiire kustumine oli Chardinile endalegi ebameeldivaks üllatuseks.

Filmifestivali avamise päevaks olid katmata tuharad saanud nii tavali-seks vaatepildiks, et kui jalutasin enne avatendust aega parajaks tehes edasi-tagasi läbi terve 1250 meetri pikkuse Briti puiestee, nägin selle teekonna jooksul ainult kahte sissesõitnud soomlast, kes ehtsa põhjamaalaseliku põhjalikkusega oma vägeva Jaapani fotopüssiga üle graniit-barjääri üht pronnakamat tagumikku fookusesse püüdsid. Möödunud silmitsesid neid kui veidrikke ja tegid sellekohaseid märkusi, mis aga ei suutnud soomlastele avaldada mingit mõju.

Festivalipälee juures tekkis rüselemine. Seal pörkasid kokku kaks

meeleavaldust. Sadama poolt tulid omamaalased suure plakatiga, mis hüüdis: «3 K ja minoriteet!» — seejuures ei mõelnud nad minoriteedi all mingit vähemust, vaid hoopis Minori-meelsust, ainult et põhimõtteliselt puudulik võõrsõnadeoskus oli neile vembu mänginud. Samal ajal jõudsid vastassuunast päralt ülipahempoolsed, kes olid kogunenud Katarakti neemele ja seal heisanud loosungi «Kõik teispidi!». Nemad kõndisid sihlikult nii, et vasak külg käis pisut ette. Kumbki rongkäik ei tahtnud jonnakalt teisele teed anda ega laiali minna, vaatamata sellele, et demonstrante oli ühtekokku vaevalt kuuskümmend inimest, ümbritsetud kuuesajalisest muiduvahtijate hulgast. Kui siis üks ülipahempoolseist, pikkade võidunud pakaljuustega nooruk hakkas otsustavalt teed tegema oma liikumise patroonile, lubjaselt kahkja rippuva näo ja vedelalt krae peale langevate hõredate valkjashallide lakkidega vanurile, ning seejuures lükkas omamaalaste plakatikandjat, pillas viimane tasakaalu kaotades plakati ettepoole, see lartsatas ülipahempoolsete eesreameestele lagipähe ja kohe puhkes kaklus. Seda märguannet olid nad justkui oodanud.

«Etableerunud rahvavägistajad!» kaikus ülipahempoolsete ridadest kõminalt.

«Isamaa mahamüüjad!» kriisati omamaalaste ridadest vastu.

Tõusid käed ja kepid, kostsid esimesed matsud, keegi, kes oli kõvasti haiget saanud, hakkas kileda häälega kiljuma. Trügisin lähemale lootuses näha midagi värvikat paljastava artikli tarvis, mis käsitleks poliitilist sisevõitlust Minoril. Mu ülemused nõudsid parajasti kriitilist materjali ja oli seda parem, mida vähem konkreetset mul tuli sullepeast välja imeda.

Aga lööming ei jõudnud veel õiget hoogugi sisse saada, kui juba lähenesid sireenide huilates politseiautod, sõitsid rahvahulga sekka ning hakkasid aegamööda edasi liikudes kaklejate salku teineteisest lahku pressima. Summ löi lainetama ning valgus politseiautode surve laiali.

Jälle oli kellelgi tarvis tulistvalu tormata politseisse helistama, mõtlesin südametäiega, ikka leidub nõrganärvilisi. Ei võinud kannatada, kuni asi natuke jumet võtab! Mis värvikaid üksikasju sa siit enam korjad?

Kummalisel kombel ei pööranud politsei kähmlejaile tähelepanu. Plinkivate vilkuritega autod loovisid hoopis festivalipalee külgukse juurde ning blokeerisid selle, viimane seina vastu litsunud omamaalane puged sisaliku väledusega kápuli politseiauto alt läbi ja laskis jalga. Autodest pudenes välja tosina jagu teraskiivrites politseinikke, mõnel pika varrega miiniotsijad käes, teistel automaadid risti rinnal, ja kadusid kõik robinal uksest sisse.

Politsei kiirest kohalejõudmisest jahmunud omamaalased ja ülipahempoolsed jätsid vastastikuse klohmimise ning segunesid pealtvaatajatega. Sulgiate lakkidega vanur, ülipahempoolsete ninamees, katsus mõnda oma jüngritest tagant õhutada, sosistas teda ümbritsevatele noortele meestele sütitavaid kihutussõnu kõrva, aga sellest ei olnud enam abi. Kõige rohkem, mis need veel ette võtsid, oli mõni loid võmm eespool seisva omamaalase ribidesse, et teha endale targu ruumi seal, kust nägi paremini.

Mõned autode juurde valvesse jäänud automaatidega politseinikud surusid rahvahulka väevõimuga eemale. Kauguses paisusid uued sireenid.

Silmasin politseikaptenit, keda olin paaril korral näinud korda pidamas seadusandliku kogu istungjärgul. Lootsin, et ta ehk mäletab mind. Trügisin ligi, aga ta ei teinud mind tundmagi.

«Võtke tagasi!» pröökas ta silmi pööritades ja vehkis ähvardavalt püstoliga pea kohal. «Võtke kohe tagasi!»

Pistsin talle ühe käega nina alla oma korrespondentitõendi, teisega aga poetasin lahtinõõbitud tühja püstolikabuuri paki odavamaid importsigarette, mida müüdi pressiklubi baaris välisvaluuta eest ja välispassi ettenäitamisel. Kapten kõõritas kabuuri ja jättis kisamise.

«Mis on lahti?» küsisin.

«Pomm!» heitis ta vaikselt. «Meile helistati. Kümne minuti pärast plahvatab. Otsivad.»

«Kes?»

«Mingid terroristid. Lilla brigaad või roheline käsi, kurat neid jagab. Sigineb teisi nagu kirjusid koeri, ei tea, kas on ilmastik neile soodne või mis. Aga palun, astuge nüüd kõrvale, nad on iga minut tulemas, pom-miga või ilma...»

Tõmbusin tagasi, kuigi seda polnud kerge teha, sest uudishimulikke tuli mööda Briti puiesteed kogu aeg juurde ja igaüks tahtis lähemalt näha, mida teevad festivalipalee ees raskerelvastuses politseinikud.

Jõudsin veel mõelda, et siin ei maksa enam midagi Euroopa sõjaaegse põlvkonna kogemus, mis sundis igaüht relvastatud mehi nähes ruttu varju otsima. Relvastatud mehed, eriti veel kui neid oli palju, tähendasid ohtu. Praegu tekitasid nad ainult põnevust.

Mu kõrval oli poiss, pealtnäha võis ta olla kuuenda klassi õpilane. Ta vahtis pärani silmi automaatidega politseinikke, suutmata hetkekski pilku pöörata.

«Lase siit jalga,» soovitasin. «Kas sa ei karda, et kohe hakatakse tulistama?»

Poiss pööras mulle vaimustunud pilgu.

«Las hakkavad! Vahva! Ta-ta-taa...»

«Loll, saad pihta!»

«Häh!» tegi poiss üleolevalt, andestas aga mulle samas mu sklerootilise hirmu ja jõllitas edasi politseinikke; oli selge, et võimalus juhukuuli ette jääda ei jõua üldse ta teadvusse. Kõik oli lihtsalt paeluv elamus, välja-murd rutiinsest sündmusteta argipäevast ning rõõm sellest ei jätnud ruumi ohutajule.

Politseile tuli abiväge — veel kaks autotäit teraskiivrite ja automaatidega politseinikke paisati palee ette, nad hakkasid rahvahulka ilma sõnu kulutamata kahte lehte lööma, et vabastada läbipääsu alla randa. Inimesed ei saanud millestki aru, söimasid ning mõnitasid politseinikke. Üks üliphempoolne ninamehe saatjaskonnast ronis tänava ääres peatunud «Citroëni» katusele ning alustas käredate kihutuskõnet kõigi võm-mide vastu ja kõigi inimõiguste kaitseks. Kui edasipääsuvõimalust ootav autoomanik teda katsus nõtkuvalt katusele jalgapidi alla tirida, lõi kõnemees talle saapakontsaga osavalt sõrmede pihta ja rääkis edasi, ehkki ta ka ise ennast üldises käras ja sireenihuilletes kuulda ei võinud.

Festivalipalee uksest kargasid välja kaks politseinikku ja kiskusid mõlemad uksepooled valla otsekui kõrge aukandja ees. Ukse vahele ilmus kolmas politseinik, nägu ümmarguse kiivri all lubivalge ja väljasirutatud kätel mingi koms või ese. Ta kõndis aeglaselt, nagu kuutõbine jalga jala ette tõstes, katsus varbaga teed ning astus ülearu kõrgelt üle vähimagi konaruse. Oli seletamata selge, et ta pööraselt kardab komistada, sest tal on käes kandam, mida ta mingi hinna eest ei tohi maha pil-lata. Alles siis, kui ta oli jõudnud paleest kümnekonna sammu kaugusele, tulid uksevahes nähtavale ülejäänud.

Selle ajaga oli abiväel õnnestunud moodustada rahvahulgas kitsuke koridor, hall riba paljast asfalti, mis läks risti üle Briti puiestee ja viis alla plaazile suundava trepi juurde. Rannas kihutasid politseinikud küll kaetud, küll palja tagumikuga peesitajaid tulistvalu piki merekallast kahele poole laiali.

Üks paljude kardpaeltega politseiohvitser hõikas käskluse, selle peale tõstsid mõned politseinikud oma automaadid ja tulistasid üle inimeste peade õhku.

«Pikali!» röökisid nad kohutava häälega.

Kogu inimmass prantsatas lähedastest laskmisest hirmuile aetuna maoli maha. Kolinal kukkus «Citroëni» katusele alla kõnemees, jättes endast sinna mälestuseks suured kriimud ja mõlgi. Pommikandja astus sammu kiirendamata oma teed. Kui ta parem jalg viivuks mu näo juures peatus, kiskusin käe naabri alt välja ja heitsin pilgu kellale. Oli kapten täpne, jääb plahvatuseni veel kaks minutit. Aga kui ta ütles umbes, kui eksis helistaja või kui pommi kellavärk käib ette?

Pikaldaselt nihkus pommiga mundrimees mööda. Kergitasin end ning vaatasin ringi. Festivalipalee esine oli kaetud lamavate inimeste kui lan-genud lehtede lademega. Minust mõni keha mere poole oli otseti maas plaazilt puiesteele sattunud moedaam, ühtlaselt praepruuniks päevitu-

nud seljaga suvitaja, tagantpoolt oli raske öelda, kas ta kandis «Eevat pärast paradiisi» või midagi muud sellesarnast, aga sel silmapilgul, kui sinnapoole vaatasin, kerkis naise tagant suur sõlmiliste sõrmedega käsi, mis pigistas palja tuhara otsustavalt kämblasse justkui vanaaegse autopasuna kummipirni. Ootasin vältimatut reaktsiooni, ent naine oli kabu-hirmus pea kätega kinni katnud ega tajunud enam üldse, mis temaga toimub.

Kõik tardus hääletuks ja liikumatuks. Oli selge, et kohe juhtub midagi.

Siis kärgatas all plaazil plahvatus. Mõne hetke pärast sadas puiesteele lamajaile kaela liiva ja peenikest kivipuru. Tõusin üles.

Avatendus hilines poolteist tundi. Hoone otsiti toll-tollilt läbi, et avastada võimalikke uusi üllatusi, ja külastajaid sorteeriti sisse ükshaaval, rangelt kontrollides politseiaheliku vahelt. Kellel pisutki kahtlasem nägu peas, see viidi kõrvale ja otsiti läbi peitrelvade asjus. Kes veelgi kahtlasem tundus, see löödi vastuväidetest hoolimata ükselt tagasi ja kästi kaduda.

Kena pikk noor daam, kes minu ees politseinike käte alt graatsiliselt läbi puged, pillas selle juures kõrvarõnga. Mul õnnestus see lausa rahvahulga jalge alt kätte saada ja rõõmus omanik tänas mind kütkestava naeratusega. Mõistsin, miks ta naeratus püüdlik paistis. Kõrvarõngas, mida viivuks peos hoidsin, oli pealt hõbetatud, kuid selle tagakülg näitas kulla-proovi. Mul on hea nägemine ning ma olen ennast aastaid harjutanud nimelt vähemärgatavaid pisiasju tähele panema, muidu oleks see küll vaevalt mu huvi äratanud. Kuld eravalduses on aga Minoril dekreediga keelatud, see tuleb müüa riiklikku kokkuostupunkti, muidu kuulub väärismetall konfiskeerimisele. Nõnda sain selle saladuse kaasteadjaks.

Enesestmõistetavalt istusin saalis naise kõrvale. Ta päris, kes ma olen, ja ohkas südamest, et kadestab ajakirjanikke, need käivad terve maailma läbi ja saavad nii palju huvitavat näha. See paitas mu edevust, kelkisin pisut oma reiside ning maailmakogemusega. Seansilt väljusime juba vanade sõpradena.

Õhtune Briti puiestee oli korruga hullunud. Autod ja inimesed nühkisid ennast õhtulämbuses paheliselt küljetsi üksteise vastu. Tänavanurkadel kääksutasid rändorkestrid ning vabaõhulaudade taga münti ja õlut rüüpavad looderdajad pildusid neile laisalt pooleminaariseid nikkelrahasid.

Kriisates tormas plaazipimedusest kõnniteele kamp veidrates karnevalirõivastes inimesi, mingid lehvivad riidepalakad ümber ja torumütsid peas, nende keksutatavate ja väänlevate olendite keskel tantsiskles mustas liibuvas trikoos naine, nägu punase ja rohelise värviga lapiliseks vööbatud, juuksed keeratud mitmeks pulksirgeks kuradisarveks. Mu kaaslane, ta nimi oli Delia, võpatas ning surus ennast mu külje vastu. Naersin. Mõni hetk hiljem sulges meile tee võigas seltskond. Ühestki ei saanud esimesel pilgul aru, on see mees või naine, riietusesemed olid nende vahel läbiseegi ära jaotatud, kaelas kõlisesid ketid, ühel rippus kõrvas suur haaknoel, vilksasid kalifeepüksid ja paljad jalapöiad, ilma käisteta maniskid ja lipsud ümber palja kaela. Särgi all punnitamas kunstrinnad, pool pead paljaks aetud, topeltkulmud silmade alla joonistatud. Tundsind nad ära, Ameerikas oli neile nimeks pandud *punk* — rämpsdzäss, rämpsstiil, rämpsrahvas.

Autod liikusid bensiinist vängelt haisedes ja takerdumisi edasi mööda Briti puiesteed. Palmid kahe liiklusriba vahel lasid heitgaasidest närbutud lehed longu. Seal, kus puiesteele suubus mäeküljelt allavonklev kõrvaltänav, keksis keset teeristi kõhetu kogu, tulelont käes. Korruga lahvatas tema kohal suur suitsev leek. Mees keksis oma lonti viibutades edasi, leek hajus.

Läksime uudishimulikult lähemale. Kõhnal koheva parukaga mehel oli peale põleva londi teises käes suur sinine plastikpudel. Ta seisatas, pani pudeli suule ning ajas pea kuklasse. Võtnud pudelist punnsuutäie, tõstis ta oma leegitseva londi näo ette ja purskas. Piklik punakaskollane leek vuhises läikivate autokatuste kohal. Aeglaselt rodus roomavais auto-des tõmbusid sõitjad aknaklaaside taga kartlikult kõssi. Siis vajus leek iseendasse, must suits lendas palmilavade poole. Mees keksis otsekui

ohjeldamatust lustist paremale ja vasakule, vehkis tulelondiga ja tõstis oma plasku uuesti suule. Uus tulekeel viskas ärevaid helke autoklaasidele ja pimedaisse äriakendesse.

Delia võpatas ning kiskus mind eemale. Just nagu võiks tulepuhuja suunata järgmise suutäie otse autodele ning siis võtavad need bensiiniputukad kõik tuld, kogu Briti puiestee on hetkega üksainus tulejõgi...

«Ruttu!» hüüatas Delia.

Lasksin ennast kaasa kiskuda. Naise ärev vabin tekitas erutust. Seiklus? Mõni asi — mida ma kartma peaksin? Seda mu agentuur juba mulle keelata ei saa. Isikliku piiritu vabaduse tajuu pani pea pööritama ning muutis õhtuse linna ebatõeliseks, oli lõbus ja põnev.

Kui me Briti puiesteelt poolpimedasse põiktänavasse keerasime, lahvas tagapool palmide all uus punakollane lendleek.

Ees ronisid märke üksikud ähmased tänavalaternad.

Oleksin ma aimata osanud, milleni see seiklus välja viib!

Mu keha on kerge, nii kerge, et mul tegelikult polegi enam keha, ma hõljun iseenda kohal, olen lahustunud mänglevais õhuvooludes ega saa aru, kuidas võikski inimene, tema vaba vaim olla aheldatud tolle õnnetu ja tõntsi, tolle kohmaka ning hädise lihahunniku külge, mida kehaks hüütakse. Vaim on loodud lennuks, pidurdamatuks sööstuks ajas ja ruumis, teda ei tohi nii häbematult raskepärasesse kesta sulgeda, see on türm, raudpommid jalus, see on vaimu kängumine.

Õnneks olen praegu sellest vaba, olen nii kerge ja lennukas, nagu just olla tahan. Valitsen iseennast ning seeläbi kogu maailma. Rohkem kui maailma — kõiksust!

Ent samas tungib läbi joovastava kerguse torkena ohuaimus. Olen ma jälle valge saatana küüsis? Kas pean ärgates taas maksma nende hetkede eest pika ning piinarikka kassiahastusega, kus kõik viivuks eemalepeletatud hirmud ja elumured vaovad korruga peale, nagu vaob murdunud paisu tagant orgu vesi?

See on mulle kohutavalt tuttav. Kardan ise pööraselt oma minevikku, pea ta ei või tagasi pöörduda!

Ühel niisugusel süngmustal minutil tõstsin käe Murana vastu. Olin endast täiesti väljas. Mitte ainult amputeeritud jalg — kogu mu keha, mu vilets värisev keha lõhkus talumatult valutada, minu ümber tantsisid lühikeste juppjalgadega kräsupäised mehikesed, nad irvitasid mulle võikalt näkku, karjusid, et olen ühe jalaga sant, kes ei suuda isegi oma naise otsa ronida, nii et naine peab enda rahuldamiseks tarvitama võõraid mehi. Kiivus ajas mind pööraseks, olin viimasel ajal palavikulise ärevusega jälginud Muranat, kui ta juhtus teiste meestega rääkima. Pärast järjekordset annust polnud ma ise mitmel päeval suuteline temasse puutama. Nõnda ma taipasingi, et tal peab keegi teine olema, juppjalgadega mehikesed, kes vaevuste aegu alati välja ilmusid, teadsid, mis nad mulle karjusid. Muidugi on see neetud juurviljapoe-sell! Sel päeval nägin ilmsi, kuidas nad Muranaga alasti aelevad meie elutoa põrandal ja Murana püüab saledate kätega himuralt poepoisi jässakat, sõlmilist ihu. Röögatasin looma kombel sellest nägemusest, haarasin liharaiumise kirve ning tormasin Muranale kätte maksma oma piinade eest.

Ta põgenes kööki, silmis kohutav hirm, ja jõudis ukse õnneks lukku keerata. Virutasin kirvega raksatades ukseplaadi sisse, nii et see mõranes ja kirvetera nurk jäi läbi ukse paistma. Kuid hirmus raksatus tõi mu meelemõistusele, kräsupäised kiusajad hajusid ning ma vajusin selsamal hetkel ukse taha hunnikusse ja puhkesin nuuksuma. Äkitselt sai mulle selgeks, mis ma oleksin äärapealt korda saatnud.

Kui Murana lõpuks söandas köögist välja tulla, ütles ta valgete, vabisevate huultega, et nüüd on mõõt täis, ta kardab lapsega minu juurde jääda — ma kas lähen otsemaid ravile ja saan jälle inimeseks, või ta lahku päriks. Vandusin talle armetult ja alandlikult, et lähen ravile, olen varsti jälle endine, ainult jäägu ta. Pidasin sõna, olin pool aastat narkoloogias sees ja vabanesin kohutavate piinade hinnaga oma hukatuslikust kirest.

Olen ma siis nüüd selle küüsi tagasi langenud? Õud kangestab mind. Ma ei suuda ju ilma Muranata elada, pärast seda, mis veel hiljem juhtus, üldsegi mitte.

Kui süütult see kõik algas. Mõni marihuaanasigaret — kes seda tänapäeval patuks peab? Need tegid enesetunde heaks ilma valuvaigistiteta. Ma ei tea, mis neil seal opereerides viltu läks või mille pitsitusse mingid närvilõpmed sattusid, aga sellest peale, kui narkoosist ärkasin, ei kadunud enam hetkekski pakitsus mu mahavõetud jalas: Ilmamuutus, veidi viltune samm proteesiga või vahel ka lihtsalt väike erutus muutsid selle pideva kerge pakitsuse uuristavaks valuks, mida päevade kaupa taluda läks järjest raskemaks. Sisimas ei suutnud ma kuidagi leppida sellega, et ma pole enam endine, jalakaotus ei tohtinud ennast mulle meelde tuletda, sellest see eriline tundlikkus valu vastu, millega oleksin pidanud lihtsalt harjuma. Mina aga mässasin ega jäänud oma saatusega rahule.

Nurusin valuvaigisteid, alguses mulle neid ka anti, arvati mind mu uue seisundiga harjuvat, aga hiljem käskis arst treenida tahet ja valu mitte tähele panna, sest ta ei tahtvat mind narkomaaniks harjutada. Vihastasin ta peale, hakkasin otsima arste, kes väikese tasu eest vajalikke retsepte kirjutasid. Siis pakkus Kolo mulle kord marihuaanaga sigaretti, ta oli saanud neid osta turistidelt, kes selle kraamiga äritsesid. See osutus väga mõnusaks vahendiks, arste polnud enam tarvis, unustasin äkki mitmeks tunniks oma valutava jala. Hakkasin sadamas laeva vastas käima ja püüdsin turistide hulgast välja peilida neid, kes marihuaanat kaasa töid. Aja jooksul muutus mu pilk teravaks, tundsin oma kaubapakkujad juba eksimatult ära. Tõsi, enne kui asi niikaugele jõudis, võttis mu kahel korral kinni politsei, kes saatis oma agente sadamasse, et narkootikumide ja valuutaga hangeldajaid püüda. Tänu vigasusele pääsesin kummalgi korral rahatrahviga, mu tervete jäsemetega õnnetsukaaslased rändasid aastaks-teiseks luku ja riivi taha. Aga uued tulid asemele ja sadam ei jäänud kunagi tühjaks.

Samal ajal mängisid mu järjest kasvavad kogemused mulle teisipidi vembu. Marihuaanamüüjad heitsid ainult pilgu mu värisevatele kätele ning hakkasid kohe veeretama juttu, et öieti neil polegi sigarette müügiks, niisama oma tarbeks mõni taskusse pistetud. Neile oli selge, et ma ilma narkootikumita enam olla ei saa, ning nad mängisid maha väikesi teatraliseeritud stseene, et häbitult hinda juurde pressida. Nägin nende kavalust läbi ning kiristasin jõuetus vihas hambaid, kuid maksin ometi, mis küsiti, sest enam ma ei talunud ilmaolemist.

Ja ikkagi oli see alles kerge aeg. Hullem algas siis, kui läksin üle hašiisi ja heroini peale. Mäletan täpselt, millal see juhtus.

Tollel päeval tuli «Malta Ristiga» eriti palju turiste. Meie valitsus oli valuuta ligimeelitamiseks äsja kehtestanud erilise, soodustusega turismikursi, rahavahetajaile maksti kõvasti peale ja sellepärast tuli huvireisijaid murdu. Mulle tegi see heameelt, nõnda võis loota ka paremat sigaretilanti. Aga nagu ma tollihoonest väljuvate välismaalaste seas sõeluma hakkasin, kuulsin äkki ennast hüütavat.

«Stemo! Stemo Kulamar — tõesti sina või?»

See oli Arbise Saamuel, Saamu — poiss, kellega käisime kunagi koos koolis ja istusime ühes pingis. Meil oli sõja ajal koguni kahe peale päripüstol. Ameerika lennuväebaasi joodik relvameister, kes Minori mündiga liigset sõprust pidas, müüdas rahasaamiseks laskeriistu kõigile soovijale, ajapikku tekitas ta oma lõppematus viinajanus iseenda kahjuks turuküllastuse ning hinnad läksid nii alla, et neljakümne kolmanda aasta suvel oli juba võimalik relva osta koolis kokkuhoidud saiaraha eest, eriti veel kui säästa kahe mehega. Nõnda me tegime kaks kuud saleduskuuri ja ostsime endale suure koldi. Jumal ise teab, milleks meile seda tarvis oli, poisid niisuguste asjade üle pead ei murra, aga sestpeale käisime uhkelt koolis nii, et paariskuupäevadel oli püstol minu kotis ja kabuur Saamu vööl, paarituul vastupidi.

Kohe pärast sõja lõppu Arbiste perekond emigreeris. See oli meil Minoril üldse väga keeruline ja omamoodi sünge ajajärk. Teljeriikide sissetungi oht oli äkitselt muutunud olematuks, kaitsjaid polnud enam tarvis ning rahva meeoleolu pöördus kohe inglaste ja ameeriklaste vastu.

Võimalik, et selle üheks põhjuseks oli ka nende vastik jõukus, mida olime kogu sõja kestel vahetust lähedusest jälginud — kadedus on teadagi tugev tõukejõud. Esimesed valimised andsid ootamatult võidu omaaamalastele, pärast pole seda enam juhtunud, ja uus valitsus päästis valla tõelise märatsuse, mis oli suunatud kõige võõramaise vastu. Hakati taga kiusama neid, kes olid töötanud kas või koristajana Briti administratsiooni juures või Ameerika lennuväebaasis. Eriti pärast seda, kui inglased lahkusid ja meile iseseisvuse jätsid. Paistis, et peale rumaluste ei oska me sellega midagi ette võtta.

Tagantjärele näib see mulle ja küllap ka paljudele teistele uskumatu, aga nõnda see tõepoolest oli. Inglased jätsid meid maha kohutavas vaesuses, peale kitsede, kartulilappide ja kalapaatide polnud meil õieti midagi, ei mingeid elatusvahendeid. Kõik, kes seni olid teeninud leiba ameeriklaste lennuväebaasis või koloniaalvõimude juures, jäid korraga tööta. Omamaalaste valitsus oli nii vaene, et vallandas koguni senise kubernerilossi teenijad ja ministrid ise pidid koos oma sekretäridega kordamööda harja ning lapiga treppe pesemas ja saale koristamas käima, peaminister koostas iga kuu vastava korrapidamisgraafiku. Just sel ajal hakatigi mingi erilise vihaga taga kiusama ning nuhtlema töötuid ametnikke, nagu oleksid nemad viletsuses süüdi. Ametlikult väideti, nad olivat reetnud Minori huve.

Nõiajahi haripunktil asutati endise lennuväebaasi barakkides töö- ja kasvatuslaager, kuhu saadeti ümber kasvama isikuid, kes olid ennast kompromiteerinud koostööga, nagu ajalehes kirjutati. Kes nimelt seesuguste hulka arvata, seda otsustasid eriliselt volitatud töögrupid, nõdanimetatud viisikud, kelle koosseis ja tööpõhimõtted hoiti riiklikes huvides rangelt salajas. Lihtsalt ühel hommikul koputas uksele kroonukäskjalg ja ulatas avajale kutse, millega teda kohustati kindlal kuupäeval ja kellaajal ilmuma Minori Töö- ja Kasvatuslaagri ehk MTK vastuvõturuumi laagrisse paigutamiseks. Mitteilmumisel vanglakaristus.

Laagris pandi ümberkasvatatavad hommikust õhtuni tööd tegema, sest nimelt töökasvatus pidigi nendest lojaalsed kodanikud vormima. Algul nad raiusid kapsaraudadega peeneks ameeriklaste poolt kuhjade viisi mahajäetud vanu lennuki- ning autokumme. Kummipuru koguti suurde kuhja ning seda püüti kasutada mitmel viisil. Osa aeti roguskikottidesse, mis pidid täitma korkvendrite osa Antafagusta sadamas. Kui kõik sadamakaid olid kaheksa aastaks ette korkvendritega varustatud, tehti katset kasutada kummiheksleid täiteainena kõnniteede valamisel. Peagi selgus, et sideainet kulub selle jaoks liiga palju ning meie soojas kliimas bituumen ilma liivata ei hangu, vaid kleebib kummipuru taldade külge, kust seda on peaaegu võimatu kätte saada, ja inimesed käivad mööda linna, lohistades järele justkui koledaid musti räbalatuhvleid. MTK ülemad sülitasid ning jätsid oma toodangu lihtsalt lageda taeva alla seisma, sest sellele ei teinud tuul ega vihm midagi. Hiljem, kui Konsortsium hakkas kunagisel baasi alal fosfaati kaevandama, jäi kummimägi jalgu ning sellele pisteti tuli otsa. Kungas põles vindudes viis nädalat ja kogu selle aja jooksul venis haisev must suitsusaba üle kogu saare, merelt paistis nii, nagu oleks Minoril väike tulemägi tegevusse astunud.

Pärast kummihakkimise lõpetamist pandi ümberkasvatatavad fosfaadikivimist neljas kindlaksmääratud suuruses suveniirtuhatoose välja raiuma. Need tulid küll räpaselt pruuni tooni, karedad ja urbsed, neid oli võimatu tuhasta puhtaks saada ning nad läksid kergesti katki, pudesid teinekord iseendast tükikeks, ilma et keegi oleks neid puudutanud, aga riiklike meenete tarvis telliti Madriidi Riigitrükikojast kaheksakümmend tuhat kunstipäraselt kujundatud kuldtrükis silti MADE IN MINOR, mis kleebiti tuhatooside põhjale. Suveniirid lasti müügile kõigis Antafagusta leivakauplustes, baarides, apteekides ja ajaleheputkades, aga kui omaaamalaste valitsus kolme aasta pärast kukkus, nähtus majandusministri salajastest aruannetest, mis uue valitsuse poolt avaldati, et kogu selle aja jooksul oli ära müüdud kaks tuhatoosi, neist üks omamaalaste erakonnakantseleisse, kes ostis teise ja mis otstarbeks, seda ei läinudki korda kindlaks teha.

Asemele astunud internatsionaaldemokraatide valitsuse peaminister

VLADIMIR BEEKMAN

Ares Damian, ise kogenud kaupmees, müüs seismajäänud tuhatosid maagi hinnaga Jaapani väetisefirmale ning need laaditi saladuskatte all Panama prahilaevale ja viidi Nagasakisse. Kui see tegu mõne aja möödudes siiski teatavaks sai, puhkes opositsiooni jäänud omamaalaste hulgas hirmus ulgumine ja hammaste kiristamine, Damiani süüdistati jämedas antiminorluses, Minori eluliste huvide reetmises ja rahvusliku väarikuse jalge alla tallamises. Aga valitsus ei teinud sellest välja ja ehitas jaapanlastelt saadud rahaga Antafagustasse reovete kollektori, mis viis linnasolgi Katarakti neeme taha merre ning muutis linna plaazid jälle kasutuskõlblikuks, sest Damianil mõlkus algusest peale meeles rahvusvaheline turism.

Nojah, aga seda kõike Arbised enam ei näinud, nemad lasksid jalga kohe, kui omamaalaste puhastustöö algas. Perekonnapea Justus oli kogu sõjaaja teeninud lennuväebaasis, peavärava juures lukumehaanikuna; et ameeriklased ei viitsinud kunagi autost välja ronida, pidi baasi peavärava lukustus avanema automaatselt teatud valgus- ja helisignaali peale, aga et sõdurid ja ohvitserid, kes oma džiipidega Antafagustast saabusid, olid enamjaolt mündiauru all, ei saanud nad tavaliselt pidama enne, kui radiاتور väravavõres kinni ja pulgad kõverad. Nii tuli Justus Arbisel, kuldsete kätega kellassepal, iga päev kolm või neli korda, laupäeviti sagedaminigi automaatväravat remontida, tal seisis keevitusagregaat kogu aeg valmis, voolik atsetüleenipudeli küljes. Temast peeti lugu ning talle maksti head palka. Seda poleks omamaalased iial andestanud. Justus Arbis võttis perekonna kaasa, maksis kalurile kõva raha dollariites ja ta viidi ööpimeduse varjus kuhugi Serana lähedale randa. Noil aegadel pagesid niiviisi paljud — mõned asja pärast, teised paljast hirmust, mil põhjustki polnud. Aga paljudel puudus meelekindlus õnnemänguks, et jääda rahumeeli ootama, kas kroonukäskjalg tuleb ukse taha või ei.

Istusime Saamueliga topeltmündi juures kohvikus ning ta jutustas mulle oma edasisest saatusest. Nad olid alustanud koos isaga nõudepesijatena restoranides — algul Seranas, hiljem, pärast seda, kui olid korjanud raha edasisõiduks, Torontos ja New Yorgis. Siis said vähehaaval jalad alla. Saamuel jättis hästi edasijõudnud mehe mulje. Kuldraamiga prillid ja Massachusetti tehnoloogiainstituudi diplom, patent «muti» — originaalse ehitusega maa-aluse kaablipanija peale, oma väike firma ja ülemaailmsed ärisidemed.

«Seda kõike poleks sul olnud, kui oleksite Minorile jäänud,» ütlesin talle ohkega. «Või oleks sind miski kodust välja kihutanud ja ajusid pingutama sundinud? Tead, ma olen jõudnud arusaamisele, et enamasti oleneb inimesest endast, kas temast tuleb õllevedaja või professor. Professor või ärieeses tuleb siis, kui olud tagant sunnivad, kui on karta, et ilma ennast pingutamata ära ei ela. Võta see hirm mehel kuklast, ja üheksakümnel juhul sajast laseb inimene ennast lonti, rahuldub ninasisesega, mis elu annab, ja tal ei tule mõttessegi natuke ülejõu rabada, et see säde, mis talle sündides sisse pandi, vaikselt visinal ära ei kustuks.»

«Õige ta on,» soostus Saamuel, «aga mis nüüd mina. Kas sa Neckarborni Leod mäletad?»

Või ma ei mäletanud! Kalda all, üsna mere ääres, oma pool penikoorimat Murana isa hütist oli vanasti Luuvalu küla. Nüüd on see ammugi maha jäetud ja mere ning inimeste poolt lõhutud. Ma ei tea, miks teda nõnda hüüti, mitte iga küla ei nimetata ju Luuvaluks. Võimalik, et mere- niiskus seal iseäralikul viisil põlisasukatele kondivalu kaela saatis, ehk sellest siis. Või oli see mereäärne üksildus, mis võttis kui kondipuuriga. Seal külas olid ägedad kaklejad pcisid, sitked ja soonised, vahest nad aimasid vanuks päeviks ette luuvalukangust ja möllasid noorest peast möödu täis. Meie koolipäevil oli luuvalukate ninameheks ja eeskaklejakaks Neckarborni Leo. Räägiti, tal olevat sellepärast niisugune kummaline liignimi, et ta vaarisa hüpanud kunagi ööpimeduse varjus ära möödatossutatavalt Austria-Ungari soomuslaevalt ja tulnud jullaga Minori randa.

Leo oli punapäine kongnina, ilmlõpmata kaklusejälgedega kitsas näos ja kukkumistest kärnas põlvedega. Et ta oli meist paar aastat vanem,

siis võeti ta sõja lõpu poole aerodroomivalve abiteenistusse ning ta loivas uhkelt ringi vanas lühikeste pükstega pleekinud khakimundris, mis lennuväelastel endil oli juba ammu maha kantud. Sel ajal ta enam meiega kaklustesse ei laskunud, tunnetas oma väarikust. Jalga oli ta lasknud baasi evakueerimisel ja üsna seikluslikul viisil: ronis äralendava «kindluse» pommiluugist salaja sisse ja võeti alles pärast maandumist kuskil Inglismaal välja poolsurnuna külmast ja hapnikupuudusest. Teisiti ta poleks pääsenud, sest abiväelasi ei evakueeritud, raha paadimehele maksmiseks tal muidugi polnud, isa sai neil ju hukka sõja alguses, kui Saksa allveelaev tuli Santa Clara juures veepinnale ja uputas kuulipildujatulega tervelt seitse Minori kalapaati ühekorraga, aga peale Leo oli peres veel kaks nooremat venda.

Koolitarkust sai Leo kõigest neli aastat ja inglise keeles õppis abiteenistuse ajal vanduma ning ropendama, rohkem ei osanud ta sõnagi.

«Neckarborni Leo on praegu tuntud advokaat, tumeda tammepaneeeliga kontor Londoni kesklinnas ja kaks assistenti ametis. Vähemalt kord aastas käin ikka äriasjus Londonis, astun iga kord tema poole sisse. Ta võtab oma raudkapist pudeli ehtsat Minori münti ja me tuleme lapsepõlve meelde. Erialaks on tal pärandusasjad, need näikse olevat kõige tulusamad. Aga kas sa kujutad ette, kuidas tal Briti seitsme sajandi seaduseraamatud peavad olema pealuu sees — mõned seadused on neil sellest ajast peale muutmata, ja mis kõnesid tal tuleb kohtus pidada!»

See oli veel üks näide lisaks paljudele teistele, mis kõik rääkisid sellest, kuidas omaaegsed Minori emigrandid olid elu poolt hakkajaks sunnitud. Inimene peab ikka enda eest väljas olema, muidu ta mandub hoolealuseks. Terve see päev ja järgmine takkapihta ei suutnud ma maha raputada alaväärsustunnet, mis aina süvenes.

Pärast kohtumist Saamueliga ei saanud ma enam pidama. Otsisin järjest kangemaid uimasteid. Olin ise endale vastik. Kõigist olid inimesed saanud, ainult minul pole ei haridust ega kutsumust, olen lihtsalt ülalpeetav sant, kes elab riigiarmust — sellest, et valitsus viskab mulle kolm minaari iga fosfaaditonna pealt, mis minu maatükilt kaevandatakse. Ülejäänud kuuskümmend seitse minaari lähevad tallele, et kindlustada meie endi ja meie laste tulevikku siis, kui fosfaat Minoril kahekümne aasta pärast otsa lõpeb, nagu targad mehed on välja arvestanud.

Hakkasin kiiresti allamäge veerema. Tundsin, kuidas ma sihitult ja pääsutult nihkun musta augu poole, mis on mu tarbetu elu seaduspärane ots.

Raha kulus kui puru sõrmede vahelt. Enam ei jätkunud seda järgmise maksepäevani. Kõige raskemal päeval hakkasin vähestelt allesjäänud sõpradelt võlgu võtma, aga seda raskem oli tagasi maksta, siis jätkus heroini tarvis veelgi vähem.

Sel ajal nad mu õnge võtsidki. Terased poisid, kõigil ühenäolised umbkuued seljas ja kristusehabemed ees. Istusid ligi, tundsid kaasa mulle, hüljatud proletaarlasele, pakkusid marihuanaga sigaretti ja andsid raha. Vastu ei nõudnud midagi. Alles tükk aega hiljem kuulsin juhuslikult, et nad nimetavad ennast ultrapahempoolseteks.

Mulle oli see ausalt öelda tähtsusetu. Oleks mulle või vanakurat ise rohuga sigaretti ja raha pakkunud, ma poleks keeldunud.

Raha kulus kui puru.

Muranal läks raskeks peret toita. Ta hakkas käima juurviljapoes kaupa sorteerimas ja pakkimas, see andis ikkagi väikest teenistust.

Märatsesin jõuetus raevus kodus. Mu silme ees seisis pildid, kuidas jässakas turd poesell Muranat kapsapeade rohelisele lademele ja kartulikottide hallile virnale maha murrab.

Siis suruski meeletus mulle pihku kirve.

Ümmarguse valge mütsikesega arst ilmus kui paksust udust mu vaatevälja, samal ajal hakkas kuskilt kaugelt, vatimägede või tihedaks vajunud udulaamade tagant kostma ta hää. Et rääkija oli arst, järeldasin ta suu liikumisest, muidu olid kujutis mu silmade võrkkestal ja helid kuulmekäikudes teineteisest lahus, pidin teatud pingutusega nad kokku viima, alles siis sai pilt terviklikuks.

Arst rääkis kellegagi, kes ei mahtunud mu vaatevälja, ja mul polnud jaksu pead pöörata.

«... kummaline identifitseerumine, kahe teadvuse ühildumise protsess... ja seda seaduspäratult, hooti... kirjandusest võib leida üksikute juhtude kirjeldusi... katsume võtta entsefalogrammid ja kõrvutada...»

Hiigelpingutusega kangutasin puised huuled lahku, et küsida:

«Doktor... mis minuga on?»

Arst jättis oma jutu kõrvalseisjaga sinnapaika ning vaatas mulle tähelepanelikult otsa, hindamaks mu taipamisvõimet.

«Ei midagi hullu, Janno. Tugev põrutus ja šokk, natuke tuleb lamada, kõik saab jälle korda.»

Ei midagi hullu, ei midagi hullu, šokk, tugev põrutus ja šokk, mis mind siis nõnda põrutas, kas see oli päikesepiste, mille sain keset ägedaid õhuvirvendusi Kuulutaja väljakul, või sõitis mulle hoopiski keegi otsa, või mis kärgatus see oli, mis jäi mu kõrvus undama, praegugi kumiseb veel — hüplev selg triibulises ülikonnas ja kohutav kärgatus tulipalaval platsil...

Kõik nihkus uuesti paigast, valge mütsiga arst kadus ning mu vaevaliselt teisevad mõtted sulasid kokku nagu klaaskompvekid purgipõhjas, meenutustest sai sogasevõitu känkar, ja juba ma polnudki kindel, kas too kärgatus käis platsil või kaikus see ikka alles plaažilt ja mina lamasin koos mitmesaja otseti mahaviskunud saatusekaaslasega Briti puisteel, tõstetud automaatidega politseinikud meie kohal valvet pidamas. See mälu püsimatuse vaevus mind, ühelgi hetkel polnud täit kindlust, et hoian tõesti eksimatult mõttelõnga peos ja saan edasi minna kartuseta sattuda mälestustega uude ummikusse.

Äkitselt varisesid vatimäed kõrvadelt ja asemele tuli muusika, rahulik igihaljas muusika Briti saatkonna aias ning mulle oli samas selge, et see pole midagi muud kui koosviibimine kunagise Briti—Minori kaitselepingu sõlmimise 110-nda aastapäeva puhul. Siis, sada kümme aastat tagasi, paukusid reidil ristleja «Intrepide'i» kuuetollised kahurid, nüüd saatkonna aias vahuveinipudelid, ja paar inimpõlve olid vahepeal manlasse varisenud, see oli kogu vahe. Miniatuurse inglise pargina kujundatud aias, millega suursaadik alati uhkustas, olid muruplatsidele seatud maalilised istegrupid valgetest pitsilistest raudtoolidest ja Viktooria-aegseis kõrkides livreedes kelnerid — tõmmud jässakad poisid «Arhipelaagi» hotelli restoranist, kohakaaslusega politseikoputajad, kes alati pandi saatkonnapidusid teenindama, ka siis, kui restoranist olid tellitud üksnes baaridaam ja nõudepesija — kandsid laiaili hullusti segatud ja solgitud jooke, mille peale saadik ise suur meister oli. Ta ei lasknud mööda ühtki võimalust, kui sai baarileti taha asuda ja kõigist olemasolevaist pudeleist klaásidesse tapvaid segusid kokku tempida. Saadiku kindla veendumuse kohaselt võisid segamata, puhtaid jooke tarvitada üksnes metslased. Diplomaatilisest korpusest ei puudunud sellelt peolt pea keegi, sest vaikse Antafagusta suvine igavus ei andnud häbeneneda.

Võtsin ammu kurikavalalt väljahautud plaani kohaselt ette saadiku, kelle jaoks arvasin võtme leidnud olevat. Kauem ei saanud kannatada, Damian pressis järjest otsustavamalt peale ja minu agentuuri bossid ei näidanud märkigi meelemuutusest, sealt polnud abi ega toetust loota.

Veel sama päeva hommikul, kui ilma tunnistajateta kohtusime «Figaro» uksevahes, sosistas pahur Damian mulle nagu tujutsev laps:

«Eldon tahab tuleval nädalal pihta hakata Kuulutaja Santa Clarasse tagasiviimise kampaaniaga, ajalehed said juba propagandatiliselt käsu juhtkirjad ette valmistada. Võtke ometi midagi ette, inimene! Praeguses

seisus me ei saa monumendi rajamist välja kuulutada, kui meile kuskilt toetust ei tule.»

Teadsin juba, et korjandus, mille Damian oma erakonna liikmete keskel mälestussamba heaks toime pani, andis üpris kesise tulemuse. Kolmesaja seitsekümne neli tegevliikme peale saadi kokku täpselt kolmsada seitsekümmend neli minaari. Selle raha eest võinuks osta Kuulutaja kipsbüsti Damiani kirjutuslauale, monumendist ei saanud juttugi olla. Nüüd pandi kogu lootus välisabile ja seda pidin Damiani sügava veendumuse kohaselt hankima nimelt mina. Tema enda sellesuunalised ponnitused jooksid muutumatult karile, sest tema kippus kohe esimesest sõnast kõiki ükskõiksuses süüdistama, see aga miskipärast ei meeldi hoopiski inimestele, kellelt midagi välja pressida tahetakse.

Peagi leidsin otsitava suure plekiselt läikivate lehtedega magnooliapõõsa tagant, kus ta parajasti paaris Botsvaana konsuliga helekollast munakokteili maitsets ja Aafrika arenguprobleemide üle juurdles.

Saadik Lewerkühn oli väike ja rõõmsameelne priske mehike, oma valges smokingis tuletas ta meelde noort murumuna. Olin teda harjunud sootuks teisel kujul nägema. Et tal Antafagustas oma saadikuametis enamasti midagi teha ei olnud, pühendus Lewerkühn andunult ehisaiandusele, kasutades selleks ära Minori soodsaid kliimaatilisi tingimusi. Pea iga kord, kui saatkonna villast mööda sõitsin, nägin saadik Lewerkühni aias nokitsemas. Kurjad keeled teadsid rääkida, et Antafagusta botaanikaiaia elumaias direktor müütab saladuskatte all Lewerkühnile välisvaluuta eest oma aia kõige suuremaid haruldusi. Paljugi, mida kade meel välja ei mõtle, aga tõsi seegi, et varsti pärast seda, kui Lewerkühn oli kutsunud valitud seltskonna enda juurde kasvuhoonesse öisele supeele, mis oli pühendatud öökuninganna õidepuhkemisele, avaldas «Õhtune Minor» kurva nupu, milles keegi ühiskondlik looduskaitsetegelane kirjutas, et botaanikaiaia ainsa öökuninganna olevat mingid kaktuseüraskid nahka pannud ja sellepärast kaktust enam publikule näidata ei saa.

Ma arvan, botaanikaiaia direktor vaigistas oma süümepiinu pilguga tulevikku. Peagi saabub paratamatult aeg, kus fosfaadikarjäär laieneb ka linna maadele. Järele ei jää nagunii midagi. Kas pole siis ükskõik, kas taimeharuldused otsa saavad — botaanikaiaias või saatkonna kasvuhoones? Toogu nad enne seda kas või väikestki kasu. Pealegi oli selge, et botaanikaiaed ohverdatakse ablasterale ekskavaatoritele igal juhul enne elamuid ja saatkondi, seal ehk saavad taimed veidi ajapikendust.

Põrnitsesin üleni valges saadikut tema sinkjasmusta kaaslaste kõrval pika hetke, enne kui ta lõplikult ära tundsin. Aias töötades kandis ta alati hoopis teistsugust rõivastust. Lewerkühn oli pärit kuskilt Alpidest, kus jooksevad kokku Šveitsi, Austria, Itaalia ja Lääne-Saksamaa piirid, ning peale lõputu joviaalsuse oli ta sünnimaailt kaasa saanud kustumatu kire baieri ja tirooli rõivaste vastu. Igal võimalikul juhul pani ta pähe kirju sulega alpikütikaabu ja jalga lühikesed laiade traksidega rohelised mägilasepüksid, mille trakse ühendas eedelveissitikandiga rinnatükk. Jalas kandis ta neil puhkudel pakse villaseid põlvsokke ja mägisaapaid ning ta ümarikud põlved välkusid roosalt ja süütult, häirimatuna iga-sugusest diplomaatilisest etiketist.

Räägiti, see riistetava läinud Lewerkühnile, keda muidu peeti võimekaks ja peeneks diplomaadiks, maksma saadikukoha ühes vanas Euroopa pealinnas, kus ta paljad põlved põhjustasid kohalikus konservatiivses seltskonnas terve rea väikesi, aga seda vastikumaid skandaale, neid olid õhutanud eeskätt diplomaatilise korpuse daamid.

«Aa!» hüüdis saadik Lewerkühn mulle äratundvalt. «Astuge ligi, seal, kus kaks aumeest poliitikast räägivad, läheb alati tarvis kolmandat kelmi.»

«Kelmi?»

«Loomulikult! Suurtes agentuurides töötavad suured kelmid, ärge tehke nägugi, et see teie kohta ei käi. Kas siis aus inimene vabatahtlikult läheb reporteriks? Või on teid selleks mõistetud, mis? Tunnistage üles, millise sensatsiooni te tänaselt koosviibimiselt lahti lasete?»

«Mõtlen alles. Vahest midagi selletaolist, et tavaliselt hästi informeeritud allikast kuuldub, nagu kavandaksid mõned Euroopa riigid uut ja senisest edukamat poliitikat Aafrika lõunaosas. Kuidas oleks?»

Botsvaanalane naeris suurte sinakasvalgete hammaste välkudes. Ta sile nägu läikis õhtuvalguses, paistis, et need on nimelt valgusehelgid, mis segavad ta ilme tabamist, igal juhul mõjus see nägu kogu oma elavusele vaatamata miskipärast maskina. Konsul lagistas muretult naerda, aga sellest hakkas ainult ebamugav. Temast ei saanud sugugi aru, kas ta naer väljendab lõbustatust või hoopis põlgust. Lewerkühn ähvardas sõrmega.

«Liiga läbipaistev vihje. Pealegi — mis uudis see on? Kes tänapäeval ei kavandaks uut ja senisest edukamat poliitikat Aafrika lõunaosas? Seal on ju praeguseks kõik omadega rappa läinud!»

Botsvaanalane naeris veelgi mõistatuslikumalt.

«Aga öelge mulle õige, ajakirjanik, kes te kõiki maailma asju teate ja enda arvates veel mõnda peale selle: mis asi on öieti tänapäeval valge mees Aafrikas? Iseteadva härrasrahva jäänus või jahmatusest plass juntsu?»

«Natuke üht ja natuke teist. Selles see häda ongi.»

Botsvaanalane lõpetas naermise ja otsekui ennetades küsimuse pööramist tema poole, tegi väärrika kummarduse ning eemaldus, säilitades läbitungimatut ilmet. Lewerkühn vaatas talle natuke kadedalt järele.

«Midagi ütleb mulle, et oleme rohkem õpipoisid, kui aimame. Või tunnistame. Me ei suuda oma standardsete ettekujutustega selle mandri ja selle rassi looduslähedasest tarkusest läbi tungida ja oma alituses nime-tame seda müstikaks...»

Saadik kummardus allapoole, põntsutas väikeste pumpsus kätega valge tooli põhjale, nagu oleks see trumm, ja tegi mõned rituaaltantsu hüpped ümber tooli.

Leidsin aja paraja olevat.

«Härra Lewerkühn, minu teada on mõnedki internatsionalismi ja demokraatia lähtealused saanud oma alguse saksakeelsete filosoofide töödest, kas pole nii?»

Ta muutus korrapealt valvsaks.

«Kuhu te nüüd sihite? Teiega peab ju kogu aeg valvel olema! Kas tahate panna mulle vastutust kõigi äpardunud eksperimentide eest, mis maailmas neile alustele rajatud?»

«Kaugel sellest. Arvasin ainult, et teil avaneks sellele tuginedes praegu ilus võimalus teha täiesti sundimatult suure mõjujõuga žest Minoril, millest mõndagi kasu võiks olla.»

Ning ma jutustasin talle kokkuvõtlikult ümber internatsionaaldemokraatide kava rajada mälestussammas Tommazo Oonile ja juhtisin tähelepanu tarvisminevale väikesele rahalisele toetusele. Lewerkühn pööritas öökulli kombel oma ümarikke silmi, ta mõtles järele, kahtlemata käisid ta kavalas peas sel ajal ringi mõtted, mis kasu tootab pakutud samm ning mis kahju sellest võiks tõusta.

«Aga valitsus?» küsis ta äkitselt. «Eldon on väga tundlik igasuguse välise sekkumise vastu, nagu väikeriikide suured riigimehed kunagi, seda on ju nähtud. Otsib naeruväärse ettekäände, *persona non grata* — ja head teed!»

«Pole karta,» veensin nii kindlal toonil, nagu oskasin. «Eldon on küll kristlik liberaal, aga Tommazo Oon pandi ammugi Minori ajaloos rahvaalgustajana paika, nii et parteilised erinevused ei mängi rolli, ikkagi rahvuslik uhkus. Te ju näete, kuidas nad kõik oma Kuulutajat austavad.»

«Hüva, aga miks teie selle looga tegelete?» Saadikus tärkas professionaalne kahtlus.

«Sellepärast, et kui tuleb Damian, põrutab rusikaga lauale ja käratab: teie kohus on Kuulutajat austada, tooge raha lagedale, siis te näitate talle ust. Ta teab seda väga hästi. Mina olen sõltumatu ajakirjanik, võtan ette ainult seda, mida ise õigeks pean.»

«Aga milles seisneb teie erihuvi?» päris Lewerkühn edasi. «Tulge lagedale, põrsast kotis ma ei osta.»

«Kõigepealt olen ma ise enda arvates natuke internatsionalist ja natuke demokraat. On teile sellest vähe? Siis katsuge kujutleda, et vaatamata oma põlatud reporteriseisusele olen minagi elus inimene. Võib-olla tahan kas või kordki panna käe külge millelegi, mida ei visata homme prügikasti nagu ajalehte, kus mind tavaliselt trükitakse.»

«Hästi, püüan seda tõepoolest ette kujutada. Aga kas olete kindel, et minorlased säärast žesti vääriliselt hindavad?»

«See on väljaspool kahtlust. Ja oleks, et ainult nemad, see lugu lööb rahvusvaheliselt laineid, küll näete. Võin vanduda, Briti saadik murrab südametäiega oma golfikepi pooleks, et tema, maailma parim Minori tundja, ise esimesena selle peale ei tulnud!»

Lewerkühn puhkes parastavalt naerma ja tegi veel paar rituaaltantsu hüpet. Briti suursaadikuga olid nad elupõlised rivaalid. Kui üks trumpas rikkaliku baariga, siis teine tegi saatkonna aia ja kasvuhoonega tasa. Diplomaatilisel põllul loopisid nad armsa naeratusega teineteisele alatasa kõikaid kodaraisse.

«Olgu,» tähendas Lewerkühn, «vähearenenud vendade jaoks peab leiduma, mis nad mul seal parlamendis arengumaade abistamise prog-ramme niisama arutavad, paotagu mõnikord rahakotti ka. Milline võiks teie arvates olla sobiv summa?»

Näkkas, mõtlesin rahuldustundega, pole viga, poiss, sinus on üksjagu poliitikut peidus, näkkas üsna kindlalt. Mul oli tegemist oma hingesei-sundi varjamisega, et mitte kahtlust äratada.

«Noh, ma oletan, et viis tuhat võiks ehk kõne alla tulla . . .»

«Kümme!» hõikas saadik ja hüppas kergelt õhku nagu tennisball. «Kui juba lagedale tulla, siis ei maksa koonerdada. Ega ma siin mõnda Monakot ei esinda! Mu rahandusministrile on see kama kõik, neelab alla. Kümme ja punkt!»

Pärast otsuse langetamist jõi Lewerkühn veel ühe munakokteili, seekord minuga kokku, ja läks elevil teisi diplomaate otsima, sondeerimaks pinda, mis need võiksid asjast arvata. Hõõrusin käsi. Sellest pidi midagi hargnema hakkama.

Natuke piinlik mul võib-olla sisimas siiski oli. Kuid leHEMEHE töökogemus ütles, et ei tasu hoopiski südant valutada, päikegi pole plekkideta, ja ma olin tõepoolest hiljaegu lugenud «Minori vihikutest» esseed Tom-mazo Oonist kui teenekast rahvaalgustajast. Polnud minu süü, et möödunud nädalal kiltmaaserval vana Ossiani külastades sain juhuslikult jälile, mismoodi see missioon tegelikult välja nägi.

(Järgneb)

KIRJATÖÖ

Kirjuta, kirjuta, kõik on vale
tunne tundmatus ajas.
Kas mina pääsen lähemale?

Keelega mängida sõnade kurni
oli mõtet mu meelest.
Kõik tee tuhaks ja raputa urni.
Mida tead eesti keelest?

Õigete laulude asemel väärad,
neidki ei esitata.
Maine määraja, mida sa määrad —
kuhu see mõte maffa?

Kuhu see Maailm, kuhu need keeled,
kuhu need ülekohtud?
Minult küsivad mõned mu meeled:
«Milla meiega kohtud?»

Suure kirjaoskuse tausta
päris hästi ei teata.
Kulupead kummarda, hallpead austa —
(kuhu see kõik on jäänud?)
Mida ei teata, seda ei teata.

Juusteta.
Mütsita.
Peata.

Ah, kui teaksime — mida?
Järgmist sõnumirida.
Hommegei päev ja tööd.
Luba: jäänud on ööd.

Uni, see ainus rohi
ärkveloleku vastu.
Täiesti puhanuna
võtan ööpildi vastu.

Noorena, kahvatuna
tuled Sa mulle vastu.

See on hiline luule
vanakssaamise vaimus.
Siiski Sinule, kuule.
Ainus.

PÜHENDUS

Mu vana elukoha trepikojauks
oli läbikäiguks lootusetult lukus.
Kuusteist aastat tagajärjetuks
jäänud ukse avamisepüüded.

Need, kes olid poisikeseohtu
siis, kui kirjutasin lapsepõlvelugu,
nüüd on mujal. Nii et me ei kohtu.
Tuleb meelde, et ma pidasin neist lugu.

Sinu silmad seda kirjatööd ei näe,
Tilsi lastekodu asutaja, Anna.
Mul on Öismäe, Sinul Rahumäe.
Õied? Viljad? Rahu veel ei anna.

*

Ja ikka valgusesse vaadata:
kui aknale on kardin veetud ette,
kui kõik on koos
ja nõnda omaette,
ka siis kui sinu vere kell käib ette.

Kui valge tund,
ka siis on ülim kohus
koos valgusega olla hädaohus.

KOJUSÕIT

Kell on kaheteistkümne paiku, kui Roomassaarde jõuan. Bussiga ei tuld. Tulin jala. Habe kolmat päeva ajamata ning kammi pole taskus — mismoodi sa niiviisi ronid bussi viisakate inimeste kõrvale. Kingisest Roomassaarde pole tee pitk kut pühade vahe, minusugune täisrammus mees käib viis kilomeetrit maha kahe paberossiga. Muidugid, lennujaama puhvetis oli väike peatus, kuigi öösel sai endale sõna antud, et nüüd aitab, viimane tilk kõrist alla ning siis alkoholile kriips kategeooriliselt peale kut sörmeküüs täipojale. Sai sellele vaatamata puhvetist läbi käidud. Vorstiga leib ning kolm õlut. Sõna on muidugid sõna, aga sõnal pole saba või sanga, et võiks kuskilt tahemini kinni hoida.

Nüüd olen siis Roomassaares. Abruka postipaak õõtsub silla ääres, punased reelingud päikse paistes kiiskamas kut ahvena uimed. Paadi minekuni on veel tund aega, rahvas linnast tulemata. Ongi parem. Muidu kukuvad kohe küsima, et kuskohast siis sina, Kaspar, tuled, pale karune kut karutapjal. Naised on kõige hullemad pärima, need ei saa mehe hingepiinadest kunagid aru. Naised jäävad naisteks, käigu nendest maavärin või veeuputus üle.

Poen õige kajutisse, pikutan ja tukun tunnikese, kuni kallid kaasmaalased kohale jõuavad. Kajutis peaks jahedamgi olema. On küll juba augustikuu, aga päike, va sõber, muudkut leegib ning leegib. Ei tea, mis ilmatuma aatumid seal päikse sees on, et niiviisi võib miljonid aastad vahetpidamata soojust ning valgust välja uhada. Tasuta. Keikidele. Meitele ning teitele. Ning ei tea, kellele veel, sest universum pidi olema lõputa kut vanatüdruku õnneootus. Üks on muidugid selge — puudega seal ei küteta.

Soh? ... Mis see siis tähendab? Kirst paatis. Uhiuus, kena kirst paadi kajutis. Ons keskid teise randa sõudnud? Kes? Pole nagu kuulda old, et keskid meil ägedasti suremas oleks. Abruka on pisike kut kilu pea, seal ei jää miskit teadmata. Kaotab lehm sarve või hobune raua, on juttu rohkem kut lauakirikus. Võib-olla mõnel olekski juba aeg sinna randa minna, aga niisuguse kena ilmaga oleks see patt mis patt. Meri on veel hele ning soe, põllud tõmbavad ennast tasakesi ning salapäraselt kollaseks, liivamere lest sulab hammaste vahel — loll, kes praegast minekut teeb!

Saviaugu Maali on küll üle üheksakümne, aga tema ei kiirusta kuhugid. Alles ostis kotitäie kardulaid — ei tema pane nüüd enne käsi rinna peale risti, kui viimane pabul kotiurdest on välja raputatud. Maali mees, va Saviaugu Juuljus, oli surivoodil kahjurõõmust luksund, nii et madrats all tantsis: «Ma viiksun haudas heameelest, et Maali mu matusekulud kannab...» No mis sa teed sõukstega?

Nojah, memuaarid memuaarideks, aga kelle jaoks seda naksis kirs-tukest siiski viiakse? Sügisel ning talvelõpus, kui liiklus nadi on, tuuakse kindlatele surijatele puusärgid varem kodusse. Ehjah. Vanasti pole Abrukas surnuaeda oldki, siis olid kadunukesed jäälagnemise ajal oma viimset ülemerereisi oodand nädalate kaupa. Parrel. Mis seal's ikka. Surnu asi, pole kuskile kella järgi joosta.

Kena kirst tegelikult.

Sõukse sisse poleks endalgi häbi pugeda.

Vaataks õige, kuidas see ristiinimese viimne mööblitükk seestpoolt välja paistab. Ära sa märgi. Kena puhaš olemine. Puhtad palakad. Väike

laastupadi nagu murumunake. Jah. Ei tea, mis oleks, kui prooviks? Mis tunne oleks nii-öelda elusana surnd olla? Kingad tuleb muidugid jalast ära võtta. Kingad ma topin omale pintsaku taskusesse. Niiviisi. Parem oleks siin sees olla muidugid külitsi. Magan mina ka ikka parema külje peal. Aga pole mina veel ühelgi matusel näind, et kadunuke külitsi kirstus pikutaks. Ei tee mina omalegi erandit. Ega ma teistest parem ole. Olen küll Abrukast, kuid see ei tähenda, et oleksin teistest etem. Kingissepa poest saab Abruca inime väljaspool järjekorda suitsu ning saia, meretagune asi, ühesõnaga, aga kirstus lesime selili kut kõik ausad inimesed.

Siinkohal, jah, tuleb meelde, mis väimees Tallinnas rääkis, kui käisin Mustamäel tüdart vaatamas. Väimees oli just Prantsusmaalt tuld, ütles, et elul pole seal viga, aga kapitalist jääb kapitalistiks, näed, isegid surnute pealt hoiavad kokku, kirstud aetakse Pariisi surnuaedades maa sisse otsakuti. Seisavad seal surnud prantslased mulla all oma kirstu-kestes kõrvuti nagu soldatid loendusel.

Minul pole siin häda kedagid. Kitsavõitu ju on, aga on ka niisugune tunne, et enam-vähem minusuguse mehe jaoks on need lauad kokku löödud.

Kelle kirst see ometi on?

Pikutan veidi, pean aru. Nihutan kirstukaane ilusti peale, et mõni võõras ei juhtuks nägema, missuguse üleannetusega minusugune soliidne meesterahvas on hakkama saand. Ja kärbsed ei pääse ka ligi. Tegelikult võin ma siin kirstus rahulikult tunni jagu puhata, enne pole siia kedagid tulemas...

Nojah, tookord väimees rääkis veel teise loo prantsuse kadunukesest. Et ühte Luid või Säkki hakati ümber matma, oli teine kõva eluvend old, ja kui nüüd haud lahti kaevati ning kirst avati, leiti ainult kiri eest: «Olen kolm hauda edasi Marii juures, tulen varsti tagasi.» Tütar mul kukkus pärast seda lugu surtsima, justkut oleks kassile saba peale astunud, ütles, et selliseid lugusid oskate ainult teie, tipikad, rääkida, et muud ei kuulegi tipikate suust kui igasugu kahemõttelisi lugusid naistest, kaardimängust või mootorrattavõistlustest. Mina olin muidugid vait, sest mina pole ühtegi päeva tipis käind, minu õppimise aeg nägi teistmoodi välja. Mina sain oma loengud Velikije Luki all kätte. Jah... Aga tegelikult polnud sellel prantsuse lool midagid viga. Minu meelest isegid ütlemata liigutav lugu. Sest kui palju kauneid unistusi jääb elus täitumata, eriti meie põlvkonnal, kellele see hirmus sõda nii koletul kombel jalgu jäi. Kas see oleks suur ülekohus, kui mõni luhtund noorepõlve-unistus niisugusel muinasjutulisel prantsuse kombel täide läheks? Jah? Minule Lui lugu igatahes meeldib. Nõndamoodi. Sellega on asi selge, aga selge pole, kellele kirst kuulub. Teinekord muidugid tuleb surm tervele enne kui tõbisele. Ei need, kes aina oma hädadest ja haigustest jahvatavad, nii ruttu hääbu. Kui mõnikord Abruca poe juures kuulama jääd, siis polegi muust juttu kui reumast ning radikuliidist. Sojuvad niiviisi nädal otsa, aga pühapäeval pole matta kedagid. Usu siis veel inimesi.

Kitsamad olud on siin kirstus muidugid kui laias abieluvoodis, aga näe, tukk tuleb peale. Mis see ime. Kaks ööd-päeva magamata. Kui kor-raks Abrukast Kingisseppa pääsed, ei siis ole aega silma looja lasta. Tegelikult — aega oleks ehk old, aga missioon oli pingeline. Missiooni pärast sai linna mindud. Ma olen nüüd niikaugele oma mõtetega arenend, et nuputasin oma missioonile nimegi. See oleks — N ä s s u i n m e m o r i a m.

Kõik sai alguse hommikul, kui Nässu püssiga metsa läks.

Jah.

Ta oli muidugid juba vana koer.

Jah.

Ta lonkas, ja see koib, mida Pauka järas, ei paranend ega paranend, muudkui mädanes. Igasugu rohtu sai sinna peale pandud. Ja koer ise lakkus oma koiba udu-umbe. Koera keelel on üheksakümmend üheksa rohtu. Sellest jäi väheks. Mina tahtsin veel üks kord loomaarst Kõlli kutsuda. Kui Nässu esimest korda Pauka lõugade vahele sattus, tegi

Köll operatsiooni. Tegi sellise meisterliku löikuse, et kolme nädala pärast tõttas Nässu neljal jalal Mõniste Irmil pulma, pea uhkelt püsti ning jalg kerge ja kõrge kut tõutäkul. Aga varsti läks Nässu uuesti Paukaga raginal kokku, ikka selle va Valli pärast... Noh, mis seal rääkida, Valli pärast tasus ribisid lugeda, väärt eitede pärast on enne meidki selliseid kismasid maha peetud, et pärast ei jõua päid ega jalgu kokku korjata. Aga mis sa ikka võitled, kui üks on hunt ja teine krants. Kuigi erakordne krants, aga ikkagi krants. Ma rääkisin sellest Nässule hommikul sadamasse minnes ning õhtul merelt tulles, kõigest sai ta aru, sest nii tarka koera kut Nässu pole Abruks enne old ega tule pärast. Sai aru, niutsus ja noogutas, lubas meeles pidada, aga sellest hetkest, kui uus pulmakutse kohale toodi, oli koera kainel mõistusel kriips peal. Nuta nüüd takkajärgi või naera, aga krantsil on juba kord selline armuvalu, et kui vaja, läheb kas või soomustankile lõrinal kallale. Loodus on targem kut kõik maapealsed targad ning lollid kokku, ja kui ta sellisena Nässu löi, siis selline ta pidi olemagi. Mis minul siin ette heita. Kui hakata iseenda noorust meenutama ning isiklikke kirgesid ära mõõtma... Ei saa just öelda, et oleksin noorpõlves armurõõmust ning armuvalust ilma jäänd. Ei saa jah. Abruka on tilluke kut särje silm, aga kui keegi hakkaks minu tädiranna pikkust ära mõõtma — võhma võtaks välja! Ja see pikkus oleks old veel pikem, kui sakslane poleks vahele tuld. Mina mõistsin Nässu üleelamisi läbi ja lõhki, ja mina ei heida talle mingit amoraalsust ette. Nässu oli aus isane krants ning punkt sinna kohta. Aga põdema ta jäi, ning tervis muudkut hääbus, hall oli ta juba ammugi, ning Marge ei luband mul enam Kölli kutsuda, öeldes, et vanaduse vastu pole veel miskit rohtu nuputatud. Mina muidugid vaidlesin vastu, ütlesin, et igasugu trikid on vanaduse vastu käibelevõetud, välismaal teevad naised omale iluduselõikusi, lasevad tissid kukla taha tirkil tõsta, et aga noor ning seks välja näeks. «Sitta sulle suu augu peale,» ütles Marge mulle vastu. Ei salli tema minu lõõpimist, eriti kui olen pisut soojendust võtnud.

Loomaarsti ei luband Marge kutsuda, aga fotograafi kutsusin kohale. Fotograaf Lepp tuli Kingissepast, õnneks parajasti tuulas, mereleminekut pold, Lepp oli Abruks kolm päeva ning me tegime väga põhjalikud pildid. «Siis tulevad mul alati geniaalsed pildid, kui tuld taga pole,» kinnitas Lepp, ja tal oli õigus. Nässu pilt ripub praeguseni suures toas diivani kohal, Luigi ning Viire piltide vahel, ning sealt seinalt vaatab ta kõikidele targalt ning halli habemega otsa kut ameerika kirjanik Hemingway. Abruka kooliõpetaja Tuuliku poeg, kes ennast ka kirjaniukuks õppis, sellel vajus Nässu pilti vaadates lõug händusest pehmeks ning ta suutis ainult ühe sõna ütelda:

«Külatraagik.»

Sõukse geniaalse pildi tegi Lepp Nässust. Lepp ise kinnitas mulle, et pärast sõda oli ta passipilte teinud telefoni teel ja kolme vee printsiibil. Kes pildi tellis, sellele esitas Lepp telefonisse kolm küsimust:

Vanus?

Vunts on või ei ole?

Viina jood?

Nende kolme küsimusega oli Lepal vennast selge pilt silmade ees ning võis ilmutama hakata.

Targad ning andekad inimesed mulle meeldivad. Neid tuleb hoida. Mina olen omale püüdnud linnas tarku ning andekaid sõpru hoida. Nad on mul tänaseni olemas. Fotograaf Lepp, loomaarst Köll ning ilmalik surnumatja Teemeister. Kui Kingissepas käin, siis selline on meie ansambel ja teisi pole mul vaja. Eks nüüdki need kolm päeva istusime neljakesi Lepa juures ning arutasime missiooni.

Nässu in memoriam.

Iga õige mehe elus saab ainult üks koer olla. Nässu oli see koer. Ja rohkem koeri pole mulle vaja.

See oli saatust, et Nässu meile sattus.

Pisikeselt oli ta nii pisike, et teda turu pealt ei ostetudki, vaid topiti põrsastega seltsis kotti. Ennem võis teda kirbukutsikaks nimetada kut koerapojaks. Niipea kui Marge teise kotisopist välja urgitses, hakkas

kohe minu jalgade ümber sibama kut üks pisike kakand. Ei suurem ega väiksem. Ausõna. Võtsin teise siis peo sisse, panin vasta rinda, aga tema oli juba lupsti särgi all ning vudis mööda minu paljast kõhtu ja otsis niutsudes nisa. Hirmus haledat kisa tegi, kui ma ta põuest välja saputasin, kohe valu käis mul niuetest läbi. Toppisin koera kõhu peale tagasi. Eks ma ta nõndaviisi oma palja kõhu peal suureks soojendasin.

Ei oleks võinud arvata, et niisugusest pisikesest sitikamunast kasvas üleküla krants. Kellel oli nii karva kui mõistust.

Ja kellest sai minu elupäästja.

Tema lidus külasse uluma, kui mina unnajäl kelguga soidrusse sulasin.

Kas saab niisugust looma unustada?...

Ohh-jahh...

Kirstus lesimine pole just sanatoorium. Pealtnäha kena ning kaunis, aga seest kitsas mis kitsas. Ei mina saaks kaua surnud olla — kondid hakkaksid valutama. Kui matustel vaatad kadunukesi, siis on kõik nii rahulikkude ja õndsate nägudega, justkut oleks oma elu kõige suurema unistuse kätte saand. Ei mingit kondi- ega kõhuvalu. Justkut inimeste kiuste on suremise värk nõnda seatud, et enne ei saa sa õrna aimugi hauas olemise mõnudest, kui iseendal habe savi täis. Ah, keeruline on looduse värk. Kui inimese moodi elad, pole ju tegelikult aegagi surnuks olemise peale mõtelda. Elamine ise võtab kõik aja ära. Kui Nässu veel noor ning täiskarvas oli, kes sellele mõtles, et ükskord on tal koon hall ning käik lombak. Ei mina sellele mõelnud. Ja kui mõtlesingi, siis ei uskund. Aga näe, kümme aastat läks mööda kut pääsuke räästa alla — vilps! — ning kadund. Nässu jäi vanaks. Vanaks ning haigeks.

Ei ta muidu oleks püssiga metsa läind.

Kui Nässu oli noor, terve ja tugev, oli tal muudki teha kui püssiga metsa minna.

Nässu oli kalamehe koer.

Enne koitu kraapis tema mind üles. Urises ning pahandas niikaua, kuni püksid jalga sain. Oh seda rõõmu, mis sõber tundis, kui me juba ratta seljas istusime. Vingus heameelest kut vana grammahvoon. Kui Nõgu tee peale jõudsime, siis haukus vasakule ning paremale vahetpidamata kut pardakuulipilduja. Hommikune randasõit meeldis talle üle kõige. Kui me merele ei saand, läks Nässu nərbiks ning närviliseks ja oli näost plass justkut vaevaks vitamiinipuudus.

Üleüldse, mis vitamiinidesse puutub, siis vitamiinid...

Ooohhh... vitamiinid, jah... oooehh-jahh... vitamiinid muidugid... ooohhh... ooohhh...

«Sa püha jeesus, ning ongid kerstu ära toond.»

«Marge on järsu tõmbamisega kut noor hobune.»

«Kui mina olen hobune, mes elukas siis sina oled?»

«Kuule, Marge...»

«Noh? ... Ega ma tumm ole.»

«Pärast sõda oodati surnud mehi mitu aastat... Sinu Kaspar on kolm päeva kadund, juba tood kerstu kodusse.»

«Toon jah. Muu rohi sellele mehele ei mõju.»

Ähh... Omaenda lihane, seaduslik naine viib oma elusale mehele kirstu koju. Minule järelikult. Palav tervitus, naisuke. Kui praegast mina kirstust välja kargaks, kohkuks pool seltskonnast ennast lolliks. Võiks kohe Abrukasse kohaliku hullumaja asutada. Ähh, pitkaks venis tukastus. Oleks pidand enne kirstust välja saama, kui seltskond kohal ning mootor käimas. Nüüd lesi kut siidiuss kookuni sees ning ei tohi mitte käukski! ütelda. Marge on muidugid... Nõgeseviht! Kui ikka mõtlema hakata... Kõigi nähes niiviisi oma elusale mehele kirstu viia.

Selja võtab külmaks, kut vajuks terve põhjapoolus üle abude. Ähh... Ja kui ta veel teaks, et just tema pärast ma oma missiooni pooleli jätsin ning kodusse tagasi tahtsin, ta peaks häbi pärast läbi maamuna Ameerikasse vajuma. Kui imperialistid teda natuke näriksid, küll siis mõistus tagasi tuleks. Ähh, Marge, Marge, kes siis sedasi...

— — —

«Marge, mina ütlen sulle, viskame kerstu üle parda.»
«See veel puudus!»
«Ju ta ikka asja pärast kadund on.»
«Mind niisugused peensused ei huvita.»
«Kaspar pole sõuke meeskid, et võõraid naisi nilliks.»
«Kus sina seda nii hästi tead? Oled ilma jäänd või?»

— — —

Oh, oh, Marge on kohe päris püss ise. Olen ma tõesti niisuguse kuulipritsiga kolmkümmend kolm aastat kokku eland?

— — —

«Koer oli tema armastus, ning koera tema niiviisi taga leinabki.»
«Las leinab.»
«Veel mineva nädali ütles poe juures, et tahab Nässule mälestussammas panna.»
«Ta on seal poe juures muudkid luband.»
«Nii ta ütles, muud pole mina kuulud. Et paneb sõukse mälestussamba, et oleks üleilma memooriam.»
«See on just tema moodi. Koerale lüüakse pilvelõhkuja üles. Aga kodus ei saa peldikule ust ette!»
«Marge, missa ometi...»

Mina ei saa peldikule ust ette? Vale jutt, naisuke. Kui ma tahan, võin kõikidele Abruka kemmergutele topeltuksed ette panna. Aga mina ei taha. Minule meeldib seal istuda niiviisi, et mina ilmaelust eraldatud poleks. Istud, mõtled, tõmbad suitsu. Suitsu ilmtingimata. Sitamajas suitsuta on sama igav kut pulmas pillita. Istud seal niiviisi, mõte hakkab liikuma, vaim saab erguks ning keha kergemaks. Milleks see kõik peab kinniste uste taga toimuma? Pole mõni sõjanõukogu istung.

Tegelikult — üks oli ees. Enne Nässut. Nässu pärast sai eest ära tõstatetud. Mismoodi saaksin mina rahuliku südamega ning õilsate kavatsustega sees istuda, kui tema väljas ulub ning ahastab, et peremees on haaki pandud. Ei iialgi.

Üleüldse on peldikuuks vilusoohvilisem instrument, kui arvata võiks. Ühe ukse olen inimese päästmise huvides maha lõhkund. Pärast sõda. Kui Kuressaare teater käis Abruka koolimajas pidu tegemas. Jah. Nägin mina enne pidu, et üks näitlejatest, meesterahvas, astub peldikusse, noh õnn kaasa, nagu öeldakse, pole sina esimene ega viimane, kes seda teed käib... Aga välja enam ei tuld. Ei tuld ja kõik. Astusin uksele lähemale ja mis ma kuulsin: vaene mees muudkui kordab kurvas ahastuses: «Kas olla või mitte olla, selles on küsimus!»

Selge pilt!

Meeltesegadus enne enesetappu. Kas olla või mitte olla? Normaalne mees ei hakka nõnda küsima.

Risusin ukse maha.

Tirisin mehe kõrvupidi välja.

Ütlesin, et kui tahad ennast sitamaja lakke riputada, siis tee seda pärast teatrit. Abrukas isegid teater harv asi kut päiksevarjutus. Sinu pärast jääb veel viimane kunstiline elamus saamata.

Aga tema sõimab mind ja vannub:

«Kunsti kuradi pärast istusin. Tagusin Hamleti monoloogi pähe.»

Sõuke lugu... Piinlik oli mul, ausõna. Palusin vabandust. Naeris ainult ja ütles:

«Kunsti altarile on suuremaid ohvreid toodud kui see lubjane uks.»
Ähh — — — Kus mina seda Hamletit pidin teadma. Ei seisa kõik
Abruka meeste jutudki meeles. — — —

— — —
«Ja mis selles siis nõnda halba on, et Kaspar tahab Nässule ausam-
mast üles lüüa?»

«Joomase pea jahmerdused, muud midagid.»

«Ei Kaspar joo teistest rohkem.»

«Oled sina kõik tema tilgad üles lugend?»

«Mehel peab tilk mürki veres olema, Marge. Muidu on uimased kut
mardipäised konnad.»

«Vahi, kus nüüd tark välja kukkus.»

«Las paneb Nässule monumendi üles. Mõni pole elus koera sabagi
väärt, aga surnuaial sõuke monument püsti aetud, et kuku pikali.»

— — —
Seda ütles Malli muidugid õigesti. Kui ma kirstus poleks, annaks
Mallile sõukste lahkete sõnade eest musu otse oma tigeda naise nähes.
Ähh, mage värk see kirstus olemine. Annaks jumal, et veel niipea ei
tuleks siia päriselt ronida. Aga Marge saab oma sauna. Kui ta enne pole
saand, siis nüüd saab. Küll ikka mõtles välja!

Kapitaalne kojusõit. Puudub ainult sõber Teemeister, kes sõnad peale
loeks.

«Miks ei naera sinu armsad silmad mulle täna vastu? Miks ei helise
sinu lahke hääl minu kõrvades?»

Nõnda küsib Teemeister igalt surnult, keda matab. Ei tea, kes talle
sõuksed sõnad välja mõtles. Nii haledalt oskab küsida, et toob kadu-
nukesel vee silma, elusatest rääkimata. Mina ütlesin Teemeistrile: mina
sind oma matusele ei kutsu, mina ei taha vesise ninaga teise ilma sõuda.
Kui tahetakse juttu kuulata, rääkigu siis Sulev Nõmmik või mõni teine
mahe vend.

Teemeistrile võin ma muidugid tänasest kojusõidust rääkida. Saab isu
täis hirnuda.

Aga Lepale ei tohi iitsatada.

Lepp on juba ükskord elusa surnu pärast hullumajasse sattund. Võib-
olla ei käi hea tooni juurde kirstus niisuguseid külastusi meenutada, aga
just nii ta oli. Paar aastat tagasi, ühel ilusal hommikul, helistas Lepale
naisterahvas ning palus fotograafi matusepilti tegema. Emake surnd.
Lepp muidugid läks. Ja ei olnud tal õrna aimugi, et emake pole surnud,
vaid ainult teeskleb. Asja huvides. Mida kõike asja huvides ei tehta.

Emake lesis kirstus, lilled ümber, küünlad põlemas, põsekesed kahva-
tuks puuderdatud.

«Väga ilus surnu,» oli Lepp tütrele korduvalt üteld. «Just nagu
elus.»

Aga elus surnu kirstus ei kiputand kulmugi. Oli teine ennast mitu
päeva peeglist vaadand, ohkind ning ähkind, kuni ütles tütrele oma
suure mõtte välja:

«Ma olen veel kena sileda palgega, ma võiks oma matusepildi ää teha.
Siis pole häbi sugulastele Rootsi saata.»

Inimese mõtetel pole piire.

Tütar jähi nõusse. Tõi kirstu koju, mukkis emakese üles ja nii seda
pilti siis tehtigi.

Lepp klõpsutas klõpsud ära, avaldas kaastunnet ning seadis ennast
juba lahkuma, kui tütar esikus küsis, mis pildid maksavad.

«Välismaale saatmiseks ja kõrgläikega — kolm rubla pilt.»

«Kas pole kallivõitu?» päris tütar.

«Odavamalt pole mina kellelegi teinud.»

«Mis liig, see liig,» läks tütar ägedaks. «Kaks rubla iseasi.»

«Kolm,» jäi Lepp kindlaks.

«Kaks ja pool.»

«Kolm,» kordas Lepp mornilt. «Kui ei jaksa maksta, kutsuge odavam vend.»

«Kaks seitsekümmend viis?» pakkus tütar.

«Tänan,» ütles Lepp. «Minu käest ei saa te piltigi. Minu sügav kaastunne.» Ja astus ukse poole.

Mille peale kostiski kirstust saatuslik hüüatus:

«Mes sa kaupled, tola. Maksa, palju küsitakse.»

Lepal kukkusid aparaadid põrandale, silmade ees läks mustaks ning mõistus lendas minema. Aparaadid jähid terveks, silmade ees puhus klaariks, aga mõistus tuli Seevaldis alles poole aasta pärast tagasi.

Ähh... Saada siis veel läikivat pilti välismaale. Lepale ei tohi ma poole sõnagagi piiksatada, et kirstus koju sõitsin.

Ähh... Tahaks kut pöörata ennast. Puusad ning abud surisevad ja kuklas on tume tunne. Aga kudamoodi sa pöörad, sögeloom? Tuult ning vett saand kalamehe ihu pole paleriini pepuke. Reuma on kontides ning sinna ta jääb.

Nässul oli ka reuma kontides.

Niiskete hommikutega ragisesid ning ägisesid Nässu kondid täpipealt kut minulgi. Nässu järgi võis tegelikult ilma täpsemini ennustada kut baromeetri järgi. Kui ikka koer ennast talvel lume sees püherdama hakkas, oli kolme päeva pärast sula lahti. Tormihoiatust pold Nässu ajal tarvis. Kui koera karv haisema hakkas, läks ilm sitaks isegid siis, kui televiisor täielikku tuulevaikust lubas.

Sellel päeval, kui Nässu püssi võttis ning metsa läks, tema karv haises.

Ta oleks võind paremaid aegu oodata. Aga püssi ta võttis ning metsa ta läks, ja vaevalt jõudis tema hall händ põõsastesse kaduda, kui hakkaski edelast tuuleniru iitsuma, mets hakkas nuhisema, kohisema ja mühisema, taeva löi halliks ning madalaks ja lund tuli igast kandist öö ning päev järjepanu. Kinni sadas lumi Nässu vanad silmad. Neh — — — Ei näind enam koju tagasi tulla.

See oli ju minu võimuses — teda mitte metsa lasta. Aga ma ei saand teda keelata. Ta oli nii üleni hall, et ma mõtlesin: võib-olla on see sinu viimne soov, Nässu, niiviisi muretult liibates metsa astuda, kõik tuttavad Abruka rajad veel kord läbi käia, tuttavate hirvede peale haukuda ning tuttavate põõsaste peale jalga tõsta. Noorpõlve kipitav kutse on iga rauga südamesopis. Kutsikana tuuseldas Nässu kõik Abruka kadakad läbi, kraapis kõik mättad kriimuliseks. Mina andsin talle vabaduse. See on terve istooria, kuidas Nässu vabaks jäi.

Sest selge sõnaga üteldi mulle: «Koer on maja lukk, aga mitte küla kasside kargutaja.»

Marge muidugid ütles.

Läksin Kingissepast koerale ketti tooma. Koer jäi kodusse laua alla konutama, silmad märjad. Loom pole loll. Mina istusin kolm päeva Kingissepas Lepa pimikus, pudel ees ning silmad märjad. Ei tõusnud minu käsi ketti ostma. Lodi olgu ketis, et torm pardaid ei lõhuks, ning paat olgu ankrus, et peremeheta ei jääks, ning puu olgu juurtega maa küljes kinni, et ära ei kuivaks, aga koer olgu vaba, sest kui ta on vabana sündind, siis on vabades tema elu kõige suurem rөөm.

Koju tuln vastameelselt kut täi sauna. Olin habemes ning kolm päeva söömata, nii et ohatagi ei jaksand enam. Vaikisin ning vahtisin maha, aga koer luksus ning lakkus laua all minu kätt kut laps mesikooki. Loom pole loll. Seda ei unustand Nässu elu lõpuni.

«Tütteid ei käi sa kuude kaupa vaatamas,» ütles Marge. «Aga kui koer on kaks tundi söömata, kukub niisuke pahandus majja, et ühe inimese kõrvad ei jõua ära kuulata.»

Nässu ei jäänd minust sammugi maha.

Abruka pinnal.

Ükskord isegid kaugemal.

Kui mind tsemendi peale viidi.

Palja tagumiku pärast. Kukkusin joomase peaga kibuvitsapõõsasse ning ei saand muidu tagasi, kui pidin pükstest välja ronima. Paljas tagumik ei moodusta veel kuritöö koosseisu, nagu kohtus räägitakse, aga

mul oli poe-Adeele käest pudelit vaja, mina vajusin sihikindlalt eesmärgi poole, püksata muidugid, ning siis üks Tallinna suvitajapreili mulle vastu juhtuski ja teda minu kehaosad ei rõõmustand.

Lõppes lugu Kingisepa miilitsas.

Sinna läksin muidugid koeraga koos.

Kõigepealt öeldi mulle, et nendel polevat loomaaed ega vetravila.

«Väga meeldiv,» ütlesin mina. «Minu koer vihkab nii üht kui teist.»

Mina istusin toolile, koer surus ennast vastu minu kummikuid ning me jähime ootama, mis edasi saab.

«Viige koer välja,» öeldi mulle. «Meil on vaja protokoll koostada.»

«Minul pole Nässu ees saladusi,» ütlesin väarikalt. «Koostage protokoll koera juuresolekul.» Nohisesid, aga jätsid koera rahule.

«Millega seletate oma ebaväärikat käitumist?» küsisid nemad minult.

Mille peale mina ütlesin:

«Ma tahaks teile tagumikku näidata!»

«Mees!»

«Jah...?»

«Ärge unustage, kus te viibite. Kui me teie sõnad kirja paneme, läheb asi tõsiseks.»

«Sellepärast ma tahangi teile tagumikku näidata, et asi tõsine on.»

«Jätke naljad, kodanik Soom.»

«Nalja pole siin kuskil. Pole nalja pärast püksa kibuvitstesse jätnud.»

«Tõesti või?»

«Aga muidugid. Tagumik auklik kut kõrrepõld. Vaadake.»

Ning ma hakkasin püksa maha ajama.

Ähh — — —

Ei lasknud võimu esindajad omale tagumikku näidata. Ütlesid, et Saaremaa miilitsal on muudki vaadata kui Abruka mehe tagumikku.

«Selleks jõudu ning edu,» ütlesin mina pükse kinnitades. «Kas ma võin kodusse tagasi minna?»

«Enne kümnet päeva ei lähe kuskile,» öeldi mulle mahedalt.

«So-ohh. Nii helded kohe.»

«Vähemaga ei mängi välja. Oleks kaine peaga, iseasi...»

«Sitt lugu... Kas peab kohe istuma hakkama?»

«Loomulikult.»

«Kohe ei puhu klaariks.»

«Miks?»

«Poodi tuleb minna. Koerale vorsti ostma.»

«Koer meid ei huvita.»

«Aga mind huvitab. Riigitoidule mina koera ei lase.»

«Ei võetagi. Koera saadate koju tagasi.»

«Mitte mingil juhul.»

«Saadate.»

«Nagu ma siin istun oma aukliku persega, nii mina ütlen: kas jääme mõlemad või lasete minema mõlemad.»

Venisid pikaks võimu esindajate kaelad.

Komplitseeritud olukord.

Ütlesin neile selgituseks:

«Minu pattude eest ei ole teil õigus koera karistada.»

«Sellepärast tuleb koer Abrukasse saatagi.»

«Ei ole suuremat karistust koerale kui teda peremehest lahutada. Kas te looma hingeelu ei tunne?»

«Kah mul küsimus.»

«Kui te sellise elukutse valisite, siis tuleb oma ameti kõrgusel olla.»

«Palun viisakamalt.»

Ähh — — —

«Koer tuleb ära saata,» öeldi rangelt.

«Seltsimehed,» kõhatasin ma juba valjemini. «Koer ulub endale songa kubemesse, kui mina üksinda siia jään.»

«Olete selles kindel?»

«Kutsuge, palun, miilitsaülem. Teiega pole mõtet sel teemal rääkida.»

Jähid mõttesse.

«Minge koridori. Tehke suitsu,» ütlesid.

Kolm suitsu tegin ära.

Nässu käis miilitsa hoovi peal ekskursioonil.

Siis kutsuti tagasi.

Leitnant kõhatas ja teatas soliidset:

«Kodanik Kaspar Soom. Arvestades toimepandud väärnähtuse ühiskonnaohutust ja teie elukoha geograafilist eripära («meretagune asi, ähh!»), otsustati teid karistada kümnepäevase arestiga tingimisi ja kümnerublase rahatrahviga.»

«Attähh. Kas raha on ka tingimisi?»

«No-noo...!»

Ähh...

Hea, et tulema sain. Läksime Nässuga jalamaid «konna». Tegin endale topelt õlled ning Nässule kaks kotletti.

«Söö, sõber,» ütlesin koerale. «Ning pea ennast väarikalt üleval. Oleme sinuga tingimisi-poisid, jah...»

Mida kõike elus ette ei tule. Aga millal siis veel kui mitte elus? Viimane uni tuleb väga pikk, ning seal ei juhtu meiega enam mitte midagi.

Ähh... Mis sõukses kitsikuses saabki juhtuda?

Labu all võib rohkem laiutada kui siin. Piin. Puhha piin. Lesi ja ära liiguta lillegi kut adventist laupäeval.

Klikeajal oli ühe adventisti ämm Kuressaare jahtklubis väimehe silma all ära uppund. Kui pärast selli käest küsiti, miks ta kallist naise-ema veest välja ei toond, vastand mees ilmsüüta häälel:

«Laupäeval mina tööd ei tee.»

Soo-ohh, nüüd on paatis hoopis vaikseks jäänd. Mis seal imestada. Kaua sa ikka lõõbid, kui kirstu koju viidakse.

Jumala õnn tegelikult, et mul valjemat auru sees pole. Muidu oleksin ammu laulu lahti teind:

«Ma tulen taevast ülevalt,
toon teile sooja sepikut.»

Kui sõukse hauataguse häälega kohutaks Marget, küll see tema kanget viha pisut pehmemaks tõmbaks. Tegelikult... Mina ei või tõesti kinnitada, et Marge oleks üleni üks okkiline kiusukott. Inime nagu kõik teisedki. Kui ta inime poleks, naisterahvas pealekauba, kas mina oleks siis temaga kolmkümmend kolm aastat kokku eland? Armastand veel üle selle. Sõukse naisega, keda sa ei armasta, pole mõtet elada. Parem pane kuusepuu oma kõrvale voodisse, kui ükski igav magada. Torgib küll, aga ei urise ega virise. Tegelikult on Margel hell ning hale süda. Aga häbeneb seda näidata.

Kui ma esimest korda läksin Tallinnasse Luigit vaatama — siis ta elas veel esimese mehega, mitte sellega, kes Prantsusmaal käis haudasid uurimas —, siis kolasin ma enne minekut kõik Abruka kuurid ning pööningud läbi ja korjasin vanad lehmakellad kokku. Mõtlesin, viin noorpaarile kingituseks, las riputavad magadistuppa üles, et võiksid õhtati hinge tõmmata ning kuulata, kudas kari koju tuleb. Marge muidugid puhus omaette ning ütles, parem anna nendele värviteleviisori raha, kut sõukest kola pealinna tassid. Kitsad kortrid ennegid. Mis kitsusse puutub, siis on see muidugid õige kut õige. Räime või kilu rapiks köökis puhtaks, aga ahvenal jääks saba koridori. Nojah, aga magadistoas lae all ruumi oli ning sinna mina oma harmooniumi üles tõmbasin. Lõin tasakesi näpuotsaga tilakesed kellades liikuma — till-tall, till-tall, till-tall — ja niisuke õndsus pugus põue, et kuku või oigama. Noorpõli tuli meelde. Kõik Abruka lehmad, kes neid kelli kandsid, tulid silme ette. Terve noorpaari magadistuba oli järsku minu mälestusi täis, ennesõja-aegseid ning pärastõjaaegseid, suuri ning väikseid, muusika helises ning kraapis rindade alt nõnda, et ulu või ise kaasa. Võib-olla ulusingi.

Sest Luigi tuli ning hakkas hurjutama:

«Papa, kas sa ei võiks seda kolinat lõpetada. Me tahame soome telekat vaadata.»

Mul tõmbas kaela sees jahedaks.

Kui Margel on pahur tuju, siis ütleb temagi nõnda, robinal. Kut taoks jalaga kändu.

Luigi on Marge moodi. Viire ei ütleks mitte kunagid niiviisi. Viire or minu tütar.

Jah, aga siis võtsin mina oma mälestused seina küljest lahti, pakkisin kotti ning tõin kodusse tagasi.

Miks ma seda lugu rääkima hakkasin? Aga sellepärast, et kodus, kui mina kellad kolinal kotist välja tirisin, ütles Marge kahjuröömsalt:

«Mis ma sulle ütlesin, tükikas. Kultuurses kortris pole söukse kol koht.»

«Marge,» ütlesin mina nukralt. «Mitte selles pole asi.»

«Milles siis?»

Ohkasin.

«Kui lapsed ei taha kuulata, mängin kodus koerale. Niisugust sümfooniat ei saa kellelegi vägisi peale suruda.»

Panin oma pilli tasakesi tilisema, ikka till-tall, till-tall, till-tall, Nässu hakkas niutsuma ja saba liputama, nagu oleks temagi mäletand kõiki Punikuid, Uldasid ja Siidised, kes mulle silmade ette tõusid. Aga Marge tõmbas järsku ninaga, ölad vajusid päris kitsukeseks ning vesi nõrgus ninaservi mööda suunurkadesse.

«Mis sul hakkas?»

Luksub ja luristab ega saa sõna suust.

«Noh? Marge?»

«Kaspar... Nii hale hakkas äkisti... Need lehmad on ju kõik juba... su-urnud!»

Just nõnda ütles. Mul tuli klomp rinna-auku.

Sõukest naist võib armastada.

Ähh... Armastus.

Kui Marge teaks, et armastuse pärast jätsin missiooni linnas pooleli, vajuks ta häbi pärast läbi paadipõhja. Tegelikult pole mul õigust Marget milleski süüdistada. Kui kellelegi pretensioone esitada, siis ainult sellele, kes tegi maailma ja inimesed sinna sisse.

Geenid on süüdi.

Tõug on süüdi.

Marge on seda tõugu, et enne jonni ei jäta, kui pähekarand mõte on teoks tehtud. Pole tema asi, ons mõte tark või loll. Nagu praegast.

Juba Marge isa oli sõuke. Vana Paet. Minu äi. See käis keravälgu pärast Kingissepas õigust nõudmas. Vanamees sõi parajasti kuivatatud lesta ning leiba, kui keravälg aknast sisse kargas.

Noh, eks kera tegi oma tiiru toas ära, kedagid ei puutund, midagid ei rääkind, lipsas ahjusuust sisse ning korstnat kaudu minema. Välgu värk, sellel pole kuskil pikka pidu.

Aga vanamees hoidis suvel ahjusuus hapupiima ning selle hapupiima välg nahka panigi. Piimapütt oli präänikukarva kiskund, kus sa veel piima otsid. Vanamehel kisa lahti. Meie räägime, et täna õnne, et sul omal hing sees ning vuntsid nina all, aga tema tola tahab kindlustusest kahjutasu. Looduseõnnetus! Maksku kindlustus tema kahjud kinni. Kolm liitrit rammusat hapupiima. Terve küla naerab, aga tema võtab kõrbend poti kaenlasse ning sammub Kingissepa kindlustusekontorisse kahjutasu järgi. Paneb seal oma tahmase püti lauale ning küsib:

«Kas see on piimapütt?»

«Väga võimalik,» öeldakse vasta.

«Nüüd küsin mina veel: kas on pütis hapupiim?»

Kehitavad õlgu. Neetu hapupiima. Naeravad:

«Miks ta seal peaks olema?»

«Aga sellepärast, et ta oli seal. Keravälg pani nahka. Makske kinni!»

«Nii lihtsalt ei maksa meie midagid. Tunnistajad peavad olema.»

«Mes siin änam tunnistada. Pütt on tühi.»

«Kus meie teame, kes su piima nahka pani.»

«Tähendab, te ei usu Abruka mehe juttu?»

«Tuleb nõnda välja. Tunnistajad peavad olema.»

Vanamehel tõmbas moka kõveraks. Nohises kindlustuse koridoris. Ning ära ka ei lähe. Ise lolliks tehtud, aga ei sammugi paigast. Jonn

on nii kange. Aga jonn oli sellepärast kange, et eelmise aasta lõhkus tuul Simmukse Mannil puukuuri katuse ning selle maksis kindlustus kinni kut loodusõnnetuse. Mannile makstakse, aga temale, vanale Paedile, ei maksta! Ülekohut terve ilm täis. Universumi ääreni. Vana-meis seis is oma pütiga kindlustuse koridoris õhtani. Ühe koha peal, ise nohiseb ning vahib mornilt maha kut nohus oinas. Kui kontorit hakati kinni panema, nähti, et keravälgu ohver ei mõtlegi ülekohtuga leppida. Ühel mehel oli vend piimakombinaadis nõudepesija. See siis kirjutas midagid paberile, keeras kirja kokku ning ütles vanamehele: «Me otsustasime teie palvele vastu tulla. Siin on kiri. Sellega lähete piimakombinaati.»

Järgmisel päeval tuli vana Paet pütitäiega Abrukasse. Uhke peale-kauba. Näitas igauhele oma hapupiima kut pühadekingitust. Tegelikult ei kõlband piim kuskile. Sinine vesi oli. Sõuke vesi ei saandki hapuks minna. Kui Marge järgmisel aastal vanamehe pintsaku lahti harutas, et mulle merevesti teha, leidis ta voodri vahelt kindlustusemehe saatekirja. Seal seis is must valgel:

«Vassa, kalla sellele tolale miskit loputist. Vist ei käi kõht läbi. Manivald.»

Ähh — — — Niisuke pime jonn ei saa inimese mõistusest tulla. See peab tal veres olema. Geenides, kut nad nüüd ütlevad. See jonn läks vana Paedi verest Marge verre, Marge verest meite tütarde verre, tütarde verest nende poegade ning tütarde soontesse ja nõnda ta jääbki rändama kut üks igavene mustlane.

Kui meie Margega semmima hakkasime, kolmkümmend kolm aastat tagasi, eks ma nägin muidugid kohe, misuke ta on. Mulle oli kohe selge, et kui tema ikka mind endale meheks tahab, siis ei ole mul miskit pääsu. Kätte ta mind saab, kas elusalt või surnult. Kui muud ei aita, joodab särgisabavett sisse. Sellepärast läksime meie ruttu paari. Aeg oli sõuke, et taheti kiiremini elada. Inimesed olid sõjast tüdind ning väsind, kõik tahtsid rutemini õnne maitsta.

Marge oli ilus. Mina olin tema esimene meesterahvas. Ning armastust oli ka omajagu. Kena oli.

Tegelikult ...

Ähh — — —

Mis old, see old.

Ummusk hakkab kallale tulema.

Oota ning hingelda siin, kut kala kevadel jääminekut ootab.

See on kõige viletsam, kui inime olude ohvriks jääb.

Kui mina kibuvitsapöösas olude ohvriks jäin, oli väga vilets enesetunne.

Sohh, üks hakkas jälle häälitsema.

«Sa ometi tead, kelle juures Kaspar linnas käib. Oleks võind inimese moodi küsida ...»

«Ei hakka mina kõiki joomakohti läbi traalima. Mine tea, kus aeleb.»

«Aeieb ... Kaspar on soliidne mees.»

«Linnas pole litsipuudust!»

Jaa-jaa.

Geenid märatsevad. Vaene Marge. Vana Paedi jonn ning viha ajavad Marge suu kaudu vahtu välja.

Mina pole kolmkümmend kolm aastat võõrast naist katsund.

Võimalusi on old.

Linnas pole litsipuudust!

Vängelt öeldud.

Mina tul in Kingisseppa Nässu pärast ja ainult Nässu pärast. Kaks ööd ning kolm päeva istusime neljakesi koos. Mina, fotograaf Lepp, loomaarst Kõll ning ilmalik surnumatja Teemeister. Teemeister oli esimene, keda ma teisipäeva hommikul Kingisseppas leivapoe-esisel platsil nägin, kui Roomassaare bussist välja astusin.

«August on kõige nigelam kuu,» ütles Teemeister otsaeest vaevahigi pühkides. «Sittamoodi lämbe, lätlased joovad õlle ära ning keegi ei taha surra.»

Ta oli võrdlemisi õnnetu näoga.

«Viies päev juba ilma tööta.»

Ma palusin teda omaga ühes tulla, mul oli suur mannergutäis kodu-õlut seltsis ning monopolist võtsin tahedamat märga juurde. Läksime Lepa juurde. Lepp on eluaegne poissmees, tema juures pole taris peenut-seda ning iga minuti tagant vabandust paluda.

Köll saabus alles õhtaks. Köll tuli otse kassi matuselt. Sellele kassile oli vanatüdrukust perenaine lasknud Köllil kullast hambad panna.

«Kassid kolivad teise ilma,» ohkas Teemeister traagiliselt. «Aga inimesed on surematud.»

Selleks ajaks oli Teemeister juba korralikud rohud sisse võtnud. Poole tunni pärast tõusis ta laua ääres püsti, vaatas kaasatundvalt Köllile ning alustas sametise ja nukra häälega:

«Miks ei naera sinu armsad silmad mulle täna vastu? Miks ei helise sinu lahke hääl minu kõrvades?»

«Ära mulise,» ütles Köll. «Me oleme kõik veel hinges.»

«Kahju,» ütles Teemeister, istus ning hakkas nuuksuma. «Inimesed on tõepoolest surematud.»

Oli tükk tegu, et teda lohutada.

«Unusta inimesed,» rääkis Lepp talle. «Sul on tarvis Kaspari koerale reekviem luuletada.»

«Nässu in memoriam,» kordas Teemeister, lestasabaga oma kiilast pea-lage sügades. «Kas sa mõtled, et mina ei oska?»

«Ainult sina seda oskadki,» ütlesin mina siiras lootuses.

Sest tegelikult oli Teemeister väga andekas inimene. Ta oli kümmet ametit pidand ning igal elualal jätnud endast maha helged mälestused. Kui Teemeister hambatehnikuna töötas, oskas ta isegid hambaid erilise sāraga välja kiskuda. Joomise pärast pidi mees hambaravilast lahkuma, aga kliendid ei suutnud Teemeistrit unustada. Seepärast istus Teemeister «konnas», kann õlut ees ning tangid taskus, ja võttis kundesid vastu. Kõige väärikamad inimesed, kelle jalg iialgi poleks üle «konna» läve astund, tulid nüüd valu ja ahastusega Teemeistri juurde. Teemeister aitas neid kõiki lahkesti. Kuna naine oli Teemeistri kodust välja pressind ning kabinetti tohtril pold, oli mees sunnitud oma tööd tegema «konna» väljakäigus, sealt kostis küll mõnikord summutatud karjatusi, kuid õlle-sõbrad ainult noogutasid mõistvalt, sest häda ei anna häbeneda.

Mul omalgi kaks katkist tüügast «konna» peldikus välja kistud.

Aga nüüd siis sügas Teemeister kuiva lestasabaga oma lagipead ning nuputas reekviemi.

«Kuna mina isiklikult ei ole sinu koera näind,» arutles Teemeister, «siis ei saa ma temast rääkida kui konkreetsest isikust, vaid kui koerast üldfilosoofilises plaanis.»

«See ei lähe,» ütlesin mina. «Nässu oli eriline koer.»

«Komplitseeritud juhtum,» maigutas Teemeister. «Mida teha?»

«Ma aitan sind,» ütles Lepp. «Mul on negatiivid alles.»

Ta läks oma pimikusse ning ei jõudnud meie paari pitsigi võtta, kui tuli tagasi Nässu elusuuruses fotoga. Sellist Nässu pilti, mis nüüd Lepp knop-kadega seina külge muljus, pole mul endalgi kodus.

Tükk aega istusime vaikides ning vaatasime Nässut.

Siis tõusis Teemeister püsti ning alustas tasases leinas:

«Miks ei naera sinu armsad silmad mulle täna vastu? Miks ei helise sinu lahke hääl minu kõrvades?»

Mul tuli klomp kurku.

Mul tuli vesi silmanurka.

Aga Teemeister jätkas tasakesi, kut jätkama pidi:

«Kallis Nässu. Kui ma olin pisike poiss, paistsid kõik koerad mulle suured ja kurjad. Kui ma olin noor mees, tundus mulle, et ühed koerad hauguvad ja hammustavad, teised koerad aga ainult hauguvad. Nüüd, kui olen pika elu maha elanud ning väga palju koeri näinud, võin ütelda, et maailmas on ainult kahte liiki koeri: halva peremehe koerad ning hea peremehe koerad. Sina, Nässu, oled hea peremehe koer. Olgu muld sulle kerge.»

«Attähh, Volli,» ütlesin nina luristades. «Võtame Nässu mälestuseks.»
Võtsime.

Vaikisime.

«Kõne oli sul ilus, Volli,» ütles Lepp lõpuks. «Aga ebatäpne.»

«Mis mõttes?»

«On veel olemas hiidlase koer. Kes ei haugu ega hammusta, aga kõik jätab meelde.»

«Väga võimalik,» tähendas Teemeister. «Kuid tuleb arvestada, et see oli mu elus esimene kõne koera mälestuseks.»

«Arvestame,» noogutas Lepp.

«Lubage ka minul paar sõna ütelda,» kõhatas Kõll.

Ta tõusis laua ääres püsti.

«Mehed,» alustas Kõll. «Mina leian, et inimene, kelle elus pole armastatud loomi olnud, on poolik inimene. Kui ma Abruksas käisin Nässu haiget jalga opereerimas, veendusin, et Kaspar ei pea Nässut tarbekoerana ega moe pärast. Kasparil oli hingeline vajadus elada niisuguse koeraga. Kas ma räägin õigust?»

«Õigust.»

«Ja veel ma tahan ütelda sulle, Nässu, et sa olid väga heasüdamlik, õillis ning suure hingega koer. Sul oli erakordselt lame pealagi. See on looma kauni hingeelu tundemärk. Ole tänatud, et sa selline olid. Sinu mälestuseks!»

«Attähh, Prits.»

Võtsime.

Seejärel tõusis Lepp.

«Mina ei oska rääkida nõndamoodi kut haritud mehed. Mina olen fotograaf. Aga mina tunnen praegast sedasama, mida teie kõik. Teie kõigi kuuldes luban mina siin, et Kaspari koera mälestuseks panen mina Abruksa kultuurimajas ülesse fotonäituse Nässust ning Kasparist.»

«Õige!» löi Teemeister küünarnukiga vastu lauda. «Mõlemast! Kanged vennad mõlemad! Kordumatud isendid.»

«Attähh, Anton.»

«Joome ühe isendi mälestuseks ning teise isendi terviseks,» tegi Teemeister ettepaneku.

Võtsime.

Hing oli kuidagi karge, ülev ning nukker korraga. Ning ma ei osand aru anda, kumb minus sel hetkel suurem oli, kas kurbus Nässu pärast või heameel sellest, et istun hingeliselt nii kenade meestega.

Vahepeal oli õhtaks läind, kuu oli salapärasesse augustikuu taevasse tõusnud. Tähed sirasid, vilkusid ning kukkusid.

«Niisugust ööd on patt maha magada,» leidsime nagu üks mees. Lepp tiris aeda tikripõõsaste ning kahe õunapuu vahele kõik oma madratsid ja tekid, lesisime nendel, igaüks oma jutu ning oma mõtetega.

«Mehed,» ütles Kõll. «Tahate kuulda, kuidas tähed kukkudes kõlisevad?»

Tahtsime.

Kõll tõi toast igale mehele klaasitäie viina ning kahvli. Lesisime tikrite vahel, rüüpasime kiirustamata, tilistasime kahvlit vastu klaasi, ning see helin ja tähtede valus kukkumine kuhugi kaugele ja maast mööda tegi hinge hellaks ja tõmbas kõhunaha jahedaks.

Väetiks jääb inime ilma ilu ees.

Olen ma vähe augustiöösi võrgupaatis magand, laine vaikne hääld parda taga ning tähine universum pea kohal. Taevakaart ning laine laul on mul peas kut oma laste nimed, aga näe, tilistad kahvlit vastu viinaklaasi ning see ilmsüüta muusika teeb äkisti kõik sinu ümber teistsuguseks kut varem.

Ähh — — —, naljakas, kui mõtlema hakata.

Kui huvitavalt kõik loodud on.

Imesta või ristluud paigast ära.

On see tõesti kõik inimese jaoks?

Mõnel hommikul, kui pohmellise peaga õue tuiad vett laskma, läheb silm niiskeks looduse hellusest. Mis küll oleks, kui sellisel hommikul rohi ei oleks mahedalt pehme, aga näiteks mürtspunane, ning kuldnokk ei ketraks sametit, vaid lõugaks nagu lokomobiil. Prrr!

Inimesed oleks ammu hulluks läind või maakera pealt jalga lasknud, kui loodus meite ümber poleks sõuke kut ta on. Kindel mis kindel.

Ma mõtlen, ma oleks sõjas ka hulluks läind, kui Abruka metsa ning merd poleks mu'ga kaasas old. Ei mahu meri või mets taskusse, aga kaasas nad olid. Kui jõululaupäeval Luki all näoli lumes lesisin ning rühma pooled poisid juba külmad olid, toppisin näpud kõrvadesse, et kuulide plaksatused mind öökima ei ajaks, pigistasin silmad kinni ning kutsusin mere oma kõrvale.

Tuli. Ning rääkis minuga. Ta ütles mulle: «Pea vastu, Soomi Kaspar Abрукast. Sõjad tulevad ja lähevad, aga meie sinuga jääme. Sina ja mina oleme suuremad kui kõige suurem sõda.»

Mina pidasin vasta. Aga hirmus mõelda isegid praegast, kui palju neid sinna kaugele lume sisse jähi. Abruka poisid teiste hulgas. Nendel oli ju samat moodi meri kaasas kut mul, aga miks nemad pidid hingeta pitkali jääma? Oli's nende meri pisem kut mu meri?

Ähh — — — Kes seda mõõta võib... Sest meri pole vesi. Oh ei.

Aga meitel hakkasid tähed taevast tasakesi tuhmiks minema ning me ei tilistanud enam kahvliga vastu klaasisid.

Hakkas koitma.

Tänavapühkija luud kaapis kusagil asfaldi.

Koerad ärkasid.

Oleks pidand veel Nässust rääkima. Mälestussambast.

Aga iga mees oli kõne pidand Nässu mälestuseks ning praegast temast uuesti rääkida oleks old liig.

Teemeister hakkas kaineks saama, ta hinges sündis pohmelli karge ahastus, ta ohkas ja ohkis salamisi ja ägisedes.

«Mehed, räägime millestki. Kaspar, see oli kena lugu, mis sa eelmine kord saabastest rääkisid. Räägi veel midagid sõukest.»

«Kui see sinu siiras soov on...»

«Hingel on kergem, Kaspar. Nii kaua, kut poest õlut saab.»

Saabaste lugu oli sõuke.

Ühel vaesel mehel oli ilus naine. Mees armastas kangesti oma naist, aga ta oli nii vaene, et isegid saapaid ei olnud tal rohkem kui üksainus paar. Läks mees varasel hommikul välja oma õuest, kõndis metsa poole ja aina mõtles sellele, kuidas rõõmustada oma ilusat naist, keda ta väga armastas.

«Korjan talle õige maasikaid,» otsustas mees. «Maasikad on punased, mahlased ning maitvad ning minu kaunis naine rõõmustab väga.»

Aga metsas oli kaste alles maas, rohi märg ning mehel hakkas kahju oma ainsaid saapaid leotada. Võttis mees saapad jalast, pistis põõsa alla ning läks metsa paljajalu.

Korjas mees maasikaid ühelt legendikult, korjas teiselt, läks aina sügavamale metsa. Eksis ära. Jõudis metsast välja alles kolme päeva pärast. Põu oli mehel maasikaid täis, aga saapaid põõsa all enam pold! Otsis õhtani, ei leidnud. Läks pimedas ja noruspäi koju. Kuuleb, et toas räägib võõras mehehääle naisele:

«Kallis, armastan sind surmani.»

Ohkas mees valjusti ning haledasti, nii valjusti ja haledasti, et naise erk kõrv kuulis ning naine õue ruttas.

«See olen mina,» ütles mees kurvalt. «Ma tõin sulle maasikaid.»

Aga naine ütleb etteheitvalt: «Kulla mees, kes siis niiviisi maasikaid toob. Mina olen sinu juba unustand.»

«Kas tõesti?»

«Muidugid. Esimese päeva ootasin. Teisel hommikul läksin metsa sind otsima ning leidsin saapad. Mõtlesin: hundid on su nahka pistnud. Terve päeva leinasin sind, õhtal aga pidasin peied. Kolmandal päeval läksin uuesti mehele. Kogu lugu.»

«Mis nüüd edasi saab?» küsis mees kogeldes.

«Kui sa mind armastad,» ütles naine.

«Armastan,» ohkas mees.

«Siis pead sa metsa tagasi minema. Sest sind on surnuks tunnistatud, sina oled maha maetud, mina olen lesk old ning uuesti mehele läind. Mõtles, kui palju jama see mulle kaela tooks, kui nüüd peaksin asutusi mööda jooksuma ning dokumentisid ajama, et sina oled surnust üles tõusnud, et mina pole lesk old ning uued pulmad olid ebaseaduslikud.»

«Tõepoolest palju jama,» kordas mees. «Ma lähen parem metsa tagasi.»
«Sa oled nii mõistlik.»
«Kuhu ma maasikad panen?»
«Maasikad võid siia jätta. Maasikad mulle maitsevad.»
«Kas sa võid mulle minu saapad tuua? Kaste metsas on külm.»
«Saapad ma kinkisin juba temale. Naljakas, aga tal on täpselt sama suur jalg kui sinul.»

«Naljakas,» kordas mees. «Anna andeks.»

Ning läks paljajalu metsa ning keegi pole teda rohkem näind.

Kui ma olin lõpetand, ütles Kõll nohisedes:

«Jube lugu. Mul jooksevad veel praegu rotid mööda selga üles ning alla. Ainult naised võivad nii julmad olla!»

«Mees pole põrmugi parem!» vaidles Lepp vastu. «Sõuksele hoorale ei annaks mina maasikavartki nuusutada!»

«Nii ei tohi ütelda,» püüdis Kõll Leppa leevendada. «Sul pole naist olnud. Sa ei tea, mis asi on armastus.»

Kõll pühkis otsaeest külma higi.

«Vaata kus ikka peletis! Isegi saapad tõmbas teise täku jalga.»

Teemeister ei tõstnud häält.

Teemeister ütles:

«Kõik on õige. Kes armastab, see kannatab.»

Volli armastas oma naist endistviisi, kuigi see oli talle ust näidand.

«Kuskohast sina selliseid lugusid kuuled?» päris Volli.

«Ei kuulegi. Ise tulevad pähe.»

«Ära nüüd kelgi.»

«Ei kelgi. Milleks mul pea on? Et naelu seina taguda?»

«Abruka mehed on kõik pisut isemoodi.»

«Peavadki olema. Meretagused mehed.»

Volli lõi käega. Õige ka.

Mis tähtsust sellel on, kudasmoodi lood sünnivad. Tähtsad on lood ise. Kui Volli oleks mitukümmend aastat vee peal old nagu mina ja päevade kaupa ainult laineid lugend ning kajaka tiibu vahtind, küll oleks temagi siis mõne sellise loo kokku mõeld, et kõrv kikki kargab.

Nüüd aga rääkisin ma meestele jutu Ööbiku Maalist.

Ma ei tea vanduda, et tema nimi oli just Ööbiku Maali. Aga kui ma temast mõtlen, siis ma leian, et Ööbiku Maali võis ta nimi olla küll.

Ööbiku Maalit võib näha iga nägija, kes Abrukas käib.

Lugu ise kõlab nõnda.

Elasid vanasti Abrukas Ööbiku Villem ning tema naine Maali. Mees püüdis merd ning naine haris põldu. Küllap oli Villemi suguvõsas eland kõlava häälega mehi, kelle ilusad sõnad ööbiku laulu meenutasid.

Villem ise oli pitka kasvu, heledapealine, nõtke ja sõnaosav.

Maali oli vaikne, tumedajuukseline ning näost erk kut pihlamari. Öhtati, kui Maali oli väsind hobuse karjamaale lasknud, tõusis ta Vesipõllumäele, tõstis käed öhtapäikse varjuks kulmudele ning vahtis kissisilmi, kuidas Villemi kauged aerud kalda poole tõttasid.

Niiviisi seisis ning ootas ta seal seni, kuni lodjanina liiva jooksis. Siis lehvitas ta käega ning tõttas Villemile vastu nii et paljad jalad särasid kuldses loojakus, silmad kiiskasid ning põsed punasid ergult kut kaks pihlamarja.

Nii oli see igal öhtal.

Kuni ühel öhtal, kui Maali Vesipõllumäele jõudis ning käed kulmudele tõstis, ta nägi, et Villem on juba lodjast välja astund ning hoiab kellelgi teisel naisel ümbert kinni. Kui Villem Maalit nägi, laskis ta käe kukuda, aga Maali käed jähidki imestusest pea kohale ning ükski jõud ei pannud neid enam liikuma.

Võõras naine lipsas lepatukka, Villem viskas võrgud õlale ning hakkas aeglasel sammul Maali poole tulema.

«Maali,» hüüdis Villem. «Tule mulle vasta. Mis sa seisad kut sammast?»

Aga Maali ei liiguta ennast. Maali ongi juba sammast valmis. Häält ei tule suust, hingeõhk ei soojenda. Ning põsed pole enam punased kut pihlamarjad, vaid hallid kut kivid kiviaidas.

«Maali, mis sa siis sellepärast...» sosistab Villem kokkunult.

Aga Maali ei vasta, Maali käed on liikumata pea kohal, hingamine ei liiguta keha ning paljad jalasääred pole loojakus kuldseid, vaid hoopis rohelised kut samblas kiviristid surnuaidas.

«Maali,» kordab Ööbiku Villem hääleta, aga kõik on asjata.

Võttis Villem oma naisel ümbert kinni ning ise kohkunult ringi vaadates tiris naise kodusse. Aga see kut pold seesama naine, kelle tugev ihu soojendas öösiti kut ahjukuma, see oli tumm ning külm kivi kut keldrisein.

Üleni higine, sikutas Villem oma naise üle läve, tiris voodissegi, kattis kõikide tekkide, vaipade ning sõbadega, mis kodus olid, tegi tule kõikidesse ahjudesse ning kolletesse, mis tõmbasid, ise aga võttis pilli ning laulis naisele kõige ilusamaid laule, mida teadis.

Miskit ei aidand.

Öösel tõi Villem karjamaalt hobuse, rakendas vankri ette, viis naise surnuaeda ning mattis maha.

Kui hommikul mees ärkas, nägi ta naist tummalt ning külmalt Vesipõllumäel koidupunase seismas, käed pea kohal, nägu sadama poole. Ahastuses ei osand mees muud, kui naine uuesti koju sikutada ning kaevu uputada. Aga kaev hakkas üle ajama, vesi jooksis mööda õue laiali, pressis kõikidest uuest sisse, mädandas põrandaid, seinu ning lageid, Villem päästis mis päästa andis, tassis asju pööningule, aga vesi jõudis sinnagi järele.

«Maali, mis sa minuga teed,» lõõtsutas Villem. «Tule ometi mõistusele.»

Aga vesi muudkut tõusis ning Villemil ei jäänd muud üle kui redel kaevu lasta ning naine kaevust välja tuua. Ta peitis naise rookuhja, peitis ta üleni kut kõige suurema häbi. Aga õhtaks tõusis kõuepilv, kole mürin käis üle Abruka ning välk lõi Villemi rookuhja põlema.

Villem seisis rabatuna keset õue, kuulas roogude raginat jubedas lõõsas ning oma naise vaikset häält:

«Kangesti valus on, Villem.»

Mees kargas tulle ning sinna ta jähi.

Aga järgmisel hommikul seisis Maali jälle Vesipõllumäel, käed pea kohal ning kivine pilk mere poole. Mitte keskid ei julgend teda sealt puutada.

Maali seisab seal tänase päevani. Kui paadiga vesiaida sõita, on Maali ülemiseks maamärgiks. Kes seda märki ei arvesta, see läheb kividesse mis koliseb ning vindist on ka mees ilma mis ilma.

Ei tea kui palju põlvesid on Maali niiviisi hoidnud Abruka mehi ning laevu.

Niisuke oli see lugu.

Mehed ei üteld sõnagi, kui ma lõpetasin.

Päike oli tõusnud, kaste säras tikripõõsastel ning tühjadel viinaklaasidel.

Kusagil vidistas pääsuke.

«Jaa... jaa...» kordas Teemeister omaette. Ta läks tuppa, tuli sealt kotiga tagasi, ütles:

«Aga nüüd, Kaspar, lähme õlle järele.»

Tänaval tuli meile vasta ütle mata kena tüdruk. Ma panin kämbla löua ette, et ajamata habemetüügast näha poleks. Tüdruku noored kenad jalasääred kiiskasid päevitusest, juuksed olid tumedad ning põsed punetasid kut pihlamarjad.

Teemeister sosistas:

«Ütle tüdrukule, et ta on kangesti ilus.»

«Tola.»

«Ütle, ütle.»

Ei mina üteld midagid. Mul oli hea meel, kui ma temast oma ajamata habemega mööda sain.

«Miks sa ei ütelnud, Kaspar?»

«Meie nüüd mõned ütlejad.»

«Muidugid. Meil oleks need sõnad õhtaks ununud, aga tüdrukul seisaks eluaeg meeles. Kahju.»

Ning Teemeister ohkas. Ta oli kole hingeline inimene.

— — — Nonoh, aga nüüd tõstab keskid jälle paatis häält.

«Kellegite mees pole ingel, aga sõukest kinu, Marge, pole keskit veel Abrukas teind.»

«Kui pole teind, siis mina teen.»

«Minu August lakub samatmoodi kut sinu Kaspar, aga mina teda küll elusalt matma ei hakka.»

«Oma asi.»

«Ta on ju sinu mees ning sinu laste isa.»

«Malli, sa juba ütlesid mulle, et ta on mees ning laste isa. Aitab. Ära tüütab.»

«Isemoodi inime oled sa lapsest saati old...»

«Kas ma pean teda siidipatjadel soojendama kut pekingi puudlit?»

«Isemoodi oled jah, ning selleks sa jääd!»

«Aga sina räägid seda selgest kadedusest. Et sina Kasparit omale ei saand.»

«Tule taevas appi! Mes mu vanad kõrvad kuulma peavad.»

«Ma tean küll. Sa oled ka Kaspari käte vahelt läbi käind. Ära tee nüüd sõukest haput nägu midagid. Ilma jähid, Malli!»

«Tead, mis mina sulle ütlen, ning teised võivad seda kinnitada.»

«Noh, lao aga lagedale!»

«Kui Juta poleks Rootsi läind, oleks sina võind Kasparit taga uluda kut vana grammahvoon, aga ilma sa oleks ta'st ikka old. Jah!»

«Malli!»

«Oleks old. Jah. Jah. Jah!» — — —

Nüüd on tõepoolest nõndamoodi, et lamad kirstus ning kogu su elu kantakse sinu kõrvade eest mööda.

Juta.

Ähh — — —

Nii kitsas on siin männilaudade vahel, et ei anna mitte mehemoodi ohatagi.

Juta.

Imelik, kordad seda nime, ja kut mingi kirbe soojalaine jookseb üle põskede. Kuuled, kui keegi ütleb seda nime kas tänaval või raadios, või hüüab vend õde või ema tütart selle nimega, ning justkut värin rabiseb üle ihu ja kuum tõuseb palge.

Ometi on seegi nimi samasugustest tähtedest koos kut kõik muud sõnad eesti keeles, Aga ainult see paneb hinge magusas valus abitult võdisema kut võrkujäänd räimesaba.

Juta.

Musttuhat korda — ähh, ära tee nalja, Kaspar —, mustmiljon korda on see nimi mu ajukeerdudest läbi käind, sõukest nurka polegi mu kupli all, kus see sõna poleks ennast soojendand. Öösel ning päeval. Hommiku ning õhta. Enne rünnakule minemist ning pärast madinat. Ning sellel-samal hetkel, kui kuul kõrvaserva kõrvetas.

Juta.

Pole oma lihase ema nimegi nõndamoodi kordand. Ema on ema, emal poleks muud nime vajagi.

Kui meite esimene tütar sündis, oli kange tahtmine ristida Jutaks, aga sain veel õigel ajal pidama. Jäi Luigiks. Luigi, luige, luik... ähh, mälestuste suur ning valge lind. Ähh — — —

Kui ma viimase koidu ajal Juta juurest lakast redelile astusin, ütles tema oma lahtisi juukseid palmitsedes:

«Kui tagasi tuled, peame juubelit.»

«Mis juubelit?» pärisin mina arusaamatult.

«Kaspar,» ütles tema häbelikult sosistades, «üheksakümmend üheksa korda oled sina minuga old.»

«Näe... tolake... mis sina kõik meeles hoiad...»

«Kes armastab, see mäletab.»

Ähh — — —

Nõnda ta jähi sinna Liiviku lakauksele juukseid palmima ning koit kumas salapäraselt tema linatsel öösärgil.

«Kes armastab, see mäletab,» tagus mul meeleskohtades, kui ma kodusse läksin, hommikust sõin, koti valmis panin.

«Kui tagasi tuled, peame juubelit,» käis mul verest läbi, kui ma õue mööda hajameelselt ringi käisin. Midagid tahtsin ma enne veel teha, kui päriselt sõtta läksin. Aga kuskilt ei osand kinni võtta ega peale hakata.

«Istu ometi,» ütles ema ohtes. «Kes teab, millas jälle inimese moodi istuda saad.»

«Ema,» ütlesin mina. «Pole veel ühtegi sõda püsti seistes maha peetud. Kui makkimisest ära väsitakse, istutakse, puhatakse, tõustakse ning hakatakse uuesti päid ning jalgu küljest ära lööma.»

Ema kukkus vesiseks, sõuksed olid nad kõik, kui me läksime.

Aga mina kutsusin isa õue, ütlesin:

«Vana, aja mul käia ringi. Ma teen teitele enne vikatid teravaks, kui lähen.»

Kolm vikatit käiasime niiviisi vaikides ära. Vana ainult ohkas, kui uue võtsin.

Neljanda ajal ütles vana:

«Kaspar, kui oled tulija, käiame edasi. Attähh, poeg.»

Vana jättis väntamise katki.

«Käiame lõpuni. Järsku ma'p tulegi enne tulevast heina.»

Kesse oskas arvata, et nii mitu heina vahele jääb.

Aga kui ma vesiaidas paati läksin ning Kuressaarde sõitsime, oli mul kogu aeg kena tunne, et teravad vikatid jähid kuuri seinas helkima ning oma kastest kaart ootama.

Juta tuli vesiaidas lautri lõpuni, lehvitas seal ning ei vesistand kut mõnigi teine vähem pruut oma poisile, naistest rääkimata.

«Pea siis meeles!» hüüdis Juta kut vandeseltslane. «Mäletad?»

Mis seal küsida oli.

Üheksakümmend üheksa korda. Ei unund üheks minutikski. Praegastki meeles, kui oleks suurte tähtedega klassi tahvli peale kirjutatud.

Ei unustand. Aga juubel jähi olemata. Ähh — — — mis sest juubelist, see niisama jutujätakuks. Kõik jähi olemata.

Kui Kuressaare võetud oli, läksin kohe staapi luba küsima, et Abru- kas ära käia. Algus ei tahetud lubada, öeldi, et pole tuli takka, teeme enne Eestimaa vabaks, siis jõuame pruutisid musutada nii et lõuad pais- tes. Ähh, lõõbiti nõndaviisi ning visati nalja, sellepärast et Eestimaa vabakstegemine paistis käkitegu olevat. Ainult Sõrve oligi sakslaste käes alles. Ei oskand keskit unes näha, et tuleb Tehumardi ning tuleb Vintri dessant, mis mehed tükiks ajaks tummaks võtab. Sõda on sõda viimse minutini.

Aga mina käisin staabis niikaua mangumas, kui lõpuks anti kaks- kümmend neli tundi vanemate vaatamiseks. Aga mina ei mõteld nii palju vanemate peale kut juubeli peale. Oli nõnda küll jah.

Istusin õhtupimes Tori sadamas lotja ja hakkasin Abru- ka poole aerutama. Sõrmed nutsid, kui üle kolme aasta jälle aeru tundsid.

Sügis oli soe, meri vaikne, tähed plinkisid õrnalt kut kõige magusamal rahuajal. Alguses tõmbasin pikkamisi ning mõnuga, tullide nagin ning vee vulin parda all säbrutas mu kurguaugus, oli sõuke tunne, mida ei pane kirja ega joonista üles.

Abrukasse! Kodusse! Juta juure!

Mis mul siis enne sõda üldse oli peale Abru- ka, kodu ning Juta? Ei miskit muud.

Mida ligemale Abrukale jõudsin, seda mehemalt aerudele käisin.

Sineli olin ammu seljast visand, jalad olin paljaks võtnud, aerutasin kut uljas õngepoiss, paljad tallad vastu jahet lodjapõhja. Pitk sõda otsekut sulas pimedasse pehmesse kiiluvette. Kodusse! Abrukasse! Juta juure!

Kui lodja Pöörnasääres maale sain, lõõtsutasin natuke väsimusest — ikkagi kümme kilomeetrit üle mere kistud — ja tõmbasin kodust õhku vägevate sõõmudega kessesse.

Aga lõhnas mere ääres kut ikka sellel ajal kadakate ning laglesita järgi. Lapsepõlvest armas, vänge, unumatu lõhn. Hakkasin läbi pimedada karjamaa, kadakate vahel eksides küla poole minema. Omateada rahu- likult ja väarikalt, aga tegelikult vist jooksin, sest ega poleks muidu

JÜRI TUULIK

varsti ninali lennand. Vere soolast mekki tilkus üle huule hammaste vahele.

«Nüüd oleme Jutaga ühesugused,» mõtlesin. Jutal oli plikapõlves lehm sarvega nina alt läbi uhjutand, nii et kahvatu kriips jähi ülemise huule peale eluksajaks.

Pold mul miskit arupidamist, kuhu kõigepealt minna, kas kodusse või Liivikule. Mis sõdur-vabastaja mina olen, kui kõigepealt pool küla läbi trallin ning alles siis pruudi manu jõuan.

Juta juurde!

Ja mida ligemale Liivikule jõudsin, seda metsikumalt hakkas süda peksma. Hullemini kut enne esimest lahingut. Enne esimest lahingut olime rännakust ning külmast väsind, süda ei jaksandki siis sellise tambiga taguda kut nüüd.

Hirsaia taga vilistasin tasakesi ja kutsusin Mukit. Aga koer ei vastand.

Köökis põles tuli, kuid sisse ei näind vaadata, paks kardin oli ees. Proovisin kojaust. Kinni.

Imelik.

Uksed pold Abrukas kunagid kinni. Isegid süüta neitsid ning kõige vagamad vanatüdrukud magasid lahtiste uste taga. Keldri- või aidaustest rääkimata. Näedsa, kudaviisi sõda ausat elu ei lase elada, mõtlesin.

Siis koputasin valjusti vasta ust.

Koer kukkus haukuma. Aga köökis ei hakkand keskit liikuma.

«Juta! Mina olen!»

Ainult koera klähvimine.

«Muki! Mina olen!»

Ei mõeldagi lahti teha.

«Juta! See olen mina. Kaspar!»

Koer haugub, toas ei liiguta end ükski inime, aga minu peas ning südames liigub juba tuhat santi mõtet.

Kas tõesti pole mind oodetud? Kas tõesti oli kolm aastat liiga pitk aeg ootamiseks? Milleks siis lubadused? Kas nii ruttu lahtub armastus, vajub laiali kut vesi liiva?

See pole võimalik! Milleks siis üldse, tõepoolest, milleks ma siis üleüldse pidin kolm aastat rassides, läbi pori ning vere kodu poole tulema? See pole võimalik!

«Avage!» löön ma kahe rusikaga vasta ust. «Mina olen! Meie oleme! Uks lahti Eesti korpusele!»

Kojas kolises haak, uks kriuksus ning kähe hää l manitses pimes:

«Muki, ära korpust näri.»

«Tere!» pahvatasin nüüd valjusti.

Aga hää l pimes kojast ütles:

«Siin pole teretada kedagid. Mina olen Jaagup.»

«Ma näen küll, et sa Jaagup oled. Kas sa mind ka veel mäletad?»

Paari vägeva sammuga vajusin kööki, koer hakkas niutsuma, hüppas mulle esikäppadega kõhule, kukkus uluma. Ära tundis!

«Jaagup, mäletad sa mind?»

«Miks ei mäleta. Kas sa vähe meite Juta kintsu katsusid. Ma magasin lautas, ma kuulsin kõik ära.»

«Kus ta on?»

«Kesse?»

«Juta.»

«Kaugel või sügaval.»

«Jaagup, sina oled loll, aga mina olen sõdur, ja sõdur nalja ei mõista. Kus Mihkel ning Liisa on?»

«Kaugel või sügaval.»

«Jaagup, ma ei tee su'ga nalja. Kus nad on?»

«Nad on kas Rootsis või mere põhjas.»

«Juta ka?»

«Seltsis läksid keik.»

«Millas?»

«Alles läksid. Kas sa siis ei tunne?» Jaagup nuusatas ninaga.

«Juta lõhn see ongi. Pesid kummelitega juukseid enne minekut.»

JÜRI TUULIK

Mul hakkas pea ringi käima. Vajusin taburetile, otsisin küünarnukiga söögilauast tuge. Kummelilõhn lämmatas, ajas liiveldama.

«Kassa õlut tahad?»

Õlut? Milleks mulle õlut? Õlut...? Loll-Jaagup ikka Loll-Jaagup. Ma ajasin ennast püsti, sest ma pidin välja saama, otsekohe hakkam oksendama, öögin ennast soolikateni tühjaks.

Ma sain õues kaevuraketest kinni ning hakkasingi oksele.

Öögin, korraoks oleks kut kergem, aga siis tuleb uuesti ei tea kust kummelilaine, matab hinge ning krambid hakkavad kõhtu kokku tõmbama.

Aga Loll-Jaagup seisab kõrval, lolli igavene õnnis irvitus näol, pärib:

«On's kahju, et Juta minema läks?»

Mõmisen ja oigan, hoian kahe käega kõhu alt kinni. Vesi jookseb silmadest kut mõrrapärast.

«Kas Venemaal mitte kordagi ei saand?»

«Kao... Kas kuuled!...»

Läksin tuikudes õuest välja, läksin üle tänava ning kiviaia, mere poole, aga kummelilõhn ei kao ninasõõrmetest, ning valu kõhukoopas ei vähene ja on sõuke tunne, kut veaks keskid tulist okastraati läbi soolikate.

Sain kadakate vahele, otsisin pimes suuremat kivi, et võiks seljaga millelegi suurele ning jahedale toetuda.

Niiviisi istusin seal, silmad märjad, selg vasta külma kivi, nina kadakatlas.

Hing tallatud ning lage kut laadaplats pärast laadapäeva.

Kas nõndamoodi sõjad lõpevadki?

Tähed vilkusid, meri ümises kadakate taga, kuskil lautas ammus lehm. Õhta nagu õhta ikka. Aga mina oksendasin. Ning maa kõikus koos mätaste ning kadakatega, kui püsti tõusin.

Ähhh — — —

Vedasin ennast vee äärde, tõmbasin kamaluga vett näole ning loputasin suu puhtaks. Alles siis hakkasin tasapisi aru saama, et on juhtund mis on juhtund, kodu-uksest peab ikka sisse astuma. Sealsamas aga kargas uus ning hull mõte pähe: äkist pole sealgi enam kedagid majaseinte vahel? Kui Liiviku omad läksid, miks siis meie omad ei võind minna?

Läksin kodule lähemale, veri hakkas uuesti kiiremini liikuma, aga sõukest hullu peksmist pold enam südames ning meeekohtades, kui oli Liiviku ukse taga. Läksin kodu poole nõnda, kui poleks kolme aastat ära oldki. Sõjateel sai mõeldud: kas sandi või sõgedana, aga lapsepõlvemaale pean mina tagasi jõudma, lapsepõlvemerd oma silmaga nägema. Ning judin käis kaenla-alt läbi, kui niiviisi mõtlesid. Aga nüüd läksin loivates ja loiult kodu poole kut õhtaselt õngemerelt tulles. Kas tõepoolest nõnda sõjad lõpevadki?

Ähh — — — imelik oli see õhta küll, kui nüüd takkajärgi mõtelda. Aga või see oma teha oli. Heast peast poleks oksendand. Imelik. Sõukest asja pole enne ega pärast old. Ei läikind süda Luki all, kui meestel verised ohjad kubemest välja jooksid, ning Tehumardiski sai hambad juurteni kokku pigistatud, kui kolm meest korraga kõri kallal olid, aga süda ei läikind kordagi.

Imelik.

Juta minek oli valjem kut kolm aastat lahinguvälja.

Ähh — — —

Meite omad olid õnneks kodus.

Loevesi jooksis mammal lõuani, kui mind nägi.

Isa vahtis ka imelikult pliidasuhu.

Mina ise olin sõuke, kut ma olin.

Istusin. Sõin kõhu täis. Sain teada, kes Rootsi läind. Rääkisin, kes Abruca poistest Venemaa mulda jähid.

Hommiku vara aerutasin Kuressaarde tagasi. Rämps tuli Sõrvest välja peksta. Tükk sõda oli veel ees. Aga minu jaoks oli see juba täiesti teine sõda.

Nojah... Need, kes Rootsis elavad, saadavad ikka aeg-ajalt piltisid. Juta ka. Istub lilledega laua taga. Teistmoodi prillid nina peal kut meite

naistel. Väljamaa parukas peas. Ainult sarvearm ülemise huule kohal on samasugune kut kunagid. Seda ei võta isegid kapitalistlik kord ära. Miskit jääb meitega igaveseks.

Ähh — — —

Aga näed, Malli pidi ikkagi Juta nime suhu võtma. Kui ta midagid veel peaks ütlema, siis kõhatan nõnda, et jookseb kajutilaudadest läbi koos oma kodinatega. Kui jutuks läheb, venib eitede suuauk pikemaks kut jaanuarikuu.

Poleks imestada, kui Malli nüüd veel rääkima hakkab, kuidas mina tema juures esimest korda häbisse jäin. Margega on nendel alailma miskit lind kitkuda. Ükskord on Malli pojad etemad kut Marge tütreid, ja seda seletatakse ikka kõige prostamalt: kes sind käskis tütreid sünnitada. Nagu see Marge teha oleks old. Teinekord jälle peab Malli Margele selgeks tegema, et tema mees joob vähem kut mina. Ja öeldakse jälle kõige prostamalt: olgu Augustil või kast viina kõhtus, aga pükse põõsasse ei jäta. Palun väga. Aga Marge ei oska sõukest poliitikat huumoriga võtta. Tõsiselt võtab, kannatab ning läheb muudkut kõhnemaks ja kõhnemaks. Mõnikord vaatan teda, pole kut enam naise moodigi, puusadest kitsas ning seljast õhuke, kut oleks liivapaberiga kuuseokkast üle käidud. Nii lahjat inimest ei oska änam armastadagi. Eks ma olen talle öeld ka: «Söö ometi rohkem, ela inimese moodi!»

Kus sa sellega!

Nüüd on ta minu pärast jälle kolm päeva söömata old. Vaeseke. Tahaks sulle midagid kosutavat ütelda, aga mul omal siin ummusk ning ei saa nõnda pöörata kut tahaks. Puusadest peaks ennast millimeetri liigutama, muidu olen varsti kehast kangem kut egiptuse sarkohvaag. Proovime — — —

«Naised!»

«Mes sa ometi hüppad, Malli.»

«Keskid on kerstus!»

«Malli, kos sa seda võtad?»

«Kas te pole kuulud? Sõuke imelik hääl käis. Justkut oleks keskid peeretand» — — —

Ähhh — — —

Ähh — ähhh — ähh.

Oi elu valu.

Ajab ennastki naerma. Hirmus tahtmine oleks siit Mallile hüüda:

«Täna tähelepanu eest!»

Mallike, kui sa nüüd omale roosi kokkusid, siis anna mulle mu patutegu andeks. Kus sa mujal veel selliseid mehi näed, kes isegid kirstus peeru lasevad. Ainult meitel Abruks.

Ähh — — —

Eks see tuli ülekoormustest.

Ikkagi mitu ööd magamata, viina pruugitud ning pingsat vaimset elu elatud. Ning tähtsaid otsuseid vasta võetud. Kõik oleks võind teisiti olla, kui praegast on. Ainult tänu minu põhimõttelisele otsusele lesin mina praegast kirstus selili ning liikumata kut külmand konn.

Kui me eila hommikul õllekotiga Lepa juure tagasi jõudsim, olid mehed jõudnud vahepeal toa ära koristada, puhta lina lauale panna ning isegid habet ajada. Istusid valge lina taga klaarilt ja väärikalt kut maestrod. Sellistega on rõõm viina võtta ning ilma asju arutada.

Kui iga mees oli paari õllega ennast turgutand, pöörasin pilgud Nässu suurele pildile seinal ning ütlesin:

«Nässu, sina läksid püssiga metsa ning sinuga ei saa mina enam mitte iialgi kokku, Abruksa mets on suur ja sinna võib isegid püssita ära eksida. Aga tänu sinule olen mina oma sõpradega koos ja mina olen sulle selle eest lõpmata tänulik, sest mis on kenamat elus ja ilmas kut olla koos kallite sõpradega.»

«Sellise kõne peale on piinlik õlut võtta,» ütles Teemeister.

«Teeme pooliku lahti.»

Tegime lahti. Ühe pooliku ning mõne veel. Lepp praadis meitele härjasilmi. Hing oli hell koera mälestusest ning õnnelik sõprade koosviibimisest.

Ma ütlesin, kui arvasin aja paraja olevat:

«Aga nüüd ootan mina ettepanekuid mälestussamba suhtes.»

«Sa tahad talle kindlasti mälestussammast panna?» küsis Teemeister mõtlikult.

«Tahan jah.»

«Oled sa oma otsuses lõplik?»

«Olen jah.»

«Selge. Küsimus seisab ilmselt kohas ning materjalis.»

«Koha suhtes pole miskit küsimust. Abruukas.»

«Aga muidugid,» naersid mehed. «See veel puuduks, kui Kaspar hakkaks oma koerale Ruhnu või Kihnu monumenti üles ajama.»

«Pastoi,» ütles Teemeister. «Ärge hirnuge. Laske mind mõelda.»

Laskime tal seda teha.

«Kaspar,» küsis siis Teemeister. «On's sul veel midagid või kedagid, millele tahaksid mälestussammast panna?»

Naljakas küsimus.

Ma jähi mõttesse.

«Ma ootan,» ütles Teemeister. «See on väga tähtis küsimus.»

Mõtlesin. Ning siis ütlesin:

«On küll.»

«Palun!»

«Mina paneks mälestussamba päikese tõusule.»

«Jaa...» noogutas Teemeister. «Veel?»

«Siis paneksin mina mälestussamba läänetuulele. Kui ikka tõuseb ja puhub, on tormi ning tundeid.»

«Jaa...» noogutas Teemeister. «Veel?»

«Ja paneksin mina veel mälestussamba räimele. Või silgule. Teeb ühe välja.»

«Täna sind,» ütles Teemeister. «Võtame.»

Võtsime.

«Võtame veel,» ütles Teemeister. «Võtame selle terviseks, et igal hommikul tõuseks päike, et igas ilmakaares sünniks uued tuuled ning sinises meres ujuks ilusa nimega kala — räimes!»

«Attähh,» ütlesin mina.

«Sinu mõte Nässule mälestussammast panna on muidugid liigutav,» rääkis Teemeister härjasilma mugides. «Aga...»

Ja Teemeister tõstis kahvli koos munatükiga pea kohale.

«Kõige ilusam mälestus õhtusele loojakule on hommikune uhke päikesetõus, erk ja virk tuul tuleb vana ja väsinud tuule asemele, pisike elus räimepoeg on aga etem kui kõige vägevam kivist silgu monument. Said sa mu jutust aru, Kaspar?»

«Mis siin saada on. Selges eesti keeles...»

Ma ohkasin.

«Kogu su jutt on õige, Volli,» ütlesin. «Aga sellepärast mu süda nii valusalt valutab, et Nässust ei jäänd poegi maha.»

«Noo?»

«See pole võimalik,» ütles loomaarst Kõll. «Ta oli igatpidi konditsioonis koer.»

«Mina ei tea, mis see sõna tähendab, aga sõuke lugu on küll.»

«See pole võimalik,» kordas Kõll.

«Olid pojad. Aga uputati ära. Enne kui mina jaole sain.»

Kuigi mina olen seisukohal, et iga õige mehe elus saab ainult üks õige koer olla, oleks ma Nässu poisi või tüdruku üles kasvatand. Mürgi Miinale mina isegid ütlesin poe juures:

«Miina, mina elasin suures lootuses ning ootuses. Mõtlesin, et saan vanaisaks. Aga sina viisid kõik mu sugulased meresse.»

«Kus sa tead, et need sinu sugulased olid?»

«Nässu ütles. Nässu on väga kurb.»

«Tunnen kaasa.»

«Misse änam aitab.»

«Ära võta südamesse, Kaspar. Krantsil käib krantside tegemine kii-
resti.»

«Arvan, et oli viimne kord. Nässu pulmapeod on loetud.»

Mul oli õigus.

Mõniste Irmi tõi samuti Nässu pojakesed ilmale, aga läksid needki laineid lugema. Pärast seda ei old mul Mõniste Veera teretamisega eriti kiiret. Kui lõpuks jutuks läks, ütlesin:

«Ühe poisi oleksid võind ilma iluks jätta.»

«Mis ilust sa räägid?» tegi Veera suured silmad. «Koer lonkab sul kolme jalga ning peaks prille kandma. Kus see ilu on?»

«Ega see loe, kuidas papa välja näeb.»

«Miks ei loe. Kas sina ei tea, et joodiku lapsed tulevad joodikud või debiilikud?»

«Seda ma tean küll.»

Ähh — — — Miks ma seda ei tea.

Ähh — — —

Aga Nässu pold ei joodik ega debiilik.

Mehed ei suuda kunagid nii pahasti ütelda kut naised. Hea küll, inime kannatab ära kurja sõna. Unustab. Aga koer ei unusta. Nässu oli selle jutu ajal minu kõrval. Nässu kuulis kõik ära. Mehed ei ütle kunagid nii halvasti. Kuigid oleks põhjust ütelda. Kui me Kõlliga Nässu jalga opereerisime ja pärast väsitavat lõikust diivanitel puhkasime, ärkas Nässu narkoosist ning jõi peegililauale jäetud klaasist vee tilgatumalt, pärast aga näris juppideks kunstliku suulae koos kunsthammastega, mille Kõll oli vette lasknud.

Kui Prits ärkas, ei üteld Prits ühtki paha sõna. Mitte sellepärast, et hambaid pold suus. Lihtsalt ei üteld. Sai loomast aru. Ma olin nii liigutatud, et tõin keldrist veel ühe konjaki.

Pärast Marge urises:

«Koera koib läheb rohkem maksma kut tütre pulm!»

Leidis ka, mida võrrelda.

Ähhh — — —

Meil aga võttis asi Lepa juures omamoodi pöörde.

«Lugu on keeruline,» tähendas Teemeister. «Ning keerulise loo puhul ei aita muu kui vastaspoole arvamus.»

«Ma ei mõista, Volli.»

«Mis siin mõista on? Naised tuleb välja kutsuda!»

«Volli...»

«Panen hääletusele. Kes on selle poolt, et naised välja kutsuda?»

«Ega see paha teeks,» arvas Lepp. «Me hakkame juba nürimeelseks muutuma.»

«Kaspar, sa ei kahetse,» muigutas Teemeister suud. «Või sa arvad, et linnanaised on raudselt oma meeste küljes ketis?»

«Mitte sinna poolegi,» ütlesin. «Põhjatuulega Abrukas muud ei kuulegi kut sarvenaginat linna poolt.»

«Selge,» irvitas Lepp. «Ma helistan välja. Kõikidele!»

«Mina jään mängust eemale,» tõstis Kõll käe püsti. «Ning üleüldse, mehed... Sõber tuleb Abrukast üle mere linna, temal on mure südames.»

«Mure ei lähe sellest suuremaks, kui käsi üle tissi käib.»

Kõll ei üteld midagid. Kõll nohises. Kõll oli üleüldse vaikse ning vähese jutuga mees, ja sellepärast ta loomi arstis, sest loomad räägivad ka väga vähe.

Mis minusse puutub, siis mina hakkasin arvama, et kui juba korra linna jäädud, pole paha linna elu ning ilu rohkem vaata.

Vaheldust oli minu hingele vaja. Katsuge ise kolm kuud järjest kastmõrda püüda. Kena räim vahib sulle lõpuks kastist jubedalt vasta kut vanaisa vaim.

«Mina olen nõus,» ütlesin. «Kui daamidele meite seltskond meeldib, las tulevad.»

«Kaspar, sa meeldid mulle,» muigutas Teemeister oma kunstipärast suud. «Sa hakkad mulle ikka rohkem ja rohkem meeldima. Tänase õhtu kõige noorem ning kaunim neiu kuulub sulle.»

«Väga noort pole vaja,» ütlesin mina. «Et ikka kõik hambad juba suus oleks.»

Mul hakkas paras eluisu peale tulema. Abrukas on küll kena elada,

aga pisike maa jääb pisikeseks maaks, hing ihkab vahetevahel pikemaid sööstusid.

Tahtsin Lepa masinaga hakata habet nühkima, et daamid mind pätkiks ei peaks, aga Kõll võttis mul varrukast kinni:

«Kaspar, lähme laseme vee välja.»

Mis mul sõukse inimliku ettepaneku vasta pidi olema. Pealegi taipas minu kõrv, et Kõllil on midagid hinge peal.

«Kaspar,» ütles Prits sosistades. «Praegu on meil just õige aeg astuma hakata.»

«Pole viisakas,» ütlesin mina. «Meesterahvas ei tohi naisterahvast petta.»

«On sul neid nii kangesti vaja?»

«Kui nad juba kord loodud on, siis on nad ilmtingimata vajalikud.»

«Ah nii...»

«Looduses ei ole mitte midagid üleliigset.»

«Mina lähen igatahes ära,» ütles Kõll püksiauku nõõpides. «Olen viina võtnud ja selle tõttu ei ole endas lõpuni kindel.»

«Mina võin sind aidata. Kui liiga ägeks kosud, panen rahustava käe öla peale.»

«Mõtles hästi järele,» kõhatas Kõll juba üsna rangelt.

«Kolmkümmend kolm aastat olen piiritult ustav old. Rohkem änam ei jaksa.»

Ütlesin niiviisi Pritsu narrimiseks, aga Pritsul ei old naljatuju.

«Kaspar, kui tahad lõbutse, lõbutse. Mina sind ei keela. Aga kui sul limiit järsku otsa saab, ära meid süüdistata.»

«Mis limiit?»

«Limiit. Armastuse limiit.»

«Pole kuuldki sõukest asja.»

«Kuula siis, mis ma sulle ütlen. Ning see pole nali. Iga normaalne meesterahvas saab elu jooksul keskmiselt ainult seitse tuhat korda nais-terahvast armastada.»

«Soo-ohh — — —» vajus mul moka naba peale. «Kes selle üles luges?»

«Teadus.»

«Vahi raibet... Või seitse tuhat korda?...»

«Täpselt...»

«Ning pärast seda — mitte piuksugi?»

«Täielik tuulevaikus.»

«Tjaa... Prits... See on alles uudis...»

«Nii ta on. Ning see on kõik, mis ma sulle ütelda tahtsin.»

Ole sa tänatud! Veel üks looduse mõistatus. Ela kaua elad, aga looduse üllatused ei lõpe. Tuleb välja, et oleks pidand juba noorestpõlvest rehnutti pidama. «Nagu Juta!» käis mul peast läbi.

Kas tõesti oli tema kõigest teadlik?

«Tee sina, mis heaks arvad,» ütles Kõll, «aga mina lähen koju.»

«Lase ma mõtlen.»

Ma istusin sinnasamasse tikripõõsaste vahele, kus me öösel olime madratsitel pikutand ning helisevaid tähti vahtind. Jähin mõttesse.

Tarkade inimese peale oli hing täis. Elavad teised suurtes linnades, sõidavad trammidega, trükivad raamatuid ning ajalehti, aga seda siis ei või laiemalt teatavaks teha, kui palju armastada tohib ja kui palju ei tohi. Võtad peldikus lehe kätte, aga see on nii lage, et kolm korda jõuad läbi lugeda, enne kut häda aetud on, puha poliitika, sport ning ilmatea- ted. Aga seda ei ole, kui palju armastada tohib ning kui palju ei tohi. Kui kaua inimesi nõnda pimes hoitakse?

Ähh — — —

Aga kuskohast Kõll teada sai? Lõppude lõpuks on Prits ikkagi looma- tohter, mitte inimeste arst.

«Prits, kes sulle seda suurt tarkust ütles?»

«Missugust?»

«Noh, et seitse tuhat korda.»

«Kui Tartus kursustel olin, siis mehed rääkisid. Kes nendele rääkis, ei tea.»

«Kindlasti üks peaga poiss. Öppind vend. Loll inime ei hakkaks sõukse asja üle mõtlema.»

«Arusaadav.»

«Ja nii täpselt välja arvutatud. Seitse tuhat korda.»

«Ligikaudu seitse tuhat. Kolm korda vähem või kolm korda rohkem, mis tähtsust sellel on.»

«Prits, siin sa eksid. Need kolm korda ongi kõige tähtsamad.»

«Ah...» lõi Prits käega.

«Mina räägin tõsiselt. Kujuta nüüd pilti, et ainult kolm võimalust ongi sul alles jäänd. Niikaua, kui need alles on, oled ikka mees, aga kui pole — tühi kest. Tarbetu kut takjas talle saba küljes.»

«Täpselt!»

«Jube lugu, kui mõtlema hakata.»

«Hakkame astuma,» ütles Kõll. «Igaks juhuks.»

«Mina tahan siin tikrite vahel natuke istuda. Sina mine. Ära minu pärast närveeri.»

Ma tahtsin omaette olla ning rehnutti pidada.

Kõll rahunes natuke maha, arsti värk, tema oli oma sõnad mulle peale lugend, oma kodanikukohuse nii-öelda täitnud, paar pitsi võis ta endale veel lubada.

Mina närisin tikrilehte ning arvutasin.

Üheksakümmend üheksa korda läks kõigepealt arvesse. Seal pold kahtlust.

Kõik muu aga jähi täppisteadusest väga kaugele.

Noh, Karjamaa Elmi oli esimene.

Paarkümmend korda. Mitte rohkem.

Jõulu esimesest pühast kolmekuningani.

Siis läksime riidu. Raginal. Riivid ette.

Kungla Malli. Üks kord. Juurika Sergi heinalalgutes.

Kui Ruhmust käisime botengarnivaiu toomas, läksid asjad ka niikaugele. Nimi ei tule meelde. Aga muidu on kõik meeles.

Pärast seda tuligi Juta. Üheksakümmend üheksa.

Siis sõjaväli.

Önn, et elust ilma ei jäänd, mis sa veel muust räägid.

Ähh — — —

Kui kodusse sain, ei old isu ühtegi Abruکا tüdrukut vaadata. Sest Juta oli hinges nii tugevasti sees. Kas Juta või mälestus Jutast. Või on see üks ning seesama.

Sügise olime kaks nädalat Sõrve taga turska püüdmas. Seal juhtus küll. Mitte armastus selle sõna suures mõttes. Kaks hädas hinge leidsid teineteist. Mitu korda. Luise-Amaalie.

Talvel käisime Pamma kandis metsa tegemas. Öhtati vihuti grammahvooni saatel tantsu. Mina olin kange poiss valssima, rindemees pealekauba. Oli minekut. Viiola saatis veel mitu korda uusaastakaartisid. Ühe taha oli kirjutatud: «Kaspar! Kaunid mälestused ei kustu kut tähed koidutaevas.»

Nõndaviisi.

Ilus, kui takkajärgi mõtled.

Aga tegelikult uskusin mina ning lootsin kogu selle aja, et Juta tuleb tagasi. Lesed ootasid oma surnud mehi kodusse tagasi, mina ootasin Jutat Rootsimaalt tagasi.

Mõnel öhtal jäin vesiaidas vanale palgijupile istuma, vahtisin vett ning lapselik mõte muudkut ronis peas ringi:

«Ta pole kaugemal kut selle vee taga. On tarvis ainult valjusti, mehe hääl häälele hüüda, ning ta kuuleb ja tuleb. Juta on lihtne külatüdruk, mis on tal seal uhkes kuningriikis teha?»

Ähh — — —

Ei tuld.

Ei oleks aitand miskit hüüdmine.

Mina ootasin Jutat järgmise kevadeni.

Vale!

Ootasin mina kauem, sellepärast, et inimese mõttele ei saa lukku ega riivi ette panna. Aga Margega hakkasime kevadel kurameerima, sest

JÜRI TUULIK

muudmoodi ei saand enam elada. Rindemeeste naised seadsid juba lapsukesi ootama, hommikuti olid kõikidel meestel pruudid või naised randas vastas, aga mina tulin maale kut viimane hulgas. Pole keskit kätt õlale panemas ega võileiba suhu toppimas. Justkut tuleks kalavargilt, aga mitte ausa mere pealt. Sõukest elu ei pidand hing kauem vasta.

Marge oli noor ning kena.

Inetut noort naist pole tegelikult olemas.

Marge suured tumed silmad olid muidugid kõige kenamad. Ei ole sõukseid silmi tema isal ega emal. Need on kuskilt kaugemalt ajaloost pärit.

Meite tüdrukute — Luigi ning Viire — silmad pole ka sõuksed. Võta kinni, missugusest ajaloo-osast need pärit on.

Esimene laps oli, jah, tüdruk. Kena asi on pisike laps. Sibab sul pehmete jalakestega kõhu peal ning kõditab kut kärbes ninaselga. Teine oli ka tüdruk. Kui tüdruk, siis tüdruk. Ei mina teind sellest numbrit.

Põllu Jaagu peres on ainult tüdrukud. Kuus tükki. Kui viimane sündis, siis käis Jaak mööda küla, küsis viina ning nuttis valju häälega:

«Kui sündis, oli veel poiss. Oma silmaga nägin. Aga kuivas tüdrukuks.»

Mina ei nutnud, sest mina teadsin, et poiss ilmtingimata sünnib.

Ähh — — —

Tänaseni sündimata.

Elu on kena, aga elu on vali ka.

Kui Nässu veel elas, läksime Nässuga mõnikord karjamaale, panime ennast kadakate vahele pitkali ning vahtisime taevast.

Kadakas on kena põõsas, aga kui temas veel asunik peidus on, siis kenamat puud annab haige peaga otsida.

Lesin seal niiviisi, närin kõrrejuppi ja räägin oma koerale, kes kõigest aru saab:

«Siin me siis siruli oleme, sõber, ning vahime taeva poole, kuhu ükskord lendab sinu vaim ja lendab minu vaim. Meie saame kokku, Nässu, ükskõik, kas siis taevas või kuskil mujal universumis, aga meie pojad ei saa maa peal kunagid kokku, sellepärast et neid pole! Kurb...»

Ning Nässu lükkab koonu pikalt ja kurvalt ette. Saab kõigest aru. Isegid ulub. Mina ei ulu. Minu hing ulub. Nõnda et inimesed ei kuule, aga koer saab aru ning võib-olla koguni kuuleb.

Ähh — — —

Kui Luigi kooli läks ning Viire tähti veeris, arvasin mina, et nüüd on aeg oma kodus ka poisslapse häält kuulda.

Aga mulle üteldi suu sisse:

«Pole miskit rõõmu joodikuga lapsi saada.»

Esiialgu mõtlesin, et sõuksed tujud lähevad Margel mööda, aga ei läind.

Läks asi isegid niikaugele, et üteldi:

«Kauple küla pealt. Võib-olla on keskid nõus mutsakaga maha saama.»

Ägedalt armastab Marge alati ütelda, aga sõuksed sõnad panid varbaküüsed kipitama. Ning mina — — —

— — — Soo-ohh, Viktor hakkab mootoril tuurisid maha võtma.

Juba järjega Abruka all. Aga mina olen üleni märg siin ummuskis ning higi tilgub kindlasti läbi kirstulaudade. Mis edasi tuleb, kallid inimesed?

Minust endast pole midagid. Mina olen igasugused olukorrad üle eland. Aga mis nägu mu Marge teeb, kui ma nüüd kõhatades kirstukaase lahti lükkan ning soovin seltskonnale nii-ütelda jõudu töös ja õnne isiklikus elus?!

Sest see jama läheb ju lõppude lõpuks Marge kaela. Tema tellis kirstu. Mina pole süüdi. Kui kirstu poleks old, poleks mina saand kirstu ronida. Lihtne ja loogiline, kui mõtlema hakata. Mis sa siin mõtled, tagumik isegid vaevahigist lige. Surnul peab loomakannatus olema, et nõndaviisi aastate kaupa kirstus pikutada. Olgu neil kerge, nagu öeldakse...

Ähh — — —

Marge, Marge.

Sa pole ju tegelikult nii paha inime, kui elus välja kukub. Noh, kõhna oled sa küll kut kõrvahark, aga see on rohkem looduse kut su oma süü. Minu ema ütles, et sa üks lõugutis oled. Lõugutad nõndasamuti süüa kut kõik inimesed, aga toit ei tee sul palet sileks ega ihu pringiks, vaid kõik kalorid põletab jonn ära. Ning omamoodi ilus oled sa, kui miskit uus jonn sinus lahvatub, siis ei põle mitte üksi su suured tumed silmad, vaid sa kiiskad üleni kiusust kut laste jõulupuu. Ausalt. Praegastki kuuled sa naiste aasimist ning neelad soolaseid sõnu, sest mereäärne naine ei ütle magemalt kut mereäärne mees, aga tegelikult kiiskad sa üleni kahjurõomust, et said kudagimoodi mulle minu pitka linnareisi kätte teha. Kuigi sul pole õigus. Sest kõik oli ju Nässu pärast. Kõik oli in memoriam.

— — — «Kos sa oma kerstu hoidma hakkad, Marge?»

«Ära muretse.»

«Ma'p muretse. Ma mõtle, kas õhta peab peietele ka tulema?»

Vaikus.

Mis sa siis nüüd moka tiheks tõmbasid, Marge?

«Mis peesid Margel taris on? Kui Kaspar tuleb, lõhub selle kasti pliidahakatuseks. Asi nott!»

Ähh — — —

«Aga mina ütlen — kui Kaspar tuleb ning selle kinu ära näeb, siis tema sinu juurest läheb. Tagasi vaatamata.»

Ehhee... Sügav vabandus. Seda ei juhtu.

Mille pärast ma siis üldse kirstus lesin? Sellepärast, et koju tahtsin — Marge juurde.

Kukkugu mul kõrvad küljest, aga Marge juurest ei lähe mina enam kuskile. «Tagasi vaatamata...» See veel puudus! Eided.

Ei saa aru, et ainult armastuse pärast kogu kinu praegast toimub.

Ja mina oleks koleta kombel endast väljas, kui Marge päevapealt teiseks muutuks. Ma ei elaks seda enam üle. Ükskord oli juba juhus.

Sain õigel ajal jaole.

Võtsin karmid abinõud tarvitusele.

Siis, ühesõnaga, kui viimast korda Tallinnas käisin Luigi juures.

Kõik algas suure küsimisega.

Ei saand mina Luigi juurde kontoris või püroosse õieti sisse astudagi, tagumine jalg oli alles koridoris, kui üks tahmatud kulmudega preili minult küsis:

«Kas teil lambanahku on, seltsimees?»

Mina hakkasin naerma loomulikult ning küsisin vasta, et ei tea, kus maal ilma nahata lambad kasvavad. Aga tema oli naljast väga kaugel. Tema läks näost lapiliseks kut haige lest. Temal olevat elu küsimus. Tahtvat omale mingisugust tšöpljonkat või tupljonkat või teab mis jonkat teha. Vaatas mulle nõnda teravalt otsa, silmad kurjad kut puuripistetud hundil. Ja jube tunne kargas mulle sisse: oleks mina lammas, oleks tema minul sealsamas naha maha tõmmand. Ja poleks mina praegast siin kirstus ligelt pitkali ning saatuse tundi ootmas.

Aga teine preili, silmaalused roheliseks värvitud, kut oleks koolerahaiglast välja lastud, see tegi oma hääle õige pehmeks, kui päris:

«Hea küll, onuke. Aga lambavilla teil ometi on?»

Ja vahtis mulle otsa oma roheliste silmadega kut siidiuss ning kiigutas kõrvu. Aga mõlema kõrva küljes rippus suur kollane muna kut universum. Mina avaldasin oma kaastunnet, et inime peab nõndaviisi organismi piinama. Selle peale lükkas Luigi mind koridori ning andis müksu abude vahele.

— — — Tuli välja, et need pirakad universumid kõrva küljes pidid maksma kolmsada rubla tükk. Itaalia kõrvarõngad. Pühade vahe! — Sama hind mis noorel mullikal! Mina tahtsin Mustamäele taksoga sõita, Luigi tiris trolli. Raha pidavat olema raske teenida. Ausalt öelda oli mul trollis kitsavõitu. Kõik olid seal keretpidi koos. Kui ma lõpuks välja sain, oli kõhunahk kulund ning rind ripakil kut raiskus räimel. Ma jähin trollipeatuses seisma, tõmbasin luhvti sisse, aga linnaluhvt ikka linnaluhvt. Sõuke luhvt tahaks enne mitu korda korralikku tuulutamist, kui hingata aitab. Peale selle lõhnas Luigi ka laialt kut odekolonniäitus.

JÜRI TUULIK

Mina muidugid porisesin, ütlesin, ole ikka tagasihoidlikum ning pea meeles, kuskohast sa pärit oled.

«See on prantsuse lõhnaõli, üheksakümmend rubla pudel!»

Ähhh — — —

Sõukse raha eest võiks puukuurile eterniitkatuse panna. Kolmkümmend aastat peaks vasta ilma igasugu haisuta.

Küsimine pold sellega läbi.

Korteris astus väimees, tipikas, nagu Luigi teda kutsub, mulle tere-tamata nina alla:

«Vana, kas sul kodus musta kassi on?»

Mina kukkusin naerma:

«Mis kuradi küsimise haigus teite sisse on pugend?»

«Kui poleks vaja, ei küsiks,» kõlas vastus.

Mina ladusin oma padajanni lauale — kuivatatud kala, maaleiva ning Abruکا metsa maasikad.

«See on kõik, mis mul on. Et poleks muidu küsimist.»

Tipikas läks teise tuppa, aga Luigi kukkus mind manitsema:

«Kui sul midagi peas on, lähed kohe kangesti targaks, paps! Kassi ei küsita sinult naljapärast.»

«Ei tea milleks? Lambiharjadeks?»

«Musta kassi karvu on meil vaja rinnaparuka jaoks. Meie läheme septembris Ungarisse Balatoni äärde suvitama, aga seal on praegu karvased rinnad kõige suurem mood.»

«Vahi-vahi... Ähhh — — —»

«Ausalt, paps. Aga tema on mul rinnast sile kui klaasangerjas.»

Selle peale puhkisin ning popsusin mina kut vana «Proletari» mootor.

«Aga misukesed pead moes on: kas lollid või normaalsed?»

Ähh — — —

Ei mingeid aplause, nagu öeldakse.

Öösel ei tuld omalgi und. Musta karva muret küll pold, aga linnaelust sõgedaks läind Mustamäe kajakad lõugasid prügikastide kallal ning igasugu mõtted jooksid mul kupli alt läbi. Imelik oli, et inimeselaps nii ruttu teistsuguseks muutub. Sai Luigit söödetud silgu ja kardulaga kut Viiretki, ning kadakavihaga sai mõlemaid saunas viheldud ning ühesugu sõnu mõlemale peale loetud, kui tarvis oli, aga nüüd oli neist kaks täiesti erisugust inimest saand. Viire pole omale kunagi midagid kõrvadesse toppind ning ennast võltssulgedega ehtind, isegid siis mitte, kui ta elu käest valusti kraapida sai, vaene ning õnnetu ja igatepidi hüljatu välja nägi. Viire oli alati Viire ise. Nagu peab.

Homniku vara seadsin ennast bussi peale. Kodusse tagasi. Et närvisid hoida. Mine tea, mis veel küsima kukuvad.

Luigi toppis mulle väikse paki kotti:

«Emale meeldiv kingitus.»

Kui kingitus siis kingitus. Kodus tegime paki lahti, siis selgus, mislaadi kingitus oli.

Ähh — — — Parukas. Kunstkarvad ühesõnaga, kurat võtaks!

«See krempel läheb kohe pliida alla nii et ragin taga!»

«Kaspar, see ju kingitus...»

«Sõukest kingitust pole siin majas vaja. Meie elame oma karvadega. Vohh!»

Pliida alla ei visand, aga viisin aita kummutisse ning panin kummuti tabasse. Et himud ning edevus jaole ei saaks.

Aga võta näpust!

Ühel hommikul tulen merelt, vaatan: üks võõras pea läheb meite kadakate vahelt küla poole. Pea on võõras ning vale, aga õlad on tuttavat, peenike tagument on meite küla kaup, jalga tõstab ka koduselt tuttavat. Mis kuradi mõistatus see on?

Lähem tuppa, Marget pole kusagil. Aga kiri on laua peale jäetud:

«Kaspar. Läksin ilmalikule surnuaiapühale. Lõunaks olen tagasi. Raimed on praeahjus.» Ning kõige lõpus on veel küsimine: «Ilm naa pilves. Ei tea, kas hakkab sadama?»

Millas ta enne mu käest oli kirja teel küsind, kas hakkab sadama või mitte. Mu süda aimas halba, mu peast käis tormihoiatust läbi. Läksin

aita, ning jähin tummaks pildi ees, nagu öeldakse. Kirstu põhjalaud oli lahti kangutatud, parukas kadund. No teate! Mul löi silmade ees hämaraks kut matuse muusika, aga ma hoidsin ennast tagasi, ma ei kukkund rõökima, ma ainult kordasin omaette:

«Kui tuled, siis piitsa saad. Piitsa saad. Piitsa.»

Ei jaksand lõunani oodata.

Viha oli nii vali.

Lõikasin lauda tagant pihlavembla ning nuhtlesin sellega kuuriesist raiepakku. Vöödiliseks peksin.

Nii oligi parem. Suurem ägedus läks mööda. Kui Marge valekuppel hakkas kadakate vahel vilkuma, seisin ristipõiki väravasse ning laususin karmilt:

«Naine, kui sa jalamaid ennast korda ei tee, saad sõukse keretäie, et kolm päeva ei julge süüa küsida.»

Nõnda ütlesin jah.

Selleks ajaks olin asuniku ka sisse viind. Sellepärast, et hing oli tööpoolest täis. Ning nagu pidi kuri olema, sest Marge käsi liikus jalamaid valekarvu maha kiskuma.

Alguses viskasin paruka põõsasse, aga pärast pistsin tule otsa.

«Sul on täna rohkem okkaid küljes kut merihärjal,» ütles Marge ohates.

«Ei ole mul okkaid midagid. Aga mina ei taha vanas eas võltsnaisega elada.»

Marge ei üteld rohkem midagid.

Ju ta aru sai, et mina talle õiget juttu rääkisin.

Õhtal ütles naine mulle söögilaua ääres:

«Sina oled arusaamata meesterahvas. Kui tuju õige pole, siis ei räägi sa mu'ga või ütled, et mina pole üldse naisterahvas, vaid kimp koirohtu. Kui mina nüüd ennast tahan kenamaks teha, oled jälle nii marus, et hammustad või tüki küljest ära. Miks sa sõuke oled?»

Miks ma sõuke olen?

Ei hakand mina seda talle seletama. Luristasin hapupiima, närisin räime ja söötsin koera, Nässu elas siis veel, ja mõtlesin omaette:

Ole sa kimp koirohtu või kera okastraati, aga selle kõrval oled sa veel mu naine ning minu laste ema, lähedane inimene ühesõnaga.

Mis ma sulle muud ikka oskan seletada. Ma võiksin ju sulle päevade kaupa rääkida, mis ma kõik sinu kõrval elades olen mõteld ning tund, aga kasu poleks sellest ollagi. Sellepärast, et sõnadega ei saa inimese hinge lõpuni ära seletada. See on võimata. Jah.

Aga teisest küljest — eks see olegi kooselamise kinnitus, et kõike ei saa lõpuni ära rääkida, hinge lageks rääkida. Kui poleks mõistatamist, poleks armastust. Vist nõndaviisi. Jah. Sellest kõigest mõtlesin mina eila õhtalgi, kui Lepa tikripõõsaste vahele istuma jähin.

Mul oli kohe selge, et võõraid naisi ei saa mina ootama jääda. Ükskõik kui kenad ning magusad need oleksid. Koju — oli minu kindel otsus.

Koju. Marge juurde.

Võib-olla oli mul seitsmest tuhandest korrast veel palju puudu.

Võib-olla oli ainult kolm korda järgi jäänd. Võib-olla kaks.

Võib-olla üks.

See pole tähtis, kui palju.

Tähtis on see, et kõik, mis alles, tuleb endaga kodusse viia. Kõik armastus. Mis mõtet on mul siis üldse kodusse minna, kui mul teise inimesega pole midagid jagada? Parem kükitan siis Pikanina sääres kivi otsas ning lõugan valju häälega lainete peale kut pahur kalakull.

Kodusse, Kaspar! ütlesin mina endale mehesõna.

«Aga maasikad?» tegi Lepp süred silmad. «Magusad maasikmarjad, Kaspar?»

«Järgmine kord, Anton.»

«Mis sinuga juhtus? Kas keskid koputas moraalikoodeksiga?»

«Ei ole mind keskid koputand. Kodusse tahan.»

«Ei lähe sa kuskile, Kaspar. Meievanused on elus paljust ilma jäänd. Kuni pole hilja, pole patt võtta.»

Ähh — — — Nüüd alles ütles.

«Ei lähe sa kuskile, Kaspar. Elame. Lõbutseme. Ning koerale paneme sellise samba, et terve Euroopa tõuseb tagumistele käppadele.»

«Attähh.»

Kui Lepp tuppa tagasi läks, küsisin mina Kõllilt, kes trepile tuli:

«Prits, ütle, millest oled sina elus ilma jäänd?»

«Olen jäänud küll,» ütles Prits minu kõrvale astudes. «Ning sellest olen mina igavesti ilma. Kas sa tahad, et ma seda sulle ütleksin?»

«Tahan küll!»

«Kui me Sörve ära võtsime, oli metsa vahel pikali maas nelisada ilusat tugevat ardenni hobust. Sakslased olid kõik maha lasknud. Aurasid alles. Nendest hobustest olen mina eluaeg ilma olnud.»

Mina noogutasin.

«Aga sina, Kaspar?»

Mina ei hakand rääkima.

Ma oleksin pidanud Jutast rääkima. Aga kuidas sai ühte äraläind tüdrukut võrrelda neljasaja hobusega?

«Teine kord,» ütlesin mina Pritsule. «See on pitk jutt.»

Ja mul oli tegelikult õigus, sest see oleks tõesti pitk jutt tuld. Kui ma oleksin hakand Jutast rääkima, oleks ma pidand veel Margest rääkima ning Nässust rääkima.

Võtsin oma asjad ning poetasin ennast aiavärvast välja. Minna pold õieti kuskile.

Abruka paat oli ammu ära läind. Viire juurde ei tahtnud pohmellis näoga sisse astuda. Olgu küll, et lihane isa läheks lihase tütre juurde, aga kombes on ka midagi väärt.

Kõndisin äärelinna poole. Läksin Tori vanasse kalasadamasse. Seal oli tühi ja kõle, kuigid augustiöö hakkas oma mahedusega hinge võrgutama. Tähed tükkisid jälle taeva ning mere hingus oli pehme kut ikka võrguööde ajal.

Peaaegu samasugune öö oli, kui ma kunagid tõttasin Juta vastapan-damatu kutse poole. Teadmata, mis mind ees ootab.

Nüüd oli ka kutse. Marge juurde. Kuigi sellel kutsel pold sõukest tungi, küi oli Juta kutsel, oli see ikkagi kutse.

Hinges oli rahulik, et ma ära tuln.

Ja Nässu ees oli südametunnistus puhas.

Tegelikult, mis seal ikka peitust mängida, Nässu oli mulle poja eest.

Ähh — — —

Ükskord oleks kõik võind veel teisiti minna. Siis, kui ma heinakoormalt alla hüpates jalakondi murdsin. Siis lesisin mitu kuud haiglas ning kodus, poe juures käimisest pold juttu. Olin värske ning kaine kut võrgust võetud kalapoeg.

Eks siis oleks võind kõik veel teisiti minna. Aga ei läind. Sest loodus ise oli meite soovile juba käe ette pand. Looduse vasta ei saa.

Siis tuli Nässu. Siis oli Nässu. Kaksteist aastat oli ta minu kõrval.

Istusin Tori vanas paadisadamas, mahede tähtede all, ja mõtlesin kogu Nässu elu üle. Kuidas tema kirbusuurusest kutsikast suureks kasvas. Kuidas rattaga sõitma õppis. Kuidas ma temale talveõhtati «Spordilehte» ning entsüklopeediast ette lugesin. Kuidas Nässu minu elu päästis. Kuidas me Kõlliga Nässule operatsiooni tegime ja Nässu Kõlli kunsthambad hakkama pani. Kuidas Nässu püssi võttis ning mehisel sammul metsa läks.

Selleks ajaks oli öö juba murdund, tähtede hõbe tuhmund, mere pind juba heletas koidu ootuses. Pidu Lepa juures pidi nüüd läbi olema. Ma seadsin sammud tagasi, sest kuhu mul ikka enne päeva algust minna oli kut sõprade juurde.

Teemeister magas, pea laual, kaks tühja pudelit kut kustund küünlad kõrval. Ma panin talle käe õlale. Volli tõstis väsind pilgu, küsis käheldalt, aga mahelt:

«Miks ei naera sinu armsad silmad mulle täna vastu? Miks ei kõla sinu kaunis hääl minu kõrvades?»

«Maga, sõber. Puhka. Homme räägid edasi.»

Aga Lepp oli pimikus.

«Miks teie daamid nii ruttu lahkusid?» küsisin.

«Daamid või midagi,» urises Anton. «Võtavad noka täis, sädistavad natuke ning vurrardi! minema. Ei tänu ega tänulikkust.»

Köll oli kodusse läinud, nagu lubas.

«Ja kus sina olid, Kaspar?» päris Anton.

«Istusin rannas. Mötlesin Nässust.»

«Imekoer,» ütles Anton. «Ei tüdi sina temast ei päeval ega öösel.»

«Nii ta on küll. Sulatõsi.»

Lepp liigutas lehte ilmutusvannis. Punase valguse kumas hakkas vedeliku alt mulle otsa vaatama lõputa armas nägu, hall vasak kõrv nukralt kulmu kohal longus.

«Külatraagik?» küsis Anton muheldes. «Väärt lõust.»

«On küll,» ütlesin ohates.

«Vaata. Mis sa pea ära pöörad?»

Kerge ütelda: mis sa pea ära pöörad. — — —

Kes teab, võib-olla polekski nõnda Nässu pärast käima peal, kui söukest lõppu poleks old. Kena on ju niiviisi ütelda: võttis püssi ning läks metsa. Kõik ohkavad ja noogutavad liigutusest pead. Ilusti välja mõeldud. Nagu Puškinil või mõnel teisel luuletajal. Aga mina ei suuda enam pead tõsta ning Nässule otsa vaadata.

«Sa vaata — üks silm on tegelikult poole suurem. Õige?»

Mis tähtsust sellel on. Hing on tähtis. Silmad võivad olla suured kut tõllarattad, aga kui hinge pole, siis pole mitte midagid.

«Võta viina, Kaspar.»

Küll ma võtan. On ennegi võetud ja tänane kord ei jää viimaseks, kui jumal elu ning tervist annab.

«Ja halliks oled sa ka läinud, Kaspar.»

Olen.

«Sa oled sama hall, kui su koer oli.»

Olen küll. Nii see peabki olema. Nässu läks halliks minu pärast ning mina läksin halliks Nässu pärast.

Nässul oli palju muresid ning palju ootamist. Kaluri koera elu ei saa teistsugune olla. Peale isiklikkude murede oli Nässul pidev mure minu pärast. Hommikust õhtani. Isegid pulmas käies mõtles ta kindlasti minu peale. Nüüd ma ei kahtle selles. Muidugid, eks tal olid rõõmud ka. Nagu igal elusal olevusel. Aga kaks rõõmu olid kindlasti üle kõige. Kui me tormi seest tagasi maale jõudsime või kui mina poetrepilt ennast püsti ajasin. Need olid Nässu kõige ülevamad hetked. Siis ulus ta heameelest kut karjapasun ning saba oli nii kõrgelt püsti, et pühi või tähtede pealt tolmu.

Viimasel sügisel Nässu enam randa ei tuld ja talvel ei tuld minuga enam poe juurde. Noogutas ainult kahtlevalt pead, kui ma minnes lubasin:

«Kaks õlut ning pakk «Priimat.»»

See oli pärast uut aastat, kui ühel õhtal jähin jälle natuke kauemaks poetreppi soojendamaks. Parema meelega istun mina alati meeste seltsis ning sätin ilma-asju paika, kui kodus vusseri ees konutan ja elusaid varjusid vahin. Pold meil kiiret kellelgi, pühadejärgne aeg, tuli pärast aastavahetuse trallisid ennast lõdvaks lasta. Pennu oli lisaks muule õlut ning suitsutatud hirveliha kaasa võtnud. Kui hämaraks läks, kolisime poetrepilt rahvamaja vestibüüli. Kus sa ikka kiirustad. Abruks ei pea keskid viimse trammi peale jooksuma. Oli juba ilus hämar väljas, kui Kristmanni Paul tuli vett laskmast ning ütles:

«Kaspar, keskid tapab sinu koera.»

Oh sa pühade vahe, kudas ma kokkusin. Marge oli juba varem mitu korda luband koera oksa tõmmata, kui ma vaakuva invaliidiga ise hakkama ei saa. Oli ta nüüd tõesti oma lubadust täitma hakand? Mul sündis korraga tuhat jalga kõhu alla. Nii kiiret minekut pole mul poe juurest ei enne ega pärast old.

«Läheb raginaga kut «Katjuuša!»»

Läksin jah. Sest koera hale ning hirmus hädakisa käis karjamaalt ära ja kostis üle Abruksa kut viimsepäeva hüüdmine. Vaene loom, kes sind ometi nii halastamata poogib. Vajusin otse läbi võsa karjamaa

poole, ise sajatades ning söimates ja valju häälega Marget ähvardades. Totralt pime oli kõigele lisaks.

«Nässu, ära nuta! Nässu, ma tulen! Tule-en.»

Aga koera kisa ei jäänd vähemaks. Oleks see suremise kisa olnd, see oleks juba ammu otsa lõppend. Nii pikk hing pole ühelgi loomal, et annaks nõnda vähenemata valutada.

Võsa servas jäi mul jalg kännu taha, lendasin käpuli, nägupidi lumme, ning põlve alt käis viirg läbi, kut oleks tuline nael sääرده susatud. Valu-sööst löi jalast pähe.

«Sohh,» mõtlesin, «nüüd ulub üks invaliid teise poole.»

Ning ulusimegi tükk aega, sest ma ei saand tõepoolest liikuma. Jalg oli välja väänatud.

Hakkasin ennast kätega edasi tirima. Käsipidi kadakatuttidest kinni ning rinnutsi mööda lund edasi. Pärast olid peopesad vermes ning jopel rinna eest äke üle käind. Aga teist teed pold, sest loom ulus ahastavalt ja joomane pea sundis takka. Mis sinuga ometi on, vana sõber? Kes sind nii tigidalt pigistab? Tirisin ja kikerdasin ennast looma kisa poole, ise hingeldades ja ähkides, ning vagu jäi minust maha, kut oleks suur hül-jes lohinal läbi karjamaa läind.

Kui Nässu mind kuulis ja mind nägi, läks ta ahastus veel suuremaks. Ei old inimest tema kallal, see sai mulle selgeks, loom pidi kuskil kinni olema. Ja nii õnnetult, et ei saa liikuma.

«Tulen, Nässu, tulen,» hingeldasin ma koera poole. «Kannata ainult!»

Kui ma pärale jõudsin, pold pikalt nuputada, mis oli juhtund. Vana loom oli sabapidi okastraati jäänd, et aga jõud väeti, ei old enam jaksu ennast lahti tõmmata. Ning valus muidugid ka, sest üks traadioga oli sabarootsust läbi mis läbi. Päästsin looma lahti, koer kargas mulle kiunudes kallale, hakkas nagu ning käsi lakkuma, aga mul pold enam jõudugi, et teda eemale tõrjuda. Mina olin omadega täiesti läbi.

«Mine koju, Nässu,» ütlesin ma talle. «Mine, mine.»

Ei koer mõtlegi liikuda. Kui ma uppumas olin, siis ei tahtnud koer ka minust sammugi taganeda, ta oli nii loll, et hüppas minu juurde soidrusse ja mul ei jäänd muud üle, kui tal kangete näppudega kraest haarata ja ta vee alla muljuda, et ta mõistusele tuleks. Kui pääses, siis jooksiski külasse abi järele. Jõudsid mind veel enne välja kiskuda, kui üleni purikaks jähin. Ja ka nüüd kordasin mina Nässule: «Mine koju, kulla poju. Ja ütle emmele, et mina olen lumes pitkali ning siia mina pitkali jään, kui sina mulle kelguga järele ei tule.»

Niiviisi rääkisin, aga koer oli juba vana ning väeti, ja mitte kuidagid ei tahtnud sõuke mõistlik jutt temani jõuda. Lõpuks sain ühe kadakatuika põõsast välja kiskuda ja ähvardasin sellega koera. Nässu tõmbas oma vigasaanud saba jalgade vahele ja hakkas vastameelselt minema. Nii palju tal mõistust ikka oli, et koju läks, sest poole tunni pärast oli Marge mul kelguga järel.

Marje kuulas minu seletusi vaikides. Elus on ta palju minu seletusi pidand kuulma ja need teda enam eriliselt ei eruta.

«Ühesugused tolad olete koeraga mõlemad,» ütles ta esimeseks kokkuvõtteks.

Mina ei üteld midagid. Mina sättisin kodus omale kompresse jala ümber, jalg oli paks kut raskekaalu tõstja, ning mõtlesin:

«Nüüd olen ometi Nässuga tasa. Nässu päästis minu elu, nüüd päästsin mina tema suurest hädast.»

Aga Marge ütles oma pahura tuju jätkuks:

«Kui sul minust pole midagid, siis vana looma ees peaks sul ometi häbi olema. Koer ootab ja ootab, nutab nurgas oma ainsa silma välja, aga sina ei saa poe juurest tulema. Südamega inime.»

«Pahasti jah,» arvasin mina ohkides.

«Niiviisi ei ole sul mõtet kauem looma piinata,» jätkas Marge sama hooga. «Loom on haige. Viimane aeg on temast inimese moodi lahti saada.»

Just niiviisi ütleski: inimese moodi lahti saada.

Mina nohisesin ja pöörasin ennast voodis näoga seina poole.

«Ma ei räägi oma pärast. Ma räägin looma pärast.»

«Koera kuuldes ei tasuks nii äge olla,» ütlesin mina tasakesi.
«Muidu enam ei saa. Räägi nagu seinale.»
Hommikul oli koer veel väetim kui varem.
Paistis, nagu oleks tal parem tagumine pool halvatud.
«Noh, näed,» ütles Marge.
«Näen. Aga minu käsi ei tõuse. Sa tead seda väga hästi. Ja jalg ei liigu.»

«Hea küll,» kõhatas Marge kõlatult.
Ta kutsus koera kööki. Ma kuulsin, kuidas koerale süüa pakuti, aga koer midagid ei võtnud. Siis sain ma aru, et koerale seoti paela kaela.

«Me läheme sinuga jalutama, Nässu...»

Marge pold koeraga elus kolme sammugi jalutand.

Ma kõhatasin:

«Marge!»

«Mis on?»

«Puua ei tohi!»

«Mis sulle veel pähe ei tule. Lesi ja ole vakka.»

Uks löödi kinni, mina hüüdsin Nässut, aga ei komberdand keegi minu näppusid lakkuma. Kas tõesti viis Marge koera niiviisi ära, ilma et mina oleks saand loomaga jumalaga jätta?

«Marge! Tule tagasi,» möirgasin ma voodist.

«Marge,» prõmmisin ma rusikaga vastu akent.

«Marge! Naine!! Nässu!!!»

Sel hetkel kõlas keldri taga lask.

Kas tõesti nii lihtsalt lahkuvad koerad inimeste elust? Pauk. Ja kõik. Ei. See pole võimalik.

«Nässu! Nässu!! Kuule mind ometi!»

Ma ei tea, kudas ma voodist välja sain, kudas õue komberdasin, mis-moodi ma keldri taha suure pärna alla jõudsin, kus Nässu, külg ning rinnaesine verepurus, pikali oli.

«Nässu,» kordasin ma luksudes. «Nässu, pojuke...» ning mu käsi liikus silitades üle verepuruse niiske karva.

Ja koer, juba verest tühjaks jooksnud, juba suust väljakukkund sinise keelega, juba ühegi elumärgita koer liputas järsku saba.

Surnuna.

Mulle. Kasparile.

Marge karjatas. Mina vajusin koera kõrvale näoli punasesse lumme.

Jubedas vaikuses oli kuulda ainult naabrimehe samme, kes longus püssiga eemale astus.

Sama päeva õhtaks oli mul pool pead hall. Öösel nägin kogu aeg unes surnud koeri, kes saba liputasid. Hommikuks oli teine pool pead samuti hall.

Mina ei matnud Nässut. Ma ei saand seda teha, sest kartsin: nii kui teda puutun, hakkab koer saba liputama. Marge mattis koera maha ja mina ei teagi, kuhu ta maetud on. Nii vist ongi õigem. Kui ma läheksin Nässu hauale, võiks haud äkisti avaneda ning surnud koer küsiks minult: Kaspar, miks sa minust niiviisi lahti said?

Tegelikult ei uskund ma hulk aega, et Nässut enam ei ole. Läksin hommikuti õue, hüüdsin teda ja vilistasin. Kuulatasin, kuskohas kadakate sees lumes või metsa oksapadrikus on tema ähkimist kosta. Ei old kuskil. Aga mina ikka uskusin ja lootsin. Imelik asi on lootus. Ta võib algusest peale tühi olla, aga seni, kuni sa ei tea seda, toidab ja hellitab see lootus sind ning annab jõudu. Ometi — ma teadsin ju, et ta kuuli ette jähi. Et ta mullas on.

Siis tuli sõuke aeg, et mees ei osand enam ilma koerata inimese moodi elada. Isegid poodi ei taht minna, sest mis sa sinna lähed, kui koer sind grimassi tehes väravani ei saada ning selle asemel, et südametäiega su säärt märjaks sirtsutada, õnnistab väravaposti. Ja kui läksingi meeste seltsi õlut jooma, siis oli õlu küll seesama mis vanasti, aga sõukest kipi-tust pold enam rinnas, et sind kuskil piirita igatsusega oodatakse. Hommikuti, kui pold mereleminekut, tegime Nässuga pisikese reti kas Vahase või Kõrve teed mööda, vahtisime rähniseid ja jäneseid ning muid looduse

kunsttükke, haukusime isu täis ja tulime koduste talituste juurde, aga nüüd pold mul isu kuskile minna. Tulin küll trepile, aga kaugemale ei saand, sealsamas kiskusin paar suitsu ära. Päev päeva järel oli hirmus harjumata ning raske näha maailma asjade ilu. Sest ilm ei saand ometi Nässu kadumisega inetuks minna, see peab olema ja jääma kenaks, nii paljudele põlvedele, nii paljudele inimestele poleks kehva värki loodud. Niiviisi mõtlesin, kui õhtati õues seisin, vasta puuriita nõjatasin ning isegid halgu ei viitsind pooleks lüüa. Marge sai asjast aru, kannatas esi-
algu ära, aga kevade poole ütles:

«Kaspar, kümme aastat elasid sa koerale. Nüüd võiksime kahekesi ka elada.»

«Võiksime,» ütlesin mina. «Ja elame. Aga enne panen Nässule samba püsti.»

Võib-olla poleks ma pidand seda temale ütleva. Võib-olla poleks ma pidand seda kellelegi ütleva. Võib-olla olekski kõige kenam old, kui see oleks mu suureks sisemiseks unistuseks jäänd. Siis oleks mul old ausammas, mida keski poleks puutund, riivand ega arvustand.

Aga mina ütlesin, ning kui sõna on lendu pääsend, läheb ta parinal kaugele kut põldpüü üle põllu.

«Või nii,» ütles Marge ja ma sain aru, et miskit temas kohus silmapilkselt üles. Kui Marge oli metsast koera matuselt tuld, oli ta ütlemata rahulik ning klaari olemisega. Nagu oleks inime lahti saand vaevast või alandusest. Sellel õhtal istusime kaua söögilauas, mina võtsin asuniku ära, Marge jõi lonksu õlut, see oli kut Nässu peied. Ning me rääkisime omavahel terve Nässu elu üle. Ei varem ega hiljem pole seda juhtund. Ning Marge rääkis koerast kut vanast, kaua haigevoodis old inimesest, kelle surm lõpuks ometi piinadest vabastas.

«Kena, et nüüd kõik sedaviisi on,» ütles Marge.

Ja me ei tuletand kumbki poole sõnaga meelde, et surnud koer liputas saba, kui mu käsi tema verist karva puutus.

Ma mõtlesin, et Margel on parem, kui ma Nässu nime enam suhu ei võta, ja ma ei teind seda enne kui ütlesin, et koer saab samba.

Paar päeva läks mööda, aga ühel õhtul hakkas Marge susisema:

«Terve küla räägib sinu lollustest!»

«Missugustest?»

«Eks ikka monumendist!»

«Las räägivad,» ütlesin mina. «Sest see pole lollus.»

Niisugune oli minu ütlemine ja täpselt niisugune oli ka minu mõtlemine. Aga Marge arvas teistmoodi:

«Seda teed sa ainuüksi minu kiusamiseks!»

«Naine, kas ma olen midagid teind elus sinu kiusamiseks?»

«Koera pärast saime mõlemad hallid juuksed. Aitab!»

Kui Nässu veel hinges oli ning minuga koos külaelu elas, ütles Marge ükskord:

«Ongi parem, et sul poega pole. Kus selle häbi ots, kui laps peaks sind külakaudu taga ajama ning otsima, missuguse õllenõu juurde sa oled jälle ketti jäänd.»

«Aga miks ta peaks mind otsima?» küsisin mina. «Mina olen mees ja tean ise, kus ma olen ja mis mina teen.»

«Aga laps seda ei tea ning laps otsiks ikka isa taga.»

«Mis sa muidu räägid. Sest pole ju last...»

«Pole. Ja parem on, et pole.»

Nii ta rääkis, aga ta rääkis niiviisi ainult sellepärast, et piin piinas tema südant, põhjata halbust pole Marges olemas ega saagi olla, ja ei mõeld tema pooltki nii, tal oli lihtsalt süütunne südames, et siis, kui poeg oleks võind tulla, oli loodus temale kut naisterahvale juba käe ette pand. See pole loba, sest meite omavaheline jutt riivas kõiki asjaolusid kas õrnemalt või valjemalt. Ükskord, see oli just pärast Nässu operatsiooni, kui ma koera põetasin, heitis Marge mulle ette:

«Kas see on nüüd täiskasvand mehe amet?»

Mina vastasin selle peale:

«Muidugid, pojakest oleks mõnusam kiigutada. Aga naisterahvad on ju resoluutsed.»

Ei taht mina teda solvata või valu teha, aga vagusi tema jäi, kuni ütles:

«Kaspar, poegi oleks võind olla või kaks. Aga mina armastasin sind ja sellepärast läks nõnda kudas läks.»

Ikka pidin mina süüdi jääma...

Aga miks pidin mina süüdi jääma? Et ma olen sõuke kut ma olen?

Et mul on sõda seljataga ja Juta äraminek. Kolhoosid valu ning vaevaga ära tehtud ja jõukaks püütud. Et võtan viina kut teisedki. Ma elan kut kõik mehed. Liblika Priidu oli meite lülist ainuke, kes pudelit suu peale ei pand elu sees, aga meid oodates ja kirudes läks enneaegselt närivaludega pensile. Kui juba elada, siis tiri elulöötsa nii avali kut annab. Et oleks häält ning viisi ja sõukest valu ka, mis südame all nokitseb.

Niisuke oli minu, Marge ja Nässu õige vahekord, aga sellest ma loomulikult meestele Lepa juures ei rääkind. Kui ma oleks kõik puhtast südamest ära rääkind, ju me oleks siis ausambast teistmoodi rääkind. Ja ma olen kindel, et keskid neist oleks leidnud: ei saa ausammast panna Nässule üksinda. Teitele kolmele korraga tuleb monument üles lüüa.

Võib-olla niiviisi oleks tõesti kõige õigem. Ei tea... Elu on keeruline. Nii lihtsaid asju kut päiksetõus ja meremüha, on vähe. Mina oleksin küll nõus Nässuga ühe monumendi peal olema, aga Marge mitte iialgid. Enne jookseks lagipeani lainetesse, kui nõusse jääks minu ja Nässu kõrval monumentis seisma. Tegelikult oleks see väga kena. Mina, tema, Nässu. Kõik sõuksed kut oleme. Poleks kellegile vaja musta kassi karvu kaunistuseks. See oleks ütleмата kena monument.

Anton tõstis Nässu pildi kinnitist välja, loputas ära, riputas kuivama. Anton ütles:

«Anna andeks, Kaspar, aga sa oled Nässuga ühte nägu.»

«Muidugid. Nii see peabki olema.»

Anton hakkas naerma. Ning selle peale ütles:

«Ning naisi kardad sa ka. Plehku panid.»

«Ei karda, Anton. Aga mul on kodus oma naine.»

«Keda sa kangesti armastad... Ehh...»

«Muidugid. Kuula mind.»

«Nüüd sa vist tahad jälle muinasjuttu rääkida.»

«Ei taha.»

«Mis sa siis tahad rääkida? Oma kaugest armastusest?»

«Jah. Tulin praegast rannast sinu poole ning mõtlesin kustuvate tähtede all: koos elatud elu, läbiproovitud armastus on kut kaua käind aerupaar. Sõukestest aerudest ei saa miski hinna eest lahti ütelda. Kuigid aerud ise on hapraks muutund, labad on kitsaks kulund, tullid on keskpaiga ära hõõrund. Aga võtad sõuksed aerud pihku ning läbi peonaha tuleb sinusse juba old lainete mäng ning läind tuulte laulmine. Sa ei julge väga tugevasti aerudele vajutada, sest puu haprus on sulle teada, iga vaikne nagin tulli ning aeru vahel teeb magusat valu ja sa hoiad ennast ning aerusid, sest teist sõukest paari ei tule enam. Merelt tulles tõstad oma ustavad seltsilised räästa alla varju, ja iga kord, kui mööda lähed, jääd seisma ning vaatad heldimusega valgeks luitund puupinda, ja iga kiupöörd räägib sulle möödund elust, läbisõidetud lainetest, äraproovitud tuultest. Sõukestest aerudest ei saa loobuda.»

Nõnda ütlesin mina Antonile, tõusin ning hakkasin Roomassaare poole astuma. Kaste sätendas Roomassaare karjamaa kadakalatvadel, linnud sädistasid ja Abruka mets sinetas üle mere. Astumine oli kerge ning kõndimisest läks selg pikkamisi kuumaks.

Tuli meelde, et kui sõjaväljale läksin, küpsetas ema mulle veel viimasel tunnil kalapiruka. See topiti soojalt seljakotti, ja kui ma siis läksin, kõrvetas tuline pirukas selga, aga mida samm edasi, seda jahemaks läks selg ja seda külmem tunne tuli südame alla.

Nüüd tegi iga samm selja kuumemaks ning südame ümber oli ühtlaselt soe. Kena on kodusse minna, mis seda rääkida.

Ähh — — —

Pots — pots — soss . . .

Vaikus.

Mootor jähi seisma. Tähendab, oleme päralt jõudnud. Abrukasse.

Puhh! Olen nii lige, et pardid võiksid külje all ujuda. Mis siis nüüd tuleb?

— — —

«Viktor, ju sina aitad mul kirstu välja tõsta?» Marge . . .

«Ei mõtlekid!»

«Kes siis aitab?»

«Tee ise oma lollused lõpuni!»

«Õige!»

«Kerst ei saa ometi inimeste jalgu jääda . . .»

«Las mädaneb . . . Saavad kõik teada, misuke nõid sa oled!»

Vaene Marge. Vaene naine. Kõik vitsad vasta sinu kõhna kaela.

«Iseasi, kui Kaspar seal sees oleks.»

«Üle parda! Üle parda kogu kupatus! Naised, võtke äärest kinni!»

«Pidage ometi! Ma maksin kirstu eest viiskümmend rubla!»

Nüüd on küll õige aeg tegutseda.

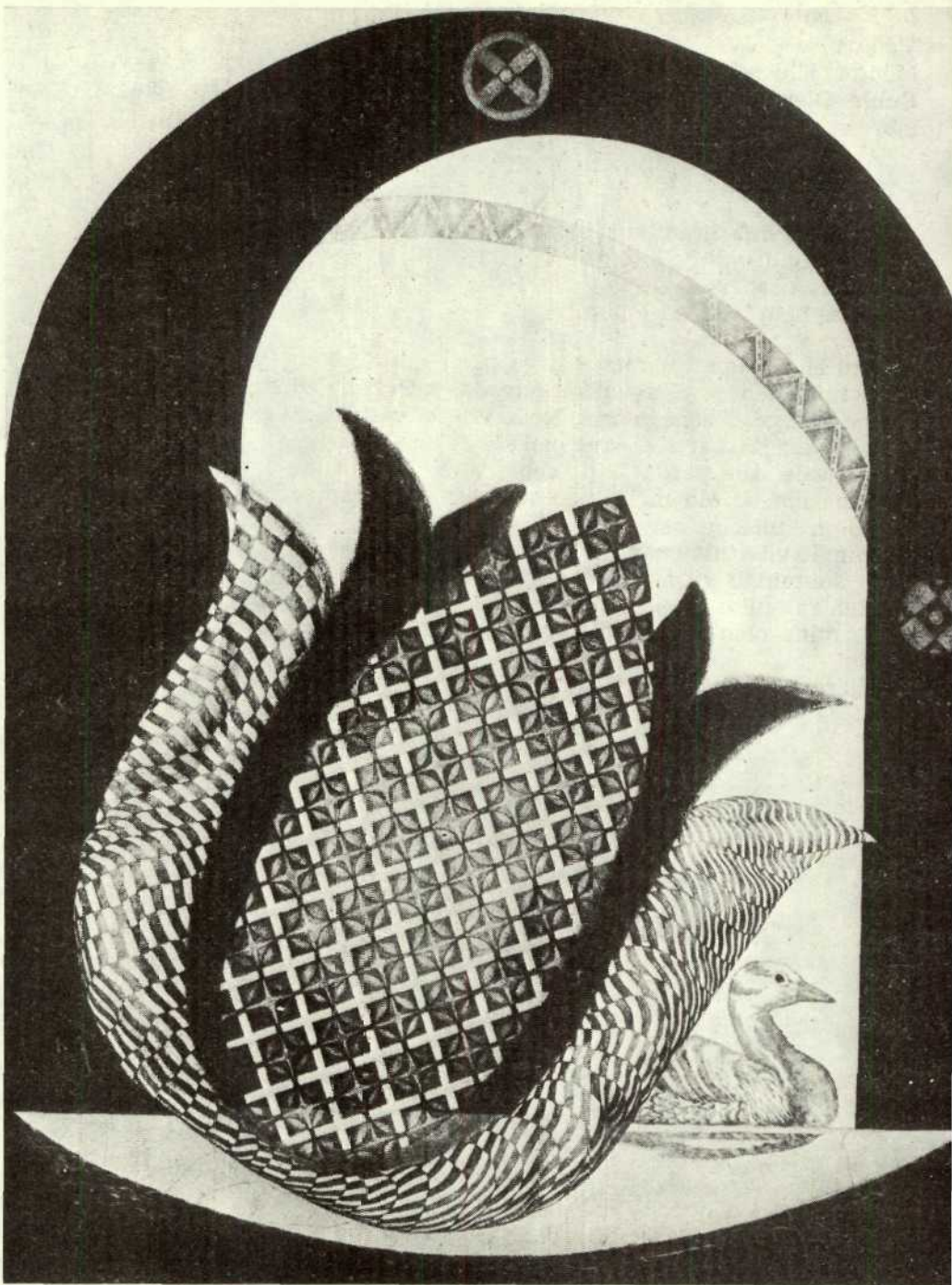
Ei mingit viivitust enam.

Teen suumulgu viisakalt lahti ning kirstukaant ettevaatlikult kergitades ütlen rahuliku ja elutarga häälega:

«Aga mina olen siin sees. Tere, kallid naine, ning tere, kallid Abruka rahvas!»

Mis järgnema peab, see järgneb.

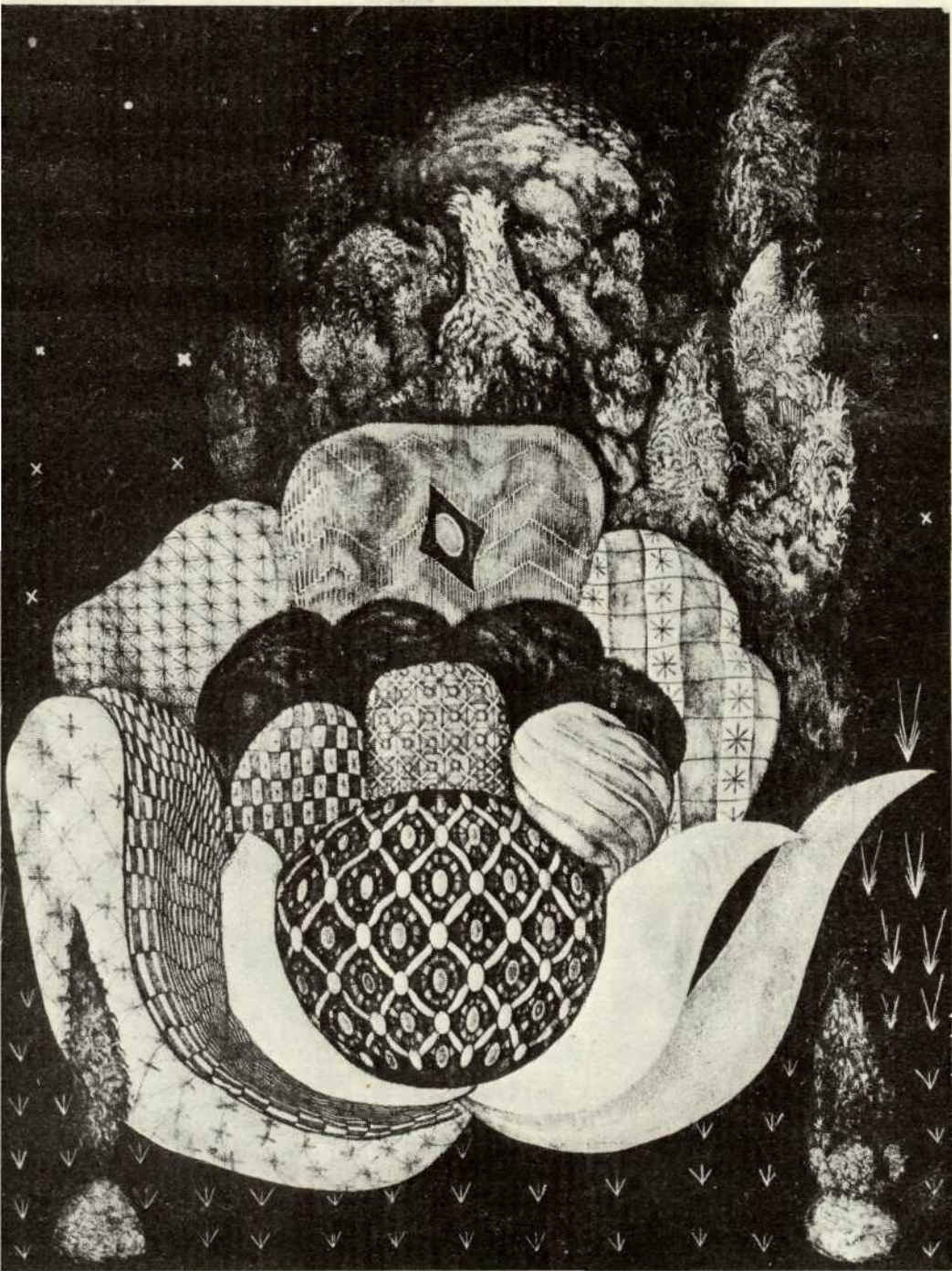

CONCORDIA KLAR

Pöline I (Sügavtrükk)

NCORDIA KLAR

Põine II (Sügavtrükk) 1977

Jaani Kaplinski

HINGE TAGASITULEK

KATKEND POEEMIST

tegelikult on palju muud enam kui kurbus ja rõõm
see valgenemine see hämardumine metsa vahel ja õunaaias
isegi õunaaias su enda ja laste tallermaal midagi siin-
samas mis ei jõua surmani tuttavaks saada

ja see lind aga see lind kuidas teisiti nimetada teda
keda ma kuulatan läbi selle jääkülma pimeduse

kes mis liigutab klaasi taga ulatub musse ulatub mu sisse
läbib mind on ära ja ometi olemas nii et ma olen ja elan
ja ahastan ja laulan ja

ometi tean et see pole päriselt nii aga lihtsalt on hea
olla vari olla leegikeeleke selle suure pimedada tuule käes

kuidas saab ikka
ja jälle unustada
need teised
maastikud
ja jõed
ei tea kust
ei tea kuhu

kuigi

ma ka seal
olen olnud

kuigi

nad on
olnud minus

kuigi

ma ei tea
kas ees
või taga
või ümber
või sees
tähtsust
on vaid leppimisel
nende

maastike
inimestega
kui neid
on
ons üldse
mingeid piire
enda
ja millegi
kellegi
vahel
kas seisan
vesiväravas
või ahjusuus
kas
voolan
või põlen

leek
tule-
või vee-
kosk
kohisemas
hubisemas
ümberringi

põlenud linnud
ühe teise
taeva all
laulmas
pooleli
laulu
uppunud kalad
naermas
kalurite
luude kohal
rõõmust mis
kustutab
armastuse ja
viha

ahjusuus
vesiväravas
kõrgel
üleval
sügaval
all
kõik on
põlenud
voolanud
unustatud

künkad
kividena

sõmerana
veerenud
orgudesse

ristikhein
sirgunud
jälgedele

vaid üks
ajaritsikas
saeb
siin ja seal-
pool kuuldepiiri

akna taga
sulab lumi
imelikkudeks
ümmargusteks
piiskadeks

nii kaua
olid
ära
nii kaua
tulid
tagasi

me näeme midagi aga see ei ole valgus see et me näeme on sellest et me valgust ei näe kõik asjad kõik meie oleme killukesed sellest mida ma oskan nimetada ainult valguseks kuigi ma tean et ei ole pimedust kuhu ta ei ulatuks aga meie poolt nähes on kõik killud valguse kildudest pimedus meie ümber mis lahutab meid kõigest muust ja endastki sõnad tähendusest ja pole vastust sellele miks tõelisest saab see mis tõeline ei ole ainult sõnad valelikud tühjad sõnad vanasõnad asesõnad abisõnad hüüdsõnad tiirlevad meie ümber ja kui on midagi mis meid seob siis nende tiibade tuul ja see et sõnad ulatuvad kuskile kuhu meie ei näe sõnadest võib kokku panna rohkem kui on neis või meis sõnad on esimesed kes löikavad läbi selle halli kae sõnad pääsevad vahel lendu ja käivad ära hõikavad meid järele aga meie ei tule otsima ava mis veel pole sulgunud ja kui näeme mis on all ja üleval pörkame tagasi haarama ükskõik millest kirikutornist hüüumärgist kõrrest ämblikuvõrgust et mitte jääda kukkuma sesse tühjuse kumisevasse õitemerre lainetusse mis on korraga kohutavalt lähedal ja siis kustub kõik ja sõnad tulevad väsinult ja kuulekalt tagasi luuletuse või mälestusena nootidena noodijoonel pääsukesena traadil ja ainult kord nähtud kord kogetud kaugus jääb kumiseva käesirutusena meie oma meelepõhja appiviipena meid lõpuni saatma

JAAN KAPLINSKI

tühjad rumalad kallid sõnad kes te ikka katate mu haavad
oma hääletute kirjude tiibadega oi valgus valgus kas sina
oled rääkinud minuga mu oma tillukesis sõnus

maa hoiab
ühtviisi
igat
lendavat
kivi ja
lindu

eluantja eluvõtja maa meie kõikide ankrukivi meie
kõikide hauakivi suur vana üksildane kivi pimedas
tühjuses — kes sa oled — ma tahaksin sinult midagi küsida
aga ma ei tea veel mida ma ei tea veel aga varsti on
hilja

midagi
hõõguvat
punast
valges
midagi
elusat
leek
süda
inimeses
lumes
mis kõik
kustub
kalmuküünal
endale
lumme
sulatanud
koopa
maa-
ilm
on
üleni tuhk
surnud
leekide
ase
ja
üks
hõõgumine
kustumine
keskel
sügaval
all
kõik
mis keegi
on kunagi
olnud
on kunagi
olnud
tuli

PÜHAPÄEV ÄÄRELINNAS

Kes ta õieti oli — too neljakümne kolme aastane kodanik Aate tänavalt? See viimane ei ole autori iroonia, vaid niisugune tõsiasi, millel ei tarvitsegi olla tähendust. Tema nimi oli Lembit Polonski ning ta töötas Kreutzwaldi-nimelises raamatukogus komplekteerijana, kahekümne esimest aastat juba — rahul sellega, et kauplusejuhatajast naine enam töökoha vahetamise asjus peale ei käi. Oluline näikse, et aasta eest, kahekümne kuuendal septembril, kuulis Lembit arstilt elektrokardiogrammi tulemused: tõenäoliselt olevat tegemist südameklapi kaasasündinud rikkega. Polevat selles siiski midagi eluohtlikku ning Lembit otsustas, et kui ta oli elanud seni, elab ta ka edaspidi ega kavatsengi kadestada neid, kelle klapid korras. Nendel võivad jälle olla lampjalad või kaksteistsõrmiku haavand või song, ülemäärane auahnus või on nad muidu rumalad.

Mõistagi oli Lembit kaksikümne üsks aastat tagasi, kui ta õpingud katkestas ning siia raamatukogusse tuli, mõnevõrra teistsugune. Kõik olid kaksikümne üsks aastat tagasi teistsugused. Tollal Lembit muud ei teinudki kui luges, kui ta aga nüüd mõne raamatu kätte võttis, hakkasid nähtamatud kruustangid õige varsti aju pitsitama. Ta istus oma koristatud töölaua taga ning jälgis poolvirge teadvuse sünnitisi. Hakkajam polnud ta koduski: võttis ajalehe ja pani samas käest või siis luges üha uuesti õhtust televisioonikava, hiljem aga istus või lesis, kuni saabuski aeg magama heita, ja selleks ajaks oli ta tihti nii väsinud, et hambad jäid pesemata.

Avalikult ei süüdistanud ema ega naine Lembitut milleski. Siiski teadis Lembit, et ema oma mõttes teda sageli isaga võrutas ning vaekaus emaarmastusest hoolimata kadunukese kasuks kaldus. Oli emal küll selgitus varuks — see kaheksandik poola verd, mis pojas voolab ning melanhooliat tekitab. Asta Polonski — mitte Polonskaja, nagu naine toonitas, pidas meest enamasti hädavareseks, kes on loobunud elult midagi suurt, näiteks aukirja taotlemast. Kuni aasta eest tehtud EKG mehe kohta igati vastuvõetava selgituse andis. Sellel sügisel hakkasid kodused Lembitut veenma autoostu tarvilikkuses. Nagu nad kunagi veensid teda suvilat ehitama ja koduveini ajama. Suvila sai püsti, veinidki aetud, aga autot ei tahtnud Lembit kaela võtta. Ta ei võinud mõeldagi sellega seotud sekeldustele. Ja seepärast vastas Lembit, et tal on süda haige. Seda oli hea ütelda, see pani suu kinni.

Oleks ülekohtune arvata, et nüüd teamegi Lembitust kõike. Me pole ju näinud, kuidas ta pannkooke küpsetab. Ootamatult hakkab ta elama, tema näole sugeneb rõõmus-asjalik ilme ja pannile rasva mõõtes kibrutab ta laupa, nagu juurdleks tõsise probleemi kallal.

Lapsi Polonskitel polnud. Lembitu ema jälgis tihedalt pilkuvate silmadega, kuidas poeg tänavalt jõnglased kööki kutsus ning neile kooke

jagas, kuid tema härdus oli asjatu — Lembit ei teinud seda laste-armastusest. Tal oli vaja kookidest lahti saada. Isekeskis kutsusid lapsed teda pannkoogionuks. Vahel tulid nad akna alla ning uurisid:

«Onu, ega teil täna pannkooke ole?»

See andis Lembitule võimaluse jälle tainast segama hakata.

Nimetamata ei saa jätta teistki tegevust, mille käigus Lembit vabanes olemasolu painest. Igal pühapäeval, kusagil kümne-kaheteistkümne vahel, käis ta Valdeku saunas ning pärast seda jalutas Hiiule, et juua «Singapuris» paar õlut. Ja nüüd olekski nagu kõik.

Oli taas oktoobrikuu, pühapäeva hommik. Asta kõneles järjekordselt midagi sellest, kui hea oleks autoga suvilasse sõita. Üleeile, reedel, käis Lembit uuesti kardioloogi juures. Vara ütelda, mida ta seal teada sai — ei räägi ka Lembit ise sellest naisele. Aga sauna ei jäta ta minemata.

Valdeku sauna meesteosakonna riietusruumis nurisetakse. Põhjustab seda pikal vakstudiivanil lebav meesterahvas, õigupoolest küll vaid mehe keha, sest leiliruumis olla ta äkki hakanud õhku ahmima, ajanud käed laiali ning kukkunud tsementeeritud lavapõrandale. Surnu ei häiri märkimisväärselt sauna tööritmi: uusi külatajaid tuleb juurde, vanad jätkavad riietumist, leiliruumis aga lubab keegi lõhvard niimoodi kerisele pörutada, et varsti kõik pingid täis saavad. Alles militsionäride ning surnuauto saabudes selgub, et kadunud on kadunukese riidekapp. Seepärast käsutatakse kõik saunalised mujalt ruumidest oma kapi juurde. Niimoodi leitakse üleliigne, avatakse see ning võetakse riided kaasa. Kuetaskust avastatakse Lembit Polonski nimele kirjutatud arstitäht. Telefonikõne jõuab Polonskite üheperekonnaelamusse poole tunni pärast.

Lembit pesi juba seepi maha, kui too keha eesruumi kanti. Uudishimu ja veel miski sundisid Lembitut tõusma ning kandjatele järgnema. Mees seisis ja vaatas — kunagi varem polnud ta näinud sedavõrd surnud inimest. Kirstus olid nad ikka mõnevõrra butafoorsed — kammitud, lipsuga —, aga siin oli surm alasti: turris rinnakarvade ja sääre külge kleepunud sakilise vihalehega.

«Lubamatu eksitus. Teie süda on täiesti terve,» oli kardioloog ütelnud reedel. «Aga te peaksite metsajooksu tegema ja...»

Lembit istus nüüd vastaspingile, alasti nagu ta oli, ja kujutles, et see on tema süda, mis siin saunas seiskus, need on tema käed, mida ei pea enam liigutama, ta keha võib lihtsalt lamada. Lembit nägi, kuidas avati ta riidekapp, kuid viivitas ütlemisega. Edasine tuli iseenesest. Tolle teisega olid nad saabunud sauna samaaegselt ning ta mäletas kappi. Rõivad osutusid küll natuke suurteks, ka olid nad odavamad, ent selle eest avastas Lembit peenrahakotist üle rubla kopikaid. Niisiis läks ta õlut jooma. Koju saabus ta paari tunni pärast. Emale ja naisele midagi selgitamata läks ta kööki, lukustas ukse ja hakkas tainast segama. Varsti võinuksid kodused näha, kuidas nende poeg ja abikaasa köögilaua taga istub ning peikooke sööb.

Eda Kai .

RÄNDAJALE TÄNUMEELES

Päevatõus päeval, mil ilm läheb hukka
nõnda, kui oli see kunagi.
Verev ja tõsine teisel pool kuusikutukka
oli, oli küll kunagi.
Linna ma mäletan — valget ja nukrat —
oleks säääl mõistnud ma lauldagi!
Umbteesid, umbradu ja umbunud urkaid —
tee lõppes, jõudmata mereni.
Päev aga paistis ühte taolisse nurka —
olla võib — säääl olin minagi,
harunes umbtee, viis edasi urkaist
nüüd äkki mäletan sedagi!
Näen ennast minemas teispoole kuusikutukka —
nõnda jõudsin ma siiani
Kuidas peaks sammuma see, kes igatseb igavest lumma? —
ütlemas pole kedagi.

Sel hommikul, kui luine lootsik jookseb liiva,
on igal linnul, laulul rõõmu kerged tiivad
ja lennutee — see kõrgel koidunurka riivab.

Jääb maha maja, madalasse vastu liiva,
toeks luuderohule ta viltuvajund piidad,
veel vastu öödki väike tulease miilab . . .

Siis keegi tasa tuleb üle pleekind liiva.
kui tuleks koju: kerge käsi oksa piirab,
ta maja hingusega enda oma liidab.

Ma seda päeva enda hinges ootan liialt.
Võin iseenesegi anda tuleriidaks
ka siis, kui selle lootusegi vahe tera niidab.

Kellele kogu mu vara — päevi ja nõelutud tunde? —
Jalalt võin kukkuda unne
unne, kus ujuvad kalad.

Kalade kumavaid külgi näevad mu päevnoored silmad,
siingi on hõbesed sillad
sillad — teed selles riigis.

Kurbust valgub mu meelde, seisan siin sooldunud settel,
vaatan end kaugesse vette
vette, mis alaneb üha.

TEADUSTOIMELISEST AHELPROTSESSIST

Võib arvata, et ülikauges möödanikus elas inimene loodusega tükki nagu iga teine olend. Siis aga toimus tema elus pöördeline muutus. Inimesest sai paikne karjakasvataja, põlluharija, metallitootja jne., millega algas iseseisvumine ja enda vastuseadmine loodusele.

Nüüd võime vaid nentida: kui inimene ei oleks iseseisvunud nende teadmiste ja vahendite juures, mis tal kiviajal olid, ega asunud nende abil enda ja looduse vahele tehiskeskonda looma, poleks praegust tsivilisatsiooni. Tema teadmiste ja mõtlemise sisu ja haare ei oleks kujunenud selliseks, nagu see käesoleval ajal on.

Kuid seda iseseisvumist ei tule muidugi nii mõista, nagu oleks inimene teadlikult või aimamisi nõuks võtnud: aitab looduse andidest elamisest, selliselt toimides ei suuda ma oma elujärge oluliselt parandada, võtan kasutusele teise toimimisviisi, hakkan ise tootma ning 20. sajandiks jõuan suurte industriaal- ja majandusühendusteni. Ei midagi seesugust. Nii koopa- ja kaljujoonised kui ka muud halli aja tunnismärgid tõendavad, et taotleti mitte iseseisvumist ja loodusele vastandumist, vaid ühtekuuluvust viimasega. See ühtekuuluvustunne võttis lausa loodusjõudude kultuse kuju.

Tähendab, too pöördeline muutus inimese elus oli midagi niisugust, millele ta ise vaevalt üldse mõtles või mida ta aimanud või tahtnud oleks. Oli midagi niisugust, mis ei olnud tema traditsioonide jätkuks. Ja midagi niisugust, mis ikkagi toimus. Mis aga tegelikult toimus, selle äratundmiseni jõuti hulga hiljem. Sealpeale ei olnud inimese eneseülistusel enam piire. Ta seadis ennast ise looduse isanda rolli. See tõsiasi näitab, et aastatuhandeid kestnud ümbersündimine on loogilise lõpuni jõudnud. Kiviaja looduslaps ja tänapäeva tsiviliseeritud inimene on nagu kaks eri nähtust. Esimene oli kogu oma luu ja lihaga looduse küljes, kummardas loodusobjekte ja elas sellest, mida loodusest vahetult sai. Teine on tehiskeskonda süüvinud, ehitab linnu, rajab tehaseid, puurib maakoort jne. ning vaatab loodusele kui otsatule laole ja tandrile. Ta ei kummarda enam ammu loodusjõude, kultuse objektiks on ta teinud iseenda või mõne müstilise või konkreetse persooni.

Teistsugune on ka nüüdisaegse inimese mõtlemise ja teadmiste sisu, haare ja eripära. Ja see on arusaadav. Kiviaja inimene tegeles peamiselt küttimise, koriluse ja kalastamisega ning vajas selleks sügavaid teadmisi, peent vaistu ja mõtlemisoskust. Kõik teistsugused teadmised ja mõtlemisviisid pidid teda hoopis vähem huvitama ja jääma kõrvale.

Jahipidamist, kalastamist, korilust kui kiviaja spetsiifilist toimimisviisi iseloomustab tarbimisväärtuste hankimine valmiskujul. Pearõhk on loodusanni kättesaamisel, kui midagi töödeldaksegi, siis minimaalselt. Niisugune toimimisviis stimuleerib paratamatult spetsiifilise mõtlemise ja teadmise kujunemist. See on mõtlemine ja arusaamine loodusest kui elavast, kui tervikust, just nii, nagu inimene seda vahetult näeb. — Ühest tervikust sünnib orgaaniliselt teine tervik. Utt sünnitab talle, mis on niisama terviklik kui suur lammast, terviklikult kasvab seemnest taim, koorub munast linnupoeg jne. jne.

Meie aja inimese tegevuse raskuspunkt asub eelkõige tootmisel, sellel, kuidas millestki midagi teha, kuidas loodusainet töödelda ja teisendada, et seda vahetult tarbida saaks.

Töötlemine ja teisendamine kui toimimisviis stimuleerib sellise mõtlemise kujunemist, kus on vaja osadega opereerida, lahutada tervikuid osadeks ja liita osi tervikuks, analüüsida ja sünteesida, tunda dialektikat

ning minna seejuures nii sügavale ja kaugele kui võimalik ja olla nii range ja täpne kui võimalik. Hangitavad teadmised aga peavad olema nii kindlad ja üksikasjalikud kui üldse olla saavad. Ainult sel juhul on see toimimisviis edukas.

Niisiis, iga toimimisviisi juures kujuneb välja oma konkreetse sisu ja haardega mõtlemine ja teadmised, millel on loomulikult ka oma spetsiifiline vorm. Nüüdisaegse toimimisviisi juures on selleks mõtlemise ja teadmiste kujunemise ja funktsioneerimise spetsiifiliseks vormiks teadus. Just teadus on ala, kus viljeldakse puhtal kujul seda mõtlemist ja fikseeritakse neid teadmisi, mida praeguse toimimisviisi juures eluliselt vajatakse.

Kuid seejuures ei tule teadust käsitleda mingil juhul kitsa utilitarismi vaatevinklist. Teaduse ülesanne ei seisne kaugeltki ainult tootmiselt tellimuste ootamises, üksnes olemasoleva tootmise poolt etteseatavate probleemide lahendamises.

Praeguse toimimisviisi poolt ellu kutsutud ja stimuleeritud, on teadus loonud oma spetsiifilise, sellele toimimisviisile eluliselt vajaliku mõtlemisoskuse, lähenemis- ja käsituslaadi, teadmistevaramu ning uurimisevahendid, mida kõike pidevalt täiendatakse ja arendatakse. Teadus on kujunenud toimimisviisi niisuguseks orgaaniliseks osaks, mis kirjeldab maailma tunduvalt ulatuslikumalt, kui praktika seda hõlvata suudab, lahendab probleeme hoopis kapitaalsemalt, haaravamalt ja laiemalt, kui praktika neid seada suudab. Seetõttu teadus mitte ainult ei toida tootmist oma ideede, lahenduste, avastuste ja mõttelaadiga, vaid pakub talle uusi väljavaateid, selgitab välja uusi tooraineliike ja -varusid, hõlvamiseks uusi tasandeid ja ruumialasid, annab põhimõtteliselt uute tehnoloogiate loomise ideid ning lahendusi jne. Tähendab: ta õhutab tootmist võidetud positsioonidelt üha edasi minema, et too ei raugastuks.

Aga see pole veel kõik. Teadus ei anna end ühiskonnas tunda ainult suhetes tootmisega. Teadus uurib maailma niisuguse täpsuse, põhjalikkuse, üksikasjalikkuse, usaldusvääruse ja ulatusega nagu ei ükski teine inimtegevuse valdkond. Teaduse töed on objektiivsed töed, neid võib alati kontrollida. Praeguse toimimisviisi juures on nad maailmas elamise, olemise, tegutsemise hädavajalikud orientiirid ja pidepunktid. Teadusliku maailmapildi omandamisel on seetõttu tohtu tähtsus inimese elus, sel pinnal kujuneb välja tema materialistlik orientatsioon ja eneseteostus. Teaduse see roll ei ole sugugi vähem oluline vahetult tootmises avalduvast rollist (kõik katsed mõõta teaduse väärtust üksnes rahaga, ainult selle panuse kaudu, mida ta tootmisele annab, ei avalda kunagi teaduse kogu väärtust).

Tänapäeval ei ole õieti ühtegi inimtegevuse valdkonda, millele teadus oma mõju ei avalda. Kogu nüüdisaegne realismile orienteeruv vaimne elu toitub nii ehk teisiti teadusest (seos on mõistagi vastastikune).

Silmanähtavalt on suurenenud teadusliku lähenemise, mõtteviisi ja teadustõdede osa ühiskondlikus elus, sotsiaalsete protsesside ja tervete ühiskondade juhtimises. Eriti märkimisväärne on siin see, et ei piirduta üksnes teadusest tulnud valmistõdede ja -kontseptsioonide kasutamisega. Teadusseisukohti ja -saavutusi ei rakendata mehaaniliselt. Juhtimises osalevad inimesed, kes ise teaduslikult mõtlevad ja tegutsevad ning suudavad mitte üksnes oskuslikult ära kasutada fundamentaalteaduse tulemusi, vaid kes tänu sellele, et nad ise teaduslikult mõtlevad ja tegutsevad, suudavad edukamalt saavutada juhtimiseesmäärke ka uutes probleemolukordades. See teaduslik mõtlemine ja tegutsemine aga tekib ja jääb püsima üksnes siis, kui inimene on teaduseluga vahetult kontaktis, teaduse väärtused omaks võtab ja ära kasutab, ise uurimistegevuses osaleb ja selles tulemusi saavutab. Kuid need tulemused ei ole omaette eesmärgiks, nad sünnivad juhtimiskvaliteedi kujunemise ja toimimise positiivse kõrvalproduktina.

Muidugi, kui me räägime sotsiaalsete protsesside ja ühiskonna juhtimisest, siis juhtimiskvaliteet ei kätke endas ainult tehnoloogilisi (kas juhtimine on täisteaduslik või asjaarmastajalik), vaid eeskätt juhtimise eesmärgist tulenevaid (mispärast juhtimist kui niisugust üldse vaja on), s. t. ühiskondlik-poliitilisi, ideoloogilisi kvaliteete. Niisugune juhtimine

toimub konkreetse ideoloogiaga sotsiaalse liikumise, klassi, organisatsiooni, poliitilise partei huvides. See on parteiline juhtimine ja selle koha pealt peab kvaliteet kõigepealt garanteeritud olema. Üksnes niisuguse garantii puhul on mõtet rääkida tehnoloogilisest küljest. See, et juhtivate parteitöötajate hulgas on sagenenud teaduslike tööde avaldamine ning parteilise ja riikliku tegevusega seoses järjest põhjendatumalt räägitakse teaduslikust lähenemisest, mõtlemisest ja uurimistegevusest, kõneleb parteilise juhtimise uuest kvaliteedist uutes tingimustes.

Just seda, et teaduslik lähenemine, mõtlemine, teadmine on jõudnud peaaegu kõikidele elualadele ja hakanud üha enam kõiges ja kõikjal avalduma ja vilja kandma, võibki pidada nüüdisaja iseloomulikuks nähtuseks. Aastatuhandeid tagasi alanud muutus, mis tähendas üleminekut praegusele toimimisviisile (töötlemisele ja teisendamisele), ei ole tänini raugenud. Toimimisviisile omase spetsiifilise (teadusliku) mõtlemise, teadmise ja tegutsemise alusel seadub kogu praegune inimlik elu. See seadumine kulgeb paiguti nõnda hoogsalt ja niisuguste kvalitatiivsete muudatustega, et seda on lausa revolutsiooniks nimetama hakatud. Kuidas ka ei oleks, väärib see meie tsivilisatsiooni haaranud seadumisprotsess tõsist tähelepanu. Kõiki sellest tulenevaid muudatusi me ei tea veel ja ei oska ka ette näha, aga selge on üks: need muudatused puudutavad kõige otsesemalt nii igapäevaste meiste kui ka meie järglasi.

See on protsess, mille kandjaks on inimeste tegevus. (Ja on niisugune, nagu ta on, seepärast, et osutub majanduslikult ja sotsiaalselt efektiivseks.) Mida edukamalt teaduse tulemusi (nii teadmiste kui mõtlemise osas) praktikas rakendada, seda enamaid väärtusi ühiskonnas luua saab. Jutt ei ole siin ainult ainelistest väärtustest (näiteks uutest tarbimis- ja tootmisvahenditest), vaid fundamentaalteaduse tulemuste rakendustest ka kõigis teistes sfäärides (niisugusteks rakendusteks võivad olla uus organisatsiooniline kvaliteet, uue kvaliteediga haridus, töekspidamine jne.), mis kujutavad endast samuti suurt väärtust, ühiskondlikku rikkust. See tõttu on loomulik, et partei peab teaduslik-tehnilise progressi kiirendamist meie maal praegusaja üheks tähtsamaks ülesandeks.

Teaduslik-tehnilises progressis loodavaid väärtusi ei vajata lihtsalt talletamiseks, vaid operatiivseks kasutamiseks, ühiskonna ette seatud eesmärkide saavutamiseks (nendeks võivad olla näiteks ainelise ja vaimse rikkuse suurendamine veelgi enam ulatuses, isiksuse igakülgeks arenemiseks üha paremate tingimuste loomine, riigi sõjalise ja poliitilise võimsuse tõstmine jne.). Täheleb, protsess ei lõpe rakendusaaugutusega. Saavutus kui väärtus läheb omakorda käiku, saades vahendiks uute muutuste läbiviimisel. Tegemist on niisiis ahelreaktsiooni-taolise protsessiga. Alguses osaleb selles loovalt üks inimene (teoreetik-ideegeneraator), hiljem aga kasvab aktiivselt osalejate arv laviinina. Ja mis eriti oluline: protsessi edasiviivad vahetuvad. Algimpulsi andja (fundamentaalteooria looja, teaduse alusmüüri laduja) tegeleb protsessi esimese lülga, s. o. fundamentaalteadusega. Et seal tõsiste tulemusteni jõuda, peab ta end sellele jäägitult pühendama. Fundamentaalteaduse eesliinile pääseb üksnes jäägitu andumise hinnaga, uusi fundamentaalseid tulemusi aga saavutavad vaid need, kes seejuures suudavad ka silmapaistvat loominguvõimet (loovust) üles näidata. Ainult vähestel neist jätkub energiat veel rakendus- ja ühiskondlik-poliitilise tegevuse jaoks.

Samal ajal oskavad mõned teised inimesed teaduse fundamentaalteaduse suurima leidlikkusega rakendusteooriateks vermid ja rakendus-teooriat viia praktikas vahetult kasutamiskõlblike efektsete lahendusteni, milleks võivad olla uut tüüpi arvutisüsteem, lennuparaat, kasvatusmeetod, sotsiaalsete protsesside juhtimise tehnoloogia jms. (edaspidi üldnimetusega lihtsalt TEADUSLAHEND). Ja seegi tegevus nõuab väga sügavat spetsialiseerumist ja jäägitu andumist. Ning ainult vähesed selles valdkonnas tegutsejad suudavad veel muud märkimisväärsed.

Samad sõnad käivad nende kohta, kes on spetsialiseerunud teaduslahendustega opereerimisele. Siingi neelab tegevus inimese endasse. Teaduslahendid on nii spetsiifiliseks kujunenud, nende kasutamine ja sellest tulenevad muutused nii dunaamiliseks ja tüsilikuks läinud, et ainult vähesed suudavad veel puude tagant metsa näha (olukorra teeb

keerulisemaks asjaolu, et teaduslahendid kuluvad ja vananevad kasutamisel nagu kõik muugi. Neid tuleb aeg-ajalt «remontida» ja moderniseerida ning osata õigel ajal minema visata ja juurde muretseda).

Teaduslahenditega opereerimisele järgnevaid tulemusi on hakatud nimetama teadus- ja tehnikarevolutsiooni sotsiaalseteks tagajärgedeks. Muidugi, nimetuse sobivuse üle võib vaielda. Kui me ütleme teadus- ja tehnikarevolutsiooni sotsiaalsed tagajärjed, siis see tähendab, et revolutsioon, protsess ise on lõppenud, fikseerime vaid tagajärgi. Asja võib muidugi ka nii vaadata. Aga võib ka nii, et kõik see eelnev kuni konkreetse teaduslahendi saamiseni on vaid ettevalmistav osa, tõelised revolutsioonilised muutused algavad alles teaduslahendi kasutamisega, kui näiteks uue tooraine baasil hakkab toodangut andma põhimõtteliselt uue tehnoloogia alusel rajatud ettevõtte, või astub tegevusse uus organiseerimiskvaliteet, uus hariduskvaliteet jne. Mis siis toimub, mis sellele järgneb? ... On ilmne, et tegemist on ahelprotsessiga, mis kaugeltki ei lõpe praktikas kasutamiskõlbliku lahenduse kättesaamisega.

Ja, nagu juba öeldud, kogu see ahelprotsess sünnib inimeste tegevuse tulemusena. Tema käsitlemine ideaalsel kujul (läbiviijatest eraldi) viib paratamatult tegelikkusega vastuollu sattuvate seisukohtade ja prognoosideni. Kui ühiskonnas ei ole originaalselt ja heuristiliselt mõtlemaid ja tegutsevaid teadlasi, võimsaid ideegeneraatoreid, fundamentaalteaduse viljelejaid ja pole soodsaid tingimusi nende kujunemiseks ja tegevuseks, jäävad ära ka suured ideed ja põhjanevad teooriad, millest võiksid tekkida ühiskonda oluliselt edasiviivad teaduslahendid. Kui ühiskonnal ei ole silmapaistvaid fundamentaalteaduse saavutusi ja neid praktikas kasutamiskõlblikuks tegevaid inimesi, kui rakendustegevus on halvasti või poolikult korraldatud, jäävad ära ka efektsed teaduslahendid. Kui ühiskonnas ei ole efektseid teaduslahendeid ja nende efektiivseid kasutajaid ning tingimusi niisuguste inimeste kujunemiseks ja nende suuremastaabiliseks tegevuseks, jäävad ära teadusest lähtuvad suured sotsiaalsed kvalitatiivsed muutused, mis tagavad ühiskonnale suurema eluvõime. (Kui ühiskonnas suudetakse teaduse abil luua uusi ainelisi ja vaimseid väärtusi ja neid arukalt rakendada, siis sellega ühiskonna eluvõime kahtlemata suureneb ja seejuures seda enam, mida edukamalt neid väärtusi luuakse ja pruugitakse.)

Kes on vähegi tutvunud NLKP XXV kongressi materjalidega ning teiste parteiliste ja riiklike dokumentidega, need näevad, millise tähelepanuga praegu meie maal suhtutakse teadusest lähtuva ahelprotsessi kui terviku tõhustamise. Garanteerida teaduslik-tehnilise progressi kompleksne planeerimine, finantseerimine ja stimuleerimine — selline on NSV Liidu rahvamajanduse arendamise üks põhiülesandeid käesoleval viisaastakul. Meie ühiskonna areng on nii ainelises kui ka vaimses sfääris jõudnud sinnamaani, kus vajaduseks number üks osutub kvaliteet. Ei saa rahulduda ainult sellega, kui töö annab tulemusi, vaid tuleb väga hoolikalt vaadata, kas tulemused on ka midagi väärt, ja alles siis teha tööst ja töö tegijast järeldused. Endastmõistetavalt peab seejuures igal pool ühiskonnas oluliselt süvenema teaduslik mõtlemine, teadmine ja tegutsemine, s. t. teadusest lähtuv ahelprotsess veelgi enam välja arenema. Käesoleval viisaastakul ongi pearõhk sellel, et orgaaniliselt ühitada teadus- ja tehnikarevolutsiooni saavutusi sotsialistliku majandussüsteemi eelistega.

Kogu see ahelprotsess põimub seega kõige vahetumalt sotsiaalse ja poliitilise eluga. Konkreetsete teaduslahendite valik ja nende kasutamine toimub vastavalt riigi ja ühiskonna sotsiaalsele ja poliitilisele taotlusele ja programmile. Isegi ühte ja sedasama tüüpi teaduslahendit võib vägagi erinevatel sotsiaalsetel ja poliitilistel eesmärkidel kasutada. Näiteks teadustulemuse rakendamisel tekkinud uut kvaliteeti juhtimise tehnoloogias võib kasutada nii reaktsioonilise kui ka progressiivse poliitilise partei tegevuse tõhustamiseks. Kõik oleneb sellest, milline poliitiline ja sotsiaalne jõud seda kvaliteeti valdab ja mida ta selle abil korda saadab. Valdamine aga oleneb omakorda sellest, kuidas on kogu ahelprotsess korraldatud ja stimuleeritud, kas see funktsioneerib hästi, läbi häda või ainult osaliselt.

JUHAN KIVI

Kõik need tegurid on sellel ahelprotsessi kujunemisel tohtu suure tähtsusega, seda kutsuvad ellu, viivad edasi, juhivad ja suunavad igakord konkreetsed inimesed oma võimete, oskuste, arusaamiste ja taotlustega. Iga sotsiaalne ja poliitiline jõud ning ühiskonnakord stimuleerib ja püüab protsessi ära kasutada oma huvides. Kui tegemist on tõeliselt rahu ja sotsiaalse progressi eest seisvate jõududega, siis seda protsessi stimuleeritakse ja kasutatakse ära ka tõeliselt rahu ja sotsiaalse progressi huvides.

See kõik aga ei tee muidugi olematuks protsessi spetsiifilist iseloomu ja sellest tulenevaid muutusi. Protsessi eripära ongi selles, et ta algab n.-ö. puhtast teadusest, fundamentaalteadusest ja levib sealt igale poole — küll ainelise, küll vaimse elu aladele, viies nüüdisaegse teadusliku mõtlemise, teadmise ja tegutsemise sisse võimalikult kõikjale. Selle omaduse tõttu ta üldse levib, majanduslikult ja sotsiaalselt efektiivseks osutubki. Teadustödede arvestamine ja kasutamine, teaduslik mõtlemine ja tegutsemine tagab inimesele praegu kõige kiirema ja edukama edasiliikumise reaalses maailmas. See aga tähendab omakorda, et kõigest kõige kiiremini ja kapitaalsemalt muutub situatsioon, milles inimene asub. Üks põhimõttelisemaid muutusi, mida see protsess tingib, puudutab suhteid loodusega.

Esimene põhimõtteline suhtumise muutumine, nagu eespool juba juttu oli, toimus seoses inimese iseseisvumisega, kui ta loodusandidest ära elamise asemel hakkas ise töötleva ja teisendama, s. t. läks üle praegusele toimimisviisile. Pimedada ja piiritu austamise asemel hakkas inimene ajapikku loodusele vaatama kui määratu suurele laole, kust võib kõike tasuta võtta, kui tandrile, kus võib teha kõike, mis pähe tuleb. Tollele iseseisvunud inimese edasiliikumisele tagas enneolematu hoo ja edu toosama siin juba mitu korda äramainitud ahelprotsess.

Nüüd on inimene selle tema iseseisvumist nii oluliselt soodustanud ahelprotsessi abil jõudnud olukorda, kus suhtumist loodusesse ja maailma tuleb jälle põhimõtteliselt muuta. Fundamentaalteadus, mis moodustab ahelprotsessi esimese osa, on kosmoloogia, elementaarosakeste füüsika, molekulaarbioloogia, ökoloogia ja teiste uurimissuundade kaudu andnud loodusest põhimõtteliselt uue sisuga ja senisest sügavamad teadmised, loonud uue kvaliteediga maailmanägemise ja arusaamise maailmast. Peale selle põhjustab inimese muutunud suhtumist loodusesse ka teaduslahendite kasutamisest tulenev loodusaine intensiivne töötlemine ja teisendamine, mistõttu elukeskkonna kvaliteet muutub. Inimesele kõige lähem keskkond, ümbrus muutub kas õdusamaks või ebamugavamaks või hoopis elamiskõlbmatuks. Muidugi, kõik need inimese tegevusest tingitud keskkonnamuutused toimuvad täpselt looduseaduste järgi. Pole olnud ühtegi niisugust muudatust, mis oleks põhilisi loodusseadusi, näiteks gravitatsiooniseadust või termodünaamikaseadusi, teiseks teinud. Nii et loodusseaduste ümber tegemise mõttes pole inimene loodust sisuliselt ümber kujundanud. Aga see ei ütle, et ta pole looduses üldse midagi muutnud. Kummatigi võib ta saavutada üksnes neid muudatusi, mida loodusseadused ise teatud piirini võimaldavad, ja mitte seesuguseid, mis oleksid loodusseadustega vastuolus. Selline on tuhandeid kordi kogetud tõde. Ja praktika näitab, et ka nende looduse poolt lubatud muudatuste piires tegutseb inimene paha tihti mõtlematult, koguni eluohtlikult.

Looduse seisukohalt on muidugi ükskõik, kuidas inimene käitub, kas ta võtab endalt eluvõime ja elukeskkonna või õpib end säilitama, oma praeguse toimimisviisi juures ei saa ta nagunii teha midagi seesugust, mis loodusseadusi, looduse kui terviku eksisteerimise aluseid vääraks. Inimese enda säilimise seisukohalt aga on mõistlik seada oma tegevus vastavusse reaalsete olukordade ja suhetega. Reaalne olukord annab aga tunnistust sellest, et elame siiski piiratud ressursside maailmas. Lõputult pole meil käes midagi, isegi mitte õhku ja vett, maast ja muudest varadest rääkimata. Ja sedagi, mis on, ei saa me tasuta. Enne kui midagi ette võtta, tuleb hoolikalt kaaluda ja vaadata, kas seejuures millestki hoopis vajalikumast ilma ei jääda. Aga ka kõik pähetulevad mõtted ei ole tegelikkuses teostatavad. Mitte sellepärast, et ühed ideed,

kavad ja ettevõtmised on inimese suhtes halvad ja teised head, ühed pisikesed, teised suured. Loodusel on omad kriteeriumid, ja need peavad teada olema. Looduse suhtes, olgu veel kord rõhutatud, on teostatav üksnes see, mis ajas ja ruumis pole loodusseadustega ja nende toimega vastuolus. Ülalöeldust ei tule muidugi nii aru saada, nagu ei tohiks looduses üldse midagi muuta või teisendada. Just töötlemises ja teisendamises tänapäeva toimimisviis seisnebki. Kuid see ei ole eesmärk omaette. Mitte muutmine muutmise enda pärast, vaid lõppkokkuvõttes ikkagi selleks, et kindlustada ja tõhustada inimese olemasolu ja säilimist. Seepärast ongi looduses vaja tegutseda mõistlikult, aga mitte uisapäisa või käsi hoopis rüppe panna.

Meie reaalsel suhet loodusega näitavad eriti selgelt fundamentaal-uuringud: inimene ei ole midagi muud kui kübeke loodusest (termodünaamilises mõttes üks tugevasti mittetasakaalulise oleku spontaanseid vorme, mida iseloomustab ülimalt keerukas struktuur ja olemine, mida üsnagi tühised muutused looduses võivad oluliselt mõjutada). Selle teadmise taustal on naeruväärne pidada end looduse isandaks ja sellele vastavalt käituda. Nii et inimese enda edasikestmise huvides on kasulikum läheneda loodusele tundega: oled sellesama looduse loomulik osa nagu kõik muu. See ei tähenda mingil juhul kiviaja tasemel looduse juurde tagasipöördumist ja ühtekuuluvustunnet loodusega, vaid lähenemist sellele kvalitatiivselt uuel tasandil.

Just fundamentaalteadusest lähtuva ahelprotsessi kasutamises nähaksegi looduskasutuse ja -kaitse probleemide kõige efektiivsemaid lahendusvõimalusi. Kuidas siis nii, võib küsida, sama protsessi kasutamine ongi ju inimese ja looduse suhted teravalt päevakorraks toonud?! Tegelikult ei ole siin mingit vastuolu, kõik taandub küsimusele kuidas. Ahelprotsessi võib kasutada kui efektiivsemat loodusest võtmise vahendit, aga ka kui võimsaimat inimese käes olevat vahendit mõistlikuks tegevuseks looduses ja looduse kaitsmiseks. Looduse kaitsmise ja loodusressursside mõistliku kasutamise võimalusi arutas spetsiaalselt NSV Liidu Ülemnõukogu, võeti vastu konkreetsed otsused.

Kuid mitte ainult inimese lähim looduslik keskkond (lähiloodus) ei muutu teadustoimelises ahelprotsessis, samamoodi muutuvad inimese enda loodud tehiskeskkond ja sotsiaalne miljö. Inimene sõltub veel teistestki keskkonnaosadest, näiteks mikrokeskkonnast ja kaugloodusest (viimasele ei avalda inimene oma tegevusega mingit mõju). See kõik kokku moodustab aktiivse ja komplitseeritud elukeskkonna, milles lõppude lõpuks ka inimene ise muutub nii bioloogiliselt kui vaimselt. Aga kuidas? Mis suunas? Kas inimene suudab kõigi nende omaenda tegevusest tingitud muudatustega kaasa minna? Kas ta jõuab kõigega kohaneda, vastu pidada, olukorra peremeheks jääda, eksistentsi jätkata ja tõhustada või...? Mõned arvavad: sündmused on lausa katastroofilised, päästa pole enam midagi. Teised peavad seda kõike loomulikuks arenguks ja kui inimene kaob selles arengus, milles ta ise osaleb, olevat see niisama loomulik nagu kõigi teiste elusolendite puhul, kes kunagi Maad asustanud ja siis mitmesugustel põhjustel välja surnud. Kolmandad on teoinimesed. Nad ei vaiki ülikeerukaid ja -tõsiseid olukordi maha ega püüa nende eest põgeneda, keskendavad neile kogu tähelepanu, analüüsivad neid ning viivad ellu võimalikud lahendused.

Nõnda meie maal nendesse probleemidesse suhtutaksegi. Elukeskkonna kaitsmise ning loodusvarade ratsionaalse kasutamise ja taastootmise abinõude väljatöötamise ja tarvitusele võtmise on partei seadnud käesoleva viisaastaku üheks põhiülesandeks. Ometi ei tohi jääda lootma, et kui seisukohad, ideed ja ettevõtmised on õiged, küllap siis kõik ise korda läheb.

Eespool märgitud ja teisedki teadusest lähtuva ahelprotsessiga seotud probleemid, olukorrad, otsustused ja ettevõtmised puudutavad eranditult kõiki inimesi. Seetõttu ei saa nii olla, et ühed on asjasse pühendatud ja teised ei ole, ühed tegutsevad, teised mitte. Protsess on globaalne. Tahame või ei, ta mõjutab meid ikka. Küsimus on vaid selles, kas me laseme end tõugata või tõukame ka ise.

TAMMSAARE JA MEFISTO

1

Vargamäe Andrese faustilisest algmest on olnud korduvalt juttu. Sellele on tummalt viidanud Tammsaare ise, seda on maininud Jean Gionot (ees-sõnas «Tõe ja õiguse» prantsuskeelsele väljaandele 1947), seda on käsitlenud Ain Kaalep essees «Tammsaarega Samarkandis» (1978) ja ka nende ridade kirjutaja (biograafilises kirjatükis «Tammsaare eile, täna, homme», 1977).

Igatahes, kui mitte enne, siis Fausti ning Andrese surmastseenide rööbikluses välgatab kummagi kuju kavatsuslik tuumavendlus ilmsemalt ning, mis puutub «Tõesse ja õigusse», kiirgab sealt tagasivalgustavat ja mõtestavat helki mitmetele teosesisestele pindadele.

Meenutagem: seesama jõgi, seesama soo, millega Andres võitles oma elupõlist võitlust, seesama kraav, mis läbi «Tõe ja õiguse» esimese ja viienda kõite rohkem kui vahest miski muu tõuseb sümboli tasandile, on ju viimaseks surmaeelseks motiiviks nii Fausti kui Andrese teadvuses.

Mure näkkuhingusest pimedaks jäänud Faust ütleb Mefistole (A. Sanga järgi):

*Kui soost mäe jalal võitu saaks!
See ümbruskonnas katkuseemneid laotab.
Kui selle mülka muudan põllumaaks,
mu töödele see krooni pähe vaotab.
[— — —]
Mul rõõm on labidate kõlinast,
tööväest, kes asund hoolsalt teele.
Siin lepitades maad ja tema last
nad piiri seavad ulguveele . . .*

Ja kuigi labidate kõlin tuleb õieti juba sellest, et lemuurid kaevavad Faustile hauda ning lepitus maa ja ta lapse vahel tähendab sedamööda midagi hoopis konkreetset — ikkagi ütleb Faust:

*Päev-päevalt teateid too, too kiirel traavil,
kuis sigib pikkust alustatud kraavil [— — —] **

Aga «Tõe ja õiguse» viienda kõite lõpu eel ütleb Indrek Andresele: «Isa, ma olen nii rõõmus, et sa oma silmaga võisid näha, kuidas inimesed juba jõe kallal tööl . . .» Ja Andres vastab:

«Tahaks ühes jumalamehega öelda: Issand, nüüd lased sa oma sulase rahus minna, sest mu silmad on su õnnistust näind.»

Minut hiljem langeb Faust lemuuride käte vahel maha. Hetk hiljem vajub Andres pehmeil ja lõhnavail heintel viimsesse unne.

Ärgem seadkemgi endale siinkohal ülesandeks tõhusamalt tõestada Andrese faustilist elementi. Lugegem see järgneva suhtes teatud määral

* August Sang on viimased kaks rida tõlkinud:

*Tööst igal õhtul aru anna,
et uue kanali saaks rutem käiku panna.*

Originaalis seisab:

*Mit jedem Tage will ich Nachricht haben,
Wie sich verlängt der unternommene Graben.*

Et meie konteksti jaoks peaaegu sõnamaagiline kraav-tüvi kaotsi ei läheks, on käesoleva autor siin August Sanga tõlke enda omaga asendada sõندانud.

aksioomiks. Kusjuures see siiski ei tarvitse tähendada rohkemat kui seda, et Vargamäe Andres kuulub enam-vähem ilmselt nn. faustilisse kangelas-tüüpi ning et mõnede sõlmituste analoogiad osutavad Goethe Fausti viibimist Andrest kujundanud Tammsaare silmapiiril.

X-teose enam-vähem faustilist tüüpi kangelane võib seista teoses enam-vähem üksi. Seda sel juhul, kui tema vastu tegutsevad jõud on pihustatud mitmete või paljude teise- või koguni seitsmendajärgulist formaati tegelaste vahel. Aga talle võib seal olla antud ka võrdväärne ja temaga mingil fataalsel viisil seotud vastastegelane. Kui nõnda, siis kerkib selle viimase suhtes peaaegu et paratamatult küsimus, kas ja kuivõrd on temas Mefistot.

Seda paratamatust illustreerib kenasti Demokraatliku Saksamaa kirjarahva seas kuulsaks saanud anekdoot.

Kadunud Walter Ulbricht olevat kutsunud rühma kirjanikke endaga jutlema ja küsinud neilt kõneluse käigus oma iseloomulikul agressiivsel ja kõrgel häälel: «Mu sõbrad, millal te annate meile lõppude lõpuks sotsialistliku Fausti?!» Misperale Anna Seghers olevat vastanud: «Kulla Walter, alles pärast seda, kui sa oled meile ütelnud, milline peab olema sotsialistlik Mefisto.»

Niisiis, Vargamäe Andrese kui aksiomaatilise eesti talupoja — Fausti kõrval kerkib paratamatult Oru Pearu ja Mefisto suhte küsimus.

Selle suhte võimalikkust mainib esimesena vististi Tammsaare ise. Oma kuulsas «Avalikus kirjas» iseendale (1927) polemiseerib ta pessimismikahtlustusega, mis «Tõe ja õiguse» vastilmunud esimese köite puhul on kuuldavale tulnud, ning kirjutab muu seas:

«Sellest seisukohast vaadatuna leiduks ehk Sinu raamatus üks tõsine pessimist — Oru Pearu, sest tema ei võta kuigi tõsiselt vaevaks loodusega võidelda. Ka muud tema teod lasevad aimata, et tema tunneb instinktiivselt oma asjatust ja mõttetust Vargamäel. Pahatihti ei jaksa ta enam muidu elada, kui joob end täis või teeb arutuid tegusid. [— — —] See on nii tähtis, et heatahtlik arvustaja, leides Sinu teosel puuduvat kandva idee, oleks võinud siit arendada kui mitte kandva idee, siis vähemalt idee. Tema oleks võinud kergesti nõrgausulistele lugejatele seletada, et Pearus oleks nagu midagi Mefistost, muidugi talupojariüis. Ja niisugune vastutulelikkus poleks sugugi nii haruldane asi, näiteid selleks leidub Euroopaski.»

(Muuseas, kas pole see ka oma tumma poolega tähelepandav passaaž? Sest selle läbi, et Tammsaare siin Pearu—Mefisto suhtesseseadmist ise mainib ja just nagu kummastab — kas ei sisenda ta selle läbi tähelepanelikule lugejale ise ning teadlikult Andrese ja Fausti tõsise assotsieerumise mõtet? Aga naaskem Pearu ja Mefisto probleemi juurde.)

Seitsamast Tammsaare passaažist järeldab Ain Kaalep oma essees, et Pearu mefistoliku käsitlemise võimalus olevat ju Tammsaare enda poolt ette armastusväärselt võimatuks muiatud, nii et sellest tulevatki loobuda. Ometi tundub, et Tammsaare veikleva väitlemislaadiga vähegi harjunu ei tarvitseks sugugi heituda tema «heatahtliku arvustaja» rolli sattumisest. Tundub, et sobiva lähenemishüpoteesina on Fausti—Mefisto ja Andrese—Pearu punktiirne, aga salgamatu rööbiklus koguni üpris kõlblik.

2

Vaadeldgemgi kõigepealt mõnda nende kahe paari olemuslikku erinevust ja sarnasust.

Üks antud paaride põhilisemaid erinevusi näikse olevat esimese liikmete eridimensionaalsus ja teise omade füüsilis-inimlik ning sedamööda ka metafüüsiline ühemõõdulisus. Esimene näikse olevat ebavõrdsete, teine võrdsete antipoodide paar. Ometi on see tegelikult teisejärgulise tähtsusega erinevus. Teisejärguline sellepärast, et kosmiliste mõõtmetega Mefisto vastas, inimlikult armetu Fausti selja taga seisab oma kihlveovõidu intentsiooniga Issand kui Mefisto suhtes võrdne ja Goethe tahtel koguni üle olev partner. Üle olev selle tõttu, et Goethe ei lähtu ju zoro-

astrelikust hea ja kurja tasakaalu põhimõttest, vaid uustestamentlikust Hea üleoleku aksioomist. Sellepärast näppabki Issand Mefistol mõlemad, õigupoolest juba saavutatud võidud käest — esimese osa lõpul Margarete, kelle Mefisto usub olevat pälvinud taunituse, aga kelle *Hääl kõrgusest* päästetuks hõikab, ja draama pärislõpus Fausti enese, kelle patuvettinud hing inglite kätel taevasse kantakse.

Formaalselt võttes ei tarvitseks me näha Faustis midagi iseseisvamat kui Hea ja Kurja järjekordse võistluskiusu pelka objekti, kelle heitlustes puudub sügavam suveräänsus. Ent kui me tahame (ja muidugimõista me ju tahamegi!) näha teda inimese moraalse sõltumatus mõttes soodsamast vaatenurgast, siis muutuvad proportsioonid otsustavalt. Siis kasvab Faustist inimhinges kätkeva jumaliku sädeme hoiul — ja ikkagi ka Issanda vahetute sekkumiste läbi — Mefistole täiesti mõeldav võrdne partner.

Niisiis: poolte omavahelise ebavõrdsuse järgi pole õieti alust Fausti—Mefisto ning Andrese—Pearu partnerlust eritleda. Esimeses paaris on tegemist võrdselt kosmilis-universaalsete ja teises võrdselt inimlik-külamehelike nähtustega. Ja muidugi nimelt nende sisemiselt tasakaalustatud paaride *eritasandilisus* nende kõige olemuslikumaks erinevuseks ongi. Esimeste kohal hõljub algusest peale taevane kihlvedu ja kosmilise Mefisto kõrval tõuseb ka Faust — ning koguni oma kõige maisemais tegudes — teatud määral allegooria pilvele. Pealegi rulluvad Goethe tahtel mõlema ümber lahti kogu keskaegse ning antiikmütoloogia taaselustuvad dekoratsioonid ja tegelasgaleriid. Teise paari, Andrese ja Pearu tegevuse taga pole kõigepealt mingit taevase päritoluga kretsiooniakti. Nende sammudele pole dimensioone lisamas mingid kosmilis-tähenduslikud tagamaakujutlused — peale nende eneste aeg-ajalt piibliga suhtesse astuva sisetunde, mis sõnastub Andrese valusais üksikõnedes Issandaga ja Pearu väanutatavilavais pühakirjasõnaga lõõpimistes. Ning elu, mida Tammsaare oma Andrese ja Pearu elama paneb, on või vähemalt näikse olevat möödunud sajandi lõppveerandi või käesoleva kolmekümnendate aastate absoluutselt igapäevane ja täiesti demütologiseeritud külainimeste elu.

Fausti—Mefisto ja Andrese—Pearu olemus- ja tegevustasandite vahemaa on niisiis raskestisillatavalt lai. Üle sellise distantsi on Fausti ning Andrese suguluse võimalus õieti hõlpsamini kujutletav kui Mefisto ja Pearu oma. Sest kuigi sugulus sajandite tagant ja sugulus teologia- ja filosoofiadoktori ning talumehe vahel, oleks see ometi inimestevaheline asi. Ka mõned sõlmituslikud analoogsused oleksid sedamööda hoopis mõeldavamad. Mefisto ja Pearu, kosmilise eitusekehastuse ja Kõrvemaa Kiskõri rööpsused tunduvad seda problemaatilisemad, et Pearu rakendus omas kontekstis hälbib Mefisto omast tema, Mefisto taustal vist veel enam kui Andrese rakendus Fausti omast. Fausti ning Andrest ühendab kõigepealt nende kõige üldisemalt ühisnimetajalik rahuldamatu pürgimuslikkus. Mefisto saatuslikul totaalsel negatsioonil on Pearu olemusega ilmsesti märksa kitsamalt ühispinda. Pearu dominant on pigem absurdlevisekas vemp kui negatsioon. Pealegi: Pearu ei ole Andrese võrgutaja, teenija ega hingepüüdja. Aga ikkagi on ta Andrese kui loova printsiiibi kehastuse suur antipood — laostava printsiiibi kehastus. Seda viimast on Mefisto oma Fausti kõrval muidugi ka ja teadagi talle ainuvõimalikes ületamatuis mõõtmeis. Kuid sõandatagu öelda: Pearu on seda Andrese kõrval küll pisemini, aga inimlik-huvitavamalt, mahlakamalt ja külmalalt.

Igatahes on Pearu—Mefistoga seoses ilmnevad või aimatavad sõlmitus-sarnasused Tammsaare paralleelitamisteadlikkuse ilmseiks tõendeiks. Ainult — kas neid ongi olemas?

Võib-olla siiski. Pearu ning Andrese kõrtsijootmisstseenid ja nende taustal Andrese tuttavalt laenatud rahadega ärplemine, see tähendab ju valede rahadega ärplemine — kas selles ikka tõepoolest ei ole Auerbachi keldri nõiaveiniga kehklemise kaugeget reministsentsi...? Või Pearu musta lõmmardi jõuluõhtune ilmumine Andrese majja ning jõuluvorstide ärareostamine otse evangeeliumi lugemise ajal — kas ei kaja selles siis ja isegi üsna lähedaselt vastu musta puudli ilmumine Faustile lihavõttehommikul ja ta lihavõtteõhtune vingumine ja ulgumine otse siis, kui Faust loeb Johannese evangeeliumist: «Ja alguses oli sõna»?! Või Pearu

kurjalt lobasuine kõrtsijutt Sauna-Mari ning Andrese kohta, mis on Jussi surma olulisi ajendeid — kas ei rööpne see märgatavalt Mefisto rolliga Valentini surma provotseerimises?

Ja muuseas: kas pole mõnedki Pearu-motiivile rajatud stseenid Tamm-saarel kirjutatud ootamatu sterefoonilise intensiivsusega, niisugusega, mis kipub deformeerima pildi realismi ning annab aimata kujundite sümbolvõimalusi?

Kas ei esine sellist elementi ka juba mainitud jõuluõhtuses stseenis Pearu koeraga? Mari ütleb koera põlevaid silmi märgates küll väga lihtsalt «Vaata kurja...». Aga kas Tammsaarele võis jääda märkamatuks, et see *põlevate silmadega kuri* kipub antud paigas äkitselt omandama mingit kontrollimatult avarduvat tähendust? Jaa — koera sissetung ning lõksu-sattumine on muidugi täiusliku olmelis-etnograafilise põhjendusega sündmus: ahjuhark, millega ust paakil hoiti, kukkus koera tuppa lipsates ukse vahelt maha ja uks vajus kinni. Ja ikkagi: kas Tammsaarele võis jääda märkamatuks mahakukkuva ahjuhargi kummaline paralleel pentagrammi vigase nurgaga, mis lubas mustal puudlil küll Fausti kambrisse sisse tulla, aga sealt välja pääseda enam ei lubanud?! Kas on tõesti kurjast oletada: see mitte ainult ei saanud jääda tal märkamata, vaid ta mängib selle assotsiatsiooniga läbini teadlikult! Ja mis on loogilisem kui oletus: kui ta teadlikult mängib niisuguse assotsiatsiooniga siin, küllap teeb ta seda siis ka teistes analoogilisi assotsiatsioone pakkuvais kohtades. Või vähemalt mitmetes neist kohtadest, mis tunduvad pakkuvat osutusi allegoorilis-sümbolistliku tõlgenduse poole? Muidugi ainult sinnapoole. Niisama nagu sinnapoole näib osutavat ka see, mis siinkohal jõuluõhtu-stseeniga seoses öieti pidi esile tõstetama: Andrese raevu kummaline üledimensioonilisus Pearu koera nuhtlemisel, mis vägisi osutab koera enese üledimensioonilisuse — aga see on peaaegu et üleloomulikkuse poole.

Mõningaid allegoorilis-sümbolistlikke osundeid leidub ka Pearu-liini pisiasjus. Kusjuures nende tähelepanija ei tarvitseks eirata võimalust: ehk osutuvad need pisiasjaks üksnes sellepärast, et nad on tegelikult seemned kunagisest külvist, mida hilisem teist tüüpi maaharimise otsus ei lasknud idaneda?

Igatahes on ju Andrese ja Pearu esimene kohtumine ja esimene kõnelus romaani rakenduses ja telgintriigi olemuse fikseeringus üpris oluline stseen. See esimene kõnelus toimub teadupärast kõrtsis nagu Andrese ja Pearu jutud enamjaolt ja käib autorikommentaare kõrvale jättes nii:

«Tere ka, üleaedne...»

«Mis su tere, va sitikas, kua maksab! Või sina oledki...»

«Mina, mees, näh.»

«Või mees! Mõni mees nüüd, kes koha võtab, kust mina kaks peremeest välja löönud. Lõön ka sinu.»

«Kolme armastab jumal: kolmas jääb.»

«Või kolmas jääb! Mina jään kua. Olin enne sind, jään pärast sind kua. Olen ja jään. Minu vastu põle ükski suand, ei sua ka sina. Minu nimi on Pearu Murakas.»

«Minu nimi on Andres Paas. Mehe vastu olen alati saand, kurat saab kahe vastu.»

Oma murdeliste kriipsukestega ja üpris maapealsete nimede paikapanekuga on see kahtlemata tõsirealistlik kahekõne. Aga kas ei kipu Pearu igikestvuse-kuulutus sellest hoolimata kõmisema seal pisut asjadetagusemal kõminal? Ja igatahes: kuradi-motiiviga juhatatakse Pearu romaani sisse. Tõsi, selle motiivi ja Pearu vahel ei arendata välja mingit tabatavamat suhet. Aga viienda kõite kaheksandas peatükis, seal, kus Pearu heietab oma poja Karlaga oma kõige kuratlikumat intriigi — oma pojapoja Eedi, selle Vargamäe Calibani kaudu Orule pärija hankimise asja, ütleb ta ise, Pearu ise enese kohta veel kord:

«... kõik arvavad, et tal [Pearul] pole täit aru peas. Oma poegki arvab. Arvavad, et tal pole täit aru olnudki. Aga Oru Pearul oli rohkem kui täis aru, tal oli kahe mehe aru, nagu kuradil, kes suab kahe mehe vastu.»

Ja võib-olla pälvib tähelepanu järgminegi pisiasi. Vana Pearu viimane kõnelus kellegagi Mäe rahva seast on ta jutuaajamine kraavi kaevava Indrekuga viienda kõite üheksateistkümnendas peatükis, kus Pearu arendab

niisama saatanlikku Eedi ja Tiina lähendamise ideed. See kõnelus juhatub sisse ning algab nii:

«Ühel sellisel päeval vana Oru Pearu tuligi kepi najal Jõessaare alla Indreku juurde. Kui see imestust avaldas, kuidas ta küll nii kaugele saanud, vastas Pearu mättal istet võttes:

«Kuumus on nii suur, et usski tõuseb mättal püsti, üks ta siis minusugusegi kontsu luid-liikmeid üles sulata.»»

See võib muidugi olla lihtsalt kuuma ilma kirjeldamise kujund ja osutada igas muus suhtes juhuseks. Või kuuma ilma kirjeldamiseks kavatsuslikult valitud motiiv, mille lisaülesandeks on viitamine Pearu inimlikult usslikule karakterile ja teda antud hetkel ajendava plaani saatuslikule iseloomule, mitte rohkem. Aga kas see ei või siiski olla ka nimelt pisut enam? Näiteks orientiir või ütleme jäänus orientiirist Pearu allegoorilis-sümboolse olemuse või — täpsemalt — talle kunagi kavatsatud allegoorilis-sümboolse olemuse tagamaile? Sest Tammsaare ei saanud ju mitte mäletada ussi ja kuradi traditsioonilist samasust või «Fausti» Mefisto sugulaslikku tunnet paradiisiaia mao vastu, keda Mefisto nimetab *meine Muhme*'ks, mida August Sang on tõlkinud «tädik» ja Ants Oras «nõoks»... Muide, õigus on siiski ehk pigem viimasel — kui arvestada, et kosmilise algprintsipi jumalanäoline kehastus Mefisto vaevalt saaks end tunda põlvkonna võrra nooremana tühipaljast maailmaloomisevanusest maost.

3

Kas Fausti—Mefisto paralleel virvendab «Tões ja õiguses» ainult Andrese—Pearu paralleelina ja niisiis üksnes romaani esimeses ja viiendas köites või esildub seda ka mujal, tähendab, romaani muudes tegelastes või tegelaspaarides?

Ain Kaalep on oma essees juhtinud tähelepanu Heinrichi, s. o. Fausti ja Indreku nimeparalleelsusele. Ja nende ridade kirjutaja on oma eelviidatud kirjatükis sõandanud rääkida direktor Maurusest kui huvitavast pahupidi-Mefistost noore tööotsija Indreku selja taga.

Indreku halastamatus nooruslikus tõepürgimuses on kahtlemata faustliku absoluuditaotluse iva. Ja muide, tema jumalaeituse maabumine on härra Mauruse kui tema Mefisto kristlike kasvatuspüüdluste kõige ilmssem pahupidivili. Aga pahupidi-Mefisto vormel või pigem küll kujund vajab siinkohal ehk ise mõnd põhjendavat sõna.

Härra Mauruse kõige olemuslikum joon on sisemine lõhkisus. Nii sügav lõhkisus, et tal pole oma siselõhe sildamiseks muud teed kui sofismide pildumine ühelt kaldalt teisele. Samal ajal on Mefisto, vähemalt «Fausti» Mefisto, põhieripäraks absoluutselt terviklik must kristalsus. Nende väga vastandlike olemuste eneserealisatsioon ümbruses ja ümbruse suhtes on aga omal moel äraspidiselt sümmeetriline. Mefisto ütleb teatavasti enese kohta:

*Ma olen osa jõust, kes kõikjal tõstab pead
ja kurja kavatseb, kuid korda saadab head.*

Kui härra Maurus tavatseks Indrekule oma olemusest kaunilt sententslikes aleksandriinides aru anda, peaks ta ütlema:

*Mu saatus on, ehk küll mul pole aimu miks,
et ikka tulemus on püüde vastandiks.*

Kusjuures see, mida härra Maurus taotleb, on harva otseselt kuri või otseselt hea. Harilikult on see midagi eesmärgi ja vahendi vastuolu tõttu absurdset: tõde nuhkimise hinnaga, konformism kristliku moraali läbi, rahvuslikud ideaalid saksa- või venekeelse vingerdamise kaudu, ausus altkäemaksu eest ja nõnda edasi.

Muidugi, täielikumaks mefistolikkuseks on härra Maurus liiga formaadita ja ka liiga tragikoomiline tüüp. Aga pidagem silmas: oma gümnaa-

siumimõõtu mikrokosmoses on ta ikkagi jumala järgmine või oma füüsilise kohaloleku tõttu isegi jumalast kõrgem jõud. Pealegi, oma rakenduses Indreku suhtes on ta Mefistole lähedasem ja selle rakendusele Fausti suhtes sarnasem kui Pearu oma relatsioonis Andresega. Sest Pearu kohta me juba nentisime, et ta pole ei Andrese võrgutaja ega hingepüüdja. Aga härra Maurus seda Indreku suhtes nimelt on. Kuigi ta pole sõlminud Issandaga taevast kihlvedu Indreku hinge pärast. Fausti loo jälile kippuva enam-vähem mütolooilise tõlgenduse pisiasjalisi võimalusi «Tõe ja õiguse» teises köites ometi peaaegu vist ei leidu. Kooli ja linnakeskkonna demütologiseerumus on Tammsaarel ta maalähedase eluvormi nägemusega võrreldes vähemalt ses suunas lausa täielik. Ja härra Maurus ise on, nagu öeldud, veel vähem tõsimefistolikku formaati suurus kui Pearu. Aga härra Mauruse a s e n d i s Indreku suhtes ja tema püüdluste fataalses luhtumamõistetuses on mefistolik geen küll ometi salgamatu. Ja muuseas, mis puutub formaati — eks ole mõnedki arvestatavad vaagijad armetuks arvanud neidki mõõtmeid, mis Goethe poolt Jehoova ja Fausti kõrval Mefistole antakse. Nagu kas või Gustav Fröding, kes ütleb oma luuletuses «Väike goetheanum»:

*Teil, tark poeet, saab õndsaks Faust
ja õndsuse teil pälvib Margarete,
ei puudu süvast neil, ei aust,
kuid miks te Mefistofeelse teete
nii armetuks? Miks on nii kadal ta?
Kas lüält teda te ei madalda?*

Jäägu mõnede muude «Tõe ja õiguse» tegelaste Fausti- või Mefistalgme küsimus siin puudutamata, sest tunnistagem: vaevalt pakuksid nad selleks arvestatavat ainet. Pealegi näikse osutatust piisavat järgneva küsimuse püstitamiseks.

4

Kirjanik seisab oma kavatsusega alati realiteedi ja abstraktsiooni vahelisel tõmbeväljal. Alati rebib teda elu ühele ja mudel teisele poole. Ja mingil määral on talle alati probleemiks teadmine, et kumbki pole iseenesest kunst, vaid et kunst algab elu ja mudeli sünteesist. Et kunstniku ülesanne on vastavalt mudelite elustamine või elu modelleerimine. Kui rääkida mingist maitsevälisest, s. o. mingist objektiivsuspretensiooniga ideaalist, siis võiks see asuda tasakaaluvööndis elu modelleerimisideaali ja mudeli elustamisideaali vahel. Seal, kus on võimatu öelda, kas domineerib esimene või teine. Igatahes, suhe mudeliga annab realiteedile tähenduse, suhe realiteediga annab mudelile elu. Kusjuures tagasivaade osutab, et nii-öelda elueelistusajastud ja mudelieelistusperioodid on alati ja kõigis kunstivaldkonnas vaheldunud, vaheldunud nii neis valdkonnas üldse kui mingil määral ka iga konkreetse kunstitegija isiklikus loomeloos.

Ka Tammsaare on seisnud väga tuntavalt realiteedi ja abstraktsiooni, elu ja mudeli vahelises tõmbeväljas. Ning mitte ainult seal seisnud, vaid seal õige märgatavalt liikunud. Muuseas — ja võib-olla eriti — kahekümnendate aastate esimesel poolel, s. o. aastail, mil ennekõike pidi ta teadvuses selituma «Tõe ja õiguse» fundamentaalse esimese köite kujutus.

Küllap on tõenäone, et valdav mälestuslik-eluline aine orienteeris selle kujutluse varakult nii-öelda realiteedipoolusele. Aga mudelipooluse tõmme pidi olema — olgu — *võis olla* samal ajal ikkagi õige tugev. Kui arvestada näiteks seda, et nimelt 1921 oli ilmunud «Juudit» — piiblimüüdist pärineva mudeli ning seda purustava ja elustava uuspsühholoogismi suurejooneline suland. Ning et 1922 ilmus «Kõrboja peremees» — kui külaelulise psühholoogilise uusrealismi suur eelharjutus. Umbes neilt lähteilt — kaasa arvatud kunstmuinasjuttude hiljutine ja igatahes edukas kogemus —, umbes neilt lähteilt pidi Tammsaare vahest 1923. või 1924.

aastal andma lõpliku vastuse omaenese küsimusele: missugune peab tulema «Tõe ja õiguse» esimene köide?

... Päratu ainelaam oli valdavalt eluline. Aga selle keskmes viirus nähtavasti algusest peale isa ja ta vintske naabrimehe kõikehäälestav vastasseis. Ja nende selja taha projekteerusid nii peibutavalt Fausti ja muidugi ka Mefisto juba Treffneri-päevist imeliselt põnevad varjud... Eesti küla-Fausti ja eesti küla-Mefisto võimalus oli käega katsuda... Muidugi ainult punktiirse, ainult siin-seal mudelile viitava paralleeli võimalus (sest ka Dostojevski ei kirjuta «Idioodis» evangeeliumi ümber)... Võib-olla niisiis väljapeetud allegooria-elemendiga tähendusküllastatud külaromaan — kandva tegelaspaari peade kohal Maarjamaa tuimavõitu Jehoova kihlveohuvine pilk...? Aga selline vaagimine — kui see kunagi toimus — pidi varsti jõudma otsusele: Ei. Iga tõsisem (muidugi mitte matkiv, aga ikkagi järjekindlam) Fausti—Mefisto mudeli järgimine tähendaks liiga suurte, liiga elavate, liiga armsate materjalimasside üle parda heitmist ja säilitatava liiga sundivat modelleerimist. Nõnda langes vaekauss valdavalt realistlik-elulise romaani vormi kasuks. Aga vaagija teadvuses liikunud allegoorilis-sümboolsema lähenemisviisi mõni element, faustilis-mefistolike tagatähenduste mõni äärevirvendus jäi.

Kas jäi ka mingi rahulolematusekübe selle pärast, et romaani esimene köide (ja selle kannul ülejäänud ehitus) sai teoks autorile esildunud laadidest nimelt kõige maisemas? Et kogu Andrese ja Pearu romaani mängitakse maha Vargamäe päikese ja lee ja petrooleumilambi valgel ning Andrese piiblitugemiste tinedas küünlakumas, aga hoopis ilma taevase proloogi ülendava paisteta...?

Peab arvama, et kübe rahulolematust nähtavasti jäi. Kübe kahjutunnet selle pärast, et romaani maine veenvus saavutati sümboolsete ääretus-aimduste ohvriga.

Aga millest see küll võiks näha olla?

5

Tunnistagem: näha seda ju otseselt ei ole. Aga aimata võib seda mitmeist asjust.

Millised on üldse kirjaniku varasema ja hilisema teose vaheliste suhete võimalused?

Suhe iseenesest on autori samasuse läbi alati olemas. Sarnasused võivad olla vaevumärgatavad, märgatavad, silmatorkavad, suured. Kui nad on mõnedes joontes igatahes silmatorkavad, kerkib möödapääsmatult küsimus, millega kahest võimalusest on tegemist (sest mille kolmandaga saaks veel tegemist olla?) — kas on sarnasuste põhjuseks inertsus, s. o. autori viitsimatus otsida uues teoses varasemast irduvat, erinevat, uudsemat teed, või kavatsuslik enesejätkamine põhjusel, et midagi varasema teose üldlaadis võimalikku ja oluliseks tuntuvat, katsetama kiusavat on jäänud varasemas teostamata ning nõuab uues realiseerimist. Varasema ja hilisema teose sarnasuste taustal pälviksid sel juhul erilist tähelepanu hilisema teose põhimõttelist tüüpi iseärasused. Sest just neis peaks avalduma see, mis siis nimelt oli too varasemas teoses realiseerimata jäänud, mida hilisem püüdis teostada.

Jätkem inerti- (ehk teisiti: laiskus-)võimalus Tammsaare puhul vaatlusest kõrvale ja silmitsegem eelnenud mõttekäigu tagapõhjal «Tões ja õiguses» kätkeva Andrese- ja Pearu-romaani ning «Põrgupõhja uue Vanapagana» suhteid.

Nende romaanide põhijooneline sarnasus on kahtlemata silmatorkav. Mõlemad on talupojaromaanid konkreetseis Eesti oludes, olugi olude konkreetsuste erinev. Mõlemad on olemuselt lunastusromaanid. See, et esimeses on lunastuse nimeks armastus, aga teises õndsus, ei tähenda üldsegi põhimõttelist erisust. Ja lunastuse saavutamise teeks on kummaski romaanis töö, ikka seesama võitlus maaga, mis Tammsaare meelest ongi inimliku olemise fundamentaalseim avaldus. Niisiis maailma kujundav töö armastuse resp. õndsuse saavutamiseks (nõnda et veel kord peab meenuma paralleelsus Goethe «Fausti» kokkuvõtva lõpuga). Ning selle konst-

ruktiivse printsibi vastandiks — «Tões ja õiguses» Pearu laostav, olesklev, vemplev ning «Pörgupõhja uues Vanapaganas» Antsu ekspluateeriv-petislik printsiip.

Mõlemas romaanis elektriseerib tegelasi ja tegevust õieti üks ja seesama idee. Ja mõlemas seisab nii-öelda maailma keskpunktis kapitaalne vastandtegelaste paar. Nende sarnasuste kõrval on romaanidel muidugi hulk mitmesuguse tähtsusastmega erinevusi. Viimaste taga on niihästi autori kavatsused nagu ka ta kavatsematu evolutsioon kui osa aja enese liikumisest mine tea, võib-olla mitme aastakümne jooksul (kui lugeda «Tõe ja õiguse» põhijoonte varaseist esmavirvendustest) või vähemalt nende kolmeteistkümne aasta jooksul, mis lahutavad aastaid 1926 ja 1939. Nonde kahe ilmumisaasta vahele või ümber mahub Esimese maailmasõja painest virgumine, varaste kahekümnendate aastate luhtuvad illusioonid, kahekümnendate aastate lõpu majanduslik ja kolmekümnendate lõpu vaimne maailmaäng. Neist lähteist tulenevaks põhierinevuseks kahes romaanis ja kõigepealt Andrese—Pearu ning Jürka—Antsu antagonismides on ilmsesti see, et esimene on määratlematut päritolu geneetilis-olemuslik tüübi-, karakteri- ja maailmatundevastandlus, teine aga on lisaks sellele olulisel määral klassiantagonism. Sest 1939 pidi maise või taevase Fausti maine Mefisto olema Tammsaare meelest kõigepealt ekspluataator. Olulisim ja põhimõttelisim erinevus «Tõe ja õiguse» ning «Pörgupõhja» vahel näikse aga olevat see, et esimene, meie jaoks ennekõike Andrese ja Pearu romaan, on romaan ilma taevase proloogita (piltlikult ja otse), ilma fantastikaruumita ja kosmilise resonantsita, mille see võiks teosele anda, «Pörgupõhjal» aga on taevane proloog olemas (kuigi autor seda teatavasti ei avaldanud) ning on olemas kogu selles leiduvast lähtest tulenev tegelaste- ning asjadetagune ruum.

Muidugi, «Pörgupõhja» mudeliks või pigem pöördmudeliks on Kaval-Antsu ja Vanapagana muistend ja sellega on romaani suhe võrratult tihedam, kui on Andrese ja Pearu romaani üsna habras vahekord Goethe «Faustiga». Kuid sellest sõltumatult tuleb küsida: *kas pole nimelt fantastikaruum selleks elemendiks, mille rakendamist Pearu ja Andrese romaani kavatsedes vaeti ja mis tagasi tõrjuti?* Ja kas pole jaatav vastus küsimusele seda tõenäosem, et see ruum «Pörgupõhjas» on tõstetud romaani spetsiifiliseks jooneks?

«Pörgupõhjal» «Tõele ja õigusele» tagasiküütlevas valgustuses pakuvad igatahes loomeloolist huvi ka need fantastikapudemed ja sümboliosundid, mis Andrese ja Pearu romaanis reliktselt esinevad. Nende seas on Pearu mefistoliku kontuuri kübemed vist küll salgamatud. Selle kontuuri kübemeid mitte niivõrd filosoofilises või karakteroloogilises kui teatud üldtraditsioonilises, aga mõneti ka stseenilis-rakenduslikus mõttes. Ain Kaalep ütles ühes ettekandes, et kui keegi on «Tõe ja õiguse» Mefistoks, siis küll üksnes Tammsaare ise, sest nimelt tema ise pöörab Andrese taotlused mingis sügavamas mõttes *ad nihil*. Teatud väitluspinnal on asi kahtlemata nii. Ainult — selsamal pinnal ja sedasama loogikaliini edasi minnes tuleks väita: ka Goethe «Fausti» tegelikuks Mefistoks on õigupoolest muidugi Goethe ise... Sellepärast, mis puutub Pearu mefistolikkusse, siis tuleks öelda: kui me ei nõua selle mõõnmiseks Pearult mudelivastavusi, mida tal pole, vaid piirdume nendega, mis tal ikkagi on, siis on Pearu—Mefisto suhete olemasolu vähemalt teatud põgusais, kuid küllalt huvitavais piires ilmne.

SLOVAKI PROOSA ARENGUJOOONI 1972—1977

Tšehhoslovakkias on viimasel ajal, kui on juttu mis tahes tegevusala sõjajärgsest arengust, mõiste «seitsmekümnendad aastad» muutunud kindlaks terminiks. Ja tõesti — väga paljuski tähendavad seitsmekümnendad aastad sotsialistlikule Tšehhoslovakkiale uue etapi algust. Kommunistliku partei sihikindel tegevus võimaldas jagu saada 1968.—1969. a. ühiskondlik-poliitilise kriisi tagajärgedest ja konsolideeruda tõeliselt sotsialistlikel alustel. Tšehhoslovakkia Kommunistliku Partei XIV kongressil (1971) seati ülesehitustöö uued eesmärgid.

Kui ülalöeldu käib kõikide Tšehhoslovakkias elavate rahvaste kohta, siis slovakkidel seonduvad seitsmekümnendad aastad veel ka tähtsa ajaloolise sündmusega. Nimelt moodustati föderatiivse riigikorralduse alusel Tšehhoslovakkias 1. jaanuaril 1969 kaks võrdõiguslikku riiki: Tšehhi SV ja Slovaki SV. Slovakkide ligikaudu poolteist sajandit kestnud võitlus omariikluse eest saavutas nüüd eesmärgi. Loomulikult kaanes sellega mitmete iseseisvate organisatsioonide teke. Juba 1969. a. peeti Slovaki Kirjanike Liidu asutamiskongress, uue liidu esimeheks sai luuletaja Andrej Plávka. Ees seisis raske võitlus konsolidatsiooni nimel, ent kirjanduselu katkemist, nagu juhtus Tšehhimaal, suudeti vältida.

Slovaki Kirjanike Liidu II kongressil (1972) konstateeriti, et ideoloogilisele destruktsioonile on tehtud lõpp ja kirjanikele on loodud võimalused edukaks tööks. Võeti vastu liidu uus põhikiri ja tegevusprogramm. Ja III kongressil 1977. a. märtsis tehti juba esimesi kokkuvõtteid uue etapi saavutustest ning arengujoontest.

*

«Käesoleva uue etapi peamiseks tunnuseks loeme süsteemikindlat ja igakülgsset aktiivsust kaasaegse kirjanduse sotsialistliku iseloomu süvendamisel ning uuendamisel nii kunstiloomingus kui ka teoreetiliste kontseptsioonide ja kultuuripoliitika valdkonnas. Seejuures tuli uuesti meelde tuletada ja uuesti formuleerida põhilise tähtsusega tõsiasi: nimelt seda, et me ei tohi arvestamata jätta sotsialistliku revolutsiooni ideede [---] pikaajalist mõju meie kirjandusloos. Me mõistsime, et kirjanduse uus arenguetapp ei või piirduda ainult eelnenud kriisiperioodi ideelis-poliitilise eitamisega, vaid peab endaga kaasa tooma progressiivsete mõtete kontinuiteedi tõelise uuenemise ja loova seostamise elavate sotsialistlike traditsioonidega.»

Esitatud lõik Slovaki Kirjanike Liidu juhatuse aruandekõnests III kongressil on sügavama alltekstiga, kui esimesel pilgul paistab. Nimelt jõudis 60. aastatel alanud võitlus loosungi all «Illustratiivsuse ja skemaatilisuse vastu kunstis!» välja selleni, et kirjandus kaotas pahatihti sideme nii eluga kui ka eelnenud kirjandusliku arenguga, kunstiteos muutus «asjaks iseeneses». Eriti veetlesid seesugused moodsad teooriad ja moevoolud noori slovaki prosaiste, nii et Vladimír Mináč kirjutas selle kohta juba 1966. a. ironiliselt: «Tänapäeval on ka meil kõik asunud otsima. Omaenda kogemus näib neile väike ning tühine, ja kas saakski see maailma tagahoovis teistsugune olla? Järelikult tuleb otsida abi võõrastest kogemustest. Sest stiil, nagu teame, ei ole tehnika küsimus, vaid maailmanägemise, mõtlemise ja isiksuse küsimus. Nõnda võetakse laenuks võõras isiksus: noored tõmbavad selga võõrad soomusrüüd. Mis sellest, et need ei sobi figuuriga. Kui neid kannavad teised, siis kanname ka meie. [---]

Ja punapõksed noorukid muutusid kannatavateks hüsteerikuteks, keda moodne elustiil on ära vaevanud; punaste põskede taga varjab end surm-kindlalt võõrdunud teadvus ja muidugi ka alateadvuse mustav kuristik. [---] Ent kunstivallas, nagu me juba ammu oleme veenduda jõudnud, ei ole olemas revolutsioonilist hüpet ja kõik, mis paistis revolutsioonilise hüppena, oli ainult revolt või žest.»

Nentigem, et Mináč ei osutunud valeprohvetiks ja laenude toel loodud teosed osutusid üksnes ühe või teise moes oleva autori (Sartre'i, Kafka, Robbe-Grillet', Ionesco) stiililiseks matkimiseks. Slovaki praeguse proosa arengus on nende tähtsus äärmiselt väike. Seepärast sooritagem ekskursi minevikku, käsitlegem neid sündmusi ja tegureid, mis on mõjutanud ja mõjutavad selle talupojarahva kirjandust.

1843. aastal kodifitseeris slovaki rahvusliku liikumise suurkuju L'udovít Štúr (1815—1856) koos oma mõttekaaslaste Ján Hollý (1785—1849), Jozef Miloslav Hurban (1817—1888) ja Michal Miloslav Hodžaga (1811—1870) keskslovaki murde slovaki kirjakeeleks. Uus kirjakeel avas uusi võimalusi ka kirjandusele. Ajavahemik 1843—1870 on slovaki kirjandusloos tuntud romantismi perioodina, mille põhižanriks on isamaa- ja armastusluule, üsna sageli rahvaluulest võetud vormis. 1846. a. asutas J. M. Hurban kirjandust ja kunsti käsitleva ajakirja «Slovenské pohľady», mille ilmumine katkes 1852. Aastal 1881 hakkas ajakiri uuesti ilmuma ja kannab praegu (s. t. 1979) pealkirja all märget «Slovaki Kirjanike Liidu häälekandja. Asutatud 1881. 95. aastakäik». Pole tarvis üteldagi, et selles mammutväljaandes peegeldub väga kujukalt slovaki kirjanduse areng möödunud saja aasta kestel. Romantismi perioodist pärineb ka teos, mis pole selle pika aja jooksul kaotanud kübetki oma särast ja köitvusest, nimelt Pavol Dobšinský (1828—1885) kogutud ja avaldatud «Slovaki rahvamuinasjutud».

Realismi perioodil (1870—1905) kujunevad domineerivaks ühiskondlike probleeme käsitlevad jutustused (slovaki intelligenti saksastumine ja ungaristumine, sotsiaalne kihistumine ning kapitalistlike suhete tekkimine slovaki külas jms.), kirjandusteoste kangelasteks on inimesed lihtrahva hulgast. Kirjandus hülgab moraliseerimise ja religiooni kütked. Selle aja kõige silmapaistvamateks autoriteks on Svetozar Hurban Vajanský (1847—1916), Pavol Országh Hviezdoslav (1849—1921) ja Martin Kukučín (1860—1928).

Sajandi vahetusel tekib Slovakkias kultuuriline, ühiskondlik ja poliitiline liikumine, mis on tuntud nimetuse all Noor Slovakkia (*Mladé Slovensko*), ja kitsamas, kirjanduslikus mõttes tunneme seda nime all Modernne Slovakkia (*Slovenská moderna*). Selle suuna esindajad orienteerusid Lääne-Euroopale, tõid slovaki kirjandusse impressionismi ja sümbolismi, ent mis veelgi tähtsam, tõid kirjandusse XIX sajandi lõpu kibedast skeptitsismist väljapüüdva kaasaegse inimese tema kõhkluste ja lootustega. Seni olid kõik slovaki kirjanikud mähkinud end oma programmilisse missiooni nagu mantlisse ja pidanud end eeskätt rahvatribuunideks ning äratajateks. *Slovenská moderna* kõige silmapaistvamad esindajad, luuletajad Ivan Krasko (1876—1958) ja Vladimír Roy (1885—1936) aga pidasid end eeskätt kirjanikeks ning avaldasid oma loominguga suuremat mõju kui paljud rahvavalgustajad. Modernse Slovakkia luuletajad jäidki aastakümneteks selleks lähtepunktiks, kust alustasid oma teed järgmised luuletajate põlvkonnad.

Esimeses maailmasõjas varises kokku Austria-Ungari keisririik ja sündis Tšehhoslovakkia Vabariik. Pärast sajandeid kestnud rahvuslikku rõhumist avanesid slovaki rahvale ja kultuurile võimalused normaalseks arenguks. Pole siis ime, et algul on slovaki kirjanikud täis optimismi ja teevad suuri plaane. Kuid meie sajandil (ajavahemikus 1918—1945, mis slovaki kirjandusteades kannab nimetust «kirjandus kahe sõja vahel») ei saanud Slovakkia ja slovaki kirjanduski Euroopa komplitseeritud olukordades jääda idülliliseks oasiks. Peagi tulevad noores vabariigis ilmsiks tõsised sotsiaalsed ja rahvuslikud vastuolud. Kirjanduselus peegelduvad need kirjanikkonna diferentseerumise ja paljude erilmeliste ajakirjade tekkimise näol. Kirjanikud rühmituvad kas maailmavaatelite arusaamade või kirjanduslike suundade järgi. 1920. aastatel on slovaki

kirjandus üsnagi kirev, selle haare ulatub katoliiklikust poeesiast sotsialistliku realismini. Nende vahele mahuvad veel kriitiline realism, naturalism, sümbolism, ekspressionism, impressionism, poetism, sürrealism ja futurism.

Sotsialistlike ümberkujunduste ideed olid slovaki kirjanduses stiihiliselt esinenud juba enne Esimest maailmasõda. Kuid alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni hakatakse slovaki kirjanduses teadlikult ja sihikindlalt vahendama sotsialistliku revolutsiooni ideed. Sellele aitasid kõvasti kaasa kaks sündmust. 1919 loodi Slovaki Nõukogude Vabariik. Revolutsiooniline Valitsusnõukogu, asukohaga Košices, kuulutas mõisad ja kättised natsionaliseerituks, formeeris Punaarmee. Ehkki see proletariaadi diktatuuri riik tolelaegses rahvusvahelises olukorras ei suutnud püsima jääda, avaldas tema olemasolu fakt ometi suurt mõju edasisele klassivõitlusele. Aastal 1921 aga asutati Tšehhoslovakkia Kommunistlik Partei, kes oma ulatuslikus programmis ei piirunud sotsiaalsete ja poliitiliste õiguste eest võitlemisega, vaid otsustas proletariaadile kättesaadavaks teha ka kultuuriväärtused.

Aastal 1922 hakkas Klement Gottwaldi (1896—1953) toimetamisel ilmuma tšehhikeelne ilukirjanduslik-poliitiline ajakiri «Spartakus», mis konkretiseeris ettekujutused sotsialistliku ja proletaarse kirjanduse eesmärkidest. Kaks aastat hiljem jõudsid oma ajakirja «DAV» («Rahvahulk») väljaandmisele ka slovaki kommunistlikud ja vasakpoolsed intellektuaalid, kes on läinud slovaki kultuurilukku davistide nime all. Ajakirja asutajate ja pidevate kaastööliste hulka kuulusid sellised silmapaistvad kirjanikud, publitsistid ja kriitikud nagu Laco Novomeský (1904—1976), Peter Jilemnický (1901—1949), Vladimír Clementis (1902—1952), Eduard Urx (1903—1942), Fraňo Král' (1903—1955), Daniel Okáli (1903), Ivan Horváth (1904—1960) ja Ján Rob Poničan (1902—1978). «DAV», alapealkirjaga «kunsti-, kriitika-, poliitika-, filosoofia- ja kirjandusajakiri», käsitles aktuaalseid ühiskondlikke ja kultuuriküsimusi marksismi-leninismi positsioonidelt. Tuginedes noore nõukogude kunsti ja maailma avangardistlike kunstivoolude saavutustele, kujundavad davistid sotsialistliku kultuuri ja kirjanduse kontseptsiooni, kaitsevad ja propageerivad seda. Uusi impulsse annab davistidele tutvumine Nõukogude Liiduga. Nii viibivad nõukogude kirjanike I kongressil Moskvas 1934 Peter Jilemnický ja Laco Novomeský. 1936. a. aga korraldati davistide eestvõttel Trenčianské Teplíces slovaki kirjanike kongress humanismi, demokraatia ja kultuuri kaitseks (kongressil esines muide sõnavõtuga Ilja Ehrenburg, keda slovakiid loevad Slovakkia avastajaks muule maailmale). Ent imperialistlike suurriikide mahitusel loovutati Tšehhoslovakkia natslikele agressoritele. Hitleri toetusel kuulutati 1939. a. välja Saksamaa protektsiooni alune klerikaal-fašistlik Slovaki riik. Omakasu ja klassihuvide nimel oli slovaki kodanlus reetnud rahva.

Teise maailmasõja periood (1939—1945), mida slovaki ajaloos nimetatakse sageli ka «halastamatuks ajaks» (ja selle nime on ta oma julmusega igati pälvinud), kutsus esile rahvamasside revolutsioneerumise, vastupanuliikumise ja lõpuks Slovaki Rahvusliku Ülestõusu, mis on slovakkide fašismivastase rahvusliku võitluse kõrgpunktiks ja rahvademokraatliku revolutsiooni alguseks Tšehhoslovakkias. Ülestõus, mida kommunistliku partei keskkomitee suunamisel juhtis põrandaalune Slovaki Rahvusnõukogu, puhkes 29. augustil 1944. 20 000 partisani ja nendega liitunud 60 000 Slovaki armee sõdurit vabastasid ühiselt umbes 15 000 km² territooriumi Kesk-Slovakkias. Ülestõusu keskuses, Banská Bystricas, hakkas tegutsema Slovaki Rahvusnõukogu kui rahvavõimu organ. Ülestõusnute ridades võitlesid nii relva kui ka sõnaga paljud literaadid. Banská Bystricas ilmusid revolutsioonilised ajakirjad ja ajalehed. Gustáv Husák, ülestõusu üks juhte, hakkas välja andma nädalalehte «Nové Slovo», mis ilmub praegugi ja kannab päistiitli all märget «Asutatud 24. septembril 1944». Ehkki Nõukogude Liit toetas ülestõusnuid igakülgsest relvade, laskemoona, lennukite, arstimate ja toiduainetega, ehkki partisiinarmee võitles vapralt, tuli tal Saksa ülekaalukate vägede eest mägedesse tõmbuda. 27. oktoobril vallutasid Saksa diviisid Banská Bystrica. Ülestõusnud aga jätkasid mägedes võitlust sõja lõpuni.

Ülestõusu tähtsust pole võimalik ülehinnata. Toogem ära ainult mõned seisukohad Ülestõusu kohta (vahemärkusena nii palju, et slovaki ajaloo on olnud palju ülestõuse, kui aga see sõna on kirjutatud suure tähega, siis tähendab see Slovaki Rahvuslikku Ülestõusu).

«Slovaki rahvas,» kirjutab Gustáv Husák raamatus «Slovaki Rahvuslik Ülestõus», «saavutas oma vabaduse ausal teel. Võitluses fašismi vastu — kui parafraseerida piibli väljendit — ei olnud Euroopa rahvaste hulgas ükski teisest väiksem.»

«Ülestõus andis maailmale teada meie uue ajaloo algusest,» ütleb luuletaja ja publitsist Laco Novomeský. «Meile aga andis see uue ajaloo tunnetuse. [---] Slovaki rahva huvid — rõhutab Ülestõus meie ajaloo tunnetuses — nõudsid lahendamist võitluses progressi ja demokraatia eest, revolutsioonilises võitluses sotsialismi eest.»

«Kogu meie nüüdse elu juured on Slovaki Rahvuslikus Ülestõus,» ütleb slovaki kirjandusteadlane ja kriitik Miloš Tomčík. «Pärast vabastamist tegime edusamme, kui arendasime loovalt edasi Ülestõusu traditsioone ega muutnud neid tühjadeks sõnakõlksudeks. Kui aga ütlesime lahti Ülestõusu pärandist või tahtsime sellega midagi varjata, siis pidime tulemust tajuma nagu valenooti. Ka slovaki kirjandus on kasvanud Ülestõusu tõepärase, ajalooliselt õige kujutamise najal, avades selle moraalsed ja poliitilised väärtused nii meie generatsioonile kui tulevastele põlvvedele.»

Kõiki esitatud seisukohti läbib mõte, et tänapäeva Slovakkia on sündinud Ülestõusust. Tomčík aga viitab peale selle 50. aastatel vohanud isikukultusele, mis tegi suurt kahju kogu sotsialistliku kultuuri, sealhulgas kirjanduse arengule.

Üsna varsti pärast sõja lõppu, augustis 1945, peeti Banská Bystricas Slovaki kunstnike ja teadlaste I kongress, mis kujunes kogu rahva demokraatlike jõudude ühinemiseks. Kongressil vastuvõetud programm nägi ette slovaki kunsti tihedaid suhteid kogu maailma avangardistliku kunstiga. Mainitud laia haardega demokraatliku kunstikontseptsiooni aluseks olid Slovaki Rahvuslikku Ülestõusu kandnud ideed. Sotsialistlik realism, mille olid slovaki kirjanduses rajanud davistid (eriti silmapaistvaid kunstilisi võite olid saavutanud Laco Novomeský ja Peter Jilemnický), sai ajavahemikus 1945—1948 üheks peamiseks meetodiks. See lühike periood slovaki kirjandusloos torkabki silma teoste rohkuse ja mitmekesisuse poolest. Arvukatest proosateostest on ajaproovile vastu pidanud P. Jilemnický «Kroonika» (1947), mis käsitleb Ülestõusu, Vladimír Mináci (1922) «Surm kõnnib mägedes» (1948), kus autor siiralt jutustab ja analüüsib oma kogemusi Ülestõusust ning koonduslaagrist, ja František Hečko (1905—1960) romaan «Punane vein» (1948), traditsioonilisest realismist ja lüürilisest proosast lähtuv perekonnakroonika viinamarjakasvatajate elust.

Rahvavõimu kehtestamist Tšehhoslovakkias 1948. a. tervitas slovaki kirjanike enamik kui uut, avarate loomisvõimalustega etappi. Kuid rahvusvahelise olukorra järsk teravnemine (külma sõja kulmineerumine 50. aastatel) ja isikukultus, mis ilmnes Tšehhoslovakkia presidendi Gottwaldi tegevuses tema elu lõppaastatel, tõi kaasa hoopis administratiivsete reglementeerivate meetodite rakendamise kirjanduses. Kõigepealt ahendati mõiste «sotsialistlik realism» peaaegu fotorealismini, kriitika opereeris normatiivsete seisukohtadega, Slovaki Rahvuslik Ülestõus kuulutati kodanlik-natsionalistlikuks, davistid kosmopoliitideks, nn. rahva-vaenlastena eitati Gustáv Husákit, Laco Novomeskýt, Vladimír Clementist, Ivan Horváthit ja Daniel Okálit.

Muidugi ei suutnud see kirjanduse arengut täielikult halvata, ent aeglustas siiski tunduvalt ja mõjus negatiivselt selle progressiivsetele tendentsidele. Skemaatilisus ja illustratiivsus osutasid teoste õilsatele põhimõtetele karuteene.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongress a. 1956 tegi lõpu isikukultusele ja marksismi-leninismi printsiipide moonutamisele. Ka Tšehhoslovakkias likvideeriti isikukultuse kahjulikud tagajärjed. Slovaki kirjanduses, eriti proosas, järgneb aastatel 1956—1968 järsk tõus. Kõigepealt paneb prosaistide vanem, Ülestõus osalenud põlvkond selle

ajaloosündmuse tema õigele kohale slovaki rahva elus. Eeskätt tuleks siin mainida Vladimír Mináči (1922) triloogiat «Sugupõlved» («Pikk ooteaeg» 1958, «Elavad ja surnud» 1959, «Kirikukellad kuulutavad päeva» 1961), mis käsitleb 1940. aastaid, äärmiselt murrangulist perioodi slovaki ajaloos. Rudolf Jašík (1919—1960) suutis kavandatud triloogiast lõpetada ainult esimese osa «Surnud ei laula» (1961), mis kujutab vahetult Ülestõusule eelnevat aega. Katarína Lazarová (1914) romaanis «Draakon keti otsas» (1965) jälgib Ülestõusust osavõtnute saatust isikukultuse ajal. Ülestõusu kui revolutsioonilise võitluse moonutatud esitamine isikukultuse ajal on Alfonz Bednári (1914) pikkade novellide või lühiromaanide keskseks teemaks; 1964. a. ilmusid nad kõik koondatult raamatus, mis kannab pealkirja «Tunnid ja minutid».

Kuuekümnendate aastate algul astub slovaki kirjandusse uus prosaiside generatsioon, kelle silmapaistvamad esindajad on Ján Johanides (1934), Ján Lenčo (1933) ja Anton Hykisch (1933). Kümneni keskpaiku järgneb neile uus rühm, kuhu kuuluvad Jozef Kot (1936), Vincent Šikula (1936), Peter Jaroš (1940), Rudolf Sloboda (1938), Pavel Vilikovský (1941) jt. Noorte esikteosed äratasid õigustatult suuri lootusi. Vanema ja noorema generatsiooni kooseksisteerimine tõi tunduvalt kasu slovaki proosale, sest lühijärnid, mida viljelesid noored, olid heaks täienduseks suurvormidele ja muutsid slovaki proosa suhteliselt kompaktselt tervikuks. Võitlus skemaatilisuse ja illustratiivsuse vastu rikastas proosat ka vormiliselt, kuni need vormiotsingud 60. aastate lõpul muutusid võõraste eeskujude matkimiseks, eksperimendiks eksperimendi pärast ja slovaki kirjanduse sotsialistlike traditsioonide eitamiseks. Sügav ühiskondlik-poliitiline kriis 1968.—1969. a. tähendas ka slovaki kirjanduses 1956. a. alanud kõrgperioodi lõppu. Järgnes nn. kriteeriumide kriisi aeg.

*

«Kriteeriumide kriis, millest me väljapääsu otsime,» kirjutas kriitik Jiří Hájek 1972. a., «on tunnetuslik kriis. Vägivaldselt on katkestatud side selle alusega, millest me oleme võrsunud ja millela oleme vaimselt kodutud, kel puudub oma nägu ning pole perspektiivi ega lootust.» Uute tugi-punktide otsimine, vapustatud aluse kindlustamine, perspektiivi kindlaksmääramine — need momendid iseloomustasid 70. aastate algul nii tšehhi kui ka slovaki kirjandust. Kirjandusliku arengu järjepidevuse taastamine polnud mõeldav mehaanilise tagasipöördumisena 60. aastate algusesse, sest ühiskondlik areng oli tõusnud uuele tasemele. Seepärast seisnes rahvusliku kirjanduse, eriti proosa dialektilise arengu jätkamine selles, et saavutada ka ajaloolises mõtlemises uus tase ja siis juba sellest lähtudes kujutada rahvuse, ühiskonna ning kaasaegse inimese seaduspärast liikumist revolutsiooniliste ideaalide ja sotsialistliku tänapäeva poole. Tšehhi kirjanduses ületati kriteeriumide kriis ajaloolise proosa abil, slovaki omas aga memuaarkirjanduse ja ajaloolis-ühiskondliku esseistika kaudu.

Viimase seitsme-kaheksa aasta jooksul on ilmunud memuaare paarikümnelt autorilt: kirjanikelt, kunstnikelt, vastupanuliikumisest osavõtnutelt ja teistelt. Huvitavaimad memuaarid — nii sisult kui vormilt — pärinevad luuletajate sulest. Et nende puhul ka kujutamisladi amplituud on kõige laiem, ulatudes klassikalistest mälestuste jutustamisest memuaaride täieliku belletriseerimiseni, siis vaadeldes neid natuke üksikasjalikumalt.

Ján Rob Poničan (1902—1978), luuletaja ja prosaist, üks sotsialistliku realismi rajajaid slovaki kirjanduses, avaldas 1975 raamatu «Tormiline noorus. Mälestused I. 1920—1938». Autor jutustab oma elust ja nendest teguritest, mis kujundasid temast juba 30. aastatel kommunistliku intelligendi. Palju lehekülgi on pühendatud sellele ühiskondlikule ja kunstirahva miljööle, kus autor liikus ja kust ta sageli oma teostele ainet ammutas. Memuaarid on kirjutatud hoogsalt ning kaasakiskuvalt, nagu oleksid kirjeldatud sündmused just praegu tähelepanu keskpunktis. Selles seisneb nende mälestuste tugevus ja ka nõrkus. Distanti puudumine (kuna

aeg on mitmedki asjad juba paika pannud) muudab memuaarid kohati reportaažiks. Belletriseerimist on teoses napilt, ainult stiililist.

Luuletaja Pavel Buncáki (1915) memuaarteos «Patune noorus» (1973) on juba n.-ö. poolbelletristlik. Autor-jutustaja pole siin keskne tegelane, vaid omalaadne slovaki väike Illimar, kes liigub ühest novellist teise oma lapsepõlvemaal, vahendab meile huvitavaid tüüpe ja üksikasju. Raamatu motoks võiks pidada novelli «Mária Angelina patune noorus» avalauset: «Kui kunstis ei oleks pisiasju, millest koosneb elu, siis ei oleks ka kirjandust.»

Kõige kaugemale oma mälestuste belletriseerimisel on läinud Štefan Záry (1918), tänapäeva slovaki luule silmapaistvamaid viljelejaid. Tema teoses «Asuurne anabasis» (1975) esineb autor-jutustaja asemel autor-tegelane, allohvitsner Šimon Thurzo. Teos kujutabki endast ühelt poolt slovaki sõduri sõjaelamusi Itaalias aastatel 1943—1945, teisalt aga autori mälestusi. Saatis ju marionetliku Slovaki riigi valitsus sõdurimundrisse pandud slovaki noori võitlema ja surema saksa natside huvide eest. Nõnda sattus Itaalia rindele ka Štefan Záry. Mõnevõrra švejklikult kirjeldab autor oma sõjapäevikus mitmesuguseid inimtüüpe ja groteskseid situatsioone. Kuid need kõik osutuvad siiski ainult koorukeseks, ivaks aga on autorist tegelase ideeline ning moraalne areng, mis viib ta Itaalia antifasistide hulka ja Tšehhoslovakkia välismaise armee ridadesse.

Andrej Plávka (1907) on oma memuaarteoses «Janune armunu» (I osa 1971, II osa 1976) andnud suurepärase sünteesi mõlemast ülalesitatud põhitendentsist. Sellele vihjab juba teose alapealkirigi: «Peaagu romaan ühest elust». Raamat algab üsnagi traditsiooniliselt. Autor jutustab oma lapsepõlvest, õpingutest, esimestest töökohtadest, slovaki intelligentsi kujunemisest 30. aastatel. Ta tsiteerib dokumente ja toob väljavõtteid ajakirjandusest. Ja kuidagi märkamatult muutub raamat jutustuseks oma sugupõlvest. Kuid kõrvuti autoriga, nüüd juba seitsmekümne kümnisele jõudnud elutarga mehega, esineb teoses veel üks tegelane — noor Andrej Plávka, kes on armunud elusse ja kirjandusse ja kellel August Sanga sõnu kasutades «peas on kolossaalsed lokid ja — üldse kogu inimkond». Elutark Andrej Plávka ironiseerib mitmelgi korral selle noore põikpea tegude ja arusaamade üle. Kuid ta teeb seda moraliseerimata, et mitte rikkuda «romaani ühest elust». Raamatu põhiprintsiibiks on rahva ja isikliku saatuse ühtsus («Rõõm on tunnetada, et elad üht elu rahvaga, et küpsed ja kasvad koos temaga,» kirjutab Plávka oma teose esimeses osas).

Memuaare on avaldanud veel prosaistid Ján Hrušovský (1892—1974), Zuzka Zguriška (1900), Milo Urban (1904), luuletaja Ján Smrek (1898), kriitik Alexander Matuska (1910—1975), maalikunstnik L'udovit Fulla (1902) jt. Tänu kirjanike vanemale generatsioonile moodustavad memuaarid suure tüki sellest osast slovaki kirjanduses, mida võiksime tähistada terminiga *non-fiction*.

Erilise koha selles valdkonnas on aga hõivanud esseistika, eeskätt Vladimír Mináčí oma. See silmapaistev prosaist, kelle ulatuslikust triloogiast meil oli juba juttu, on alati olnud ka innukas publitsist. Seepärast ei olnud üllatuseks, kui ta 1970. a. ühes intervjuus ütles: «Tunnen ebatavalist vastumeelsust eepilise fiktsiooni suhtes, sündmuse ja selle väljamõtlemise suhtes. Need kõik tunduvad mulle ainult tarbetu nõksutamisena, sõnade paljundamisena ajal, mis ägab sõnade raske koorma all, rikkalikult kaunistatud mantlina, mis varjab — vähemalt enamikul juhtudel — mõttevaesust.» Ja kolm aastat hiljem täpsustab Mináč: «Olen skeptiline, või vähemalt skeptilisem, kui on tegemist ilukirjanduse tähtsuse ja ülesandega ühiskonna elus. Seepärast ma seda ei kirjuta. Võib-olla on tänapäeval üksainus televisioonistsenaarium ühiskondlikult tähtsam kui kogu aasta algupärane proosalooming. Aga — kes seda tähele paneb? Ja kes sellest järeldusi teeb? «Klassikaline» ilukirjandus teeb kogu aeg sellise näo, et tema on maailma naba, aga kes seda usub? Minu vastumeelsus eepilise fiktsiooni suhtes kattub lugeja vastumeelsusega.»

1970. a. arvati lihtsalt, et Mináčis peituv publitsist võitis ajutiselt prosaisti ja romanisti. Kuid siis ilmus tema ajalooessee «Lõkkele puhudes kodukolde tuld» (1970), mis osutus selliseks sündmuseks, et tema järg-

mine samalaadne teos «J. M. Hurbani kogutud vaidlused» (1974), anti välja 50 000-lises tiraažis (tavaliselt on ilukirjandusliku teose tiraaž 5000). Ja kogu see tiraaž müüdi otsekohe ära. Millest on tingitud selline erakordne huvi teoste vastu, mis kuuluvad juba Montaigne'ist peale ainult vähestele huvi pakkuvasse žanri — esseistikasse? Peatugem nendel küsimustel natuke pikemalt.

Nagu öeldud, tähistavad 70. aastad slovaki rahva elus ajaloolist sündmust: Slovaki Sotsialistliku Vabariigi loomist. See asjaolu tekitas laiaees hulkades loomulikult senisest hoopis suuremat huvi läbitud teekonna vastu. Et aga 70. aastad tähendavad ka kriteeriumide kriisi aega, siis tunti veelgi suuremat huvi tuleviku suhtes. Nõnda tähendas föderatiivse Tšehhoslovakkia sünd sotsialismi reaalseste saavutuste kinnitamist konsstitutsioonilise aktiga ja ühtlasi muutusid väga aktuaalseks kõik küsimused, mis olid seotud slovaki rahva ajaloo, tema rahvusliku karakteriga ja arenguperspektiividega. Puhkes diskussioon ajaloolise vastutuse uuest kvaliteedist ja sellest võttis osa ka Mináč oma ajalooesseedega.

«Konventsionaalse historiograafia seisukohalt olime meie ajaloo objektiks, mitte subjektiks,» kirjutab Mináč oma essee «Lõkkele puhudes kodukolde tuld» eessõnas. «Ja et niinimetatud ajalugu tehakse sõdade, röövimise, laastamise ja rõhumise abil, siis olime meie sõdade, röövimise, laastamise ja rõhumise objektiks. [---] Kuid me jääme püsima. Kes arvab kokku, kui mitu korda me oleme põgenenud metsadesse ja mägedesse, aina kõrgemale ja kõrgemale. Slovakkia nüüdne asustus on sellise ajaloo tagajärg. Põgenemine mägedesse — alates rändrahvaste esimesest sissetungist kuni viimase Ülestõusuni — on tüüpiline slovaki ajalooline liikumine. [---] Vana kroonika aastast 1544 pajatab: «Katk, nälj ja türklase mõök olid meie maa nii ära laastanud, et vähestel oli peale palja elu veel midagi alles jäänud.» Kroonik XVIII sajandi keskpaigast kirjutab: «Kus oli küla, seal on nüüd tuhk. Oli suur nälj, inimesed surid nagu kärbsed, tervest kogukonnast on ainult viiskümmend hinge elus.» Kuidas siis juhtus, et me püsima jääme? Kuidas siis juhtus, et me oleme olemas selle niinimetatud ajaloo kiuste? Vastab (just nagu vastaks) seesama kroonik: «Me hakkasime uusi maju ehitama. Sellel kohal, kus nüüd on küla, oli tollal tihe mets: kus keegi puu langetas, sinna ehitas ta maja...» See on uuestisünni lihtne paatos. Inimesed surid nagu kärbsed, kuid tõusid uuesti jalule ja ehitasid uued majad, uued külad, asustasid maanurga. Ikka ja jälle uuesti ning uuesti. Vastupidavus, püsivus, enesestmõistetavus ja jõud alati uuesti alustada, see ongi põhiline vastus põhilisele küsimusele. See on — kui tahate — meie ajaloo poeesia. Verest ja higist, vaevast ja tööst on sündinud tsivilisatsioon sellel maatükil siin. Me pole suutnud pidevalt vastu pidada, kuid alati oleme uuesti jalule tõusnud. Teised võisid ehitada katedraale ja kuningalosse, meie pidime ikka ja jälle uuesti ning uuesti endale taresid ehitama... Tatarlasi, türklasi ja teisi sissetungijaid ei peatanud me mõõga ega kangelaslikkusega, vaid sellega, et jääme püsima. Järeleandlikkus, milles on meid paljud kahtlustanud ja milles me mõnikord ka ise ennast kahtlustame, on ainult selle visa, vaikse, ent ometi trotsliku jõu väljendus; see on tarkus, mida oleme teadlikult ammutanud ajalooost, see on kogemustele toetuv püsivus. Loomulikult ei ole see trotslik järeleandlikkus meie rahvusliku karakteri ainus tunnus; mündi teisel küljel on tahtmine vägivalda kasutada. Sest kus pole mitte midagi kaotada peale alanduse, orjuse ja uskumatu viletsuse, seal tõuseb käsi löögiks. Iga selline spontaanne mäss — talupoegade rahutused ja ka tööliste väljaastumised olid ikkagi rohkem spontaansed kui organiseeritud — lõppes traagiliselt. Iialgi me ei võitnud, mitte kedagi me ei alistanud, mitte midagi me ei saavutanud: meie jõudsime vabaduseni lüüasaamiste kaudu. Me oleme uhked kangelaslike žestide üle, kuid tänulikud peame olema nendele, kes ehitasid maju. [---] Kuni ajalugu on kuningate ja keisrite, väejuhtide ja vürstide, võitude ja vallutatud maade ajalugu, kuni ajalugu on vägivalda, röövimise ja rõhumise ajalugu, ei ole meil ajalugu. Kui aga ajalugu on töö ja tsivilisatsiooni ajalugu, ikka ja jälle uuesti ning uuesti võitva ehitamise ajalugu, siis on ka meil ajalugu. Me oleme ehitav rahvas, mitte ainult metafoorilises, vaid ka selle väljendi täht-tähelises mõttes: müüritöölistena oleme ehi-

tanud nii Viini kui ka Pesti, oleme aidanud ehitada paljusid võõraid linnu; hävitanud aga pole me mitte ühtegi. [- - -] Ma tean, et meie panus maailma ajalukku on tagasihoidlik. Ent kui kord hakatakse tsivilisatsiooni ajalugu hindama õiglaselt, see tähendab töö järgi, mida keegi on ära teinud, siis pole meil vaja karta: meie oleme kuhjaga täitnud oma kohuse.»

Esitatud katkend annab ettekujutuse nii autori mõttelaadist kui ka stiilist. Mináči esseistikas on sulatatud tervikuks historiograafi teadmiste pagas, publitsisti paatos ja sotsiaalsühholoogilise proosa meistri kujundlik keel. Oma kahes kõige kuulsamas essees («Lõkkele puhudes kodukolde tuld» 1970 ja «J. M. Hurbani kogutud vaidlused» 1974) käsitleb ta XIX sajandi sõlmperioodi (ajavahemikku 1830—1870), kus kulminatsiooniks oli 1848. a. revolutsioon. Mináč püüab elarvamusteta ja lihtsustamiseta taasluua seda atmosfääri, mis tollal valitses. Ta ei suutu oma tegelestesse, slovaki rahvusliku ärkamisaja juhtidesse, üleoleva targa, kes tänapäeval, teades ajaloo tegelikku kulgu, jagab neile õpetusi ja manitsusi. Mináč tahab rääkida oma kangelastega (nendeks on tal Jozef Miloslav Hurban (1817—1888), Janko Francisci (1822—1905) ja Stefan Marko Daxner (1823—1892) — kindralid ilma armeeta) kui elavatega, ta tahab mõista nende kõige salajasemaid kavatsusi, nende mõtete ja tegude ajendeid, «ent mälestussambaid püstitagu neile teised».

Sellistelt seisukohtadelt lähtumine on ajanud Mináči pahuksisse tsunftiajaloolastega, kes ei ole nõus mitmete faktide tõlgendusega ja mitmetele tegelastele antud iseloomustusega. Tõepoolest, ajavahemik 1830—1870 pole Mináči käsitluses pidev progress, vaid vägagi vastuoluline periood, millal need «armeeta kindralid» ajutiselt lasevad end isegi Austria monarhia tugevdamiseks peetavasse võitlusse värvata. Ja imestada pole siin midagi, sest slovaki ärkamisaja tegelased on küll tulised patrioodid ja idealistid, ent poliitikas naiivsed. Slovaki rahvale ei anna mingit kasu nende osalemine 1848. a. revolutsioonis ega hiljem nende organiseeritud palvekirjaaktsioonid ning keisri juures käimised. Ometi on siin tegemist külviga, kus esimeste võrsete sirgumist lahutavad lõikusest aastakümned. Nõnda võibki Mináč õigusega kinnitada: «Ka tema, Hurbani teenete tõttu oleme meie tänapäeval kui rahvas sellisel tasemel, et me ei pea oma ajaloost ega üksikisikutest müüte looma.»

Mináč polegi endale eesmärgiks seadnud ajaloolastega võistlemist. Tema peab oma esseede ülesandeks laia lugejaskonda mõtlema ja tegutsema virgutada. Nii kirjutab ta: «Alateadvuses, eriti meie noore intelligentsi alateadvuses valitseb hirm, et me praegu ega ka tulevikus mitte midagi ei tähenda. Ja niisiis tahame me midagi olla, midagi tähendada kas või selle hinnaga, et loobume olemast meie ise.» Kogu oma mõtte-teravusega naerab Mináč välja sellise hirmu tuleviku ees ja loobumise rahvuslikust pärandist. Mináči ajaloo filosoofia on sisult positiivne eetika, mille proovikiviks on usk rahva elujõusse.

Oma essee lõpetab Mináč L'udovít Stúri (1815—1856) mõttekäiguga rahvaste vennlusest, mis sillana ühendab rahvuslikku ärkamisega tänapäevaga: «Võrdsus vennluses. Rahvastele pole tõesti modernsemat ega aktuaalsemat programmi kui elada koos meie planeedil. Ainult erinevuste rõhutamine viib ühtsusele. Internatsionalism, see on ühtsus erinevuses. Rahvuslikku piiratust saab ületada ainult rahvusliku teadvuse süvendamise, mitte aga selle mahasurumise teel.»

Mináči esseed sisaldavad seda «kunsti lunastavat momenti», mida igatses Alexander Matuška 60. aastate keskel. Mináči kohta võime juba praegu öelda, et ta on moodsa ühiskondliku essee looja slovaki sotsialistlikus kirjanduses.

*

Ülalkäsitletud žanrid (memuaarid ja ajaloolis-ühiskondlikud esseed) on lugejate hulgas populaarsed, nende ühiskondlik mõju on märkimisväärne, oma kvaliteedi ja ka kvantiteedi poolest pole nad iialgi varem hõivanud nii suurt ala slovaki kirjanduspõllust, ent siiski... Ent siiski on proosa tuumaks ikkagi romaanid, novellid ja jutustused. Nende põhjal

otsustame kogu proosa üle. Missugune on siis olukord tänapäeva slovaki proosas?

Kui võrrelda seda ajavahemikus 1956—1968 looduga, mis oma sisulise ja vormilise mitmekülgusega muutis slovaki proosa suhteliselt kompaktseks tervikuks, siis tänapäeval on ulatusliku haardega ühiskondlik romaan sellest žanrist peaaegu et kadunud. Seda viljelnud vanema põlve prosaistid on siirdunud hoopis teistesse valdkondadesse: Mináč kirjutab esseesid, Lazarová kriminaalromaane ja Bednár põhiliselt filmistsenaariume. Ja ehkki romaani ühiskondlikkuse ning kaasaegsuse üle võib vaielda, sest ajaline ja temaatiline haare pole tingimata ainumääravad tegurid, vastab kaasaegses slovaki proosas kõige rohkem ühiskondliku romaani nõuetele Ján Jonáš (1919—1977) «Üheteistkümnes käsk» (1975), mis tekitab ajakirjanduses suure diskussiooni. Nagu oma eelmises romaanis «Neitsi tähtkuju märgi all» (1971), nii käsitleb Jonáš ka «Üheteistkümneandas käsus» otsustavat etappi sõjajärgses slovaki külas — kollektiviseerimist. Selles oma loomingu tippteoses on Jonáš andnud plastilise pildi aastatest 1945—1955 ühes slovaki mägikülas. Tal on õnnestunud kujutada inimeste sisemaailma, nende mõtteid, tundeid ja tegusid kujundavaid tegureid. Kirjanik on lähtunud üheteistkümneandas käsus: «Sina pead maad harima!» ja koondanud tähelepanu tavalisele keskmisele talupojale kui külaelu peamisele kandjale.

60. aastaid slovaki külas käsitleb romaanis «Torm meie sees» (1974) ka Margita Figuli (1909), kes pikema novelliga «Kolm kastanpruuni hobust» (1940) ja romaaniga «Babülon» (1946) on jäädvustanud oma nime slovaki kirjandusluku kui lüürilise proosa viljeleja. Figuli teoste teljeks on armastus, inimeste kirgedele ja dramaatilisele tegevusele on vastandatud looduse poeetiline ilu. Tema teoste kompositsioon on keeruline, keel rikas. Kõiki oma talendi tugevaid külgi on ta rakendanud ka romaanis «Torm meie sees», ent ometi võttis lugejaskond selle üsna leigelt vastu. Kirjanduslik maitse on muutunud. Nullstiil on teinud oma töö ja romantiline käsitluslaad ning lüüriline proosa ei veetle enam.

Romantismi vanamoelisest arsenalist pärinev relvastus ei ole lasknud ka ajaloolisel romaanil suureks saada. Aastal 1973 ilmus Milan Ferko (1929) kolmeosaline «Svätopluk», aasta hiljem Jozef Tallo mahukas «Roos sultani haaremi jaoks» ning Hana Zelinová (1914) avaldas 1971 ja 1975 kaks osa oma triloogiast, mis kujutab ühe slovaki perekonna kroonikat möödunud sajandist alates. Kõik need romaanid kubisevad seiklustest ja saladustest, ei puudu saatuslikud kired ja deemonlikud natuurid, ent üldiselt ei tõuse nad üle ajaviitekirjanduse taseme. Küll aga on nad lugejaskonnas hinnatud, nagu näitavad kordustrukid ja tiraažid.

Uusi võimalusi slovaki proosale avavad kaks omapärast romaani: Alfonz Bednári «Peotäie killukeste eest» (I osa 1970, II osa 1974) ja Emil Dzvóníki (sünd. 1933) «Tulekahjuase» (1976).

Alfonz Bednári romaan võeti vastu umbuskliku hämmastusega: niivõrd senitundmatut tahku oma talendist ilmutas see prosaist tolles romaanis. Eepiline jutustaja, kelle pikad novellid Ülestõusust ja mahukas talupoja-saaga kuuluvad väga tõsiste teoste hulka, ilmus nüüd lugejate ette kui satiirik. Juba romaani vorm on huvitav. Nimelt on mõlemas osas (esimese tegevuspaik asub linnas, teise oma maal) jutustajaks koer Flip. Ja kõik ongi koera pilgu läbi antud. Tegemist ei ole nn. kommunaalsatiiriga, mis hõlmab küll ebameeldivaid, ent siiski vaid kõrvalise tähtsusega probleeme. Bednár on võtnud vaatluse alla rahalised suhted, mis elujõulisena on kapitalismi ajast tunginud sotsialistlikku ühiskonda, mõjutavad ka meie inimest ja tema moraali, laostavad perekondi, hävitavad suhteid inimeste vahel, tekitavad olukordi, kus inimene kaotab väärikuse, isamaa ja kodu muutuvad sõnakõlksudeks. Bednári romaan on ebatavaliselt sügav satiir väikekodanlusest meie ühiskonnas.

Emil Dzvóníki romaan «Tulekahjuase», mida paljud kriitikud ja kirjandusteadlased peavad viimase aastakümne slovaki proosa parimaks teoseks, võib eeskätt oma originaalsusega, läbimõeldud, keerulise kompositsiooniga ja mõtterikkusega. Teos räägib otseselt ainult kahest päevast partisan Juraj Praudneri elus 1945. aastal, kui sõda on juba lõppenud. Juraj, saanud fašistide vastu võideldes raskesti vigastada ja jäänud

pimedaks, tuleb väikesesse asulasse, et üles leida oma võitluskaaslast ja elupäästjat Jožo Grnáčit. Ta teab, et Jožo oli õhudeessandis, kes saadeti appi Ülestõusu võitlejatele, ja langes hiljem lahingus. Kuid Juraj ei usu teadet sõbra surmast ja tuleb teda otsima. Ta saabki üht-teist teada, kohalik preester, kelle juures Jožo end mõni aeg varjas, annab Jurajle üle Jožo märkmiku. Ja nõnda hakkab pime partisan meenutama viimast kaheksat aastat oma elust, sest kaheksa aasta eest ta pages isakodust, et õppida maalikunstnikuks (kodus ei tahetud sellest kuulda). Nüüd naaseb ta kui pime sõjainvaliid, ent sellest hoolimata ei ole ta murtud mees, vaid kirkastunud inimene, kes siseheitluste ja karmide katsumuste kaudu on jõudnud arusaamisele, et tema õnn on lahutamatult seotud võitlusega sellise ühiskonnakorra eest, kus sotsiaalne õiglus on muutunud tegelikkuseks. Kõige huvitavama osa teosest moodustavadki mõtisklused elu põhväärtustest: tööst, armastusest, võitlusest, humanismist. Teose sotsialistlik paatos ei tulene odavast optimismist, vaid romaani läbivast veendumusest, et isiklik ja ühiskondlik elu on lahutamatud.

Nagu öeldud, domineerivad slovaki proosas novell ja jutustus, mida viljeleb eeskätt kirjanike keskmine ja noorem põlvkond. Pilt on üsna heterogeenne ja ülevaate saamine raske. Üldmulje on selline, et autorid alles otsivad, kuidas oma sõna sekka öelda.

Peter Jaroš (1940) on kõige tüüpilisem nende kirjanike hulgas, kelle loomingus ilmneb selgesti ajajärgule omane keerulisus. Ühelt poolt puudub neil kirjanduslik kontseptsioon, teiselt poolt iseloomustab neid püüe leida väljapääsu endale ja oma talendile, mis tähendab ühtlasi väljapääsu otsimist ka sotsialistlikule loomingule. Tegelikult on Jaroš olnud küll väga vastuoluline autor kogu oma loomingus (alates 1963. a. on ta avaldanud tosin novellikogu), hämmastades lugejat kord äärmusliku eksperimenteerijana, kord panetunud traditsionalistina, kord rafineeritud seksuaalanalüütikuna, kord jällegi primitivistina. Spontaanselt loova kirjanikuna otsib ta oma teemat, lootes seda leida aina uutes ainevaldkondades, aina uutes käsituslaadides. Suureks õnnestumiseks osutus tal raamat «Kolmekordselt naeratav lemmik» (1973), kus ta kirjandusest ammutatud inspiratsiooni asemel (nagu tavaliselt) läks tagasi oma lapsepõlvemaile. Peategelase Marako saatus sarnaneb paljuski autori omaga. Teos koosneb nagu kahest tasapinnast. Täiskasvanud mees tuleb otsima oma lapsepõlvemaad, mälestuste-meenutuste vahele lõikuvad täiskasvanu mõtisklused. Kriitikud jõudsid üksmeelsele otsusele, et just selline laad võimaldab Jarošil kõige paremini oma originaalset talenti ilmutada. Ent järgmistes novellikogudes «Lõngaviht» (1974) ja «Kaks päeva pärast täitumist» (1976) esineb kirjanik jällegi eksperimenteerijana. Nõnda tuleb nõustuda kriitik Vladimír Petříku hinnanguga: «Tema loomingus on palju elemente, mis üksteisele risti vastu käivad, kui ka elemente, mis üksteist täiendavad ja seovad. Ja seepärast on Jaroši looming, ebatavalisest kvantiteedist hoolimata, veel ikka provisoorse iseloomuga.»

Teised autorid on oma varasematele kunstilistele töökspidamistele ja käsituslaadidele enam-vähem truuks jäänud. Väga omapärane autor on Ján Lenčo (1933), kelle loominguliseks kontseptsiooniks on ratsionalism ja väljendusvormiks allegooriline lühijutt. Nende puhul on ta sageli kasutanud minevikust pärinevaid süžeid ja nõnda pole ime, et teostes «Egiptlanna Nitokris» (1972) ja «Tähehetked» (1974) on ta siirdunud päris kaugesse antiikaega. Siiski on too inimkonna kaugel minevik kirjanikule ainult kulissideks, mille taustal ta käsitleb aktuaalseid probleeme. Näiteks lühiromaan «Egiptlanna Nitokris» jutustab meile vaa-raode võimupäevil elanud lihtsast naisest ja tema kolmest pojast, kelle biograafiate kohta kehtib täiel määral Anatole France'i lakooniline hinnang, väljendatuna abee Jérôme Coignard'i suu läbi: «Nad sündisid, kannatasid ja surid.» Ajaloaannalidesse pole neist jäänud kriipsugi, samuti on nende põrmud ammugi täielikult kadunud (ärgem unustagem, et vanaegiptuse usund nõudis laiba säilitamist, sest ainult sellisel juhul võis inimese hing hauatagust elu jätkata). Ja ometi oleme meie tänapäeval

kaasaegse tsivilisatsiooni eest tänu võlgu just nendele nimetutele inimestele, mitte aga vaaradele. Raamat «Tähehetked» koosneb jutustustest, mis annab autorile võimaluse mõtisklusteks isikliku ja ühiskondliku õnne üle («Cheopsi püramiidi ehitamine», «Maratoni lahing»), laseb tal vastandada naiivsust ja julmust («Keiser Tiberiuse valitsemine»), grafomaani ja geeniust («Ovidiuse viimane teos»). Jutustus «Kohtuprotsess Periklese naise üle» kaldub juba groteski.

Vastandina ratsionalistist Lenčole on Ján Beňo (1933) emotsionaalne kirjanikutüüp, kelle jutustustes asub rõhk eetilistel probleemidel. Raamatus «Armastuse allee» (1975) kujutab ta kaasaegset slovaki küla, olukordi ja arusaamasid, mis viimase kolmekümne aasta jooksul on kõvasti muutunud. Näiteks vana Turkota, kes varem ei teadnud, mis on puhkus, on nüüd põllunduskooperatiivi liikmena hädas just puhkusega ega tea, mida sellega peale hakata.

Novellist Andrej Chudoba (1927) on oma loomingulise tee algusest peale püüdnud lüürilisele proosale tagasi võita seda osatähtsust, mis sellel liigil kunagi oli. Chudoba enda laadile lüüriline proosa sobib. Tema meeskangelane on tavaliselt lüüriline, meeleline ja moralistlik, naiskangelane aga salapärane ja mõistetamatu. Neid meelstüüpe kohtame ka teostes: «Hüvasti, Cyrano!» (1973) ja «Sissepiiramine» (1975). Slovaki kirjanduses on Chudobal omapärase ning kõrgetasemelise autori maine. Tema ulatuslikum novell «Sissepiiramine» tegeleb Ülestõusuga, ent ütleb siingi uue sõna: oma tegelaste mõtteid ja tegusid ei motiveeri autor sotsiaalselt, vaid eetiliselt. Samasugune Ülestõusu käsitus iseloomustab ka Peter Kováčiki (1936) novellikogu «Koidu eel» (1974).

1968. a. ühiskondlikku kriisi on slovaki kirjanduses väga vähe käsitletud ja sellel teemal ilmunud teosed pole kuigi õnnestunud. Erandiks on Jozef Koti (1936) novell «Palavik» (1973), mille järgi tehti isegi film. Autor debüteeris 1963. a. satiirilise novellikoguga «Viimane», millele järgnesid «Kesktormaja taevaminek» (1965) ja «Kevadtervitus» (1968). Need novellid andsid selge ettekujutuse autori loomelaadist, kus grotesk ja absurd loovad tragikoomilise atmosfääri, iseloomuliku Koti satiirile. Oma kirjanduslikule meetodile on ta truuks jäänud ka novellis «Palavik». Tegelikult ongi erinevus peamiselt selles, et varasemates jutustustes paigutas Kot oma tegelased väljamõeldud olukordadesse, novellis «Palavik» aga on aeg ja situatsioon konkreetne — 1968. a. kevad. Novelli tegevus toimub väikeses trükikojas. Parajasti on hinge heitnud trükikoja juhataja, kes ei tahtnud loobuda «sentimentaalsusest», see tähendab sotsialistlike kultuurpoliitiliste ülesannete täitmisest, eelistades neid raha teenimisele. Uus juhtkond asub trükikoja tööd ümber korraldama põhimõttel: «Kasum üle kõige!» Seepärast võtab trükikoda endale hiiglasuure tellimuse, mille täitmine käib üle jõu, ja tühistab senised väiksemad tellimused (koerakasvatajate ajakirja trükkimine jms.). Uut juhtkonda haaranud psühhoos toob esile inimestes peituvad väikekoodanlikud igandid, ahnuse ja karjerismi. Paljusid vallanud «palavik» tõuseb järjest kõrgemale, tekitades küll humoristlikke, küll satiirilisi-groteskseid viirastusi, kuni uueks juhatajaks määratakse minajutustaja, kes koos palavikuviirusest nakatamata jäänud töölistega psühhoosi vastu välja astub.

Vincent Šikula (1936), kes debüteeris alles 1964. a. novellikogudega «Kontsertidel ei plaksutata» ja «Võib-olla ehitame endale bungalow», kuulub praegu juba n.-ö. elavate klassikute hulka. Teda võib leida isegi kooliõpikutest kui moodsa jutustuse loojat. Selle au on ta õigusega pälvinud. Tema proosa jõud ei seisne sündmustikus ega kontsentreeritud tegevuses, vaid omapärase sümbioosis, kus on kokku sulatatud inimene, tema aktiivsus ja teda ümbritsev keskkond. Seejuures on tema teoste lüürilisele põhikoele omane iselaadne poeetiline atmosfäär, mille loob teadvuse, alateadvuse ja unenäo piiril balansseeriv tekst. Kuid Šikula proosa aluseks on alati konkreetne miljö, sageli autobiograafiliste joontega. 1976. a. avaldas ta oma esimese romaani «Meistrid». Peategelasteks on siin puusepad Gúldanid — isa ja kolm poega. Tegevuspaigaks on Lääne-Slovakkia 1930. aastatel. Autor jälgib nende saatust läbi kümnenendi. Roman lõpeb Ülestõusu puhkemisega. Pojad lahkuvad, et liituda ülestõusnutega.

Slovaki kirjandusele on Ülestõus olnud rikkaks inspiratsiooniallikaks. Ja veel enamgi! Tänapäevaks on ajalugu juba kinnitanud fakti, et selle teema kaudu on leidnud slovaki proosa endale uusi teid nendel puhkedel, kui ta on sattunud ummiktänavasse. Nii oli see pärast 1945. aastat (Jilemnický «Kroonika»), nii oli see 60. aastatel (Mináči «Sugupõlved», Jašíki «Surnud ei laula») ja nõnda on see ka praegu.

Kõigepealt tuleks mainida Miloš Krnot (1922), kelle kogu loomingu keskseks teemaks on Ülestõus. Ka tema jutustustekogu «Mustad mäed» (1974) räägib sellest. Autor jätkab oma sihikindlate võitlejate kujutamist juba varemast ajast tuntud võtetega. Uudne on loodusliku keskkonna kui inimese karakterit vormiva teguri rõhutamine.

Põhiliselt novellistidena tuntud Viera Handzová (1931) ja Ján Papp (1929) üllatasid kirjanduslikku publikut romaanidega, viimane üsnagi mahukaga (632 lk.). Sisulist uudsust on neis teostes vähe, hoopis huvitavam on mõlema romaani kompositsioon. Viera Handzová on triptühhen «Kahe pööripäeva hetked» (1975) üles ehitatud sugupõlvede-vahelise dialoogina. Esimese novelli tegevus toimub Ülestõusu päevil ja võitlusest osavõtjad elavad ning surevad tuleviku nimel. Teist novelli lahutab esimesest kolmkümmend aastat. Banská Bystricasse tulevad endise partisaanarmee võitlejad koos oma lastega. Neile, kes käivad praegu keskkoolis ja ülikoolis, tunduvad nende vanemad sentimentaalsete lubjakatena. Omavahelises jutuaajamises kritiseerivad nad neid kõvasti. Kui aga ühe sellise kritiseerija isa satub surmaohtu, koorub ka noorest küünikust välja sooja südamega poeg, niisiis on olemas side, mis mõlemaid sugupõlvi ühendab. Kolmas novell, antud vana metsavahi jutustusena, paneb raamatule loogilise punkti.

Ján Pappi romaan «Armasta aega, mis tuleb» (1974) algab 1946. a. väga dramaatilise ning huvitava sõlmitusega: Andrej Kuzma, omaaegne ohvitser ja partisan, töölise poeg ja kommunist, saab endistelt fašistidelt, kes on osanud uues olukorras muganduda, sellise ähvarduskirja: «Kui sureb tema, siis sured ka sina.» Tegemist on fašistide käsilase Rendekiga, kelle kuritegusid parajasti arutab rahvakohus (Rendeki südametunnistusel lasub paljude ausate inimeste hukkumine, nende hulgas oli ka Kuzma isa, kes mõrvati pärast Ülestõusu mahasurumist). Rahvakohus ei mõista Rendekit surma, nagu võis oodata, ent rahvavõimu vaenlased lasevad ta maha kohtu koridoris ja vangistavad Kuzma kui arvatava mõrvari. Vangikongis, kus Kuzma istub tükk aega koos oma poliitiliste vaenlastega, saab talle selgeks kogu olukord ja ühtlasi avastab ta siin Rendeki tõelise mõrvari. Sellest sõlmitusest lähtudes rullub lugeja ees lahti lai panoraam, mille keskpunktiks on Ülestõus. Esindatud on kõik ühiskondlikud rühmitused ultraparempoolsetest ultravasakpoolseteni. Inimsaatused põimuvad suures heitluses võimu pärast — kes keda. Ülestõus osutub proovikiviks, mis teeb lõplikult selgeks vaenulikud leerid. Ühel pool on slovaki fašistid, kodanlus, kõrgem klerus, klerikaalnatsionalistid, gestaapo, nuhid ja spekulandid, teisel pool kommunistid, töölised, partisaanid, revolutsioonäärid ja antifašistid. Romaani mõjukust kahandab vähene dünaamika ja dramaatilise gradatsiooni puudumine. Samuti katkestab keeruline kompositsioon sageli eepilise jutulõnga.

Neidsamu puudusi on kriitika märkinud ka Milan Šútoveci (1940) romaani «Mehed ja relvad» (1975) puhul. Tegevus toimub siin 1944. a. suvel otse Ülestõusu puhkemise eel. Autor on võtnud endale ülesandeks vahendada toleaegset õhkkonda, deheroiseerida tegelased ja kõrvaldada nende tegudest pateetilisus. Selline poleemilisus pole muidugi paha, sest roosades värvides loodud teosed Ülestõusust ju slovaki kirjanduses ei puudu. Kahjuks on aga autor oma taotluses sattunud teise äärmusse: tema deheroiseeritud tegelased jäävadki kõhklevateks pealtvaatajateks. Ja nõnda jääb ka romaan nagu poolele tee.

*

Eespool on olnud kogu aeg juttu nendest, kes alustasid oma kirjanikuteed enne 1968. a. kriisi. Ja samuti sellest, kuidas need autorid viimastel aastatel on töötanud. Ent kirjandus on pidev protsess ja nõnda võime

üheks kriisi ületamise tundemärgiks pidada fakti, et just 70. aastatel on debüteerinud slovaki kirjanduses küllaltki palju prosaiste. Kõige võimsam oli Emil Dzvoníki esikromaan «Tulekahjuase». Kuid see nn. uus laine on toonud esile veel mitugi autorit.

Viera Švenková (1937) debüteeris novellikogudega «Valge pani Zuzana» (1973) ja «Seedrisalu» (1974), millele järgnes «Tütarlaps kitarriga» (1977). Teemaatiliselt ulatuvad need Ülestõusust kuni tänapäevani. Autorit huvitavad eeskätt eetilised probleemid, mis iseloomustab kõiki uue laine autoreid.

Ivan Habaj (1943) esikteos «Oru elanikud» (1972), mis räägib Lõuna-Slovakkia külaelust, just nagu panigi paika selle autori ainevalla piirid. Ka tema järgmised novellikogud («Mooruspuu varjus» 1973, «Mária» 1977) on samast keskkonnast. Habaj on moodne autor, kes oskab väga lühidalt väga palju ära ütelda. Nõnda siis tulebki, et tema paarikümneleheküljeline novell osutub sisult sageli lühiromaaniks.

Peter Andruška (1943) on seni avaldanud juba kolm raamatut: «Tee määndide all» (1973), «Käokell» (1974) ja «Ülista hetke» (1974). Tema loomingu lähtepunktiks on tegelik elu, täpsemalt omaenda kogemused lapsepõlvest, koolist ja ajateenistusest. Andruška kangelased on ideaalidega, nad teavad, et õnn ei lange inimesele niisama sülle, et inimene peab õnne eest võitlema.

Peale nende on ennast debüütteostega tutvustanud veel terve rida noori prosaiste (Záleta, Machala, Jurík, Ballek, Šrámková jt.), kelle puhul võib praegu muidugi ainult seda ütelda, et nad on esitanud oma visiitkaardi nii vanematele kirjanikele kui ka lugejaskonnale. Kuidas nad oma loomingu teed jätkavad, seda näitab tulevik.

*

Käesolevas artiklis on püütud visandada kaasaegse slovaki proosa kõige iseloomulikumaid koordinaate. Kõrvale on jäetud lastekirjandus (mille käsitlemine nõuaks omaette artiklit), reportaažiraamatud ja reisikirjad, faktikirjandus ja kriminaalromaanid. Need liigid mitmekesisustavad küll proosažanri, kuid ei etenda otsustavat osa selles enesetunnetamise protsessis, mis toimub praegu slovaki ilukirjanduses.

Nagu lugeja kindlasti märkas, valitseb slovaki proosas intensiivne huvi kindlasse aega ja ruumi paigutatud inimeste vastu. Seda polnuks vaja meenutada, kui kümmeaasta aasta eest ei oleks nii palju tegeldud «inimesega üldse», kes rippus otsekui õhus, kujutas endast oma siseelu ja psüühikaga nagu mingit «asja iseeneses», nagu mingit tumedate ja salapärase jõudude mängukanni. Sellise inimesekäsitlemisega kaasnes paratamatult kogu ainevalla ahenemine kuni aatomiteni välja.

Kaasaegne slovaki proosa aga taotleb jällegi sünteesi ja suuri üldistusi. Inimest käsitletakse põhimõttel *pars pro toto*, niisiis kui üldistatud tüüpi, kui ühte osa konkreetselt defineeritud ja aktiivsest tervikust. See inimene on dialektiliselt opositsioonis tegelikkusega, võtab osa ühiskonna elust kui selle aktiivne liige. Seda inimest kohtame kaasaegses slovaki proosas pidevalt jutustustes ja novellides. Kahjuks pole ta seni veel kuigi eredalt romaaniid välja tulnud.

Kokkuvõtteks võime öelda, et slovaki proosa on ületanud kriteeriumide kriisi, et ta on jällegi tunnetanud oma ülesandeid ja funktsioone sotsialistlikus ühiskonnas. Kuid ta pole veel saavutanud seda taset, mis vastaks slovaki ühiskonna praegusele arengutasemele. Seda mahajäämust on märganud ka slovaki ise. Ja nõnda sobibki hästi lõpetuseks Slovaki SV kultuuriministri ning luuletaja Miroslav Váleki kirjanike kongressi eelsest sõnavõtust järgmine mõttekäik: «Ma ei arva, et viimased aastad oleksid kunsti arengu seisukohalt viljatud olnud. Vastuoksa. Selle sõnavõtu eesmärgiks polnud üles lugeda saavutusi ja puudujääke. Pigem oli siin tegemist pilgu heitmisega tulevikku, sellele, mis meid ootab. Ja selles suhtes on tänaseks saavutatud sihid meile homseks lähteluseks.»

ÜKS AASTA LUULETAJAJD JA AASTATUHENDED LUULET

Kas on mõtet üles lugeda asju, millest luuletaja kirjutab? Või millest räägivad needki seitseteist luuleraamatut, mis meil mullu trükiõhnalistena müügile tulid? Luule jääb oma südamikus ju ikka selleks, mis ta alati olnud, ehk küll iga aasta, aastakümme või sajand mingid uued atribuudid luulesse kaasa toob ja vanad ära unustab. Juba rahvalaulude tüüpe ja läbivaid motiive pole kunagi lõpmatult palju olnud, nad on eri rahvaste juures umbkaudu ühesugusedki (aidaves nii teadlastel laulude tekkeage ja levikut jälgida) ning seepärast ei ütle laulud, endi olemuse, ainulaadsuse või konkreetse iseloomu kohta suurt midagi. Aga mitte ainult rahvaluule, vaid ka individuaallüürika lähted ulatuvad nii kaugeisse aegadesse ja nii püsivasse tüüpidesse, et hakkad paratamatult kahtlema, kas suudaksimegi neid vanu värsse mõista või vastupidi — kas on nad üleüldse milleski tänapäeva luulest erinevad? Ent tehkem proovi. Siin on Teeba ja Abu-Simbeliga ühealised värsid, nn. Harrise papüürusel leiduv luulekatkend Vana-Egiptuse 19. dünastia ajast, s. o. 1320—1200 e. m. a.:

Noormees:

Taimed kanali ääres jooivad küllastumiseni.

Mu õde on lootoseõis,

tema silmad on palsam,

ta rinnad on karneolist munad.

Midagi halba ta kohta

ei suuda mu käsi kirjutada.

Tema laup on punasest puust linnupüünis.

Isahani olen,

mu jalad on kammitsaisse jäänud,

on peibutiseks ta juuksed.

Tee kõrvale püünis on üles seatud.

Kas pole see (paraku küll saksa keele vahendusel tõlgitud) armastuslaul ühtaegu iidne ja moodne, kas pole kujundidki temas vanad ja püsivad? Aga ei olnud mõtet seda näidet siin tuua, et tõestada üksnes lembeluule igavikulisust ja ühtsust — teame seda tõestamatagi liiga hästi. Selles inimkonna pea vanimas luulekatkendis torkab silma veel muu, mis tänase luule mõistmiseks tähtis. Erinevalt rahvalaulust esineb juba selles ja teistes niisama vanades luuleleidudes autor ise kui luulekuju. Vana-Egiptuse puhul on juletud oletada isegi konkreetseid isikuid, kellelt need värsid pärit, ehkki nende oletuste tõestamine on üliväga raske. Siiski taipame eeltoodud näite varal mitut olulist asja.

Kõigepealt seda, mis teeb sellest luulest luule, mis eraldab teda rahvalaulust. See on seesama subjekti ilmumine laulu teksti, luuletaja saabumine maailma, mida rahvalaulus kunagi ei juhtu. Subjekt, igasuguse luule minakuju ei ole lihtsalt «mina» või «meie», ta on just nimelt subjekt, maailmale vastanduv ja maailmaga suhtlev aktiivne, iseteadev üksus. Rahvalaulus on mina üldistatud, tüüpiline ja ebaisikuline, ehkki ka seal on ta tõepoolest olemas. Teine asi, mis minakujust otsest tuleneb ja mis ka tänasele luulele ülimalt iseloomulik on, paistab kas või sellest tõigast, et subjekti kohalolek algab lembevärssidest, armastuselamuse ainukordsuse ja individualiseerituse tunnetamisest. Luuletaja ei ole enam rahvalaulik, kes laulab peamiselt üldisest ja ühisest, kes püüab sõnastada kogu teadaolevat kollektiivset tarkust maailma kohta, kaasa arvatud maailma loomise müüdid jms., vaid inimene, kes väljendab midagi väga isiklikku, kes ei püüagi kogu maailma ära seletada või üle laulda, kes kujutab ilmaasju ja inimesi kui isiklikult läbielatud,

kes kujutab iseend nende elamuste kaudu. See viimane väide kõlab väga tänapäevaseks ja ehk ei maksa seda ilmtingimata kõigi luule aastatuhandete kohta väita. Vana-Egiptusele järgnes sajanditepikkusi ajajärke, mil subjektiivsust oli luulest raske leida. Aga raske sellepärast, et religioosne luule, mis just neil ajastuil öitses, tõrjus kõrvale mina, õigemini, subjekti. Teda asendas tüüpilise mina suhtumine kollektiivsesse müüti. Siiski säilis ka neil aegadel luule minakuju, uhke ja egoistlik tunnetaja — ikka muidugi lembelüürikas. Armastusluule ongi nagu luule isakoda, kust ta kord tulnud, kust ta iga kord hiljemgi koos noorte luuletajatega välja sammub, kust lugeja teda igatsusega esimest korda otsima läheb ja kuhu luuletaja vahel heitunud varju tõmbub, kui maailma kollektiivne egoism üksikisiku enese-kinnitust ei hooli.

Kolmas asi, mida too vana luuletekst melle selgitab, on subjektiivsuse suhtellus, luulemina avali kujutluslikkus, nõnda et meist igaüks üsna kerge vaevaga end selle mina sisse võib mõelda ja neidsamu tundeid, millest luuletaja kirjutanud, otseku iseendas sündinuid üle elada. Ei oska keegi öelda, miks niisugused korduvad elamus kogemused inimesele tarvilikud tunduvad, kui nad ometigi igapäevases praktiilises elus naturaalsel kujul kättesaadavad on. Nähtavasti on tähtis ka see, et inimene ei tunneks end oma intiimsuses, argipäeva eest hoolikalt varjatud enesetundes üksikuna ja mahajätuna, et ta tajuks end teistega identsena, usaldaks ja mõistaks kaasinimesi.

Subjektiivsuse puhul tuleb öelda lisaks sedagi, et temast on kujunenud omamoodi väärtusmõõt: siit nähtub ilmeksimatult, kas asjad, millest luuletaja kirjutab (öeldagu veel kord, et neid asju endid on üsna vähe, et polegi võimalik avastada uusi aineid ja teemasid, et iga oletatav «avastus» on iseene ja teiste petmine, oma ükskõiksuse või tühjuse varjamine), on temast enesest valu või rõõmuga läbi käinud. Väga harva ju kohtame luules seda, mida me ise varem ei teadnud. Meid ei huvitagi luuletuses teadmised, vaid just luule nn. informatsiooniparadoks — igi-ammu teada olevate tõdede kordumine ja püsimine. Kuid seda kõike üheainsa range tingimuse juures: üldtuntud tõe peab luuletaja endas isiklikult läbi elama, selle otseku ainulaadseks ja erandlikuks muutma. Alles seejärel muutub ta lugejais taas üldiseks, saab tööpoolest luuleks. Isegi luule vormitunnused, värsistamisreeglid ja -oskused pole nõnda olulised, nad kuuluvad siia hulka.

On siiski üks valdkond, mille puhul maailm luuletaja isiklikest elamusist ei hooli, kus luule teema, aine ja motiividki on luuletajale varakult kätte juhutatud — see on publitsistlik poliitiline luulesõna, rinde- ja ründevärsid, rahva pidu- või kurbusepäevade kajastus. See on see, kui ühiskond, mis muidu meelsasti võttis vastu luuletaja kõige esoteerilisemaidki isiklikkusi, nõuab oma vaimse mobilisatsiooni nimel aktuaalsete üldtõdede ülekinnitamist luulekujus. See ongi sotsiaalne tellimus, ehkki ka tellimusi on ühesainsa ajas mitmesuguseid, ühiseid eri ühiskonnakihtides ja erinevaid ühes ühiskonnakihtis. Tellimuse äratundmine on tihti luuletajale lugejaskonna avardamiseks oluline, rahvaga ühise keele leidmiseks vajalik. Siiski jääb selleski vallas väärtusena püsima vaid seesugune luule, milles luuletaja suudab üldist isiklikult läbi elada, individuaalselt sõnastada. Kõigil muil juhtumel ei suuda niisugune aktuaalne luule hiljem püsima jääda, ei suuda oma aega üle elada, eemaldudes meist pidevalt nagu iga möödunud nähtus.

Nüüd on vist juba ülim aeg mainida, et kogu eelnev jutt ei ole luuleülevaate teemast kõrvale hälbinud sissejuhatuse ega lõik mõnest teisest artiklist. Oleme tööpoolest luuleaastas 1978 ja kõik need eelöeldud mõtted tulid mulluseid luuleraamatuid sirvides pähe, kaasa arvatud too igivana egiptuse luuletus, mis osutas oma värsside kaudu autorile, luuletajale kui isiksusele. Kõneldagugi esijoones luuletajaist, aga vaid nii, nagu nad oma värssides nähtavale tulevad, oma hoiakuid esitavad. Luulemina või lüürilist mina või lüürilist kangelast (ükspuha, kuidas teda nimetada) on peetud viisakaks luuletaja isikust lahus hoida, ent siin ei rutata seda viisakust järgima. Kui on vähegi tegemist inimesega, kellele luuletamine on põhiline elamis- ja mõtlemisviis, kes ei luuleta ajaviiteks või ei kujutle end vabatahtlikuna kohusetruult hädatarvilikku ja ränka luuletööd tegemas, siis võime ju luuletaja isiku julgesti tema luuleminaga siduda, sest mis võiks sel juhul veel tema tõelisem olemine olla kui see värssides kõnelev mina.

Mart Raua poolitj valikkogus «Ärateeline» on pala «Palliballaad». Ses allegoorilises luulekujutluses, totaalses ja sümbolises pallilahingus on autor nii kaasalööja kui ka pealtvaataja. Siin sunnivad olud luuletajat kohe tegutsema ja ei saa öelda, et ta ise sealjuures õhinasse ei satu ja et ka mängu mõte ning iseloom mängu veetluse ja hoo tagant välja ei paista. See lugu ei ole ju ulm, see on pikk ja ehk vastuoksus-

likki elukogemus. Tõsi, suurelt jaolt on ta pilk tänasest tagasi, osa tänast kogemust on siin paratamatult muutunud minevikutarkuseks, aga just see mängu jälgimise õhin ja kaasavirutamise kipitus, asjaosalisus panevad värssidesse uskuma. Võib-olla on see ballaad isegi ühe põlvkonna enesepõhjus: paljugi, mis oli, tähtis on, mis on ja jääb! Aga isegi nii: M. Raua romantiline iroonia on tema viimastes luulekogudes lausa tulvama pääsenud, kunagisest niisama romantilisest paatosest on neisse ainult mälestus jäänud. Ta iroonia pole sapine ega kibe (just sapisus oleks kohatu, see otsekui haavaks luuletaja enda elatud elu), vaid paiguti lausa poisikeselikult vallatu ja mõnus. Isegi luuletuskogu pealkirja resignatsioon hajub värsside muheduses sootuks.

M. Raua luulevõimeis pole seni olnud põhjust kahelda, veel vähem nüüd, «Ära-teelise» puhul. Luuleandeks, ma arvan, võiks pidada oskust väga kiiresti huvitavalt, tabavalt ja vaimukalt kirjutada. Anne on taipamise, seostamise, üldistamise ja väljendamise kiirus, ei muud. Eksperimentaalses korras saaks teda vahest isegi mõõta, aga parem mitte pahandust teha. Lugejagi saab seda kiirust kogeda, kui ta liigub luuletaja kannul mõne ainukese värssi jooksul üllatavaid, ent ometi väga loomulike tunduvald mõtteseoseid pidi luuletuse elamusivani. Mullusest luuleaastast on nimetada mitmeid luuletajaid, kellel selline kiirus lausa veres: J. Viiding A. Ehin, H. Runnel, D. Kareva, K. Ligi, ka V. Härm ja E. Niit, ehkki neil on kohati nagu ilmaasjata mingid pidurid peal, mingi teemajoon või pildiraam, millest nad ei söanda eemale liikuda; siiski on E. Niit lastelauludes (kummaline küll!) hoopiski kiirem. See kiiruse mõõdupuu on ehk veidi solvav, sest nii tuleb välja, et näiteks V. Luik on alles kogu-kogult oma annet avardada suutnud, kuigi meeles on veel imetlused ta esikkogu puhul. Aga võib-olla see polegi vale, võib-olla on luuletaja alles viimastes kogudes kõigi oma võimaluste ja võimete rakendamiseni jõudnud, on saavutanud talendi tõelise kiiruse ja nõtkuse; ning kogu selle jõu vallapäästmiseks tuli ka loobuda kramplikust taevassekippumisest, kanaarilinnuhäälest ja muust, tuligi tulla «Maapäälsete asjadeni», üllatada kriitikuid ja iseennastki.

Mu pinnalt vilgub naer ja pilge,
kuid põhjast etteheide karm
sind vaatab, pahelisus ilge —
maailm, kus unustatud arm.

Ent siis, kui viimne ratas peatub,
linn vastu koitu vaikseks jääb,
mu puhtus, rahu sulle teatub —
siis allikselgena mind näed.

Need värssid on Erni Krusteni valikkogu «Peegel tänaval» nimiluuletusest. Siin kõneleb sootuks teistsugune autor, umbisikulisem ja üldisem nagu iga peegeldaja muistegi. Mulluseist autoreist on E. Krustenile ses mõttes lähedased A. Siig ja A. Ehin. Nad on luuletajad, kes oma isiklikegi üleelamisi vaatavad otsekui kõrvalt, otsekui midagi ümbruskonnas toimuvat. Nad ei kiirusta lugejale teatama, miskaudu nad oma värssides väljenduvate tõdede või elamuspiltideni on jõudnud. A. Ehin on pealegi lausa kidakeelne iseenese puhul, kõik tema kohta oletatava peaksime tuletama kas meeoleolukaist väliskirjeldusist või üksnes nende kirjelduste iseloomust, kõneviisist. A. Siiga ja E. Krusteni luulehoiak pole nii neutraalne oma isiku suhtes, nende mina on peaaesjalikult nagu kodakondsuse omamine. Kui oleme selle kodakondsuse tuvastanud, nende kuuluvuse üldisesse ära määranud, pääseme tubli sammu ka nende eneste elule ja loole lähemale.

Kodakondsusest või kuuluvusest peaks muidugi rääkima iga luuletaja puhul. Luuletaja ja ühiskonna omavahelise sõltuvuse kujutamine on ju luule põhitähtsusi. Selleni võib jõuda aga erinevaid teid mööda, võib jõuda kähku ja lihtsalt — kuulutada oma kodakondsus kohe olevaks või õppida see eeskujulikult pähe ja soovitada teistelegi, nagu kõige rohkem tehtud. Hiljem on raske kriitikul või kirjandusuurijal selgitada, miks seesugune luule vähe veenab, ühtviisi õiged on ju nii kuuluvus kui selle väljendamine. Erinevus saab ehk olla vaid kuuluvuse omandamise tees ja vahendatuses, sest üks näiliselt lihtne ole ka oma saatuse, oma elu ja tunnete üle mõeldes mõnd kuuluvust tuvastada. Resultaatki on pealtnäha samasugune kergõpitava hoiakuga, on isegi loomulikum kui õppimine kunagi. Aga siin kordub nüüd see, mis iidises lembeluuletuses: armastus on ju igiüldine tunne, selle igavene teatamine luules jääkski vaid teatamiseks, kui seda isiklikuna ja erakordsena ei serveeritaks,

selle tundega ainukordseina kaasnevaid detaile ja seiku, kannatust ja õnne ei kujutataks. Selle ainukordsuse loomisest, tõe tunnetamise ränktraske tee enese kujutamisest algab luule, mis meid kaasakujutlema võlub, mis igal uuel lugemisel mõne vastmärgatud detaili üle mõtisklema sunnib. Sest iga hoiak või kuuluvus ise ei vaja ju ilmtingimata luuleväljendust, olles pelk iseenese üldisesse upitamine; väljaspool kirjandust saab seda igatahes kergema vaevaga ja tulemusrikkamalt teha: tasutakse või karistatakse küll luulekujusidki, aga hoopis harvemini kui igapäevasõnavõtte, mille väärtustamiseks on pealegi vastavad määrustikud ja institutsioonid olemas. Umbes nii otsustavad su armastuse väärtuse üle ka perekonnaseisuaktide büroo ja rahvakohus, moraali- ja kriminaalkoodeks.

Siin nii viisi kuuluvuse või armastuse üle arutledes tuletad need mõtted kuskil sügavamal sellest lugemiselamusest, mida mulluseist luuleraamatuist pakkusid esmajoones Hando Runneli «Kodu-käija», Juhan Viidingu «Ma olin Jüri Üdi», Viivi Luige «Maapäälised asjad», Ellen Niidu «Maailma pidevus», Minni Nurme «Pilvede pisarad tärkamisse», jaolt aga teisedki kogumikud — Viiu Härmi, Rein Sanderi, Nikolai Baturini ja Aivo Lõhmuse omad. Lisagem siia mõne õeldut kinnitava katkendi neist raamatuist.

H. Runnel:

Ma tean et päike liigub,
see mind ei liiguta,
mu hinge täidab uudis,
et seal ei kiiguta,
kus ise kiigel käidud

J. Viiding:

Mõnikord sööb kunstnik mõne koogi,
kohvi joob, sest elama ju peab

pikka elu. Väga, väga pikka,
nii et algus igaveseks unub.
Elan salaja. Ja avalikult ikka.
Miski on, mis mulle kiike punub.

V. Luik:

Aastad säältkohalt narmendavad
ja ega säält suurt ei näe.
Laiad lumised kuhjalavad,
reetee üle klaasist mäe.

Talves, videvikus ja tuules
all luha pääl läigib jää.
Küll on kentsakaid asju luules.
Õnn, kui nad meelde ei jää.

V. Härmi:

värisedes suurest hirmust
nägin hunti ma
ja ma sellest pildist lahti
tännini ei saa
kuskilt kaugelt kaugelt kindlalt
tean et oli nii
kuigi selle rahvajutuks
ütleb emagi

Need katkendid pole ju esimesel pilgul tööpoolest muud kui mõne elu ja saatuse kirjeldused, mis hoiakuist või olemisist siin rääkida! Paraku algab neist palju, paraku algab neist kõik luule jaoks oluline.

Nimetatud autorite rida ei ole ühtne ega ühtlane, tuleks veel teha hulk täpsustusi, et igauht ajas ja luules ära määrata. See käib ehk tänapäevale üle jõu, muist otsustusi jääb paratamatult tuleviku hooleks. Üht-teist märkame nüüdki. M. Nurme leebe ja tagasitõmbuva mina kõrvale sobib hästi V. Härmi kitsas, kuid omamoodi intensiivne ja külluslik luuleilm. Need luuletajad kõnelevad üsna erinevalt, ent ühes suunas, ja mis veelgi silmatorkavam — nad raamistavad, piiravad oma vaate nii sarnaselt, nagu oleksid kaksikõed. Nende luulelätte ei lookle mööda laia ilma, ei ammuta endasse erinevaid vesi, see on ühe kindla maastiku kindlas paigas, ka

ANDRES LANGEMETS

E. Krusteni ja R. Sanderi võiks nendega kõrvu seada. Seesugune liikumatus oli kaua ka V. Luige omadus, nüüd ei või seda aga enam öelda. E. Niit on sesse ritta hiljem astunud, pärast hoogsaid lembekuulutusi, aga ta on ka sellest seltskonnast end kaugemale ja eemale viibutanud — proovima vahel mõnd valmishoiakut, mõnd võõramat laadi. Aga mis sellest, kes poleks seda üldse kunagi proovinud?

Ka A. Lõhmuse «Puumaamees» on kuuluvuseväljendaja, aga see kuulutus tuli nagu liiga kiiresti ja puhtalt kätte. Tõsi, kadus raskestijälgitav tundekirjeldus, ent need kaks otsustavat sammu üheskoos näitavad, et A. Lõhmus on ka õpivõimeline oma hoiakut tahtsi muutma või kujundama. Siin jääb puudu nende sümpaatsete tulemuste mõningaid põhjusi ja põhjendusi. Vastupidi on R. Sanderiga, kelle segasevõitu algushoiakust on hakanud «Kolmikrattas» ära kaduma tarbetuid viipeid ja ilmeid, hulk omandatud ja matkitut on kõrvale jäänud. Ei R. Sanderi ega A. Lõhmuse värsistamiskiirus — siis jälle see pentsik mõõdupuu! — ole veel silmatorkavalt suur, hädavajalikku aega läheb kaotsi niigi usutavate veendumuste ülekinnitamiseks, kujundite liiga vahetu tuletumine või järgnemine piiravad mõne luuletuse tähendusvälja. Kuid nagu juba märgata võib, on see nurin luuletehnikasse haakuv, puudutades autorite sümpaatset luulehoiakut ainult riivamisi.

Luulehoiaku, luule subjekti veenvusest ja võlust sõltub, kas me üleüldse värsitehnilisest küljest hoolime, kas märkamegi selle puudusi. Luulemeistrite n.-ö. värsistamisvigu käsitatakse sageli taotluslike saavutustena. Nii et mingis mõttes on vahest väärigi algavaile või kujunevaile autoreile värsiõpetust meelde tuletada. Kui hindame eelkõige isiksusevõludega luulet, ja seda me ju teeme, siis pole mõtet autoreid ühtlaselt meisterlikeks koolitada. Kanoonilised luulevõtted ja -vormid kuuluvad tavaliselt neisse aegadesse ja kultuuridesse, kus luuletaja isiksus ei domineeri, vaid on suhteliselt abstraktne ja üldistatud, allutatud mõnele kõrgemale esteetilisele või kõlbelisele ideaalile. See on täiesti teist tüüpi luule ja selle nautimiseks pole tänapäeval paljudel vastavaid eeldusi ega soont, sest niisugused eeldused tekivad üksnes kogu vastava kultuuritüübi omandamisel, paslike väärtuskriteeriumide tundmisel. Vähe sellest, mõni asjahuviline ja erudeeritud luuletaja võib ühest või teisest ilmakaarest mõne iluasja ka laenata, kujutada kolhoosielu eelgilles distihhonis või reaktiivlennukit tankas, aga mis mõte sellel on! On mulluseski luuleaastas hulk haikusid ja tankasid, sonette jms., aga on's nende olemasolu tõesti vajalik või oluline? Tõsi, sonett pole meile traditsioonivõõras, kuid ega ei kiidaks tema kasutamise eest ühtki tänast eesti luuletajat, sest niisugune kiitus märgiks kohe ka vastavat nõuet teistele, mis pole aga hoopiski põhjendatud oma skolastilise aprioursuse tõttu.

Üsna isevärki eksperiment on A. Ehini «Vaimusõõrmed». Kogu luuletaja nii tuttav kujunditulev on vangistatud klassitsistlikesse luulevormidesse. Kuid A. Ehini puhul ei ole tegu aprioorse vormikumardamisega, sest just needsamad vaimusõõrmed, luulevaimu sisse ja välja voolamise kanalid ongi kogu aeg ja üleüldse tema luule olemuseks olnud. Tõsi, luuletamist kui toredat ja asjalikku tegutsemist nautiv ning kirjutamismõnu näitav luule on hiilgavalt kooskõlas luuletaja isiklikkuse varjujäämisega, luulemina kaudse üldisusega. A. Ehini luule, see on kui luulevõimaluste põhjatu leksikon, kust kõik teised luuletajad võiksid lahkesti üksikkujundeidki laenata ja neid edasi arendada.

Kes võiksid selle külje pealt A. Ehini lähedal seista? Kindlasti on puht luuletamismõnu tunda ka J. Viidingu ja H. Runneli värssides, aeg-ajalt aga üsna mitmete autorite puhul. Omapärased on ses seoses Nikolai Baturini luuletused, kus võib näha vastavat taotlustki: ta seab nagu meelega oma luulevõtted esiplaanile, lausa kiusab lugejat väljenduskeerukustega, väldib lihtsust kuni kirjavahemärkideni välja. Tema hoiak seal taga ehk polegi nii võõras ja muile saavutamatu, kui ta näidata üritab. Igal juhul jääb praegu vastuseta küsimus, miks ta nii teeb. Võib-olla aitaks nõutusest jagu saada autori enese aus selgitus, aga kahtlane on, kas ta seda kunagi teeb, sest just selguse ja selgituse vältimine on ta senise luulemina eripära olnud.

Kujundamiskeerulisus meeldib ka Harald Suislepale, Arvi Siiale ja mullusele debütandile Ene Mihkelsonile. H. Suislepa luuletajanatuurile on eesti luuleloost siiski raske analooge leida, küll on niisugust luulemina rohkesti vene luules — Puškinist, Lermontovist ja Jesseninist Jevtušenkoni välja. See luulemina on poeet, on seda argielus ja vaimuväljendusis, on romantiliselt uhke ja edevgi selle kuuluvuse tõttu. Ta kõneleb sageli iseenda kui poeedi kutsumusest ja tööülesandeist ning kõiki oma tööülesandeid sõnastab ta värssides. Sellise luuletaja puhul poleks patutegu kujutleda, et ta igapäevases eluski ainult värssides kõneleb, sest poeet olemine on

tal nii hästi käpas ja nii kindlalt veres. Ka üks osa J. Viidingu luulehoiakust sobib siia kõrvale, kuid J. Viidingu kohatised kiirpilgud oma poeedikujule on enamasti siiski vaid väljendusvõtte, mis nõuab seostamist kõige muu luuletustes leiduvaga, need pilgud võivad mõnikord tõsimeelselt võetuina lugejat eksitada. Muidugi ei tähenda eelõeldu, et luuletaja iseend ja oma tööd kujutada ei võiks, pigem vastupidi — iga kirjutaja on lausa sunnitud end kõrvalt vaatama. Ka kaks värsirida papüürusel n.-ö. käsitlesid luuletamist ennast. Küsimus on aga iga kord selles, kui kaugele selle hoiakuga on jõutud, kas pole see muutunud poosiks või, mis veelgi hullem, kas niisugune kõlav enesekuulutus pole äkki vastuolus luuletaja loominguviljadega? Küllap Puškinil oli põhjust Puškinit poeediks pidada ja seda toredat mõtet ennastalgavalt kuulutada, alpusestki tal sealjuures puudust ju polnud.

Luuletaja eneseteadvus, oma luulevalmisolu kuulutamine on huvitav ja oluline kirjandusse tulekul. Uhiuus luulemaailm on asi, mis peab endale kuidagi tähelepanu tõmbama, teatama, kust ja millisena on ta lugejale nüüdsest peale leida, mis on tas kõigest senisest erinev. Niiviisi sünnib algaja poos või tutvustamisrituaal, mille juurde käiv epateerimine ja oma erakordse ainsuse näitamine ei peaks meid pahandama. Mulluseist debütantidest on sellist eneseteadvat hoiakut ehk kõige rohkem Doris Kareval. Ta apelleerib väga tihti iseenesele, sest too ise esindab paljusid, on läbivalt põlvkonna tüüpi tegelane tema luules. Üleüldse nii järjekindlat põlvkonnatunnet, iseenda ja eakaaslaste ajaloolise konkreetsuse ning seotuse väljendust pole meie luules kuigi palju olnud, väljaspool värssse, manifestides või muis avaldumisvormides tuleb seda sagedamini ette. Nii et uudne on D. Kareva puhul pooski, kui seda talle muidu ka ette heita võidak. D. Kareva hoiakus on esialgu üht-teist laenulist, aga kel seda alguses ei oleks. Veidi põlvkonnamaigulisi värssse leidub ka Katre Ligi esikkogus «Kõigest ei kõnni ära». Muidu on aga K. Ligi enesekindlus märksa seesmisem ja põhjendatum, vähem välistele atribuutidele toetuv. Mõlema hoiak on üsna lootusrikkalt usutav ja mõlemad oskavad selle lugejale lähedale tuua, sest elu ja elamuste kujutamises on neil talendikat täpsust ja meisterlikku liigihagi nagu kindlameelse alguse puhul ikka. Ülejäänu, ma mõtlen, on tuleviku asi.

Ene Mihkelsoni debüüt pidanuks kindlasti kuuluma mõnesse varasemasse aastasse, mil selline süvenemispingutust nõudev luule väga levinud oli. Oma nüüdsele kujul on ta teistest debütantidest palju erinev, nii assotsiatiivset kujundijärge, nii murduvat ja mitmuslikku vaatepunkti teistel kellelgi pole. Oletan, et see laad ei leia praegu palju lugejaid. Ollakse harjunud luulemina värssidest hõlpsamini tuvastama, ehkki E. Mihkelsonil on ka lihtsamalt kujundatud palasid, mis pole ohtraist kujundikeerukusist läbi vettinud ning pääsevad kiiremini lugeja teadvuse pinnale. Sealtkaudu jääb ta sümpaatne kuuluvusekuulutus kõige reljefsemalt meelde. Katrin Väli «Eluasemes» on need probleemid risti vastupidised: luulemina ise on kuidagi püsimatut ja ekslev, ehkki väljendus on suhteliselt selge ja päralejõudev. Siin tuleb nähtavasti äraootavale positsioonile jääda, vähemasti käesoleva ülevaate vaatlusnurk on niisugune, et K. Väli puhul on raske rohkemat lisada. Kuid K. Väli on hulk avanemisvõimalusi ka veel kasutamata, nii et ootamine on kirjutaja noorust ja värskust silmas pidades ainumõistlik.

Mullune aasta oma nelja debütandi ja seitsme valikkoguga tõi mitu meeldivat uudist, aga peaaesjalikult koondas pilgu aastakümnete-pikkusele luuleajajärgule. M. Rauda, E. Krusteni, E. Niidu, M. Nurme, H. Runneli, H. Suislepa ja J. Viidingu tagasivaateis peegelduvad mitmed ajajooned ning kirjanduslaadidki. Näeme nüüd, kui rahulik paistab tänasele lugejale mõni toonane vahutatav ja kobrutav tõusulaine, kui lihtne ja loomulik mõni üldsust erutanud luuletöde. Ning teiselt poolt — üsna süütud tunduvad ka kunagised kurikuulsad mõonapäevad: neid nagu polekski enam. Näiteks H. Suislepp on loomuliku lihtsusega võtnud oma valikkogusse ka mõne aastakümnete-tagust kunstinouet rahuldanud värsspildistuse ja vaevalt oli see mõeldud tänase lugeja šokeerimiseks. Ärevus on vaibunud ja isegi seesugune klantsvärss on nüüd võimeline iseäralikku melanhoolset retrospektiivi avama. Igatahes on mulje õpetlik mullustegi värsside hindamisel: luule madal- või kõrgseisu loodimine sõltub püsivamast nullpunktist kui tänase lugeja enesetunne või mõne luulehoiaku uudsenäe tunduv erakordsus. Võib aga siiski kahetseda, et sõjajärgseil aastakümneil tänaseni välja on peljatud koolkondi või rühmitusi, autorite grupeeringsid ja väljenduslaadilisi ühishoiakuid. Teistel kunstialadel suhtutakse koolkondadesse ju ammu kui loomulikesse ja vajalikesse kunsti arengu vormidesse. Rühmad ja grupid ei vääraks ilmtingimata meie kirjanduse üldteada põhitõdesid, küll aga muudaksid kirjanduse ühtse massi struktureerituks, teeksid kirjanduse kulgemise põnevaks ja kirjanduse käsitlemise hõlpsamaks.

Korraks tuleb vahele ütelda, et siinne arutus luulehoiakutest ei püüelnud mingil juhul luuletajate tüpologia rajamisele. Seda osalt just meie luuleaastate ühtluse ja luuleelu struktureerimatuse tõttu. Miks teha seda suvaliselt ja tagantjärele? Kirjanikke grupeerida on mõtet ainult reaalsel pinnal, tüübisarnasustest tasub kõnelda vaid siis, kui meid huvitavad luuletajatüübid üleüldse ja kui nende abil üritame tõestada midagi kirjandusele olemuslikku ja iseloomulikku. Konkreetse kirjanduse konkreetseist asjust rääkides oleks niisugune vaimukaski tüpologia veidralt ebasjalik. Tüübid on ju ikkagi üldistatud tuletised, ükski konkreetne näide ei iseloomusta ühtki tüüpi piisavalt ja ükski konkreetne luulemina ei sobi ühteainsasse tüüpi järgitult. Nõnda on eespool kirjeldatud luulehoiakudki haagitud üksteisega lõdvalt ja kontrastita, oleks nagu tegu sujuva libisemisega ühe autori juurest teiseni, et need mõned skitseeritud tüübidki ei jääks teravalt meelde ega hakkaks tegelikkuse mitmekülguse üle domineerima.

Tänane eesti luuletaja on mulluse aasta järgi otsustades oma rahvale oluliselt vajalik inimene, visa seosteotsija ja kriitilise vaimuga põhjendaja, tal on närvitundlikkust ja püsivat kannatust, ta hoiab midagi olulist meis alles, ta jaksab mõelda asjadele ja olukordadele, millest oleme muidu ükskõikselt eemaldumas. Aga ta on mõnikord ka aldis kergemat teed kasutama või niisama asja ees teist taga veiderdama. Olgu ta siis sedagi, kui teisiti ei saa, sest surmtõsidus või valuaisting pole ainsad luulevõimalused. Ka võib näha, et meie luuleilm tervikuna on paljusid juuri pidi seotud varasema eesti luulelooga ja rahvaluulegagi, on seotud laiemal kirjandusmaailmaga kui ehk meie proosa. Siiski tuntakse tänase maailma rahvaste luulet vähe, tõlkeramatud on viimaseil aastail kättesaadavaks teinud peaaegselt luule klassikasse kuuluvaid väärtusi. Nendegi üle rõõmus olles igatseks ometigi mõne uudse ja värskel luulelaadiga tutvuda, ehk suudaks mõni näitlik kirjeldus või tutvustuski seda lünka täita. Tõsi, V. Aleixandre värssid toovad meid luuleloost tänasessegi päeva.

Niisama lootusetu ettevõtte nagu luule kirjeldamine on ka luule ettesoovimine, tulevikult meeldivate luuletuste või luulehoiakute väljakauplemine. Need asjad ei toimu meie tahtmise järgi, aga meile piisab pilgust seljataha, et näha luule püsimise paratamatust, uute tulekute vältimatust. H. Runnel sõnastab selle veendumuse nõnda:

Jah, kui tuleb keegi,
kes on tundnud tulla,
kui ta tuleb,
aga vahel vaikust peab:
ära anu teda iial,
ära sunni,
kel on laulud laulda,
ise teab.

Ene Mihkelson

TUGLAS JA LIIV

JUHAN LIIV JA TEMA KAASAEG

Fr. Tuglase Liivi-huvi sai alguse selle sajandi esimestel aastatel. Nimelt juhtus J. Luiga 1902. a. maal vaimuhaigete kohta andmeid kogudes kokku Juhan Liiviga ning isikuna unustatud ja surnukspeetud Liiv tõusis taas kirjandushuviliste tähelepanu orbiidile. Selle ajani tunti Liivi prosaistina, kuigi põhjalikumad käsitlused ilmusid hiljem. (S. Talviku artikkel 1904.) Tuglase isiklik kontakt algaski a. 1904. Otsustavaks said ilmselt kaks momenti: Liivi traagiline saatus ja ta luule tavatus. Tuglas on hiljem korduvalt osutanud «Noor-Eesti» ja Liivi sidemetele. «Noorpõlv tundis otse loomusunnilist sugulust selle luulega, mida Liiv edustas. Ju varakult tõmbas teda seesmine ühtekuuldumise tunne selle saatusesest löödud kannataja tööde ja isiku poole. See võib paljudele uudiseks olla, et Noor-Eesti ühisuse asutamine otsekoheses ühenduses Juhan Liivi isikuga on: see kasvas välja 1904. a. jooksul väikesest kooliõpilaste salgakesest, kes me ühte olime löönud, et Liivile ainelist toetust muretseda.» («Juhan Liiv», Tartu, 1914, lk. 53.)

Nii on «Noor-Eesti» rühmituseks koondunud kirjanike teened õieti kaheksagused: Euroopa kultuuri poole pöördumise programmi kohati ehk vägivaldnegi teostamine, kuid ka kodumaistest oludest väljakasvanud Liivi aineiline toetamine ja ta loomingu propageerimine. A. Kitzbergi hilisemad üleskutsed haige luuletaja toetamiseks lähtuvad samast hoovusest. Et Liiv oli noortele vajalik ka esteetilise programmi teostamisel, näitab juba tsiteeritud katkend, kuid samasuunalisi mõtteavaldusi on Tuglasel teisigi. «Liiv oli ainsam vanemast põlvest, kes kuristikust, mis vanu noortest lahutab, üle astus. Ta on meile sedasama, mis oli Hölderlin Saksa romantikeridele: mees teisest põlvest, kuid siiski oma; teiste sihtide poole püüdja, kuid siiski meie teetegija. Ta on meile õpetanud ülevoolavat tundeluulet ja on meile paljastanud nii oma isiku kui toodanguga elu sügava traagika, mis Eesti vanemale romantikale — tema enese suureks kahjuks — alati peidetud oli.» (S e a l s a m a s, lk. 78.)

Tõsi, Tuglase tagasisivaated ilmusid 1913. a. ning võib arvata, et sajandi algul ei olnud Liivi abistamiseks koondunud õpilasringil nii sügavat ja kaugelenägevast eneseteadlikkusest, kuid suund oli tabatud, hilisemad aastad võisid seda täpsemalt eristada ning põhjendada, ent mitte teisesuunaliseks muuta. Nii on «Noor-Eesti» eurooplaseks saamise katsetel ja üleskutsel, vanade kultuurmaade kirjandustipude ja -voolude poole orienteerumisel mitte üksnes senist ümberhindav, maksimumistlikest kunstilisuse nõudeist tingitud mõju, vaid ka toetuspunkt kodumaises kirjanduses eneses. Näib, et Tuglasele oli selleks suurel määral Juhan Liivi isik ja loomingu. Ning Liivi poolt omakorda on luulevormis osutatud «Noor-Eesti» austavale hoiakule, kuid vaistlikult ka ohtudele, mis sellega seotud:

Mind ärge austage —
ei ilial iganes!
Üks valus vale mõte
on liikvel aja sees.

Luuletust «Noor-Eestile» on mitmel puhul ära kasutatud ka omavahelistes vaidlustes. G. Suits kirjutab polemiseerimishoos: «Siin Juhan Liivi enese tunnistus selle kohta, kes teda tõesti on austanud. Pangu tähele need, kes vett enese ja oma lugejate ümber püüavad segaseks peksta, kellele see luuletus on adresseeritud. Kas kõigile häadele, lahketele ja kaastundlikelele tõnissonlastele? Ei. Luuletus on pühendatud selle «eitluslike» mõtteviisiga «Noor-Eestile», kelle püüdeid Tõnisson ja ta kaasvõitlejad küllalt ei jõua väänata.» («Vaba Sõna» 1914, nr. 5.)

Just selle jäägitu austamise tõttu on Liivi-harrastusele algusest peale väga selgelt antud kaks suunda, mis ilmnevad kumbki ise viisi ning mille ühe külje paisutamine on hilisemal aastail põhjendanud algatajate tagasipõrkumise kord enda poolt loo-

dud kujust. See lähtub Liivi isiku ja luule tollasest käsitlusest. Liivi kui olude õnnetu ohvri heaks tehtud korjandused ja toetamise üleskutsed, kirjanik ise kui saatusest märgitud üksiklane, juba puht oma maise isikuga romantilisele elutundele vastav, see kõik varjundas teatud külgi ta loomingus ja sai valdavaks esimestes luulevaatlustes. Pärast Liivi surma ilmunud kirjutistes nähtub sellise käsituse esimene pool (kirjanik kui olude ohver) eriti drastiliselt, saades toetust kirjandusliku loomingu ülevast, romantiseeritud mõistmisest. Liivi eluajal ja ka järelhüüdeis kinnitatakse korduvalt: «õnnetu kirjaniku mälestust tuleb auu sees pidada» (S. Talvik, 1904); «Arusaadav, et kirjanik nii odava tööhinna juures kurvameelseks jäi» (-dt, 1910); «Iga rahva hinge peegliks on tema geniaalsemad kirjanikud — prohvetid» (Arnold Liiv, 1923); «Igaüks küsigu endalt: «Mis pean mina tegema, et nii valus nähtus ei korduks»» (K. K[ornel], 1913); «Aga kui Noor-Eesti kunstnik kogutööde ilustuseks okkalist luuletaja krooni maalis, oli kroonitava laul juba vaikimas» (E. Hubel, 1913); «Tema elu ehtis kibuvitsakroon» (K. L., 1913); «Liiv oli luuletaja jumala armust» (K. L., 1913) jne. Kujudid luuletaja jumala armust ja kibuvitsakrooniga pärjatud prohvet läbivad paljusid artikleid. Muidugi on ka teistsuguseid vaateviise ja Liivi kui haige inimese saatuse realistlikumat mõistmist, kuid Liiv andis paljudele kaasaraäkimise võimaluse, võimaluse kõnelda olude survest ja kehvusest, sest Liivi eluloos leidis olude armetus silmahakkava väljenduse. Tõusetusid küsimused silmakirjalikkusest, rahulolust ja ükskõiksusest kannatava inimese hädade suhtes. Kirjutised ja hulk ajakirjanduses avaldatud mälestusi vastavad teatud kihi kujutlusele andekast inimesest ja geeniusest enam-vähem ühes laadis: oli tagasihoidlik, flegmaatiline, silmapaistmatu, või: kust ma võisin teada, et ta on kirjanik, eriliselt märgitud inimene, see ei paistnud millestki välja (Grenzstein ja Liiviga kokkupuutunud «Oleviku»-päevilt — P. Grünfeldt, A. Saal jmt.). Grenzsteini ümber oli eriti palju kära, kuni poeetiliste süüdistusteni, et iga kivi Grenzsteini majas kisendab Liivile tehtud ülekohtust. Süüdlase otsimine ja tagantjärele tark olemine, ühe keerulise saatuse üksipulgi äraseletamise tarve tõi kaasa äärmuslikke ja ülekohtusigi seisukohti.

Kuid midagi sellest kaasakannatavast, osalevast haledast ja prohveteid nägevast suhtumisest jõudis Tuglase esimesse Liivi-monograafiassegi, temal küll kontrastipaarina — viletsuses elav inimene ja suur looming. Ja kui Liivi isamaaluuletused said tuntuks, lisandus elulookäsitluse kodumaist hõngu: Liiv kui üldise viletsuse konkreetne kehastaja. Tuglas on kirjutanud, et Liiv on eriline oma saatusekaaslastegi seas (Ibsen, Kivi). Ta on eestlane. Ja üks osa tõu vaimusest (Fr. Tuglas) ja verest (J. Luiga) võlgneb tänu rahva harimatusele. Andekas küll, aga loiduse ja jõuetuse all küedes (köeb) rahva soovunelm, arusaam vaimusest ja geniaalsusest.

Peale kõige muu vastas ajakirjanduses levinud Liivi-legend kujutlusele kirjani-kust-kunstnikust. Liivi eluloo välised faktid katsid hästi vahemiku väikestest oludest, väiklusestki vaimu suurilma. Seda oli võimalik tõlgendada väikekoodanliku romantika malli järgi. Oli võimalus temaga samastuda oma madaluses ning saada ülevaks legendis. Liivi elu traagilisus võimaldas välja elada oma emotsioone loius, surutud ajas, Liiv kui isamaa võrdkuju lubas üksiku kaudu tajuda ka palju üldise-maid tendentse: mustalaelist kodumaad, pääsutust ja mahasurutud õiglustunnet. Vajati luuletajat kui okaskrooniga märtrit.

«Noor-Eesti» ja Tuglase tegevus sajandi esimesel kümnendil andis sellise vaateviisi levikule ohtrasti toitu, see, mis Tuglasele oli ülev, mugandus laiades hulkades samastumisvõimaluseks. Kuigi Tuglase enese esimeses Liivi-monograafias ei ole nimetatud tendentsi ainuvaldav, rõhk on luule analüüsil, Liivi isiku kasvamisel peaaegu kirjanduslikuks kujuks, oli Liivist juba enne ta surma ja eriti surmajärgsetel aastatel saanud legend. Legend, mille Tuglas oma hilisemais käsitluis lammutas, põlistades tahtmatult oma loominguühholoogilise huvi läbi selle legendi esialgsele olemusele vastandlikke, kuid ikkagi üle Liivi isiku ulatuvaid kante, sest Liiv oli loov inimene.

1914. A. MONOGRAAFIA «JUHAN LIIV»

Valdav osa 1914. a. monograafiast on ilmunud varem, 1913. a. «Eesti elus» pealkirjaga «Juhan Liiv luuletajana», kus avalduvad Tuglase põhilised vaated Liivile. Tagantjärele on raske kindlaks teha, kuivõrd kordavad ja võimendavad pärast Liivi surma ilmunud kirjutised Tuglase Liivi-kontseptsiooni, mille aluseks oli Liiv kui eriline, kannatav inimene ja samal ajal tüüpiline nähtus eesti kirjanduses. Kuigi

ENE MIHKELSON

osa eespool tsiteeritud käsitlustest on ilmunud enne Tuglase artiklit, osa hiljem, võib siiski arvata, et kujutus Liivist kui okaskrooniga märtrist oli hulkade teadvusse jõudnud juba varem, kas või luuletuskogu kaanekujunduse kaudu, mida on ka otse nimetatud. Et põhiseisukohtades ei ole olulisi erinevusi 1913. a. ilmunud artikli ja 1914. a. monograafia vahel, siis on siin rohkem toetunud monograafiale kui Tuglase nende aastate Liivi-käsitluse kõige täielikumale ilmingule. Kõigepealt annab suhtumisele kindla raamistuse raamatukese kaanekujundus: laulikule taevast ulatatavat kannel («luuletaja jumala armust»).

Monograafia oli Tuglase poolt kavandatud Juhan Liivi 50. sünnipäevaks, kuid kirjaniku surma tõttu 1. XII 1913 sai sellest järelehuue. Eessõna, kus selle kavatsuse olemasolu märgitakse, kannab daatumit «jüulu-kuul 1913» ja sisust selgub, et vahetult pärast Liivi surma ajakirjanduses ilmunud kirjutistest on vähemalt osa Tuglasele tuttav. Kui väga on Tuglase huvi juba selles töös koondunud Liivi saatusele, osutab eessõnas öeldu: «Need leheküljed tahaksivad olla katseks, selgitada meie kirjanikkude isiklikku ja ühiskondlikku traagikat. Kuid kõigepeält tahaksivad nad tõlgitseda nooresoo sügavat osavõtmist lahkunud luuletaja kurva saatuse vastu.»

Monograafia kujutab endast pikemat esseed Tuglasele omase ülesehitusega: esimeses osas peatub Tuglas Liivi elulool ja loomingu seoses eesti kirjandusega, siin ilmnevad pea kõik Tuglase seisukohad olude mõjust kirjanikule, teises käsitletakse kindlaist esteetilistest printsiipidest lähtudes Liivi proosat, kolmandas ja kõige mahukamas osas analüüsitakse luulet, põhjalikumalt eritledes selle vastavust või mittevastavust sümbolistliku luule kriteeriumidele. Kolmas osa on Tuglasel enim võimaldanud avaldada omi vaateid ja seisukohti luule ja kirjanduse kohta. Liivi monograafia vastab kuni detailideni Tuglase toleaeegsete artiklite käsitluslaadile. Liivi luule eripära on võimendatumalt kui ehk üheski teises töös (v. a. esseed Tammsaarest) toonud välja Tuglase tugevad ja nõrgad küljed.

Liivi loomingu analüüs lähtub kahest põhiaspektist: varase lapsepõlve muljete määravusest ja loomismomendist, mil kirjanik oma tööd kirjutab. Varase lapsepõlve muljete häälestavast ja pilkuteritavast mõjust, teatud kestvast meeleolulisest foonist on Tuglas tuletanud ka eesti kirjanike jagamise põhjast ja lõunast pärinevaiks, mille erijooni ta ka nende loomingu täheldab. Liivi käsitleb ta kui lõunaestilist kirjanikku, kellel romantiline sund juba veres. Loomismomendiga seoses arutleb Tuglas nii Liivi kui ka teiste eesti kirjanike tööttingimuste üle, millest sõltub loomise jõud ja intensiivsus. Just selles kontekstis ei näe ta Liivi saatuses midagi erandlikku: «Nii lahkuminevad kui Eesti kirjanikud omade vaadete ja voolude poolest ka on, kuid töötegemise, vaimlise ja kehalise olemasolu tingimised on neil kõigil paratamata ühesugused olnud: kitsad, ebakohased, vaimu ja keha suretavad. Nad on olnud kõike muud, kui kohased suuri mõtteid ning suuri kordasaatmisi inspireerima.» Siin märgib Tuglas ka, millised peaksid olema õnnestunud loometööks vajalikud olud: «Sest see Eesti kirjanik on alles sündimata, kes neid elutingimisi tunda oleks saanud, mis Petrarca kirjanikule muu seas ilmtingimatuteks peab: rahuloldav omandus, rahulik elu, üksildus, vaikus, vabadus.» (Lk. 15.)

Kirjaniku saatuse erandlikkus seisneb selles, et ta loob kõigele vaatamata, olusidki trotsides, sest ta ei saa teisiti. Sellest teisiti mittedaamisest, loomissunni tagajärgedest tuleneb ka tema märterlus. «Näha kirjaniku suurt tragöödiat ainult sellest rippuvat, kas tema kuu sissetulek 15 või 150 rbl. on, see näib vahest nii mõnelegi liialdus olevat. Kuid ometi on see nii, vähemalt on see paljudele kirjanikkudele nii. Ja kui ka nii mõnigi äärmises puuduses suuri kunstitöösid on suutnud luua, siis on ometi üks tõsiasi kindel: luues maailmale kunsti langeb ta ise kunsti märtrina.» (Lk. 22.) Kui siia juurde lisada Liivi isamaaluulele iseloomulik isiku ja kodumaa identifitseerimine, on kõik juba valmis rahvusliku kannataja, ühiste kannatuste kehasaja müüdi sünniks.

Liiv kui rahva psüühika traagilise poole esindaja sunnib Tuglast juurdlema rahva ja rahvusliku ning meie rahvaluule orjakaebuste üle.

Liivi rahvuslikkus ei avaldu mitte üksi ta saatuses, loomingu katkelistes heletumeda kontrastides, vaid tema loomelaad ise on Tuglase arvates rahvaluule-lähedane. Ta jaotab kirjanikke peale geograafilise pärinemise ka nende kirjanduslike taotluste järgi: ühed, kes püüavad esitada teravalt individuaalset, rahvast erinevat, teised, kes nagu võtavad kokku rahva kirjanduslikud kalduvused, üldisest ühise. Liivi proosa on parimaks näiteks teisest tüübist. Tema rahvajuttude populaarsus põhineb Tuglase arvates tavalise, tuntud aine ja üldiste kujutelmade ladusal esitusele, mis teistel aegadel võimaldaks neid suust suhu edasi luua ja levitada. Ning ka siin loob Tuglas Liivi loomingu kujundi, kokkuvõtte iseloomulikest kujutusvõtetest:

«Tema tegelased on alati ühte laadi: karjapoiss unistab või puhub pasunat, noor neiu on alati südamlük ja korjab lillesid, ja noor intelligent jalutab, sentimentaalne ilme näol ja raamat käes. Tema inimeste kirjeldused on alati primitiivsed. Tema neiu on ikka «kaks sõstrasilma, kähharad juukse säbarad, pehmed palged ja punane suukene». Isegi naiste nimede väljavalik on tal liig väikene!» (Lk. 44.) Kuid üks väljendu siin, nagu ka ta jutustuste «Vari» ja «Käkimäe kägu» intriigis rahvapärassus, millele Tuglas juba osutanud: teatud viis kujutleda võõraid ja ihaldatavaid valdkondi, väikekodanlik maitse ja oludest väljaigatsemine. Esteetilistel kriteeriumidel põhinev analüüs ei jäta Liivi proosast palju tulevikule järele. Etteheidete aluseks on muidugi romantilise ja realistliku meetodi segamine, stiilitus, mis kohati maitsepuudusena avaldub.

Kui Liivi saatuse mõistmisel rääkis kaasa olude tunnetamine, siis loomingu analüüsimisel lähtub Tuglas kõrgeist kunstilisuse nõudeist, mis formaalsele õigusele vaatamata jätavad tühiku eesti kirjanduses valitsenud traditsioonide ja Liivi loomingu vahele. Proosa analüüsi lugedes võime enam-vähem aktsepteerida kõiki Tuglase märkusi, kuid tahes-tahtmata hakkame mõtlema nende avaldamisviisi jäikuse üle. Näib, et sihikindlus ja tahteline moment on Tuglasel kirjandusliku loomingu hindamisel peamine. See tuleb esile just nagu möödaminnes tehtud viipes ajastu kirjanduslikule taustale: «Sest kuna romantiline proosa ikka enam ja enam realismi eest taganes, ei usaldanud Sööt ja Haava, kes aastasaja lõpu lüürikas väljapaistvamad olivad, ühtki julgemat sammu tõeliku elu poole astuda — nende eneste kahjuks!» (Lk. 58.) Kui oleksid usaldanud, julgenud, tahtnud, oleks pilt teine.

Teoreetiliste tõekspidamiste ja elava luule vaheline vastuolu ilmneb Liivi luuletuste analüüsis nii teravalt, et paiguti paistab, nagu olnuks Liiv Tuglasele eelkõige ta enda tõekspidamiste ja vaadete avaldamise ajendiks, siduvaks lüüks noorte ja vanade, eelmise põlve ja «Noor-Eesti» vaimuse vahel. Etteruttavalt tuleks siiski öelda, et kui me Liivi luule käsitluses leiame rohkesti ülelibisemisi, targutavaid kõrgteoreetilisi löike, voolutatustusi, mis materjaliga vähe seostuvad, siis ei vähenda see ometi Tuglase avastajarolli Liivi kui luuletaja nägemises, paljud Tuglase tähelepanekud Liivi luule kohta on aegade jooksul üle kandunud ka nendesse Liivi-käsitlustesse, kus Tuglasega võrreldes lähtutakse hoopis teiselt hindamisalusest. Nentides, et Liiv luuletee alguses käis oma aja vanaromantiliste tendentside, ka epigoonliku luule jälgedes, jõuab Tuglas kultuuritausta valgustades sügavalt individuaalse ja omapärase juurde Liivi luules. Just siin on põhjus kõnelda Liivist kui oma ajast ja isegi noorsoost etterutanust, näha tema luules käesirutust uue põlvkonna taotlustele käsitleda Liivi kui «oma meest» kõikidele kunstilisuse kriteeriumidest tulenevatele etteheidetele vaatamata. Ja lõpuks on just siia pandud see piiritulp, algpunkt, millest lähtuvad Tuglase edaspidisedki Liivi-uuringud, huvi selle vastu, kuidas elust saab kirjandus, mida on vaja, et sünniks tõesti elav kunst. Seda huvi võime näha monograafia algupoole arutlustes lapsepõlvest ja loomismomendist, kus katsutakse leida mingeid loomisprotsessi sisemisi seaduspärasusi. Lühidalt: Tuglase loominguühholoogilise huvi juured on aimatavad juba selles töös. Kuid selle aimatavuse märkamine lähtub meil lõpp-punkti teadmisest, 1927. a. ilmunud monograafiast, mitte et need kandidid oleksid ühetähenduslikena selged 1914. aastal.

Siin võime veel esiplaanil jälgida Tuglase võitlust ehtsaga, tahtmist see ehtne loogiliselt ära seletada, leida tema põhjusi ja juuri kirjandusteoreetilise atribuutika abil, sest inimestel näib üldse olevat kalduvus kujutleda millegi valdamist mõistuslikult järjestatud, üldarusaadavate sõnade abil. Tuglasele, kelle kirjanduslikud tõekspidamised oma paindlikkusele ja muutumisaltisusele vaatamata on väga kindlad, on omane tung süsteemse täiuslikkuse poole. Kuigi Tuglas tunnistas Liivi kirjandusliku edenemise aeglust, teatavat pidevust, mida ei lõhkunud 1893.—1894. a. vaimne katastroof, selgub luuletuste lähemal vaatlusel ometi, et kõik väärtuslik, Tuglase poolt tunnustust leidev, on Liivil kirjutatud enamasti just haigusperioodil.

Osutanud küll Liivi luule teisenemise välisele joonisele ja leides ta hilisaja loominguistki kõrvu uute, täiesti iseendast lähtuvate luuletustega ka vanaromantilist ning leiget, ajastu vaimus stamplikku tundekujutust, on analüüsiobjektiks ikkagi see iseenesest iseendale kirjutatud luule. «On tõesti tarvis hiigla pingutust, on tarvis end kurdiks ja pimedaks teha mineviku ja harjumuse vastu, et loodust ning inimest teistviisi näha, kui siamaale on nähtud. On tarvis, võib olla, otsekohest ära eraldumist, taganemist, põgenemist ühiskonnast. Meie võiksime juba seda inimest, ühe prantslase sõnu tarvitades, «isegi kärbsse pääle oma naabri silmadega ei vaata», neil ärakulunud ja luitunud mõtete aegadel geniuuseks pidada. Ja sellel peab

tõesti kangelase verd soontes olema, kes kähklemata lahingusse lööb selle vastu, millega üleüldisus on harjunud.» (Lk. 53.)

See mõttekäik arvestab tegelikult Liivi kui normaalset, mõistes seejuures kunstniku paratamatut äralõigatust ühiskonnas valitsevaist normidest, selleks et avastada uusi, veel varjus olevaid norme ja kujutlusi, inimese siseilma rikastavat taasloomist, emotsioonides ehtsa, ent kunsti läbi veel mitte valdavaks saanu esiletoomist. Ehk teiste sõnadega: see on kunstniku tavatu tavaliseksaamise protsess, mille eeltingimus on lahtiütlemine seniseist mõtlemis- ja tundmisharjumusist. Ometi tundub, et Tuglase lähtepunkt ei ole mitte selles luules endas, vaid sellest väljaspool, ta tahab valmis vormelitega tabada vormitut, ihaldab normiga puutuda normitust, seletada seal, kus tuleks tunda. Lõpuni järjekindel olles tuleks selles näha mitte üksi Tuglase puudust, vaid ka kriitikas tävapärast püüdu seletada uut vanade vahenditega, lastes teorial käia kirjanduse järel ning surudes uusi kirjandusnähtusi olemasolevatesse mõtterraamidesse. Tuglas oli teatud vaateviisi järgides oma kaas-aegsete seas ehk loogilisem, sihikindlam, jäigemgi. «Kuid kui meie Liivi puhul täit pilti sümbolismist ei saa, siis võime vähemalt sümbolismi teoria valgusel paremini Liivist aru saada.» (Lk. 63.) Mida muud see näitab kui äratundmist, et on vaja selget käsitlusmeetodit. Tuglas ei nõudnud meetodiühtsust, täiuslikkust ja väljapeetust mitte üksi kirjanduselt, vaid ka kriitikalt. Ta tahtis loomingu analüüsilt enamat kui muljet, kui mehaaniliselt kokkupandud kilde kirjanduse mõju eri tahkudest, ka mitte kirjanduse ja elu seose esiletoomist, mis tõlgendab teoseid elu kontekstis, vaid et võetaks kirjandust kui kirjandust iseeneses. Kuid nii aetas ta tahtmatult kirjanduse ja enese vahele esteetilise teooria.

Põhjaliku ülevaate annab Tuglas sümbolismist, selgitab oma arusaamisi maailma-kirjandusest võetud näidetega, unustades poolte lehekülgede kaupa, et ta vaatlusobjektiks on Juhan Liivi looming. Ta arutlustesse lipsab sisse prantsuskeelseid fraase, ta tsiteerib Liivile olemuselt kaugeid kirjanikke. Me loeme Liivi kohta: «Tema ülesanne oli seesama, mis Ernst Enno omagi: tuua anarhiat kivinenud vormidesse, mis igasuguse õrnema tundmuse tapsivad, tõsta mässu vanade ebaluuleliste ainete ja tuimade vormide vastu. Kuid uue positiivse estetika loomine ei käinud mitte nende ülesannete hulka.» (Lk. 69—70.)

Ikka ja jälle ilmneb Tuglases eneses peituv vastuolo (ratsionaalsus ja emotsionaalsus, ajastu ja isik, — nende paaride seostamistarve). Üelgem: Tuglas ei olnud oma ajast ees mitte üksi kui euroopalikult haritud valgustaja, vaid ka kui elu ja teose, elu ja kunsti, isiku ja kunsti vaheliste loominguühholoogiliste seoste otsija. Teades, et see seos on olemas, tuues välja palju õigeid, kestvaid jooni, rõhutab ta tundmuseski rohkem tahtelist momenti: «Liivi ülesanne [mis eeldab ikkagi autorilt enam või vähem teadlikku eesmärgipüstitust — E. M.] oli tuua anarhiat kivinenud vormidesse...» jne. Tuglas tajub küll sõnades väljendunud tundmuslikku, kuid kõneleb tundmuslikust väliselt ning nii tõlgendab Liivi luule vormikoredus, mille taga kannatava inimese intensiivsus, just oma tundehtsuse tõttu kui kunstniku teadlik mäss vormi vastu. Tuglas leiab sellistele tõlgendustele tuge ka Liivilt endast. «Meie ei tohi ialgi ära unustada, et nii aine kui ka vormi küsimuste taga alati ainult inimene omade hingeliste ja ühiseluliste vajadustega seisab.» tuletab ta enesele meelde, kuid jätkab: «Rääkides abstraktiliselt ainest ja vormist, joonistame meie õieti ainult miskisuguseid kuivi sheemid, milledele alles ajajärgu ja koha kindlaks määramine elava elu hinge sisse võib puhuda. Kuid sheemid on tarvilikud, sest et nad nähtuste iseloomu paremini peegeldavad kui nähtused ise.» (Lk. 36.) Tuglase abstraherimistarve on tugev, ta ei rahuldu kunagi pelgalt emotsionaalse suhtega ning kriitikuna, teoreetikuna ei saagi sellega rahulduda.

Kui me Tuglase teoreetilistest vaadetest kõneldes ei saa Liivigi käsitluste puhul jätta osutamata väga järjekindlale esteetilistest kriteeriumidest lähtumisele, peame ometi objektiivselt nägema seda, mida vaatamata teatud laadi deklaratsioonidele on materjalis siiski leitud, mida iseloomulikku on Tuglas Liivi luules tabanud. Et tasakaalukalt hinnata Tuglase Liivi-alaste tööde kaalu, tuleb meil teha end immuunseks raami suhtes, mida Tuglas kasutab, ning näha, mida sisulist ta on paika pannud, rääkides kohati iseenesele vastu, kohati aga saavutades võite seal, kus vaatlusvõtestik teinekord Liivile kui autorile vastandubki. Sest Tuglase poolt kasutatud teooria vooruseks on, et ta käsitleb kunsti, see aitab tal tõesti leida kunstis kunstimomast.

Liivi luule on Tuglast inspireerinud järgmiseks mõttekäiguks: «Tõe mõiste vahetumine sümboli mõistega — see oli see revolutsioon, mis estetikas läbi läks. Kuid sellega oli estetikasse õieti jälle romantismi põhjusemõte ilmunud. Sest sümbolismi

eesmärk — see on realiteedi abstraherimine ja hingestamine, «idee» otsimine iga «asja» taga. Sümbolism püüab leida tõelikkuse kvintessentsi, tõelikkuse mahla, kuni äärmiste võimalusteni viidud tõelikkust, — ühe sõnaga, ideaalset tõelikkust. Kuid sellega on see täiesti romantiliseks väärtuseks muutunud. Ja sellepärast ei ole sugugi ime, et sümbolismi tihti uusromantismi nime all tuntakse, mis tõepoolest ainult üks tiiv sümbolistilisest voolust on.» (Lk. 68.)

Kui me märkame, et Liivi luule ja rakendatav teooria ei kattu, siis seda ikkagi Liivi-poolses otsas, kõiges, mis n.-õ. valmisvormelitega avab luule emotsionaalset sisu, kuid niipea kui vaatleme Liivi luulet ajastu kontekstis või kirjanduse kontekstis üldse, ilmneb, et Tuglase teoreetilised arutlused ületavad omal kombel (ei ole alati kindel, kas meie jaoks parimal viisil, kuid ületavad siiski) vahemaa Liivi luuletuste pingestatud sisekosmose ja luule kohta käibivate kujutluste vahel. Sellised arutlused on Tuglasele vajalikud mitte ainult luulesisese maailma tõlgendamiseks, vaid ka Liivi luule tõlkijaiseks väärtustavasse keelde, tema ja olemasoleva kirjanduse suhte määratlemiseks. Nõnda osutab tsiteeritud katkendi lõpp juba -ismi taga olevale üldkehtivale uusromantilisele elutundele. Märkame, et kui Tuglas jääb truuks sümbolistliku voolu printsiipidele, siis leiab ta Liivi luules Liivile kui luuletajale palju tundmatuid asju: äärmuste esteetika, uue ilumõiste jms., avaldades teisel imestust, et Liiv ometi nii ebajärjekindel on. Kuid tuues nn. uue ilumõiste avaldumisenäiteks tsitaadi: «Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast, muld must kui siid», osutab ta ometi Liivi luules tõesti millelegi uuele.

Igas tundmuslikus, emotsionaalses, kujundlikuski maailma- või eneseavastuses on tunnetuslik moment. Me võime uuest arusaamisest rääkida kirjanduslikku konteksti silmas pidades, kuid Liivi luules avastatud uut moodi tundmine ei tähenda mitte lähtumist uuest ilumõistest või uuest arusaamisest looduse harmoonias, vaid looduse vaatamist otsekui esimest korda, vabana literatuuri stampidest. Ka sellest kirjutab Tuglas: «Ta tahtis tabada luulet ilma kindla vormita, luulet otsekui alasti, väljaspool mõttelisi ja ainelisi raamisid. Ta tahtis tabada teda nagu romantismi sini-lindu. Ja iseteadmatult seisis ta selsamal vaatekohal, millel seisis Schopenhauer, kinnitades, et muusika ainus kunst on, mis puhast dünamikat ilma välise vormita pakub.» (Lk. 64.)

Tuglas alustab ikka luule, mitte tundmuse tabamisest, nagu oleks tunnetava inimese eesmärk tunnetada teatavale eneseavalduse viisidele mõeldes. Romantismi sinilind ja Schopenhauer viivad meid juba õige kaugele Liivist, kuid mitte kaugele kunstist. «Meie tunneme, et see ei ole kunst, ei ole literatuur, vaid tundmus ise ilma välise vormita. Tal ilmub idee, meeoleolu otsekui alasti. (Lk. 74.)

Need Tuglase avaldused näitavad tahtmist Liivi kindlate esteetiliste normide kaudu ära seletada, kodusemaks teha, ja kui siin ongi Liivi luule suhtes vägivalda, oli Tuglase taotlus omas ajas õigustatud. Sest Liivi emotsionaalset isepärasust, käte-võidetud ehedust ja uut tundevalda ei saanud teha mõistetavaks üks emotsioonile toetudes; on ju igasugune ehe emotsioon niikaua individuaalne ja üksik, kui ta pole üldiselt omaks võetud. Ehk teiste sõnadega, luules avastatud aken inimese sisekosmosesse ei ole veel aken, kui tema taga pole maja ja kui kõik mitte üksnes ei vaata selle akna kaudu maailma, vaid teavad selle akna tähendust. Nii teadlase kui ka kriitiku roll on ikka suunatud üldise, mitte individuaalse tähenduse leidmise poole, kuigi lähtutakse individuaalsest või individuaalsetest sisetunnetest. Pealegi polnud sümbolistliku luulekoodeksi nägemine Liivi luules midagi täiesti käsitamatu. Selleks andis tõuget Liivi luulele iseloomulik abstraktse käsitlemine konkreetsena, isikliku kannatuse tundmine üldisena, ka isamaa ja enese samastamine. Liivi kui sümbolkuju mõistmine omakorda kandus võib-olla ositi üle ka luule mõistmisele.

Ent Liivi luule väärtus ei ammendu Tuglase jaoks selle tunnetusliku ja vormilise uudsusega: «Sest enam kui keegi teine, kõlbab just Liiv tunnistuseks selle väite puhul, et kunstis siiski midagi on, mis niisama tähtis on kui vorm, või veel tähtsamgi, — nimelt hing, meeoleolu, energia. Meie kõik oleme harrastanud vormi kultust, meie oleme teoretiseerinud aastate kaupa, et Eesti kirjandus sellepärast nii väheväärtuslik on, et tema vorm ebaküpse, ebakulturne, peensuseta on. Kuid ei, — liigagi palju on meil olnud vormi ja selle asemel liiga vähe elavat hinge!» (Lk. 71.) On siia veel vaja midagi lisada? Kas ei seleta see lõik juba iseenesest ka Tuglase huvi Liivi vastu. Ning edasistes Liivi-käsitlustes ongi võimalik jälgida, kuidas Tuglas ületab oma kindlasuunaliste sisu ja vormi ühtsuse nõuete teatava piiratud.

Milles peitub Liivi luule saladus, vaatamata selle vormilisele konarlikkusele, küsib Tuglas, ning seda saladust seletades saab ta loogika külmast survest üle kujundlike võtetega. Liivi luuletuste mõjuvuse esmapõhjust tajub ta nende rütmi

ja aine täielikus vastavuses, «sest juba need ained on rütmilistena sündinud, rütmust on luuletaja iga valuline tundmus täis. Meie ei maitse enam mõtteid ega lauseid, vaid seda koidueelset tuuletõmbust, mis ootamata üle hirmunud kannelde läheb.» (Lk. 72—73.) Teise iseärasusena nimetab Tuglas ootamatuse efekti, mis tuleneb luuletuste improvisatsioonilisest loomusest, meelekujutusest, mida ei saa simuleerida ja mis tõmbab piiri kunstniku ning mittekunstniku vahele.

Selle hüpleva, meeoleolusid üllatuslikult siduva momendi taga on Aino Kallas näinud mõnd korduvat kinnisideed, millest tahteski lahti ei saa. Ka Tuglas ei hinda Liivi luule seda omadust kui psühhopatoloogilist, vaid küsib: missugune luuletaja oleks töötades täiesti normaalne? Kõik, mis Liiv on kirjutanud, on läbi tuntud ning sellega juba seesmiselt loogikast juhitud. Liivi luuletuste iseäraliku mõju kolmanda põhjusena nimetab Tuglas nende lakoonilist stiili. «Liivil ei ole kuigi palju õelda, kuid see vähene, mis ta ütleb, mõjub just sellepärast nõnda, et meie selle viimseni pisarani vastu võime võtta, enestesse imeda, sellega ühte sulada. Meie tunneme, et see ei ole kunst, ei ole literatuur, vaid tundmus ise ilma välise vormita.» (Lk. 74.)

Neljanda punktina luulearutlusi kokkuvõtvas osas rõhutab Tuglas Liivi luule intensiivsust, mis lähendab seda rahvalaulikutele, seesmise inspiratsiooni tunnet, mis loomusunniliselt vabastab end mõistustlikust ja abstraktsest. Lõpuks sõnastab Tuglas isegi sümbolismist lähtuvate arutluste ühe põhjuste-ringi: «See asjalikkuse ja luulelise inspiratsiooni ühendus on Liivi igale paremale luuletusele omane, jäljendagu need rahvalaulu või mitte. Naturalistilise tõelikkuse ühendus luulelise meeoleoluga — see on aga just üks sümbolistilise estetika tähtsamatest tunnustest.» (Lk. 77.)

Intiimne looduse ja traagiline inimesekäsitus on Tuglase jaoks põhilisem, mis Liivi noorpõlvele lähendab, selle luule normitu ehedus ja hingeliste kannatuste alastiolek, mis ei hooli traditsioonilistest kütketest, sunnib noori taas ja taas Liivi poole pöörduma.

Hinnates Liivi tähendust kaasaegse luule arengu perspektiivist, jõuab Tuglas 1914. a. monograafia lõpus põhimõttelise kaaluga tõdemuseni: «Kes võiks vastu vaielda, et Gustav Suitsi mõju Eesti lüürikas nii selle sisulise kui ka vormilise kulturi tõstmise võrdlemata palju suurem on kui Liivi oma. Kuid ajajärgul, mil meie kõige nooremas lüürikas just miskisugune puhta-vormi kultus valitsema on pääsenud, mil hingetu estetism kõike elu-tunnet ähvardab hävitada, jättes ruumi ainult külmale «parnassi» vajumule, oleks tervislik silmi Liivi poole pöörata. Meile meeldivad salmid, millede all näeme nimesid nagu Semper, Barbarus või Kärner, kuid veel enam meeldiksivad nad, kui meie neis rohkem elava elu hinge tunneksime.» (Lk. 78.)

KRIITIKA REAGEERINGUD 1914. A. MONOGRAAFIALE

Milline oli 1914. a. monograafia vastuvõtt toleaeagse kriitikas? Üldiselt toetav, positiivset nägev — kas või juba esimese põhjaliku Liivi-alase töö ilmumise pärast. Kui ka juhiti tähelepanu Liivi eluloosse puutuvate andmete puudulikkusele ja ebatäpsusele, siis olid need märkused eeltööde nappust silmas pidades arusaadavad. Eriti tõsteti esile luulet käsitlevat osa, — samuti mõistetavalt põhjusil: see oli uudne. Kuid meid huvitavad siin rohkem vajakajäämistele osutamised, sest üks ole neiski ajend uute vaatluste vajalikkuse tunnetamiseks. Peatugem ainult mõnel, edaspidist tööd ka väliselt suunavalt märkustel. Kuigi Tuglas jõudis oma Liivi-uuringute ja luulesse süvenemise käigus isegi paljut ümber hinnata, on huvitav näha, kui võrd olid kriitilised märkused tema tulevast käsitlusuunda toetavad.

J. Aaviku retsensioon keskendub kirjanduslikele küsimustele, Liivi loomingu interpreteerimisele. Ta leiab, et Tuglas on hinnanud Liivi kui novellisti liiga madalalt ja vähe rõhutanud ta jutustamisannet. See väide on natuke kistud, sest Liivi jutustamisandest on Tuglas siiski rääkinud. Edasi lähevad etteheited juba tõsisemaks, sisulisemaks, puudutades Tuglase teoreetilise käsitusviisi sobivust Liivi loominguks. «Mis Tuglase monograafiasse endasse puutub, siis on mul seda lugedes paiguti see tundmus, et sääli mingisugune disproportsion käsitletava aine — Juhan Liivi — ja käsitlemise viisi vahel valitseb. Viimane on, iseäranis raamatul lõpupoolel, liig kõrge ja «europaline». Et Liivi toodangu lihtsaid ja lahjasid mahlu analüserida, seks paneb ta moderni kriitika laboratoriumi kogu keerulise ja täiendatud aparadi käima.

[- - -]

Kemalseisjale tundub veidi imelikuna, et seda kõike on võidud öelda meie vaese

Juhan Liivi puhul. Kuid õiguse poolest on nii, et Tuglas siin, nagu mulle näib, Juhan Liivi suurel määral ainult juhuseks tarvitab, et oma vaateid ja vaatlusi kirjanduslike nähtuste üle avaldada. See teeb aga, et selle kirjandusliku eruditsiooni ja teoretiseerimise tagant luuletaja kirjanduslik jume küllalt hästi ja selgejooneliselt välja ei paista.» (J. A a v i k, Friedebert Tuglas. Juhan Liiv. «Postimees» 3. IV 1914, nr. 76.)

Nendele seisukohtadele vaatamata hindab J. Aavik monograafiat kõrgelt. Tuleb mees pidada, et arvustavad märkused pole negatiivse lõpphinnangu andjaks. Ligi-lähedast samadele seisukohtadele kui Aavik jõuab J. Jõgever, ent erinevalt Aavikust on ta teooriast lähtuvas arutluses näinud negatiivset hinnangut Liivile üldse. Jõgever tsiteerib Tuglase lausete algusi, väga iseloomulikke algusi, laadis: ebaõnnes-tunud virilad olud; Liiv on novellistina väikene kirjanik; oleks eksitus Liivi töid tehnilisest seisukohast analüüsida, need ei paku midagi jne., ning lõpetab iroonilise lausega, et oleks hea, kui ka meie noorte töödes Liivi luules ilmnevat elavat hinge-õhku tunneksime. Jõgeveri arvustus on just selle poolest huvitav, et ta ise palju juurde seletamata Tuglasele omase käsitlusviisi ära näitab. Tuglase lähtumine teatavatest kontseptsioonidest peab juba iseenesest mõningaid külgi eitama, tema eitusega algavad laused mitte üksnes ei ilmesta stiili, vaid on ikkagi mõtteviisi ilmingud, mis eituste kaudu jaatab, teooriast tõukudes jõuab vaadeldava tegeliku sisuni.

Kolmas ja ehk kõige olulisem Tuglase töö arvustaja on Juhan Luiga. Tal ei ole artiklit, kus ta otse monograafiat eritleks, pigem on siin tegemist n.-õ. kaudse kriitikaga. Psühhiaatrina Liivi haiguslugu selgitades vastandub ta tahtmatult mõningais punktides Tuglasele, kuid toetab ja süvendab Tuglase käsitlust teisel. Õigem oleks küll rõhutada seda, et Tuglas annab Luiga arstiteadmiste ja kogemuste toetudes Liivi kui luuletaja eripära edasi palju sügavamalt kui Luiga ise (see pole küll viimase eesmärk), sest tema arvestab enim sotsiaalset konteksti, Luiga aga psühhopaatoloogilist. J. Luiga artikkel «Juhan Liiv. Mälestused ja märkused» ilmus 1914. a. «Päevalehes» nr. 44, 75 ja 91, kuid oli ette kantud kõnena Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul Tallinnas 6. XII 1913.

Me ei pääse ka siin pikkadest tsitaatidest, sest Luiga Liivi haigusloo seletus ei ole aluseks mitte üksnes Tuglase edasistele Liivi-interpretatsioonidele kõiges, mis puudutab haiguslike momente, vaid ka Tuglase-järgsetele uurijatele. See on mõistetav, sest tegemist on Liiviga vahetult kokkupuutunud psühhiaatri erialase analüüsiga, milles kirjandusteadlane polegi pädev.

«Ta hindab ajuti ümbrust eraldi õieti, niisama on ta tähendused iseenese isikust tihtigi väga tabavad, — aga vahekorda enese ja ümbruse vahel seletab ta valeste, isiku üksus, mis enese ja ümbruse vastasolus põhjeneb, on rikutud. Ta ei ripu nüüd nii ümbrusest ära kui enne, ta on enam ise: omapärased ja algupärased avaldub nüüd vabamalt.

Siin on põhjus, mis tihti vaimuhaiged degenerantisid algupärased näitab.

[- - -]

See on aga nõnda-ütelda passivline algupärased, algupärased enam tahtmata kui teadvusline, enam väline kui asja sisuline.» («Päevaleht» nr. 75.)

Et oludel haigete peale oma mõju, on vägagi tähtis, kuid Luiga ei aseta Liivi vaimuhaiguse põhjust oludesse. Eitamata Liivi loomisvõimet tervemil silmapilkudel, ei nimeta Luiga pärast 1893. a. loodut uueks, vaid ammutamiseks vanast tagavarast, mälestustest.

Liivi ja kodumaa seosest ütleb Luiga: «Liiv kasvis oma affektirikka loomu najal kogu selle maaga kokku, mis ta noorust, kus tundeelu kõige ärksam, ümbrises. Siin, kodu, saadud kogemuste najal mõõtis ta teisi väärtusi ja mitte ümberpöörduvalt, nagu harilised inimesed, kes üldiste väärtusmõõtude järele oma ümbrusnähtusi hindavad.

[- - -]

Liivi «isamaa» oli konkreetselt tuntud — kodumaa, millega ta tundeliselt liitunud oli. Ta kannatas, oli kade tema pärast — olgugi et ta jutuajamises harva patriotiliselt esines.» («Päevaleht» nr. 91.)

Ka tunde ja mõistuse vahekorda Liivi luules seletab J. Luiga haigusega. «Liivi tundlikkus, loomuliselt suur, tõusis suuremaks haiguse läbi. Liiv kaotas aru, tal tõusis tunne. Liiv kaotas otsustamise-võime enese vahekorra kohta välimusega; instinkti, loomusunnilist annet ei kaotanud ta mitte. Tema anne seisis veres, kogu organisatsiooniga aga mitte hariduses, kätteõpitud osavuses.» («Päevaleht» nr. 91.)

Liivi kui luuletajat arvab Luiga ainult eestlasena ette kujutada võivat, ta võrd-

leb Liivi projektoriga, mis heidab hingest välja kiiri, valgustades ümbrust oma valu läbi.

Fr. Tuglase monograafiat arvustab J. Luiga kolm aastat hiljem «Eesti Kirjanduses» 1917, nr. 8—10 artiklis «Nuori-Suomi — Eesti. Märkused 10-aastasest «Noor-Eestist» ja 25-aastasest «Nuori-Suomist»». Põhiettehteiteiks on nn. kannatuse ja haleduse meetodi kasutamine Liivi saatuse jälgimisel, mis ei arvesta Liivi haiguse tege-likku iseloomu, Liivi loomingu käsitluses näeb Luiga Tuglasel «klassifikatorite varda otsa ajamise» tarvet.

Kuidas läks Tuglas edasi?

TEISTEST LIIVI-AINELISTEST TÖÖDEST

Jälgida Tuglase Liivi-ainelistes kirjutistes ilmnevat vaadete evolutsiooni on üsnagi keeruline, sest mõned põhiseisukohad püsivad läbi aastate ja tegemist on üksnes nende täienemise, peenemise ning laiemaid valdkondi haaravate ringidega. Tekstilt ei ole eri aastate artiklis esimesel pilgul väga suuri hälbeid. (Näiteks isiku ja luule vahekorra küsimused 1915. a. avaldatud «Koolja koormas» ja 1923/24. a. artiklis «Mälestused Juhan Liivist» teatud lõikudes kattuvad jne.) Kas on tegemist väga hea mäluga, mis võimaldas varasemate kirjutiste teatavaid osi kohati peaaegu sõnasõnalt korrata või kord sõnastatud tekstidest õnnestunud löike liita? Eri vaatepunktidest lähtuv Liivi loomingu analüüs ja uute andmete läbitöötamise tulemused ei liitu muidugi mehaaniliselt 1927. a. monograafiaks. Süsteemsuse kõrval on Tuglasele iseloomulik väga paindlik ja materjali põhjalikule tundmisele toetuv käsitlusviis. Igatahes ei ole tal jäänud märkamata ükski tema enda poolt varem olulisena fikseeritud seisukoht või tekst.

1915. a. Liivi surmapäevaks kirjutatud töös «Koolja koorm» väidab Tuglas, et isik jääb alati luule varju; tõeline inimene ei kõlba eeskujuks, nagu ei kõlba kehas- tatud idee aatetunglaks. Luule ja tõelise isiku piiri on Tuglase arvates ka Liiv rõhutanud oma luuletuses «Noor-Eestile».

Kaks aastat, mis Liivi surmast möödunud, on teinud temast peaaegu legendi. Tuglas juhib oma artiklis avalikkuse tähelepanu vajadusele kokku koguda kõik, mis Liivisse puutub, ja kirjutada tema kohta suurem uurimus. Esialgu on see ainult soov, mille teostudeski vaevalt jõutakse Liivile kui isikule päris lähedale.

Vaatamata teatud skepsisele jätkuvad Tuglase Liivi-uuringud. 1918. a. artiklis «Juhan Liiv poliitilisena luuletajana» on põhitähelepanu isamaaluulel ja Liivi mes- sianistlikel kalduvustel. Liivi isamaaga samastumise traagilise alatooni allikat näeb Tuglas ta pessimistlikes vaadetes rahvusliku arengu suhtes. Liivi tegevusaja taustal tunduvad Eesti heledat tulevikku ennustavad luuletused Tuglasele prohvetlikena. Nende kirjutamisajaks arvab ta Vene-Jaapani sõja perioodi. Iseloomulik on, et Liivi seda kodumaa-aineliste luuletuste rühma käsitletakse just 1918. a.

1921. a. hakkavad ilmuma «Juhan Liivi kogutud teoksed» Tuglase eessõnaga. Viimases on keskendutud tekstoloogilistele küsimustele, Liivi käsikirjade puhul ka redigeerimise vajadusele, tingituna väljaantava autori vaimsest tasakaalutusest.

Liivi loomingu täieliku väljaandmisega seoses märgib Tuglas, et väljaandjate käsutuses pole kõiki Liivi töid, ja teiseks: «...kas on üleüldse kunagi mõeldav Liivi toodangu tühjendav väljaanne. Sellele, kes eriti Liivi seni avaldamatuid käsikirju tunneb, on see kahklus arusaadav. Viimaste hulgas on palju niisugust, mida tuleb hinnata kui materjaali Liivi isiku mõistmiseks, kuid mitte nagu kirjandust sar- nasena.

Neid asjaolusid silmas pidades on Noor-Eesti kirjastus otsustanud otsida keskteed Liivi kogutud tööde kirjastamisel.» Kuigi Tuglasele oli esteetiline vaatenurk tõepoo- lest lähedasim, nägi ta ometi ümbermuutmises probleemi, rõhutades väljaande kat- selisust.

1923/24. a. «Uudismaas» nr. 1 ilmusid «Mälestused Juhan Liivist», milles peale «Koolja koormast» tuttava teksti rohkesti ka uut materjali, luule ja isiku tihedamat koosvaatlust. Uuriija eesmärk saab Tuglase arvates olla «näha inimeses kõige päält inimest». «Kui palju kergem oleks siingi luua eneselle ettekujutat inimene ettekujut- tet kannatustega! Kui palju «suursugusem» oleks jutustada olematu inimese elu- lugu, mis oleks kohasemaks tagaseinaks kunsttööle, kui ükski maine olevus ta päevamuredega!» («Uudismaa» 1923/24, nr. 1, lk. 5.)

See on Tuglasel varemgi esinenud mõte, mis siin omandab ironilise kõla, sest

järgnevas lõigus kõneldakse kirjandusloo väljamõeldud kirjanikest, uurijaist, kes eluajal ühtki tõelist inimest pole tabanud.

Artiklis tuleb esmakordselt kõne alla elav, reaalne valu kui Liivi loomingu lähtelähtlus. Iseloomustades Liivi loomingu eripära, kirjutab Tuglas: «See on elav, reaalne valu, mida alles kirjandusse peab tõlkima, literatuuri keele ümberpanema, et seda võiks maitseda. Ilma selleta on seda niisama raske kuulda kui uppuja hädahüüdu, kuna ometi ei või aidata. See tõlkimise aeg tuleb siis, kui Liiv oma «aktuaalsuse» kaotab, kui lugija teda enam nagu tõelist olevust ei või mõista, kui hingeeluline side autori ja lugija vahel kaob.

[- -] Ta läheb legendide ja myytide valda.» (S e a l s a m a s.)

1924. a. avaldatud artikkel «Juhan Liiv. Tema hauasamba avamise puhul» jätkab samalaadseid mõtteid. Rõhk on kandunud isikule kui olude väljendajale (mitte ohvrile), mitte teatavate kirjandusvoolude esindajale. Vaimuhaige Johannes Benjamini poeg Liiv ja luuletaja Juhan Liiv vastandatakse tuleviku vaatepunktilt, kus konkreetne inimene pole enam nii tähtis kui kirjanik, kes kannatust väljendanud ning olulisele kohale tõuseb mitte valu, vaid ilu.

1926. a. ilmunud artikkel «Juhan Liivi kodumaal» räägib süvenenud äratundmisest, et kirjaniku mõistmiseks on vaja teada olusid, kus ta arenenud, tungida loominguvälisesse reaalsusse, milleta poleks loomingut. Kaks-kolm aastat tagasi «Mälestustes Juhan Liivist» väitis Tuglas, et jääb ainult looming, isik ja temaga seotu oma üksikasjus unub, nüüd on Tuglase vaade selgelt loomingusühholoogilisem, tema pilk suundunud looja isiku ja luule seoste.

Enne 1927. a. monograafia ilmumist avaldas Tuglas sellest üksikuid peatükke «Loomingus», osalt ka sisulistel kaalutlustel: talle saadetud vastukajade kaudu jõudis ta enne raamatu ilmumist vastavaid parandusi teha. Sama eesmärki teenisid monograafia valmimiskäigus avaldatud üleskutsed materjali ja mälestuste saatmiseks.

MONOGRAAFIA «JUHAN LIIV» (1927)

1921. a. aprillis kirjutab Tuglas Jakob Liivile: «Olen juba väga mitme aasta jooksul kogund Teie venna järelejäänud käsikirju ja materjaale ta eluloo jaoks. Esimesi Noor-Eesti kirjastuse ülesandel, kes mind ta teoste trükkitoimetajaks valis. Teisi omal algatusel, sest ma tahaksin kord põhjalikuma töö sel alal teha, kui mu 1914. aastal ilmunud väike monograafia.» (KM KO, Koopiad 231:1.) Siitpeale, kuni monograafia kirjutamise lõpuni, pöörduv Tuglas ikka ja jälle Jakob Liivi poole küsimuste ja täpsustustega ning saadab talle ka Juhan Liivi elulugu käsitlevaid peatükke lugemiseks.

Monograafia eessõnas annab Tuglas lühiiseloostuse senitehtu kohta: «Ta oli kerge haavuma kõige heatahtlikumaistki mõtteavaldusist tema seisukorra puhul. Sellepärast püüti ta elutraagikat seletada ainult ebakohaste tööolude ja ainelise kitsikusega. Sest vaatekohast valiti tõsiasi ja sellest neid ka valgustati. Nii kujunes Liivi-kirjanduses juba varakult traditsioon, milles avaldub dr. J. Luiga arvates mingi «haleduse» meetod. [- -] Kuid sel teel juurdus see traditsioon ka üldsusse ega kaotanud oma mõju isegi pärast Liivi surma. Liiategi, et seni fikseeritud andmed enam ei võimaldanudki teissuguse seletuse tekkimist. See ühekülgne vaateviis tungis isegi koolide kirjanduslukkku.» (Lk. 9.) Et Tuglas ise oma esimeses Liivi-käsitluses seda traditsiooni järgis, on selge. Poolteist aastakümnet on andnud vajaliku distantssi, samuti on öelnud oma sõna Liivi tööde ja mälestuste kogumine. Uue monograafia eesmärgiks seab Tuglas: «Neile eelpool mainitud materjalidele rajanebki käesolev töö, mille eesmärgiks on Liivi väliselu, sisearengu ja kirjandusliku loomingu jälgimine. Nagu näeme, peame selle juures mitmeti muutma, teisendama või täiendama omi/seniseid käsitusi Liivi eluloost. Ja kui me ka omi vaateid tema loomingust ei tarvitse samal määral muuta, siis võime neidki ometi laiendada ning süvendada. Lisaks võime nüüd ka tunduva osa Liivi teostest ajaliseltki järjestada, mis hõlbustab nii tema ande arenemise kui ka tema osa mõistmist eesti kirjandusloos.» (Lk. 10.)

Tuglase suureks teeneks tuleb lugeda Liivi elu- ja loomingufaktide detailset jälgimist. Ta kogus kokku Liivi säilinud kirjatööd ja kaasaegsete mälestused ning püüdis neist luua pidevat arengujoont. On mõistetav, et hulk valgeid laike säilis hoolikale andmetekogumisele vaatamata; oli ajalõike, kus Liivi haigusaegeid käigud jäid lähedastelgi inimestel tähele panemata või sulasid kokku hillisemate mälestustega.

Teadusliku täpsuse huvides on Tuglas kogunud Liivi elust ka neid andmeid, mida ta ise otseselt ei kasuta, kuid mis on võimaldanud hilisemal Liivi tõlgendajail rohkem esile tõsta ta loomingu mõju ühiskonnale.

Liivi isiku ja loomingu käsitlemisel selgitab Tuglas mitmete üldiste tasapindade, ideede ja vaadete omavahelist mõju, joonistab võimalikult mitmekülgset välja näitelava, millel vaatlusalune isik oma maisuses ja loomungulistes tõukumistes tegutses. Lõiguti on see kultuurilugu, millesse süvenemiseks Liivi isik alustanud. Oieti jälgib Tuglas siin sedasama põhimõtet, mis oli sõnastatud juba 1914. a. monograafias: kirjaniku mõistmiseks on tähtis aru saada kasvumiljööst ja loomismomendist. Nüüd realiseerib ta oma taotluse väga mastaapselt. Pidades rahvusliku liikumise lagunemisaja vaimsust loiuks ja sõnaliselt kergemeelseks, näeb Tuglas Liivi haiglates konstitutsioonis peamist põhjust, mis takistas teda alistumast üldisele mõttevoolule; Liivi loomuse sisemine raskus tingis ta ühtesulamatause tollase kirjanduse üldmassiga. Kuid sellele väitele Liivi erandlikkusest tuuakse kohe ka vastukaal: kirjanik ei saaks midagi tõepäraselt luua, kui ta alateadlikult ei alluks ühiskonnas valitsevale mõttevoolule. «Kui me kirjanduses peegelduvat sotsiaalset elementi arvestaksime ainult puht-ideelises ulatuses, siis seisaks tunduv osa kirjandusest üldse väljaspool meie eritlemisvõimalusi. Kuid samal määral on olulised alatoonid, kõrvalmomendid, isegi stillilised varjundid näiliselt kõige ebasotsiaalsemagi ainega teoses.» (Lk. 22.) Mõte, mille erinevaid väljendusi oleme teisel juba võinud jälgida.

Alles pärast sellist pikka ja põhjalikku ülevaadet, vaadeldava autori elu ja loomingu piirjoonestamist, üldiste hoovuste ja mõjude äramärkimist, läheneb Tuglas Liivi eluloole, alustades esivanemaist, põlvnemisest. Ta määrab kaude nagu Juhan Liivi koha suguvõsa raamistuses ja see kontekst on Liivile kui isikule juba lähemal. Ning siin, isikliku ja üldise sidekohtades hakkab selguma ka, millised on ümberhinnangud, eluloo sügavamast käsitlusest lähtuvad teisenenud tõlgendused Liivi isikust ja saatusest.

Kui ainult märksõnu silmas pidada, siis võime leida Tuglase tekstis küllalt tähenduslikke löike: «Otsukei aimates uue ilmakodaniku kurba prohveti-saatust, tõeliselt aga küll suguvõsa valitsenud piibllise traditsiooni tõttu andsid vanemad lapsele eesnimeks uustestamentliku Johannese.» (Lk. 35—36.) Traagilise saatuse motiiv, sõna «traagiline» ise seostub prohvetlikkuse rõhutamisega, osutades Liivi isiku mõistmisel muutumatuks jäänud foonile. Kuigi Tuglas ei saa enam Liivi käsitleda ainuüksi kui olude ohvrit, sest see ei vasta tegelikkusele, ei tähenda see ometi kirjaniku saatuse täiesti teistsugust tõlgendust. Huvitav on siinjuures jälgida Tuglase Liivi eluloogi õpetavat esitust. Kui 1914. a. monograafia puhul täheldasime loomingu analüüsis ilmnevat esteetilist tõukumist, eituslauseid, mille taga on teine hindamisüsteem, siis 1927. a. monograafias võime sedasama näha ülekanatuna eluloofaktide valgustamisse: «Kuid Liiv polnud tahtejõuline isik, kes oleks kergesti üle saanud elu ebamugavustest. Ta ei suutnud kuigi kauaks sundida end mingi distsipliini alla... [- - -] Selle asemel, et jõudu pingutada ja kõigest hoolimata edasi minna, tundis ta peagi ainult tüdimust ning pettumust. Nii ka raskuste puhul hariduse omandamisel, millest alles hiljuti nii palju oli unistanud.» (Lk. 82.) Tahtmatult selgub toodud katkendist ka see, kuidas pidanuks. Küsimus ei ole Tuglase isiklikus õpetavas hoiakus, vaid et üldised, n.-õ. tavapärased kriteeriumid pole kohased ebariiliku elu mõistmiseks ning hindamiseks. Tundes Liivi elu juba palju detailsemalt, süvendab Tuglas kontrastipaari: tavaline, väljapaistmatu inimene ja suurejooneliselt ehe looming. Kirjeldades Liivi elu «Oleviku» toimetuses, rõhutab Tuglas just seda, kuidas ta ümbritsevale näis, sest selle kohta olid andmed olemas ning mõistagi kaaluvamad andmed kui Liivi toleaeagsest siseelust. Nii saab Liivi saatuse iseäralikkus veelgi võimendatud. Kuigi Tuglas näeb Liivi haigluse avaldusi juba noorukipõlves, müstilisi elamusi kui esimese vaimse korratuse ilminguid, ei kao Liivi isiku ümber romantiline erilisuse oreool. Küsimuse Liivi elutee saatuslikkusest lahendab Tuglas üsna selgejooneliselt, sest seda oli võimalik lahendada. «Kuid mitte need olud ei murdnud teda, vaid ta oli juba eeskätt nende jaoks liig nõrk, nagu oleks olnud nõrk ükskõik millisele elukutsese tahes. Tema elutee oli okkiline, kuid neid okkaid oli küllalt iga teisele toleaeagse eesti haritlase ja pool-haritlase teel. Oleks raske süüdistavalt nõuda, et temale tingimata oleks tehtud mingit erandit, liiategi et kõnesoleval ajal veel keegi ei mõistnud tema erand-olemust nii heas kui halvas mõttes.» (Lk. 166.) Veelgi selgemini kui 1914. a. näitab Tuglas siin kirjanusliku loomingu kokkupuutepunkte äärmise psüühilise pingega, isegi teatava vaimse tasakaalutusega. «Varju» kirjutamise aega kujutleb Tuglas Liivi-siseselt nii:

«Kui tema mõtteilma veel teisi aineid tungis, siis miski võõra, ebaloomuliku ja unenäolise, nagu võib tihti märgata loovate isikute juures eriti intensiivsel mõttekeskendusel. Sellasel ajal jääb hoolitsemine välise elu eest lohakusse, tervislikud nõuded kõrvale, isegi keha korrapärane toitmine paistab asjatu ajaraisuna. Ka Liivi juures mängisid viimased asjaolud tähtsat osa.» (Lk. 209.) Et kirjanduslik looming tähendab loojale kannatust, askeetlikku enesesalgamist, pingutust, siis püsis Liivi nõrk konstitutsioon enam-vähem tasakaalus ainult senikaua, kuni katkes jälgitav mõtteniit, jõudis lõpule käsilolnud töö.

Sisseelamine loomistöösse omaenese kogemuse kaudu võimaldab Tuglasel tundlikumalt edasi anda Liivi liikumist vaimsesse hämarusse, loomispingutus ise oli midagi, mis haigust edendas, kurnates Liivi niigi hapraid kehalisi jõude. Mida tähendas see aga ta edaspidisele loomingule? Liivi haigus eraldas ta välismaailmast või võimaldas kontakti üksnes ajuti, selgematel silmapilkudel. Kui Tuglas kõik algupärase Liivi luules peab asetama kirjutamise aja järgi haigusperioodi, siis on see müstilisena näiv «haige vaimu väljavalamine» talle seletatav eelkõige sellega, et Liivi haigus katkestas sidemed normiga, kujutlustega, kuidas peab, ei lasknud tal enam oma «ise» edasiandmiseks jälgida valmisvormi, eeskujusid. Kuigi siin J. Luiga ja Fr. Tuglase seisukohad näiliselt kattuvad (haigusliku alge seletustes), näeb Tuglas haigusest tingitud eraldatuses ilmtingimatut eeldust kunstiliseks loominguks. «Esmakordselt sai siin autonoomseks oma aine-maailm, tundmus ja temperament,» kirjutab Tuglas, arendades edasi juba 1914. a. monograafias avaldatud mõtet, et iga loov inimene peab muutuma kurdiks ja pimedaks senitehtu vastu, et tunda ja näha maailmas midagi endapärast, originaalset. Nüüd saab see mõte, mis 1914. a. oli Liiviga ainult kaudselt seotud, ka konkreetsema sisu, võime jälgida selle mõtte täienemist või kasvu, vaimuhaige kirjaniku tõepoolest rusuva olu heledamat, kuigi välist poolt.

«Ta oli asetatud väljaspoole ühiskonda, jäetud enese ette oma kujuteldud maailmaga. Tema elust oli kõrvaldatud palju seda inimlik-loogilist, mis kontrollib mitte ükski meie tegusid, vaid tundmusigi ja nivelleerib viimastelt nende järsud kontuurid. Tema mõtte ja tundepeiri oli äärmiselt kitsas, kuid mõtted ning tunded ise väärtiselt-intensiivsed. Tema suhe elusse oli kuum või külm, mitte aga leige. Kuid mõlemad need äärmused olid kannatuslikud ega lasknud pilgukski unustada enese isikut. Sellest võrsus Liivi egotsentriline ja egoistlik lüürika. Viimase algupärasus on just sisu äärmises subjektivismis ja väljenduse erakordses otsekohesuses.» (Lk. 279—280.) Haigusest tingitud keskendumisjõuetus ja katkeline andis sellele loomingule erilise varjundi. Liivi kui haige inimese ja Liivi kui looja käsitluse vahel on tihedad seosed, vajadus selgitada Liivi loomingu isepära on andnud meile Tuglase loojaisiksuse kui niisuguse kirjelduse. Tuglas selgitab meile Liivi, kuid me näeme nendes seletustes ka Tuglase enese arusaamasid loomistööst ja kunstnikurollist. Selgitades põhi-joontes haiguse soodustavat mõju loomistulemustele teatud väga lühikesel ajal, ei saa Tuglas jätta imetlemata seda kontrastide heitlust, milles vastanduvad väljapaistmatu ajakirjanik, vaimuhaige ja teisalt suur kirjanik, looja. «Imeväärne legend» ja «põrutav tragöödia» (lk. 275) võtab Tuglas kokku oma arutlused.

Süvenemine Juhan Liivi elu argisesse poolde on avardanud Tuglase käsitust ka Liivi loomingust. Kuigi loomingu hindamiskriteeriumid on aimatavalt samaks jäänud, on need täienenud reaalsema sisuga, neis on vähem hinnangulist vägivalda, rohkem mõistmist, püüdu seletada omas ajas silmapaistva loomingu sündi. Liivi looming hakkab avanema tihedais seostes tema reaalse isikuga, varem teoreetiliste põhimõtete seletatud küljed tõlgenduvad loomissunni enese eripärase avaldamisena.

Liivi proosa vaatluses analüüsib Tuglas võrdse põhjalikkusega nii neid töid, mille kunstiline kaal on väike, kui ka neid, mis kuuluvad praegu klassikasse. Kuigi siin on esmatähtis teoste sünniaegse kirjandusliku õhkkonna edasiandmine, teenib see ühtlasi Liivi kirjandusliku edenemise väljaselgitamist. Teostele antud hinnangu ja teoste sünnitingimuste, teoste tegeliku sisu ja teoreetiliste seisukohtade vahel ei ole enam selliseid kääre kui mõnikord 1914. a. monograafias. Eriti torkab mutunud suhtumine silma luule käsitllemisel. Kui Tuglas leiabki sarnaselt 1914. a. monograafias fikseeritud seisukohtadega Liivi luules uue ilumõiste ja avarama teooria väljendust, siis kasvab luuletuste tegelik sisu välja ikkagi erilises olukorras oleva inimese eneseväljenduse tarbest. Tuglas osutab Liivi kontaktile (kuigi mitte pidevale) kaasaegse kirjandusega ning leiab vaadeldavas loomingus kord hapramaid, kord tugevamaid pidepunkte ühiskonna eluga. Mis aga eriti tähtis: Tuglas tõestab, et haige Liiv ei loonud üksi vanadest mälestustest lähtudes, vaid et tema hilisemat

loomingut toitis ka vahetu kaasaeg, kuigi nooruses omaksvõetud tõekspidamised andsid suuna selle väljendamisele.

Rõhutades intuitsiooni ja inspiratsiooni tähtsust Liivi loomingu, süvendab Tuglas oma kunagist käsitlust ta luule rahvalaululistest elementidest, mida varjundavad isiklikud elamused.

Liivi luules väljenduv uus ilumõiste ja äärmuste ühendamine, mis 1914. a. andis ainet tema luule sidumiseks sümbolistliku esteetikaga, leiab nüüd sügavamalt seostamist looja isiku ja oludega. Kontrastide ilu, äärmise luulelisuse ja proosalisuse ühendamine luuletuses «Üks suve päev» annab Tuglasele küll alust näha sõnniku ja õite lõhna kõrvutisuses täiesti uut arusaamist luulest ja looduse harmooniast, kuid tahtlikust esteetilisest programmist põhilisem on Tuglasele nüüd luuletaja nägemisviisi vahetu esmakordsus. «Kuid kes oleks meil varem üldse vaadelnud looduse värve ja jooni oma silmaga! Iseenesest olid ka veel Liivi sedalaadi katsed erandid ja enamasti vähe õnnestunud. Kuid ometi osutasid nad tendentsi, näha loodust ja inimest hoopis värskemalt ning loomutruumalt.» (Lk. 287.)

Nii saavad mitmedki Tuglase teoreetilised vaated Liivi luulega kokkupuutunud suurema konkreetsuse, täpsema sisemise tähenduse.

Liivi luule kunstiline mõjukus seletub elutunde teisenemise, elamise intensiivsuse enesega ning just Liivi puhul omandavad Tuglase tähelepanekud sisu ja vormi vastavusest erilise selguse ja pidevuse. Tuglas rõhutab Liivi loomisviisi isepära, mis haigusest tingituna sundis elamuse fikseerimiseks kasutama iga selgemat hetke, iga inspiratsiooniväljatust. Juba see, kõrvu aine ja sisu vastavuse täpse tundmisega, tingis Liivi luule eheduse. Tuglas toob mitmeid näiteid Liivi aforistlikest mõtteavaldusist riimi, vormi, aine ja sisu seoste kohta, näidates, et Liiv oli üsna teadlik elamuse vahetu edasiandmise raskustest.

«Ammutades oma aine inspiratsiooni ainult enese elamustest, on iga tundelaulik subjektiivne. Välismuljed koonduvad tema isikusse, muutuvad tema elamusteks ja sõnastuvad tema kaudu, et äratada teistes jälle samu elamusi. Nii saab objektiivne subjektiivseks, et saada siis uuesti objektiivselt tajutavaks. Sellane subjektiivne luuletaja oli ka Liiv. Kuid kui looming igale tõelisele kirjanikule pole esmajoones mitte mingi esteetiline käsitöö, vaid paratamatu eneseteostus, siis oli ta viimast kõige suuremal määral just Liivile.» Liivile olid mõttekujud absoluutse väärtusega, valdasid teda täielikult. «Siin otsis tema valu enesele vormi ja ahastus häält.» (Lk. 291.)

Tuglas käsitleb loomingut eelkõige loojasiseselt, loojat kui välisilma mõjudele vastajat, ning kogu suur töö, mis Tuglas on teinud Liivi elu reaalseste piirjoonte selgitamisel ühiskondlike, kirjanduslike traditsioonide ja mõjude olemuse sõnastamisel, teenib isiku ja loomingu sügavamate seoste avastamist.

Tuglasele on, sõltuvalt luulest lähtuvalt vaatlusest, omasem kirjeldada loova inimese sisesust, vastavust või vastavusetust väliliste tendentsidele kui loodud luuletuste aktiivset, ühiskonda suunduvat külge. Viimane, niisama võimalik vaatlusviis kirjeldaks Liivi elufakte palju välisemalt, ta luuletuste temaatilistki suundumist teadliku, luulevormilise vastusena ühiskondlikesse tendentsidesse.

Tuglast huvitab loomisprotsess ise, looja kontekst seostes ajaga, kuid ta ei asetu loomingut seletades kirjandusevälistele vaatekohtadele. Kaude selgub muidugi ka Liivi luule mõju Tuglase-aegsesse ühiskonda, kuid selle mõju hindamine ja tõlgendamine sotsiaalsest aspektist väljuks Tuglase sõnaliselt fikseeritud eesmärkide piiridest. Liivi kui kirjaniku elu ja kujunemisloo jälgimine võimaldas Tuglasel nii mitmedki varasemad abstraktseina näivad deklaratsioonid konkretiseerida, nende elujõulisust proovida. Kui viljakaks osutus loomingu käsitlemine kirjanduse ja ühiskondlike mõjude ristpunktis, näitab 1927. a. monograafia. Nii on Liivi isamaaluule vaatlus seotud ühelt poolt looja subjektiivsusega, teiselt poolt ühiskondlike nähtuste mõjuga, nende murdumisega läbi kirjaniku. Liiv kui elus esijoones traagilist nägev natuur tuli Tuglase arvates rahvuslike teemade juurde alles siis, kui need teemad olid oma rõõmsameelse käsitluse ammendanud, kui ühiskonnas võtsid maad langusmeeleolud, kui neisse suhtumine oli minetanud rahvusliku liikumise tõusuaja illusioonid. «Joovastus võib avalduda kollektiivselt, sügavaimas meeletehes minnakse aga üksindusse. Nagu valu on isiklik, nii seda tõlgitakse luulegi individualistlik. Nõnda sündis ka, et rahvuslik aine sel langusajal sai alles isiku prismast läbi paistes uuesti tõelise tundevärtuse ja sedamööda ka kunstilise kandvuse.» (Lk. 294.)

Rahvusliku meeoleolu uut tõusu kirjanduses märgivad Tuglase arvates kaks nime — K. E. Sõõt ja Juhan Liiv, kuid Liivi tumemeelsem häälestus oli kohasem ajajärgu traagiliste meeoleolude väljendajaks. Selles valguses saavadki kodumaa helget tulevikku ennustavad luuletused Liivil prohvetliku ilme. Toetuspunkti isamaa-

luule messianistlikeks tõlgendusteks leiab Tuglas ka Liivi enese prohvetlikes pöörumistes, kuid rõhutab samas, et Liivi kui mõtleva kodaniku, kaasaega eritleva inimese vaade virildus ainult siis, kui küsimusse tuli ta enese isiku osa. Liivi rahvusvaheliste suhete ideaal on Tuglase tõlgenduses rahvaste võrdsus ja liit. Elu ja olude kiuste hakkas kaju võtma Liivi mõttepilt eesti rahva vabast tulevikust.

«Nende meeoleolude ja mõtete tekkimisloogika on meile salapärane nagu kõik, mis võrsub inspiratsioonist. Sest siin pole kõne niipalju poliitilisest kalkultatsioonest kui prohvetlikest nägemusist, mis paremalgi puhul toidavad end alateadlikest arvestusist. Kõik mõistuslik oleks just halvanud nende mõttekujude kasvu, osutades nende lootusetust valitsevais oludes. Liiv polnud enam poliitik, vaid prohvet; ta ei soovitud, vaid uskus; ja ta ei kujutlenud, vaid nägi. Millises ühenduses oli nende mõttekujude arenemine Liivi vaimuhaiguse ja eriti ta hilisemate fix-ideedega, selle küsimuse eritlemiseks puuduvad meil andmed.» (Lk. 298.)

Muidugi ei ammenda Tuglas luule messianistlike joonte seletust, kuid ta osutab ühiskonna arenguseisu ja Liivi eluhoiaku vastavusele. Oluline on, et Tuglas ei kaldu loomingupulsside loojasest konteksti arvestades äärmusse, vaid viib selle vastavusse ühiskondlike mõjudega.

Ka Liivi maailmavaate küsimus saab kõne alla tulla ainult siis, kui tema loomingut ja ta elu ühiskonnas käsitletakse seostatult. Tuglase käsitluses asetab Liivi isamaaluule isiklikkus, olgu see tingitud enda ja kodumaa fiktsioonide samastamisest või Liivist kui üldiste tendentside subjektiivselt tõlgendajast, Liivi mõttearengule omad piirid. Liivi vaated ei arenenud haiguse tõttu enam kooskõlas ühiskondlike muutustega, palju uut jäi ta vaatepiirist välja ning sellega on ka seletatav Liivi peatumine klassivõitluse ja sotsialistliku mõttesuuna ees. (Ehk J. Luigale toetudes: temas tõusis tunne mõtte arvel, kontakti kadumise arvel välisilmaga.) Liivi ühiskondlik-poliitiliste vaadete juured ulatuvad Tuglase arvates ta vaimselt tasakaalukamasse noorusaega, mil ta jagas eesti kodanliku intelligenti seisukohti.

Nii on Tuglas andnud mitte üksnes põhjaliku ülevaate Liivi elust ja loomingust, vaid jälginud ka ta kunstivaadete ja ühiskondlike arusaamade arengut. Kuigi Tuglas Liivi elukäigu käsitlusega on kummutanud müüdi temast kui olude ohvrast, on ta kujundanud Liivi loomingulegendi, süvendanud müüti Liivist kui erilise saatusega loojast. Ta on tõepäraselt näidanud Liivi elu argipäevast poolt, kuid otsinud ka selle argipäevase poole ja sisendusjõulise loomingu seoseid, ühenduspunkte. Murrangujooneks nende kahe olu: argise viletsuse ja eheda loomingu vahel on Liivi haigus, haigusest oli tingitud seniste luulenormide eitamine, hetkeline enesekssaamine, sisima väljendamine välistele kaanonitele mõtlemata. «Kõik tema maises isikus näib inimlik, liig inimlik. Ja ometi, eks tee pärlikarbi väärtuslikuks just tema haigus, see defekt, mis paneb temas kasvama sätendava ehte. Pärlikasvandusis vigastatakse teadlikult karpi, et kultiveerida sel teel varandusi. Näib, nagu harrastaks keegi ka inimkultuuris salateadlikult sedasama, et saavutada vaimlisi väärtusi...», (lk. 343) kirjutab Tuglas monograafia kokkuvõttes.

Mida on pikaajaline töö Liivi elu ja loomingu uurimisel andnud Tuglasele enesele?

Liivi luulesse sisseelamine on kõigutanud ta senist veendumust kirjanduslikus loomingus peitva originaalse alge ratsionaalse äraseletamise võimalikkuses. Tuglas töödeb, et me võime seletada valitud ainet, sisu, käsitlusviisi ja tehnilisi võtteid, ja kuigi teatakse, et mõju oma kogusummas sisaldab kõiki loetletud elemente, «jääb nende süntees nagu «asi iseeneses» ometi saladuseks. Meie ei või seda objektiivselt mõista, vaid ainult subjektiivselt tunda esteetilis-eetilise elamusena.» (Lk. 308.)

Liivi luule lõppvaatlus ei ole Tuglas enam kaugeltki see teooriaist lähtuv uurija, kes vaadeldava loomingu kas või vägivaldselt allutab kindlatele esteetilistele hindamiskriteeriumidele. Liiviga tegelemine on muutnud Tuglase enese käsitluse paindlikumaks, Liivi elulooga tutvumine andnud võimaluse süveneda loomisprobleemidesse. Tema õnnestumisi selles valdkonnas soodustab kindlasti isiklik loominguline kogemus. On tähelepanuväärne, et peale monograafia «Juhan Liiv» lõpetamist 1927. a. mõistis Tuglas ise selgesti lõpetatud töö suurust ja ulatust. Tema kirjavehetustest Jakob Liiviga näeme, kuipalju kordi ta üksikuid peatükke täiendas ja ümber kirjutas, kuivõrd arvestas Liivi haiguse käsitlemisel eriteadlaste arvamusi, kuid ühes viimastest kirjadest on Tuglas öelnud: «Saatsin täna Teile monograafia eksemplari. Viimaks ometi nii kaugele jõutud! Pärast ligi poolteiseaastakümnelist materjalide kogumist ja enam kui aastalist ainult selle ainega teotsemist. Olengi nüüd tükiks ajaks surmani väsinud, kuid ühtlasi valmis kordama kas või Juhani sõnu pärast «Varju» lõpetamist...» (KM KO, Koopiad 231:1.)

1927. a. monograafia arvustustes jääb kõlama kolm mõtet: esiteks, kultuuriloolise materjali osatähtsus on suur, kuid vajalik Liivi-aegsete olude ja arengu mõistmiseks, teiseks, Liivi elu ja loomingu kohta kogutud andmestik on kestva väärtusega ka neile, kes tõlgendaksid seda loomingu võib-olla teisiti kui Tuglas; just põhjalikum süvenemine luuletaja saatusesse on võtnud temalt olude ohvri ja märtri oreooli ning, kolmandaks, vaatamata väga objektiivsele ja ettevaatlikule loomingu tõlgendamisele on antud ka loomingu psühholoogilised seletused Liivi teoste sünni kohta. Viimane mõte ilmneb otsesõnalisena ühes arvustuses. «Kuid loomingu psühholoogiliste otsuste tegemisest psühhiaatrilises vallas on Tuglas võrdlemisi hoidunud, andes objektiivse pildi või hinnates kunstitöö seisukohalt. Võib olla on aga just objektiivse esitamisega kõige paremini, märkamatu loomingu psühholoogilised seletused antud.» (E. R., Friedebert Tuglase: Juhan Liiv 1927, «Päevaleht» 1927, nr. 347.)

Mitmed arvustajad võrdlevad 1914. a. ja 1927. a. monograafiat ning leiavad, et viimases töös «esmakordselt suuremas ulatuses on teostet teaduslik kirjanduslooline süsteemsus» (O. Urgart, «Looming» 1928, nr. 1), et materjali on käsitletud meetodikindlalt ja Liivi loomingu lähemale jõutud kui varem.

Nii kirjutab E. R.: «Hilisema, väga väärtusliku luuleloomingu kohta, mis õieti seisabki Liivi elutööna esikohal ja mis teda määrab, kui mitte just uusromantikute mõtteosaliseks, siis ikkagi nende luulemõistete sugulaseks, on Tuglas käesolevas teoses õigusega vähem rõhutanud uusromantismi tendentsi Liivi teostes (mis 1914. a. monograafias veel kuidagi esikohale kippus), vaid on piirdunud enam puht Liivist enesest väljaminevate tingimuste ja põhjustega.» («Päevaleht» 1927, nr. 347.)

Gustav Suits iseloomustab «Eesti Biograafilises Leksikonis» Fr. Tuglase Liivi-ala-seid töid, kus esimene monograafia tähendab ikkagi katset seletada Liivi elu ja loomingu puudulike andmete põhjal, 1927. a.: «...monograafia põhjeneb hästi laiilisemaks kasvanud andmetel ja hoopis objektiivsemalt väärtustatud teadmistel. See hindab põhjalikumalt ümber m. s. neid kujutlusi, mida T. ise ühes teistega oli varemini hellitanud Liivist-kannatajast.»

Muidugi on monograafia mõningad seisukohad sundinud kahtlusi avaldama. Nii on märgitud kultuuriloolise materjali rohkust, mis mõjub Liivi-vaatluste kõrval ebaproportsionaalselt. Isamaaluule messianistlikus vaimus tõlgendamine on eriti vastuvõtmatu O. Urgartile. O. Urgart kirjutab sellest põhjalikumalt 1926. a. ilmunud Liivi luuletusi retsenseerides. «Liivi elamuste-ala on peamiselt ta enese haige isik ja sellega tihti identseks muutuv isamaa. Haigete fantaasia on tihti üllatavalt leidlik, kuigi sel piirat alal, mille sünnitavad kunagi teravamalt hinge riivanud sündmused. Sellepärast näib Liiv olevat jõudnudki omas haiglasest mõttekujutuses kaugemale, kui keegi loogilise mõtlemise teel oleks suutnud. Eesti iseseisvust ennustavate isamaalaulude tekkimist võib seletada ainult suure kontsentreerumisega ühte mõttesse ja vabanemisega traditsionaalseist mõtteviisest, kui mitte pooldada mingit müstilist seletusviisi ega uskuda visioone.» («Looming» 1927, nr. 7.) Ka on Urgart üks neid, kes asetab Liivi luuleloomingu J. Luiga arvamustele toetudes otsekohesemas sõltuvusse haigusest, Liivi tundlikkus tõusis haiguse läbi. O. Urgarti Liivi elu ja loomingu käsitus on palju kainem, asjalikum, emotsiooniväsem kui Tuglase oma, see lähtub arvamusest, et Liiv on suur ka ilma kangelase või prohveti oreoolita.

Nõukogude Eestis on Tuglase Liivi-käsitluses nähtud kolme puudust: «Noor-Eesti» ja Liivi loomingu vaimne sidumine on vägivaldne, Liivi isamaaluule tõlgendused on põhjendamatu, Liivi luule väljaanded kannatavad esteetilistelt printsiipidelt lähtuva ümbertöötamise ja autori tahtesse vahelesegamise all.

Liivi luuletuste kärbetega avaldamine oli probleemiks varem. Tuglas ise hindab oma valikuprintsiipe kui katselisi, mis tingitud Liivi vaimuhaigusest. Kuid väga tõsiseks küsimuseks olid need vahelesegamised temalegi.

Mis puutub «Noor-Eesti» ja Liivi loomingu sidumisse, siis Liivis «oma mehe» nägemine sõltus ehk rohkem «Noor-Eesti» kultuuriprogrammist, Liiv kui erandliku loometeega kirjanik vastas romantilisele kujutlusele loovast inimesest. Kuid tagantjärele polegi tegelik suhtumine nii tähtis kui see, mis sellest järgnes: «Noor-Eesti» ümber koondunud inimeste osa Liivi toetamises, ta luuletuste väljaandmises ja isiklikult Tuglase õigeaegne Liivisse puutuvate andmete kogumine on kestva väärtusega. Paratamatult muutuvad loomingu antud hinnangud, kuid sellega ei muutu väärtusetuks Tuglase suur töö Liivi-uurimisel.

*

Tuglase Liivi-huvi oli aktiivne selle sajandi algusest kuni 1927. a. valminud monograafiani. Otsustades Jakob Liivile saadetud kirjade järgi oli tal kavatsus monograafiat veelgi täiendada.

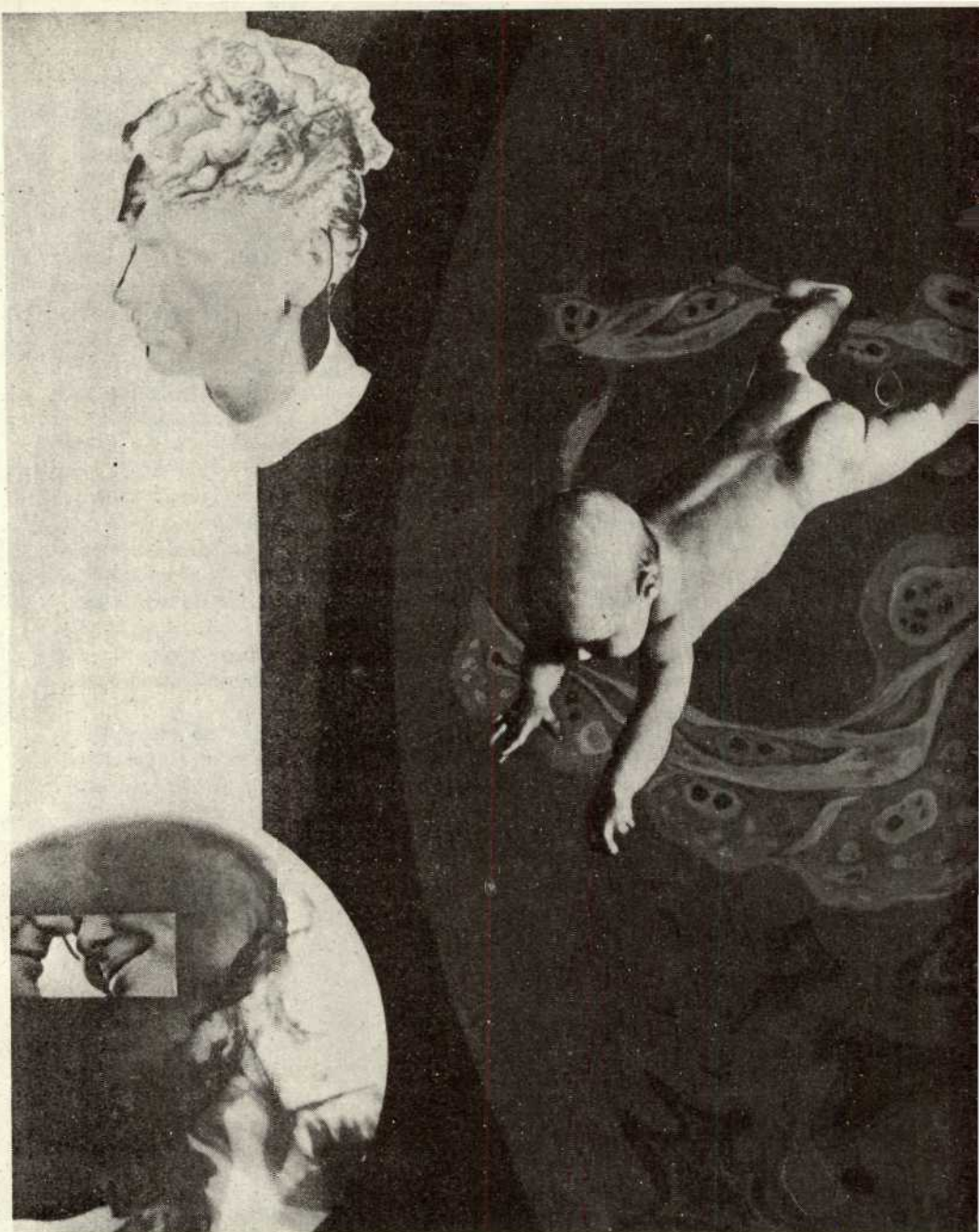
Juhan Liivi elu ja looming ei olnud Tuglasele mitte üksnes tänuväärne materjal oma kirjandusteoreetiliste töökspidamiste järeleproovimiseks, ajastusse ja kultuuri- loosse telgjoonte ajamise vahendiks, vaid ka kunstnikurolli raskuse ja suuruse selgeksmõtlemine-rääkimine. Näiliselt juhusliku materjali sihipärane tõlgendamine, kirjaniku-uurimuse mitmekülgsus — lapsepõlv, kodukoht, olud, ajaloo ja kultuuri- situatsioon, üldise ja isikliku vahekorrad väga suurtes mastaapides, nende koondamine loovasse inimesesse näitab Tuglase käsitluse süsteemsust. Sellega on antud eesti kirjandusloo esimene hõlmav kirjanikukäsitlus ja ühtlasi suurejooneline müüt loovast inimesest. Müüt just selle tõttu, et uurijaks kunstnik, kellel loomuldasa kalduvus teadlikult põhjendatud, kuid emotsionaalse kujundi loomiseks.

Hilisemad Liivi-käsitlused on toonud Liivi loomingu mõistmisse palju täpsemini valgustatud tahke (A. Vinkeli tekstoloogilised parandused ja töö, mis seotud konarlikuma, kuid ehtsa Liivi maksmapanekuga), kuid mitte põhimõtteliselt uut Liivi, uut tõlgendust, mis pööraks kogu Tuglase poolt tehtud töö oluliselt teistsuguseks.

Eri aegadel tõlgendatakse Liivi erinevalt, kord tõuseb rohkem esile tema loomingu üks või teine joon (nagu arvas ka Tuglas), meid võib-olla huvitab vähem Liivi messianism, milles näeme vaimuhaige, end isamaaga samastava inimese heledat, emotsioonidest tingitud pääsemislootust, mitte selgeltnägijat prohvetit, kuid seda kõike võimaldab ikkagi tohutul materjalil loodud Liivi kui rahvusliku ja rahvaliku luuletaja kuju. Kui me pöördume Liivi kui kirjaniku poole teatavaid varasemaid tõlgendusvõimalusi eitades (näit. Tuglase 1914. a. Liivi-käsitlus kunst kunsti pärast vaatepunktilt), toetume ometi Tuglase ajalooliseks muutunud Liivi-käsitlusele seda kui tervikut eitamata ja lõhkumata.

Nagu Liiv on meie igavesti elav luule suurkuju, elu ja luule piiride hetkelise ja eheda ühtekasvamise näide, nõnda on Tuglas selle, talle vastandliku loojanatuuri mõtestajana muutunud kirjandusloos harvanähtava tasakaalu, teadusliku ja sügavalt isikliku vaateviisi ühtesulatajaks. Tuglasele võlgneme Liivi kui loojaisiksuse sümboli.

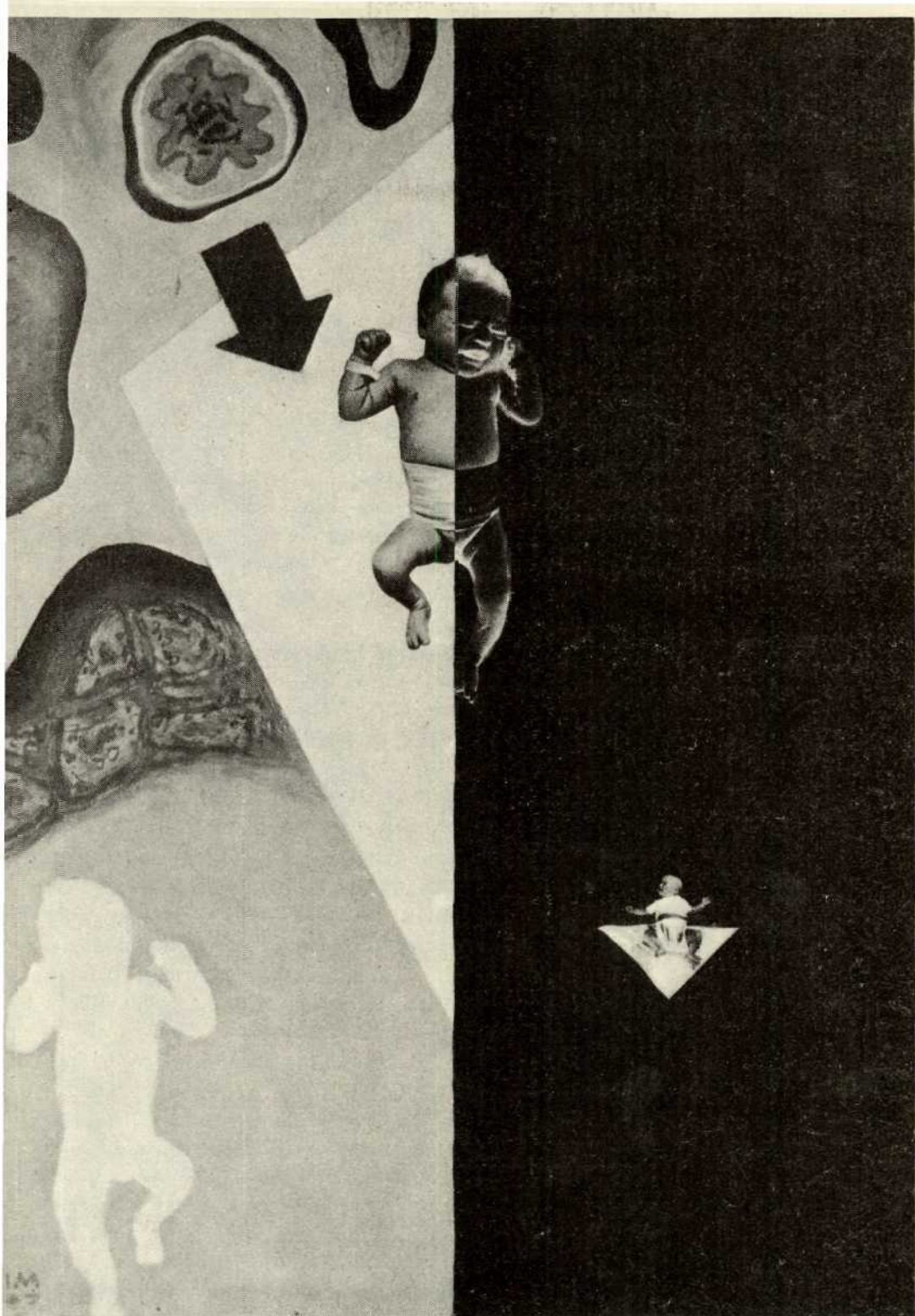

ILMAR MALIN

Roosilised mõtted (Segatehnika) 196

ILMAR MALIN

Laps (Segatehnika) 1967

TUNDEKASVATUSEST

Mida lisaks teadmistele annab kool?

Teadmised, mõistuse toit, aitavad inimest kui orgaanilise looduse keerukat masinavärki käigus hoida, annavad tema tegevusele ratsionaalse kuju: vähema materjali ja energiaga rohkem ära teha, kauem elada ja säästa keskkonda järgmistele inimpõlvedele elukõlblikuna.

Nii saame kooliski vastuse küsimusele: kuidas?

Jääb lahtiseks vastus teisele küsimusele — mispärast? Paraku ainult nende kahe küsimuse vastused üheskoos aitavad edasi elu mõtte mõistatamisel.

Mõistuse arendamine ja tundekasvatus on kooli kaks poolust. (Mõistele «tundekasvatus» annan siin suurema mahu, kui seda ehk tavaliselt tehakse.)

Praegune kool mõjub lihtsalt ruumina, kus poisid ja tüdrukud tahes-tahtmata omavahel kokku saavad. Kool kui kooskäimiskoht annab formaalselt võimaluse, aga tundeareng kulgeb enamasti stiihiliselt, nii nagu juhtub, nii nagu klassikollektiivi ja koolipere suurelt jaolt pimedad ja isereguleerivad käitumisseadused omavoolu minnes kätte juhatavad. Umbes nõndasamuti kui kiviaja sugukonnas. See on fakt. Kas nüüsi on hea või halb, — sellist järsku hinnangut ei julge anda. Sest meil pole ühtegi teaduslikul alusel ja regulaarse tundekasvatusega kooli, mille töö tulemusi saaks kõrvutada tavakooliga, nii et ühte võiks teisest kõrgemale seada. Aga iga kooli algatust katseliseks tundekasvatuse süvendamiseks toetaksin küll.

On mitmesuguseid emotsionaalseid olekuid, mille meie keel märgistab kui tunde. On perekonnatunne, kodutunne, isamaatunne, rahvustunne... Mida kool inimese sellel hingeväljal ära teeb? Laiemas mõttes käib ju see kõik tundekasvatuse alla. Näiteks kõige algelisem küsimus siia juurde: mitu korda on noored neid nelja sõna koolimajas kuulnud, või kas mõnd üldse on kuulnud? Keda ja mida nad armastavad, kui siit ükskord lõputunnistusega lahkuvad? Aga kui ei ole armastust, mis siis innustab inimest elama, mõtlema, töötama, püüdlema?

Uurimuslikud küsitlused näitavad, et meie koolide õpilastele on üheks kõige ebapopulaarsemaks aineks eesti keel. See fakt räägib selget ja kurba keelt. Ei usu, et emakeeleõpetajad on koolides need kõige saamatumad, ei usu sedagi, et meie lapsed on sünnipäraselt tuimad. Tahaksin, et viga oleks kusagil kolmandas kohas. Ja teadjad inimesed, nende seas emakeeleõpetajad, ongi avalikult sõna võtnud, et süüdistada keelekorraldust ja koolide õppeprogramme, mis kallutavad õppuri emotsionaalse suhte armastuse pealt teisale. Ühendan oma hääle nendega, kes soovivad meie keelekorralduses ja kooliprogrammides tarka järelemõtlemist ja julgete sammude astumist.

MÖTTEID JA MÄRKMEID

Kes veel peale kooli tegeleks tundekasvatusega?

Kirjandus ja kunst loomulikult, aga nemad ei tohiks üksi jääda.

Omaenese teadlikult või instinktiivselt arendatud ja arenenud tundelu kaudu jõuab mõni inimene vastuseni, mispärast ta elab. Ja need äratundmishetked võivad olla nii ülevad, ebamaised, et nende sära annab ülevushelgi kogu edaspidisele elule.

Selliste mõlgutusteni jõudsin, kui hakkasin tagasi mõtlema oma koolipoisipõlvele Mustvee kooli 150. sünnipäeval.

INIMENE-OLEMINE ON KUNST

Ellen Niit: «Maailma pidevus». Luuletusi aastaist 1946—1976.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 288. lk.

Ellen Niit on inimese laulik. Kuigi ta ütleb oma luuletustes *taevas, päike, kuu, täht ja pilv*, kuigi ta ütleb *tuul, vihm, lumelagu, päev, õhtu ja öö*, ütleb *meri, väli, kivi*, ütleb ta ka *ema, laps, süda, hing, igatsus, armastus, õnn*, ütleb *põld, maantee, kivimurd, tehas, traktor* ning ütleb ka *käed* ja töö ning seob kõik öeldu ühte suureks terviklikuks maailmaks, mille aknasse saame vaadata ta luule vahendusel, tema silmade ja elutunnetuse kaudu.

Luuletaja looming võib ja peabki ajapikku muutuma, ent alati säilib temale algusest peale tunnuslik iva. Variierimisi toimub vormis, vahel ka meeleolus, mis võib aga jääda, on luuletaja maailmanägemine, tema suhe ümbritsevasse ja ümbritsejaisse, minevikku ja tulevikku, kaasaega niikuinii.

Ellen Niidu koondkogu «Maailma pidevus» sisaldab luulet kolmest aastakümnest — 1946 kuni 1976 — abiturientidepäevist üsna lähi-eilsesse. Nii on raamatus värse erineva väärtusega laadis, mis ometi ei muutu igavaks, sest esimene kümnend on esindatud kõigest üheksa luuletusega. Need n.-õ. kaubaproovid kätkevad endas sellele loomeperioodile kõige iseloomulikumaid jooni, kaaluks keskmisest enam küpsust ja aimatavat tulevikuteed.

Algusest peale on Ellen Niidu looming olnud läbini lüüriline. Ometi pole see pelk tundlemine, mis ei tunnistata taevatahest lähemaid ja liblikahingest ainelisemaid reaale. Tema lüürism on jalgupidi paes, peadpidi kodulaes, jõeluha niiskes rohus ja õitsvas Sookona lohus. Siin on asfaldisuitsu ja traktorimürinat, paeklompia peitli ja haamri tilksuvat takti, soomuste soolakat lõhna võrguvabedel, kanarbiku me-sihõngu, tuli- ja tõrvalilledele lihtsat küllust, vett ja tuult ja taevast, tahma vaseseppe ääsikojast, pesuköögiauru unenäotagusesse lumesattu, põlist lin-

na, kivimüüre, puumaju ja tõrvatud katuseid, paeklibust mulda sellel lamavate elutute Mahtra meestega, kelle pojad-tütred ja lastelaste lapsed jäid sündimata. Siin on kogu elu ja kogu maailma nii laialt või kitsalt, kui seda üks inimene iganes suudab kajastada.

Ellen Niit pole kunagi olnud silmatorkavalt viljakas luuletaja (küll aga lastekirjanik ja tõlkija). Mäletamist mööda esitas ta 1950. a. paiku, kui trükidebüüdist (1945) oli möödas pooltositat aastat, Tartu NAK-ile arutamiseks kõigest paar-kolmkümmend luuletust. Tõelise luulehoo sai Ellen Niit kätte alles 1956. aasta paiku, kust edasi tihenevad käesoleva valikkogu dateeringudki.

On iseloomulik, et noore luuletaja käes muutub ka konkreetne reaalsageli umbmääraseks, küpsemas eas saab aga lüüriline meeleolu konkreetse sisu. Nii jääb Ellen Niidu valikkogu esimesest, varasemate aastanumbritega tsüklis tõeliselt selgepiiriliseltsõelale ainult tulilill, mille «täna noppis mulle minu poeg». Isegi Sookona lohki, olemasolev koht, mis kordub «Maailma pidevuse» lõpus ja selle järgsetes lapseea mälestusi kandvais luuletustes, osutub tollal ainult sõnaks, nagu väljamõelduks, luuletaja eluga sidumata. Ja alles pikkamööda kujundab E. Niidu sõnaseade lüürika tavalistest ehituskividest mitte enam lihtsalt häid luuletusi, vaid selliseid, mis jäävad meelde omanäolistena, haakuvad lugeja südamesse suure inimliku jõuga. On tubli samm edasi 1953. a. «Kevade laulust» («Kaks on kõrgel pilvelaeva...») 1958. a. tõdemuseni «Las ma olen lind, / kes teeb pesa su põue. / --- / Aga sina ole laas. / Ole mõtleval maa, / ole roheline puu / kõnelevate lehtedega. / Ja las meil olla / ühine taevast.» Veel suurem samm on selle teema arenduses astunud sama 1958. a. dateeringuga «Nõmmevaikuse» kristallpuhtas lüürismis, mis tõmbab võrdusmärgi Suure Maa Ema aastatuhandete ja -miljonite, iga tema liivatera, lille, puu ja putuka ning

ARVUSTUSED

kahe inimese olemise spiraali vahele. Taas parafraseerib luuletaja seda teemat uues meeleolus hoopiski maiste asjade (lumelabidas, liivaauk, kekskastiplats, kastanimuna, vihmaveetünn, kuulunud kollane karu) kaudu 1965. a. («Kui oleksin tundnud sind varem»). Enam pole süda peopesal, tunded rabelev-pingul kui kiili lend, küpse inimese selgunud rahu laseb hingeliigutusel tõusta kurku nagu linnul või kumalasel. Taas 1976 samu keeli sõrmitsedes («Päevalised») kostab neilt mõrkjat nukrust (veel-veel): «On päevahaljas / veel me mereselg / ja ümber saarte / virdab kirkalt vesi. / Ja põuepõhjas / magav tormipelg / vaid läbi une / ohkab tasakesi.»

Teine fenomen, mille juurde E. Niit samuti taas ja taas tagasi tuleb, on töö. Tõtt-õelda on töö ja armastus tema käsitluses midagi sarnast. Mõlemate juures on juttu ühtekuuluvustundest, mõlemad kestavad ajast aega. Ja isegi nende kujutamise nihked luuletaja loominguajalises ajas on mõneti sarnased. 1946 avaldab ta deklaratsiooni: «Õnn on mõistuse ja kindla sammu, / töö ja rõõmu katkematu seos.» («Õnn») Deklaratiivsus on väeldamatult eakohane, aga niisama kindlalt seostub ka oma loomisajaga. 1957 räägib luuletaja tööst juba hoopis teisiti: «Suured soonised käed olid taadil. / Neis tuksusid südame juured.» («Taat») «Seisatus Tõnismäe künkal» (1964) vaatab tööd vahest veelgi kaugemas minevikus, Kaarli kiriku ehitamist. «Milleks on kirikud? / küsib mu laps.» Ja luuletaja vastab: «Kõik oleneb sellest, / kust vaatad ja näed, / ja sellest, / mis oled ise.» «Täis taiet ja tööd / on ka kiriku sein, / torn / täis meistriskõusmise mõnu.»

Siinsele töö kui loomingule ilule ja leiivateenimise paratamatusele lisandub veidi hiljem vastutustunde motiiv («See maa» 1967). «See porine maa / võtmata kartulitega / - - - / Need paakeveest pödurad niidud / - - - / See ohakäärämas paepealne põld / - - - / see lau-

karaba, / see mädasoo. / Nad on minu. /» Ka see luuletus lõpeb omamoodi deklaratsiooniga, ent kuivõrd erineb see «Õnne» deklaratsioonist.

«Siit läheb mu tee,
see on olnud mu töö
ja see-minu maa.
Mina vastutan tema
ja tema
minu eest.»

Hoopis teised toonid kõlavad «Argipäevas» (1973), kus päevade ülejalartus «inimlaps, / väsimatu masin, / lõksutamas päevi õhtusse», aga küsimusele «Kas plaan sai täis?» kõlab ikka vastuseks: «Ei veel!» Ometi pole selles lootusetust, vaid omasugust kõrvaltvaatavalt-seesolevalt rõõmugi rähklemisest.

Ellen Niidu luulet võiks vaadelda veel mitmegei teema ja meeleolu aspektist, kuid jäägem siin maise elu, armastuse ja töö juurde, mille ta nii ilusasti (õelgem parem — lahutamatu) on sobitanud oma kodumaastikku ja üldse Inimeste Maale.

Tundnud noorusest peale huvi ja armastust eesti rahvaluule vastu, on Ellen Niit sellest kaasa saanud luule helikeele meisterliku valitsemise. Üksiknäiteid sellest peaaegu tuua ei saagi, neid on terve raamatutäis. Assonants, alliteratsioon ja kordus pole talle lihtsalt luule loomise vahendid, need on osa tema luulest, see, mille abil ta loomingu elab ja täieneb. Sisult ja vormilt süvitsi minnes näib ta loomingu motoks sobivat mõte «Pühatundurist» (1975): «minna / - - - / sõprade usku uskudes, / iseennast uskudes, / - - - / rebida ennast üles. / - - - / Üha, üha / oodata tundmatut.»

Ellen Niidu harmooniline mõttelaad esindab suurt inimene-olemise kunsti. Veel suuremaks võimendab selle autori oskus end üles rebida, mitte ainult oodata, vaid ka pakkuda tundmatut — uut, lihtsat, vahetut luuleelamust.

Valeeria Villandi

KUJUTLUSDIALOG

Katre Ligi: Kõigest ei kõnni ära.
«Loomingu» Raamatukogu» nr. 40.
«Perioodika», Tallinn, 1978, 48 lk.

Katre Ligi värsivihik «Kõigest ei kõnni ära» on õige suurel määral üllatusdebüüt. Ootamatu on see esikkogu kahes mõttes. Esiteks ei ole autor hoolinud

end luuletajana kuigivõrd tutvustada. Küll jäi ta «Loomingu» lugejale meelde huvitava Tammsaare-käsitlusega, mis tihendatud ta üliõpilasaastaid lõpetanud diplomitööst. Järge võinuks loota esmajoones samas laadis, niivõrd veenvad näisid autori uurijaeldused. Aga see seik ei takista ka värsikogu hea

meelel vastu võtta, pigem ergutab uudishimu. Teiseks on «Kõigest ei kõnni ära» ootuspäratu esituslaadilt, ei olegi nähtavalt luuleline, sügavamõtteline, vormivirtuooslik, isegi mitte mängurlik, nagu meil viimastel aegadel üldiselt kombeks. Mis ime siis, et üks mu tuttavaid noori mehi liigitas «Kõigest ei kõnni ära» mitteluuks: aina igapäevased, igäühele saavutatavad värsspildikesed. Sellest otsustusest võib aru saada: liiga muretult eemal seisab K. Ligi värsivihik triviaalsüsteemist, ja ilmselt mitte ettekatsetud erinemis- taotlusest, vaid niisama, iseenesest.

Tunnistan kohe alustuseks, et K. Ligi «Kõigest ei kõnni ära» jättis esmatutvumisel tugeva ja sooja mulje. See ei hajunud korduval kaalutleval lugemisel, kui esitatud lüüriline maailm täpsed piirjooned võttis, tipud ja tasan- dikud välja joonistusi. Ometi poleks sellest luulega kohtumisest tingimata tarvis kõnelda, kui oleksin tookord kohe oma noore sõbra kiirelt ja kindlal toonil tehtud otsustusele vastu vaie- nud ja kui nüüd poleks seepärast vale- vaikija tunnet.

K. Ligi «Kõigest ei kõnni ära» värsse võime suure usutavusega lugeda kui lüürilist päevikut. Ei ole tähtis, kas seda on peetud päevast päeva, elamu- sest elamusse või on tegemist meenu- muspäevikuga, mis tundubki tõenäo- sem. Oluline on, et värsivihik annab ühe inimhinge kujunemise tee, seda huvitavama, et see on kaasaegse noore inimese lugu. Lähteks on õige noore tütarlapse hingepilt iseloomuliku sise- rahutusega, maailmaga kontakti võt- mise tarbega, tunnetajale endalegi lõ- puni selgumata kärsituse, rõõmupuhan- gute, tuskade ja vaevadega, millest kumab läbi lootus ja leppimus. Siit viib tee eneseleidmiseni naisena ja emana, seni tundmata kohustuste ja armastuse juurde, mida iga hetk kinnitab tegu. Sellelt pinnalt arenevad üldisema sisu- ga mõtisklused, enamasti indiviidi ise- eluga seotud, harvemini laiemal sotsiaalse keskkonna probleeme hõlma- vad. Ei kõnni ära iseenesest, kodust ja kodulinnast, sellest kõiges omasest (miski ei takista veelgi avaramalt võt- ta) — nii lepitava motiiviga lõpeb luulekogu.

«Nõnda küll. Aga jätkub sellest siis luuleks?» küsib tõrges oponent.

Pearaegu, sest K. Ligi käsitleb oma luuleaineid otse pihtimusliku siirusega. Ta teeb seda siis, kui värsistab tütar- lapse või noore naise hingerahutust, pettumusi ja rõõme. Ta on puhtsüdama-

lik, kui sõnastab oma eluhoiakut ja tõekspidamisi. Nähtu ausalt edasiand- misest kõnelevad needki luuletused, mis on täiesti või valdavalt lüürilise kirjelduse tüüpi. K. Ligi on kõiges va- hetu. Ta ei objektiveeri oma elamusi ja lüürilist väljendust kuigivõrd, ning ilmselt kavatsuslikult. Sellise luule puhul on mu meelet vägivaldne ja kohatugi opereerida lüürilise kangelase mõistega. Nii salgamatult pihtimusli- kud on selle kogu värsid. Ent lüürika on juba kord niisugune kunstilise eneseväljenduse liik, milles pihtimuslikkus ei mõju piinlikult, vaid usaldust ära- tavalt. Muidugi jäävad lüürikale alles teisedki võimalused, needki, milles autor mõeldavalt eemaldub kujutatust. Meie praeguse luule foonil mõjub va- hetus, mida eelistab K. Ligi, juba ise- endast värskest ja veetlevalt.

«Hästi! Ei salga, et siirus on äärmi- sellt tähtis ka luules. Kuid niisama sel- ge on, et üksnes siirusest veel luuleks ei piisa,» ei leebu mu vaidleja.

Näi ongi. Selle üle pole mõtet väi- delda. K. Ligi puhul tuli siirusest kõ- nelda eelkõige seetõttu, et see on ta luule erilisi kvaliteete. Aga kui mal- dame «Kõigest ei kõnni ära» värsse täpselt ja tõrkumata jälgida, siis ilmneb üsna pea, et tegemist on kunsti- lise väljendusrikkuse saavutanud siirusega, teisisõlt öeldes — kujundiga. Juba öeldu kõrval on K. Ligi luulekujundi iseloomulikumaid omadusi kunstiline lihtsus ja selgus, mis ilmutab end üsna mitmekesiselt. Kord tuleb see esile pretensioonitus mälestuspildis, kord peaaegu filosoofilise üldistuseni süve- nevas mõtiskelus. Siin köidab tähele- panu meeleolusõnastus, teisel tundlik muljepilt. Enamasti rahulik, isegi mal- be, võib K. Ligi aga üllatada ka väga temperamentsete rütmidega, mille hoog on vaieldamatult nakatav. Ja mis pea- mine: K. Ligi värsid voolavad sundi- matult ning neil on piisavalt sugestiiv- sust, seda imelist omadust, mis teeb värsid luuleks.

«Võimalik, väga võimalik,» sõnab kunstinõudlik noor lugeja õige pisut lahkemalt. Ent küsib sedamaid: «Aga kui palju siis ikkagi on «Kõigest ei kõnni ära» kolmveerandsaja luuletu- sena esitatud pala hulgas niisuguseid, mis kestavad kunsti kõrgemat proovi, olgu minupärast signaalsõnaks kas või sisendusjõud, see õige subjektiivse si- suga mõiste?»

Mu meelet on luule kõrgema nivoo- ni ulatuvat silmapaistvalt heldelt. See lu- bab mõistvalt üle vaadata saateluulest

ja neistki värssidest, mis tõepoolest jäävad etüüdideks, kirjutamiskatseteks, ilma et nad lugejat kuigi sügavalt liigutaksid. Nõnda «Olen pimedas ja tuultes», mille lõppvärsside noor maailmavalu tundub kogu üldisel foonil vahest liiga naiivne. Nõnda hetketähelepanek «Kevad» või tunnetusalge «Puhta ja jaheda jõena», mis ei ole jaksanud luuleks tõusta. Nõnda mõned olupildikesest vaevu kõrgemale küündivad palad, teiste hulgas impressioon «Tähtvere kohal», milles deskriptiivsetele värssidele poolproosalises laadis külge haagitud antiikfilosoofiat meenutav mõttekäik. Siin-seal aimab silm ajutisi enesekaotusi. Aga luulevihikule ei anna põhivärvi mitte see, vaid need luuletused, mis kergesti ja kindlalt lugejasse haakuvad. Lüürilise sõnastusvõime kõrval on need luuletused lugejale enamasti tunnetuslikultki huvitavad.

«Kõigest ei kõnni ära» kõitvamate värsside hulka kuuluvad algus- ja lõpp-pala ning neile poeetiliselt struktuurilt lähedane «Luuletus», kevadmulje, milles välismaailma pllt on ühtlasi hinge-seisundi väljendus. On väga ilusaid keskkonnakujutusi, nagu «Mõnes meenuvas unenäos», eriti aga «Külmade õuede lapsed», lisaks veel «Nii veidi vastumeelselt saabub hommik» ning «Päev tusane ja murelikku moodi». Suurt huvi pakub ehtne enesetunnetusluule, mis mõnigi kord areneb enesekuulutuseks: «Viisteist», «Midagi väga erilist», «Isikutunnistus», «Õnn on». Harva on meil niisuguse puhtuse ja endastmõistetavusega, vabana luulelistest ehetest ja tundepaisutustest poetiseeritud noore ema asendit ja enesetunnet, nagu teeb sari K. Ligi luuletusi: «Oh igatsusi isevärki», «Soojad maiõöd», «Hiirekõrvul taganes kevad», «Ema on läinud toast», «Ei või enam heljuda neis», «Üles ruttu». Usun väga, et nimelt nende luuletustega on «Kõigest ei kõnni ära» toonud midagi rikastavat eesti luulesse, vähemalt äsja kõne all olnud motiivigrupis.

«Kes teab, eesti luule lugu ma ju päris põhjalikult ei tunne,» mõõnab noor arvustaja, kahtlusevarjund hää-

les. «Aga kas pole «Kõigest ei kõnni ära» üldmeeleolu noore inimese kohta põhjendamatu nukratooniline ja kahetsuslik, võib-olla isegi puhtalt pessimistlik?»

See väide vajab kaalumist. Nukraid toone on kogus tõepoolest. Osa neist on tagasivaatelised, kujutavad puberteediealise tütarlapse pettumuspuhanguid ja hingelisi kõikumisi. Aga seda juba kasvanud elukogemuse pinnalt, mõistva üleolekuga toonasest, küllaltki arvestatava distantsitundega. Teiselt poolt ei oska ma nõuda, et noore inimese luule peaks tingimata alati ja kõiges olema õnehõiskel. «Kõigest ei kõnni ära» on mu meelest põhihoiakult täiesti eluleplik kogu. Suuri kirgi sellest üles ei lökenda, autori pilk on selge ja kaine, illusioonideta. Ja miks ei peaks ta tohtima rahulikkusega veenvas toonis kõnelda sellestki, mis olemises ja iseeneses häirib? Ometi, kui kogu tähelepanelikult, suurema süvenemisega vaatleme, märkame varsti, et põhilised märksõnad kõnelevad lootusest, igatsusest, ootusest ja usust, et oodatav ja igatsetav ei ole võimatu, et see, mida nimetame õnneks, kumab ka läbi igapäevapettumuste. Õnne lihtsalt taibatakse harva parajasti elatavas hetkes, seda nähakse selgemini selles, mis olnud, ja oodatakse saabuvat selles, mis tuleb. Ja muidugi on tulevikust kumav õnn suurem ja säravam, ideaalipärasem kui see, mis juba läbi igapäevapettumuste kogetud. See lahendus ei ole pessimistlik.

«Hm! Mul on paraku olemas ainult üldmulje. Võib-olla kujundas selle tõesti liiga kannatamatult, põgusa lugemise põhjal. Nähtavasti pean oma muljet kontrollima ja K. Ligi värsikogu uuesti ette võtma.»

Vahest nõnda oleks arenenud dialoog, kui ma poleks õigel hetkel vaikinud. Aga võib-olla hoopiski mitte nõnda, sest tegelikkus on ikka mingil määral teistsugune kui kujutus. On siiski selge: K. Ligi on endast teatanud, on ka veennud, et on olemas niisugune luuletaja. Ei ole sugugi paha, kui ta debüütikogu uuesti läbi loeme.

Karl Muru

OKUPATSIOONIAJA NICK

Andres Vanapa: Vale sadama jutud.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 96 lk.

Mõtlen Nick Adamsit, üht arhetüüpilist meie sajandi tegelast, kes pärit Hemingwayilt ja keda on Saaber omal viisil ehk enim elustanud meie viimase aja kirjanduses. Ka Vanapa Veeni, kes hulgub kõledas saksa-aja sadamas, teeb tutvust elu mitmesuguste külgedega, initsieerub, kui nii tohib öelda. Kogu sisaldab täpselt kümme juttu. Esimeses jutus ootab Veenit seebikivi-katsumus. Teises jutus osaleb ta meestepärasel õlivaadivarguses, viina ja kerge ohu atmosfääris. Jutus «Üks nimedest» teeb Veeni katse läheneda Eestisse küüditatud neule, valmistub rituaalselt esimeseks armuaktiks, kuid saksa sõdur, seksi- ja võimatribuudiks püss, lööb tüdruku temalt üle. «Imelaste päev»: Veeni kohtab kolme veidrat inimlikku okupanti. «Maailmareis»: käiakse kõledalt maailma lõpus (Soomes), kogemused on unenäolised, millelgi pole vahet, käidigi kuskil? Pärast seda kohtub Veeni prantsuse poisiga, juuakse ennast täis, minnakse tagasi laevale. «Reederi väimehes» lõpevad seiklused traagiliselt. Pärast algab bankett lossis, mis lõpeb niisama lootusetult nagu joomised ruhv. «Kaptenis ja vangis» pole Veeni ise peategelane, vaid umbkeelne vene poiss lasseb fataalselt õhku laskemoonalaeva. Nii nagu selles jutus ristusid Berry ja Vasja teed, nii ristuvad viimases Tahma-Volli ja Kommandeur Striedteri teed, hukatuseks Tahma-Vollile, kes upub.

Andres Vanapa on sõnameister nagu luuletusteski. Mõni väike lause on omaette miniluuletus. Ümbrus on kõle, enamasti pime, tuul puhub kõvasti, meri loksab, viin saab ruttu otsa, lõhnab õli järele. Atmosfäär on kas hästi tabatud või hästi leitud. Mehed on elu näinud, ei vaja palju sõnu, tihti virutavad vastu lõugu. Okupatsiooni argipäev. Sõda on kaugel, ei ulatu otse siia. Justkui kartes, et ei ulatu piisavalt, on Vanapa juttudesse mõnikord komponeerinud informatiivseid või muidu

sõjapäraseid löike, kord Nürnbergi protsessi protokollist, kord Klooga surmalaagrist, Need lõigud ei jäta kõige paremat muljet, mõjuvad kuidagi püüdliselt. Okupatsiooniaja deheroiseerimine on iseenesest huvitav, fooni peaksid kõik isegi teadma, ja kui ei teagi, siis kumab see niisamagi igalt poolt läbi. Hästi on fikseeritud seisva aja tunne, suure ajaloolise protsessi pisiabsurdus; nagu vee pealtnäha mõtetu ja sihitu loksumine taiifuuni südames. Romantiline koorik langeb maha nii vallutajatelt kui ka kohalolijatelt. Igavuse palge ees muutuvad kõik inimesteks. Ööpimeduses ei torka näojooned silma, on liikvel tundmatuid mundreid, potentsiaalselt on võimalikud nii sõprus kui ka vaen, mõlemad võivad äkki puhkeda.

Juttude visuaalsus on silmatorkav, nagu õige visuaalsuse puhul sobibki. Sadam jääb meelde. Kohati libiseks nagu kinofilm silmade eest mööda. Inimesed jäävad natuke hämarusse, aga ju see on nõnda mõeldud; umbes nagu Kafkal, kus kirjaniku taskulambi valguslaik hüpleb mööda ruumi. Kuid mõni tegelane on väga reljeefne, kas või Vasja, kes Dante peale ütleb *da, da, da*.

Andres Vanapa seisab eesti proosas pisut eraldi, nagu ta oma «Pihlakaviinaga» seisis veidi eraldi ka eesti luules. Ta juttudest võib seda ja teist natuke vahel ära tunda, aga üldiselt on nad ikka isepäise ja iseseisva isemõtlemise villi. Iga jutt on omamoodi lõpetatud asi. Teda võib hinnata või mitte hinnata, aga muuta temas ei saa midagi. Kauged heiaastused, suletud, kadunud maailmad. Üks nukker ja tüütu okupatsioon!

Vanapa ilmselt ei ole produktiivne. Luulekogus on luuletusi kümnest aastast. Ei tea, mis aja jooksul see proosaraamat on kirjutatud, ei tea, kas jutte on kaua viimistletud või on nad hetkepuhangud. Ei tea, mis veel tuleb? Mõni ooper, mõni esseekogu, valitud kirjad, etüüde joonistusplokist, valik sententse? Huvi Vanapa vastu ei ole küll üldrahvalik ja võimas, aga ta ei vaibu.

Mati Unt

SÕNA, JUTT, RAAMAT

Jaak Sarapuu: Kollendavate väljade vahelt.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 108 lk.

Eesti proosas on külajutt, -jutustus, -romaan tuttav ja loomulik nähtus. Veel loomulikum on, et maateema täidab suure osa põllumajanduslike traditsioonidega vabariigi kõigist ajalehtedest. Teema on aus, liiati kui selles vaadelda hulka nurinähtusi, nagu viinajoomine, raha tagaajamine, kolkalikkus, alpus, piiratus, rumalus ja muu vaimne tühikäik, mis J. Sarapuu oma raamatusse on raiunud. Halvemaks läheb asi siis, kui kaob piir ajakirjanduse ja kirjanduse vahel. Tekib kurb tunne, et jälle tuleb alustada kirjanduse a-st ja b-st.

Sarapuu on žanritunnuseks pannud «külajutt». Mina nii julge ei oleks. Külajutt ei tähenda ainult seda, et kirjutatakse külast. Mida ja kuidas määravad ka midagi. Sarapuu raamatu lood on vedet, mis sobiksid ajalehtedesse. Vahe ilukirjandusega on tuntav ja fikseeritav. Mulle tundub kirjanduse põline ja vääramatu tunnus olevat see, et ta kujutagu. Kujutamine ei teki tagamaata, sõnadetaguseta. Ka proosas peab sõna kandma endas rohkemat kui nominaalset tähendust. Kirjeldus nõuab ainult täpsust, kujufamine loomist, taasloomist, modelleerimist. Sarapuu raamatus ei taha sõnad enamasti midagi muud kanda kui iseenda tähendust ja lauseliikme nimetust. Asi pole virtuooslikkuse ja sõnamaagia puudumises, sest taotlus on teine. Aga teise tee, lihtsuse ja rahuliku jutujooksu rikuvad ära ohtrad trafarettkujundid (traktorikolakas, mesimagusalt, trullakas blondiin, päikesesäras linn, majakesed kui tikukarbid, hullunud raudruun, raudelajas, kauge ning võõras suurlinn jne.).

Sõnavaevad lähevad üle juttude hädadeks. Järjekorras võiks lugusid üm-

ber jutustada niimoodi: riis naabrid, haridusjanus laotööline, reisiv karjak, naist rahaga peibutav traktorist, omaküpsetatud leib kui unistus, mis lohakusest kättesaamatuks jääb. Usu ja moraalita traktorist, lihtsa mehe teenimatu häbi, eelarvamused potentsiaalse päti vastu. Etc. Jah, juttude ivad on kergesti sõnastatavad, ent kompost nende ümber ei toida neid. Lood illustreerivad põhiteese, ei enam. See on vestmine, pisut lüürliline, pisut nostalgitsev. Usutavad tekstiosad segunevad literatuurselt lihtsustatutega, seletavatega. Fakt fakti järele selgub, et viina juuakse liiasti ja see on paha, et rumalad ja tuimad ei mõista neid, kel hinges miski teisiti. Ent, nagu öeldud, Sarapuu kirjeldab õilsaid teese, pajatab nendest, kuid kujutusest jääb ikka vajaka.

Juttudest saab raamatuid kokku panna, aga kus need vead siis raamatuski kaovad, kui nad sõnadena tekiavad. Üks häiriv tegur tuleb hoopis juurde. Tegelased, inimesed. Nendega see kõik ju külaes toimub, nemad ju seda elu elavad ja mõtteid mõtleavad. Kes nad on? Huvi pärast lugesin üles: tolles sajalahelkühjelises raamatus oli 88 tegelast, kellest enamasti öeldud ainult nimi ja sugu, kohati ka mõni lause vanuse, ameti ja mõttekalduvuste kohta. Peale selle nimetuid ametimehi, naabreid, mehi, naisi. Võib-olla ehk kümmekonnale neist jätkus ruumi oma nägu, tegu ja elujooned kaasa anda.

Nii jõuame välja lõpu ja alguse juurde. Miks raamatut kirjutada? Kust see algab? Tegelikult mitte sõnadest, nagu käesolev arvustus. Raamat algab lõpust, raamat algab sellest, mida kirjanik teeb ja taotleb, sellest, kuhu ta tahab välja jõuda. Trükkimise fakt ei ole taotlus, see on vahend. Raamat algab kirjaniku seest.

Jaak Jõerüüt

KROONIKAT

«Estonia» kontserdisaalis toimus 25. detsembril pidulik koosolek Fr. R. Kreutzwaldi 175. sünniaastapäeva tähistamiseks. 26. ja 27. detsembril peeti Tartus Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis sellega seoses teaduskonverents.

Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni üldkoosolekul 27. detsembril kuulati rahvasaadikute A. Hindi ja V. Beekmani tööaruandeid.

Samal päeval viibis Kirjanike Majas kondiitritoodete vabriku «Kalev» juhtkond eesotsas direktor E. Maureriga. Kohtumisel Kirjanike Liidu parteibüroo liikmete ja Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi esindajatega lepiti kokku 1979. aasta ühisüritustes.

A. H. Tammsaare nimelise kolhoosi liikmete valimiseelsel koosolekul 3. jaanuaril seati NSV Liidu Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu saadikukandidaadiks Paide valimisringkonnas nr. 470 üles Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimees, Eesti NSV rahvakirjanik Paul Kuusberg.

8. jaanuaril oli Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolek, kus kuulati Eesti NSV Raamatuühingu esimehe asetäitja R. Potissepa informatsiooni ühingu 5 tegevusaastast. Arutati läbi ka liidu 1979. aasta põhiürituste plaan.

«LOOMINGU» AASTAPREEMIAID

«Loomingu» toimetuse ja kolleegium, vaagitud ajakirjas 1978. aastal avaldatud kaastöid, otsustasid anda preemiad järgmistele autoritele: luule alal Kersti Merilaasile (nr. 1, nr. 6 ja nr. 12), proosa alal Mati Undile («Sügisball», nr. 8 ja nr. 9), artikli eest Juri Mineralovile

Juhatuse koosolekul 10. jaanuaril kuulati Tallinna ja Tartu noortekondide tööaruandeid (J. Ürt ja H. Jakobs). Ülevaate noorte autorite tööst andis J. Jõerüüt. Järgnes ajalehe «Sirp ja Vasar» toimetaja V. Pohla informatsioon. Kinnitati Kirjanike Liidu põhiürituste plaan 1979. aastaks.

12. jaanuaril toimus EKP Keskkomitees loominguiliste töötajate aktiivi seminarilektoorium. Ettekande partei majanduspoliitika aktuaalsetest probleemidest tegi NSV Liidu plaanikomitee peaspetsialist majanduskandidaat L. Burova. Loenguga NLKP välispoliitika aktuaalsetest küsimustest esines NLKP Keskkomitee lektor V. Kitajev. Seminarist võtsid osa EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt ja juhataja asetäitja L. Laks.

Vana aasta lõpul sõlmisid šeflüstöö lepingu Kirjanike Liidu Tartu osakond ja Viljandi rajooni J. Gagarini nimeline Näidisovhoostehnikum.

Detsembri lõpp-päevadel saabusid Saksa FV-st tagasi H. Pukk ja A. Jaaksoo, kes viibisid kolm kuud stažööridena Müncheni rahvusvahelises noorsooraamatukogus.

(«Vene luule tänapäevast», nr. 4) ning Mati Hindile («Keelekorralduse küsimärgid», nr. 4 ja nr. 5), arvustuse eest Nigol Andresenile («A. H. Tammsaare dokumentaalne elulugu», nr. 4) ning Mari Vallisoole kui parimale noorele autorile (nr. 4).

LAHTINE NÄIDENDITE VÕISTLUS

Tuletame veel kord meelde, et septembris 1978 kuulutasid ENSV Kultuuriministerium ja ENSV Kirjanike Liit välja ENSV 40. aastapäevale pühendatud lahtise näidendite võistluse. Võistluse eesmärgiks on rikastada juubelihooajaks meie teatrite repertuaari uute õhtuttäitvate, ideelis-kunstiliselt kõrgetasemeliste näidenditega, kus leiab eredat kujutamist meie kaasaeg kogu oma laiahaardelisuses ning komplitseerituses, meie rahva kangelaslik minevik,

tööliste, maaelanike ja haritlaskonna tegevus uue elu kujundamisel.

Võistluse tingimused:

1. Võistlusele võivad kõik soovijad esitada erinevas žanris õhtuttäitvaid näidendeid, mis vastavad võistluse tingimustele.

2. Näidendite laekumise viimaseks tähtajaks on 1. september 1979. a. Näidendid esitada (saata) märgusõna all kolmes eksemplaris masinakirjas aadressil Tallinn 200 001 G. Otsa t. 5, ENSV

Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsus. Näidendite võistlus. Näidendile juurde lisada märgusõnaga varustatud kinnine ümbrik koos andmetega autori nime, vanuse ning elu- ja töökoha kohta.

3. Näidendeid hindab ENSV Kultuuriministeeriumi ja ENSV Kirjanike Liidu poolt kinnitatud žürii.

4. Parimatele näidenditele on ette nähtud preemiad, mille žürii jaotab oma

ärarägemise järgi üldsummas (6000 rbl.) ulatuses. Ideelis-kunstiliselt õnnestunud näidendeid on õigus omandada ENSV Kultuuriministeeriumil kehtivate honoraritariifide alusel. Näidendi esiklavastuse õiguse annab ENSV Kultuuriministeeriumi Teatrite Valitsus.

5. Võistlusest osavõtjad ei või oma võistlusnäidendit esitada trükkimiseks ega lavastamiseks enne võistlustulemuste väljakuulutamist.

NOORTESEKTSIOON SÜGISTALVEL

Kui septembri keskel taas Tallinnas Kirjanike Majja kokku tuldi, siis selgus, et suvised kaotused on tühised olnud: 18-st nimekirjalisest liikmest olid kõigest kaks mujale õppima siirdunud, üks Moskvasse, teine Tartusse. Samuti oli säilinud üksmeel seni tegutsenud juhatuse koosseisu suhtes, mis valiti tagasi selle liikmete tööjärgi veidi muutes: J. Ürt (esimees), J. Habicht, M. Mutt.

Eelnenud hooaja suhteliselt staatilistele istumistele (koos külalistega või ilma) töid aasta lõpukuud uut hoogu ja dünaamikat lisaks. Esmalt toimus noorte autorite vabariiklik seminar Tartus, mis mitmetelegi meie seast puhus uut tuult tiibadesse ning andis kindlust oma loometandril edasi tegutseda, nagu ka näitas (heahtlike seminarijuhendajate näpu läbi) neidki karisid, mis edasisel kirjutamise-kirjastamise teel varitsevad. Meie arvates kaunistest ontlik ja paslik ettevõtte, mis teatud aja järel võiks taas korduda, eriti Tartu osakonna hubastes ja kodustes ruumides. Edasi toimusid oktoobris-novembris mitmed ühisesinemised, mis viisid noortekoondislased vahetumasse kontakti publikuga, kirjandus-

sõpradega: Tallinna Inseneride klubis, Glehni lossis (TPI Raamatusõprade Klubi aktiivsel kaasalõõmisel) ning EKE Tehnilises Keskuses. Neist keskmine oli meeldejäävaim ja menukaim tänu noorte loomingu kimbukese eelnevale (reklaamivale!?) trükkimisele «Tallinna Polütehnikus» ning järelkajade (üldiselt pooldavate) avaldamisele sealsamas. Selline ette- ja tagasidistus on esinemisi kenasti kontsentreeriv ning me loodame sarnaste võimaluste avanemist tulevikuski. Veidi avaldas meie sektsiooni liikmete loomingut ka Paide rajooni ajaleht «Võitlev Sõna» seoses noorsookirjanduse nädalaga. Ometigi ei saa kiidelda avaldamisvõimaluste lahedusega, pigem on need pooljuhuslikud juhtumid.

Kohtumisi-arutamisi koos meie kultuurikandjatega (kirjanikega, kultuuritegelastega, kirjastajatega, kriitikutega jmt.) jätkasime J. Kaplinski seltsis, kes rääkis olemisest maailmas ja maailmast üksikindiviidis ning nende olemiste nüüdisprobleemidest. Tema jutt tõi kaasa hulga küsimusi ning elava arutelu nii olmelistest kui ulmelistest elusfääridest.

J. Ürt

FR. R. KREUTZWALD — 175 JA «KREUTZWALDI PÄEVAD»

TA Kirjandusmuuseumi traditsiooniline aastakonverents — «Kreutzwaldi päevad» 26. ja 27. detsembril — kulges sedakorda klassiku 175. sünniaastapäeva tähistamise vaimus. Kreutzwaldile oli pühendatud 7 ettekannet ja seni toimunud kahekümne kahel konverentsil on neid kokku olnud 36.

Viimase konverentsi plenaarettekanneteks olid TRÜ prof. E. Laugaste ülevaade rahvuslikust ja internatsionaalsest Kreutzwaldi kultuuriloolisest tegevusest ja EPA prof. J. Kuuma ettekanne Kreutzwaldi osast Eesti põllumajanduskultuuri edasiarendamisel.

Läti TA KKI vanemteaduri J. Rüdztise uurimusest «Läçplësis» ja «Kalevipoe» selgusid kahe naaberrahva rahvuseepose erinevused ja ühisjooned. Viimaseid on rohkem, sest kui Kreutzwaldile oli eeskujuks «Kalevala», siis «Läçplësis» autor A. Pumpurs omakorda orienteerus «Kalevipojale». J. Rüdztise kutsumine konverentsile näitas kirjandusmuuseumi taotlust avardada oma esinejate ringi internatsionaalses mastaabis (kaks aastat tagasi esines ettekandega B. Lukin Leningradist). Seda püüdu teenisid ka

konverentsiks väljaantud kolmkeelsed (vene, saksa ja eesti k.) teesid.

Üht põnevat tahku Kreutzwaldi eluloost — tema ja J. Hurda suhteid — valgustas TA KKI teadur A. Nagelmaa. Kreutzwald oli Hurdale asetanud palju lootusi, pidi aga neis järk-järgult pettuma. Lõpuks, kui Hurt pastorina «Sakalat» ristiusu aluste õõnestamises süüdistama hakkas, muutus tema suhtumine lausa vaenulikuks. Hurt seevastu jäänud Kreutzwaldi suhtes ikka lugupidavaks.

Eesti kultuuriloos oli Kreutzwald mitmes asjas esimene, muu hulgas Hommikumaa mõtte- ja kujutusmaailma toojana meie kirjandusse. Seda tõdes TA KKI teadur A. Säärts oma ettekandes «Mahäbhäratä» aineid Kreutzwaldi «Lembitus».

Kirjandusteadlane O. Kuningas võrdles aga Kreutzwaldi poolt esimesena tõlgitud, oma sisulise aktuaalsusega 18. ja 19. saj. Euroopas populaarsust leidnud G. A. Bürgeri ballaadi «Lenoret» teiste eestindustega (Freundlich, Bergmann). O. Kuningas rõhutas, et esmakordselt just Kreutzwaldi kaudu võidi möödunud sajandi keskel ka eesti kee-

les lugeda tollal domineerinud monarhistliku maailmakäsituse ainuõigsusse kahtlusi külvavat mõtet: «Ei õigust kuskil taeva all.»

Elevust kuulajaskonnas ja rohkeid lisapärimisi tekitas Kreutzwaldi pärandi tänapäevase staatuse analüüs TPEDI prof. E. Nirgi poolt. Autoriteetne Kreutzwaldi-uurija suhtus skeptiliselt mineviku suurmeeste ümber aeg-ajalt puhkevasse ülepositiivimisse ja tähtpäevaelevusse. Ta väitis, et reaalselt Kreutzwaldi pärand ei funktsioneeris: paljud ei olegi lugenud «Kalevipoega», ehkki fetišeeritud raamat ju riilul võib olla. Kreutzwaldi kirjavahetuse väljaandmise alguse ja lõpetamise vahel on veerand sajandit, koolides ei orienteeris kehtiv õppeprogramm rahvusliku kirjanduse osatähtsuse avamiseks. Uurimused, mis võiksid teadvustada mineviku kogemusi, ei tee seda, sest nendest ei taheta või ei osata teha järeldusi meie aja probleemide analüüsimiseks ja lahendamiseks. E. Nirk pidas võimalikuks suurendada huvi mineviku kultuuripärandi vastu, kui stimuleerida uutest vaatenurkadest lähtuvaid uurimisi ja suurmeestest kirjutatud belletristlikke-esseistlikke teoseid. Klassiku edasielamine nüüdisajal olevat tähtis mitte niivõrd minevikusuuruse jäädavaks auks kui just praeguste põlvkondade endi jaoks.

Uue sajandi motiivid A. H. Tammsaare teostes olid N. Andreseni vaatusaineks. Nendeks pidas ettekandja

noorte ja vanade vahelist võitlust, nooruse messianlikku missioonikuulutamist ja ühiskondliku pöörde aimusi ning nägemusi. Ta jälgis, kuidas algul varjatud ja poolik noorte-idee («Kaks paari ja üksainus», 1902) hiljem sümboliks saab («Kõrboja peremees», 1922).

Võrdlevaid jooni Tammsaare ja Tuglase kultuurikäsituses vaagis kirjandusmuuseumi vanemteadur E. Mihkelson. Ta leidis, et kui Tuglasele oli omane kultuuri absoluutne väärtustamine (kultuuriline edenemus määrab kunstniku võime ja võimalused elunähtuste kontsentraati esitada), siis Tammsaare on pidanud kultuuri osatähtsust inimese elus suhtelisemaks ja seadnud esiplaanile inimese kui terviku, kelle elu ja tegevus ei piirdu kunstis väljenduvate probleemidega.

Kirjandusmuuseumi peabibliograaf M. Kahu esitas kuulajale «Valdesiana ehk ühe müstifikatsiooni loo», mis tundus iseäranis kokku kõlavat 1978. aasta 11. «Loomingus» avaldatud T. Vindi valdesiana ilukirjandusliku veilmamiskatsega.

Kirjaniku ja kirjandusteadlase Valmar Adamsi «eksperimentaalse filosoofia» olemusjoontel peatus üksikasjalikult oma ettekandes kirjandusmuuseumi teadussekretär R. Veidemann. Kreutzwaldi päevad lõpetas direktor E. Ertise ülevaade muuseumi tegevusest 1978. aastal.

R. V.

KIRJANDUSUUDISEID HISPAANIAST JA IBERO-AMEERIKAST

Üheks peaaühinnaks hispaaniakeelses kirjandusmaailmas on kujunenud 1976. a. Hispaania Kultuuriministeriumi poolt asutatud iga-aastane Cervantese preemia. Auhinna suurus on 5 miljonit pesetat ja see antakse, arvesse võttes kogu loomingut, hispaania keeles kirjutavale kirjanikule, kelle kandidatuuri esitavad Hispaania ja Hispaania-Ameerika kuninglikud keelekaademiad. Preemia esmaomanik oli suurimaid elavaid hispaania poete, García Lorca, Vicente Aleixandre ja Rafael Alberti põlvkonnakaaslane Jorge Guillén (sünd. 1893). 1977. a. auhinna, mille pidulikult tseremoonial Cervantese sünnilinna Alcalá de Henareses vanas auvärses ülikoolis andis kätte kuningas Juan Carlos, pälvis väljapaistev kuuba romaanikirjanik Alejo Carpentier (sünd. 1904). Auhinna kättesaamisel pidas Carpentier kõne teemal «Cervantes ja kaasaegne romaan», rõhutades hispaania XVI—XVII sajandi pikareske romaani ja Cervantese «Don Quijote» tähtsust uut tüüpi proosajutustuse tekkes ja romaani kujunemises selliseks, nagu seda tunneme tänapäeval. Carpentieri premeerimise motiivina nimetati tema romaanide avarat humaanset haaret, inimkonna eksistentsi kesksete probleemide ning Ladina-Ameerika reaalsuse ja eripära sügavat analüüsi kõrvuti kunstilise ja keelilise meisterlikkusega. Carpentieri tuntuimad teosed on romaanid «Siit ilma riik» («El reino de este mundo»,

1949), «Kaotatud rajad» («Los pasos perdidos», 1953), «Valgustuse sajand» («El siglo de las luces», 1962), «Meetodi ümberpööramine» («El recurso del método», 1974) ja «Barokne kontsert» («Concierto barroco», 1974). Neist on eesti keelde tõlgitud romaan «Kaotatud rajad» (1978), mille järeloõnas leidub ka pikem ülevaade kirjaniku loomingust.

Hiljuti lavastati Barcelonas suure menuga väljapaistva katalaani poedi Salvador Espriu (sünd. 1913) uus näidend «Veel üks Phaidra, olge head» («Una altra Fedra, si us plau», 1978). Võttes aluseks antiikse müüdi, mis maailmakirjanduses alates Euripidesest ja Senecast on inspireerinud paljusid dramaturge, annab Espriu Phaidra-Theseuse-Hippolytose kolmnurgale uue tõlgenduse. Tema käsitluses ei ole Phaidra sisemiselt lõhestunud, saatus jäilitatud, kire ja mõistuse vahel heitlev naine, vaid Phaidra armastab ühtaegu nii oma kasupoega Hippolytost kui ka oma abikaasat Theseust, kes tegelikult kehastavad üht ja seda sama meest kahel eluhetkel. Espriu on tuntud eeskätt poedina — valimiku tema luulet eestikeelses tõlkes pakus «Loomingu» Raamatukogu 36/1977 —, kuid ühtviisi hea vastuvõtu on leidnud ka tema draama. Selle varasemate näidetena nimetagem teoseid

«Estheri esimene lugu» («Primera historia d'Esther», 1948) ja «Surma ringkääk Sineras» («Ronda de mort a Sineras», 1966).

4. juunil 1977 suri 82 aasta vanuses suurim prantsuse hispanist Marcel Bataillon (sünd. 1895). Saanud klassikalise filoloogilise hariduse, pühendas ta end peamiselt hispaania «kuldse ajastu» (XVI—XVII saj.) kirjanduse uurimisele. Tema suurteos on «Erasmus ja Hispaania» («Erasmus et l'Espagne»), mis ilmus 1937. a. (hispaania keeles avaldas teose 1950. a. esmakordselt Mexico kirjastus «Fondo de Cultura Económica»). Selles töös esitab Bataillon põhjaliku analüüsi suure Madalmaade humanisti suhetest hispaania kultuuriga, tema ideede mõjust heterodoksse mõtte levikule Hispaanias, pikaresksele romaanile ja Cervantesele, hispaania humanismile tervikuna. Hispaania klassikalisele kirjanduspärandile keskendusid ka teised Batailloni tähtsamad tööd, nende seas «Fernando de Rojas «Celestina»» (««La Celestina» selon Fernando de Rojas», 1961), «Pikareskne romaan» («Le roman picaresque», 1931), «Lazarillo de Tormese» tähendus» («El sentido de «Lazarillo de Tormes»», 1954), «Las Casas ja indiaanlaste kaitse» («Las Casas y la defensa de los indios», 1976) jm. Hilisemast perioodist on Bataillon uurinud hispaania elemendi osa Chateaubriand'i ja Merimée loomingus.

Hindamatut tööd kirjandusteaduse edendamisel teeb Madridi kirjastus «Gredos». Juba rohkem kui kolmekümne aasta jooksul antakse poeedi ja kirjandusteadlase, Hispaania Kuningliku Keeleakadeemia direktori Dámaso Alonso (sünd. 1898) juhtimisel välja sarja «Biblioteca Románica Hispánica», kuhu kuuluvad mahukad monograafilised uurimused hispaaniakeelsest kirjandusest (nende seas välismaa hispanistide tööde tõlked, teaduslikult kommenteeritud tekstid, antoloogiad, õpikud, sõnaraamatud ja esseed. Ligemale 300 pealkirja hulgas on M. Riqueri «Prantsuse kangelaslaulud ja nende side Hispaaniaga», H. Hatzfeldi «Uurimusi hispaania müstikast» ja «Uurimusi barokist», D. Alonso «Uurimusi ja esseid Góngorast», J. M. Flysi «Federico García Lorca poeetiline keel», C. Bousño «Vicente Aleixandre luule», J. A. Schulmani «Sümbol ja värv José Martí loomingus», M. Batailloni «Hispaania klassikud», O. H. Greeni «Hispaania ja Lääne traditsioon» jpm. Mullu pandi samas kirjastuses alus veel teisele fundamentaalsele sarjale, «Biblioteca Clásica Gredos», mille eesmärgiks on teha hispaania lugejale kommenteeritud tõlgete vahendusel kättesaadavaks kõik teadaolevad antiikkirjanduse tekstid. Sarja peatoimetajad, vastavalt kreeka- ja ladinakeelse kirjanduse septsioonides, on klassikalise filoloogia juhtivad tundjad Hispaania

nia, Carlos García Gual ja Sebastián Mariner. Seni on välja antud Xenophoni «Hellenika», Herodotose «Ajalugu» (I osa) ja Euripidese «Tragöödiad» (I osa).

Alates 1977. a. oktoobrist täienes Barcelonas ilmuv ajaleht «El País» iganädalase kultuurilisaga, mis kannab pealkirja «Kunst ja mõte». Juba praegu võib öelda, et «El País» kultuurileheküljed on pälvinud üldise tunnustuse, olles kuuajakirja «Insula» ja ajalehe «Informaciones» kultuuriosa kõrval üheks peakanaliks, mille kaudu kirjanduse ja kunsti aktuaalsed probleemid jõuavad igapäevase lugeja teadvusse. Eesmärgiks on otsida ühiskonna ja kultuuri vahelist ühendust maad, kus pikkade diktatuuriaastate jooksul see side oli peaaegu olematu. Oma 12 leheküljel pakub «Kunst ja mõte» pikemaid esseid filosoofiast, kirjandusest, kunsti, teatri ja kino probleemidest, intervjuusid nimekate kultuurinimestega, ülevaateid Hispaania, Lääne-Ameerika ja teiste maade kultuurielust. Nii on ilmunud poeedi ja kirjandusteadlase P. Gimferrer'i analüüs Nobeli auhinna saanud Vicente Aleixandre luulest, Alcalá ülikooli filosoofiaprofessori P. Garagorri intervjuu Ortega y Gasseti tähendusest praeguses hispaania kultuuris, silmapaistva esseisti M. Zambrano kirjutis suure kuuba poeedi José Lezama Lima (1910—1976) postuumsest romaanist «Oppiano Licario» (1977), J. Monleóni ülevaade uuest ladina-ameerika teatrist, P. Fernandi kirjutis Julian Mariase filosoofiast, R. Bareiro Sagueri võrdlev analüüs diktatuuriteemalisest romaanist hispaania ja ladina-ameerika kirjanduses (Valle-Incláni «Türann Banderas» 1926, Asturiase «Senjor president» 1946, Carpentieri «Meetodi ümberpööramine» 1974, Roa Bastose «Mina, ülim» 1974, García Márqueze «Patriarhi sügis» 1975), intervjuud romaanikirjanike Jorge Sempruni, Juan Goytisolo, Ernesto Sábataga jpm.

Tähtsamaid mulluseid kirjandussündmusi Hispaanias oli Pérez Galdósi II kongress, mis peeti septembrikuu alguses romaanikirjaniku sünnilinnas Las Palmases Kanaari saartel. Oma hiigla-loominguga (78 romaani, lisaks draama ja esseistika) on Benito Pérez Galdós (1843—1920) hispaania suurimaid kirjanikke kõigil aegadel ning kõrvuti Balzaci, Dickens, Zola, Tolstoi ja Dostojevskiga XIX sajandi realistliku romaani esmaklassilisi esindajaid. 46 ajaloolise romaaniga sarjast «Rahvuslikud episoodid» ja 32 kaasajateemalise romaaniga lõi ta tõelise rahvaliku eepose moodunud sajandi Hispaaniast, sügava ja tervikliku nägemuse Hispaania ühiskonnast koos selle sisemiste vastuoludega, vapustustega ja revolutsioonilainetega. Kongressile oli kogunenud 179 Pérez Galdósi loomingutundjat paljudest maadest. Pérez Galdósi teos-

tele, mis XX sajandi alguse kriitiliste seisukohtade ümberhindamise mõjul viimasel ajal ikka enam köidavad romaaniuurijate tähelepanu, pühendati ühtekokku 92 ettekannet. Nende seas oli nii kirjandusloolisi käsitusi, sisu- ja vormisemantilisi analüüse kui ka katseid vaadelda Pérez Galdósi loomingu maailmakirjanduse kontekstis. Olgu öeldud, et Pérez Galdós ei ole lausa tundmatu ka eesti lugejale. 1938. a. vahendati eesti keelde tsüklist «Rahvuslikud episoodid» romaan «Vennatapu tallermaal»; «Varamu» sarjas on aga ilmunas Galdósi ühe tähtsaima romaani, «Osatu» tõlge.

Huvitava ülevaate kirjastustegevusest Argentiinas annab oma 1977. a. aprilli/mainumbris ajakiri «Cuadernos Hispanoamericanos», mis ilmub Madridis tuntud kirjandusteadlase ja barokiuurija José Antonio Maravalli toimetusel ja pühendub Ibero-Ameerika kultuuri probleemidele. Artiklis, mille autor on R. A. Borello, vaadeldakse raamatukirjastuse arengut, raamatu retseptiooni ja sellega seoses kirjaniku olukorda XX sajandi Argentiinas. Esimesed kirjastused hakkasid eraettevõtjate initsiatiivil Argentiinas tegutsema XIX sajandi II poolel, kuid tõeliselt rahvuslik kirjastus loodi alles 1914. a. Selleks sai «La Cultura Argentina», mis madalate hindadega ja massitiraažides andis välja enam kui sada rahvuskirjanduse teost. Hispaania kodusõda ja Teine maailmasõda tingisid Argentiina tööstuses üldise tõusu, millega kaasnes ka kirjastustegevuse aktiviseerumine. Kõrgaastad olid 1935—1949. Ent pärast 1945. a. panid Hispaania töösturid oma üleoleku maksma, Argentiina kirjastajad ei suutnud enam võistelda Madridi ja Barcelona kirjastustega. Hiljem on hispa-

niakeelset turgu veelgi ahendanud uued konkurendid, Mehhiko, Kuuba, Venetsueela ja Ekuadori kirjastused. Sajandi esimese poole romaanikirjanikest olid menukaimad Manuel Gálvez (1882—1962) ja Enrique Larreta (1875—1961); eriti populaarne oli oma aja viiteromaanidega aga Gustavo Martínez Zuviria (pseudonüümiga Hugo Wast, 1883—1962) — perioodil 1945—1950 trükiti tema raamatuid üle miljoni eksemplari. Pärast 1940. a. muutusid enim loetavaiks poliitilised, ajaloolised ja sotsioloogilised teosed. Ilukirjanduses domineerisid sentimentaalset ja erootilised teemad. Viimastel aastakümnetel on jätkunud kergemat laadi kirjanduse võidukäik, kuid hästiminevate raamatute seas on olnud ka püsivama kirjandusliku väärtusega teoseid, nagu Ernesto Sábato (sünd. 1911) romaan «Kangelastest ja haudadest» («Sobre héroes y tumbas», 1961), Leopoldo Marechali (sünd. 1898) ja Eduardo Mallea (sünd. 1903) romaanid ning Julio Cortazari (sünd. 1914) lühiproosa. Aasta-aastalt on üha menukam Jorge Luis Borges (sünd. 1899) — kirjanik, kelle novellid on tõlgitud ka eesti keelde. Argentiina kirjanikud on võrsunud valdavalt keskklassist. Kirjutamisest ära elada suudavad neist väga vähesed, enamasti ollakse sunnitud pidama lisaametit (paljud töötavad ajakirjanikena või ülikooli õppejõududena). Loometegevust püüab oma preemiatega stimuleerida Argentiina Kirjanike Liit, kuid see abi on ajutine ega ole kirjanike olukorda märgatavalt parandanud. Lõpuks nendib artikli autor, et kirjanduse sisus, hoolimata puudustest kirjastustegevuses, on toimunud kvalitatiivne nihe: kirjandus on järjest enam sotsiaalselt vastutav, varasemate aastate endassesulgumisele ja apoliitilisusele enam kohta ei ole.

J. Talvet

INDEX LIBRORUM

Täna pakuvad meile suurt huvi uusimad raamatud esteetika ja üldise kunstiteaduse alalt nii ajaloo kui ka teooria vallas. Esimeses sfääris pälvib kõigepealt tunnustavat tähelepanu tekstiraamat «Antiiksed reetoorikad», millega Moskva ülikool avas oma uue seeria «Ülikoolibiblioteek». Raamat sisaldab Aristotelese «Reetoorika», Halikarnassose Dionysiose «Sõnade ühendamisest» ja «Kirja Pompeiosele» ning Demetriose «Stiilist». Kogumiku eest on hoolt kandnud (koostamine, artiklid, kommentaarid ja üldtoimetamine) prof. A. Taho-Godi, ehkki sissejuhatav («Antiiksed stiiliteooriad nende esteetika-ajaloolises tähenduses») ja Aristotelese-artikkel on A. Lossevi sulest. Aleksei Lossevitl endalt tuli vahepeal samuti uus mahukas monograafia «Renessansi esteetika» (Mõsl), nõnda jõuab ta pea sinnagi aega, mil sõna «esteetika» tarvitatavas tähenduses käibe tuleb. Siamaani on ilmunata ülevaade hellenistlikust ja keskaegsest esteetikast. A. Lossevi uuri-

must võiks ehk täiendada artiklikogumik «Renessansi kultuuri tüpologia ja periodiseering» (toim. V. Rutenberg; *Nauka*). Viimasel ajal on meil kasvanud huvi hiina maalikunsti esteetiliste teooriate vastu, publikatsiooninäiteina mainitagu traktaati «Sõna maalikunsti üle Pipratera aiast» (J. Zavadskaja tõlge ja kommentaarid; *Nauka* idakirjanduse peatoimetus, 1969) või «Hiina traktaate portree üle» (K. Razumovski tõlge ja kommentaarid; *Avorora*, 1971). Äsja tuli Jevgenia Zavadskaja raamat «Shi-tao «Vestlusi maalikunsti üle»» (*Nauka* idakirjanduse peatoimetus), mis uurimusliku osa kõrval esitab nii Shi-tao traktaadi (17. sajand) hiina faksiimile kui ka täieliku tõlke vene keelde. Muide, J. Zavadskaja uurimust filosoofilise esteetika vallas on tuntud «Ida Läänes» (1970) ja «Ida kultuur kaasaegses läänemaailmas» (1977). Esteetilise mõtte arenemisest Venemaal kõneleb V. Kantori teos «XIX sajandi teise poole vene esteetika ning ühiskondlik võitlus» (*Iskusstvo*).

RINGVAADE

Sovetskaja Rossija avaldab seeriat «Vene kriitika biblioteek», milles 1978 muu kõrval tulid nii N. Dobroljubovi (koostanud ja sissejuhatuse kirjutanud V. Jerjomin) kui ka N. Tšernõševski «Valitud artiklid» (koostanud ja sissejuhatuse kirjutanud A. Lanštšikov). *Iskusstvo* ilmutas P. Sobolevi teose «Belinski esteetika». Vissarion Belinski «Kogutud teosed», mille avaldajaks *Hudožestvennaja Literatura*, jõudsid äsja 3. köiteni (kavas on 9). *Sovremenik* andis välja Lev Tolstoi kogumiku «Kirjandus, kunst» (eessõna koostajalt O. Mihhailovilt). *Znaniye* seerias «Esteetika» kandis üks O. Zorova brošüüre pealkirja «Kultuuripärandisse suhtumise leninlikud printsiibid». Leninismi esteetika muustrina võiks käsitada akadeemik Todor Pavlovi (1890—1977) oma, seda kinnitab ka T. Pavlovi kogumik «Valitud töid esteetika alalt» (sissejuhatav artikkel A. Stojkovilt), mille äsja avaldas *Iskusstvo*.

Paar uut raamatut leidub ka mittemarksistliku esteetika ja kunstikäsituse kohta. Siin on arvustav ülevaate-teos «Kaasaegne kodanlik esteetika» (üldtoim. M. Ovsjannikov ja V. Samohhin; *Mõsl*), mis teiste kõrval kõneleb A. Malraux'ist ja J.-P. Sartre'ist, aga ka sama laadi «Kaasaegse kodanliku kunstisotsioloogia kriitika» (koost. A. Mihhailov) ning «USA kaasaegne esteetika» (koost.-toim. V. Šestakov; mõlemad *Iskusstvo*). Juri Davõdov töötab kannatlikult oma meelisteema kallal, uusima raamatu pealkirjaks «Põgenemine vabaduse eest. Filosoofiline müüdi loome ning kirjandusavangard» (*Hudožestvennaja Literatura*), Irina Kulikova täheledeb kapitalistliku Lääne kultuuriummikut — «Antikunst ning kodanlik tegelikkus» (*Iskusstvo*).

Esteetilise ja kunstiteooria alal peaks kõigepealt nimetama artikleist koosnevat käsiraamatut «Esteetika ja kaasaeg» (toim. S. Možnjagun; *Prošveštšeniye*) ning NSV Liidu kultuuriministri esimese asetäitja Juri Barabaši «Esteetika ja poeetika küsimusi» (*Sovetskaja Rossija*), millest tuli juba 3. trükk (1. — 1973), ja teatmikku «Kunstikultuur: mõisted ja terminid» (*Znaniye*). Üheks

arvestatavamaks keskuseks Nõukogude Liidus kunsti algupära uurimisel on NSVL TA Siberi osakonna Ajaloo, Filoloogia ja Filosoofia Instituut. Meile teadaolevalt on Novosibirski instituut seni avaldanud kaks artikliraamatut pealkirjaga «Ürgaegne kunst» (1971 ja 1976), muide — välismaalaste osavõtul. Äsja ilmutati kolmas artiklikogumik, seekord pealkirjaga «Loomes järel. Ürgaegne kunst» (vast. toim. R. Vassiljevski; *Nauka* Siberi osakond, Novosibirsk). Filosoofilis-esteetilistele küsimustele, mis on eriti tähtsad marksistliku kunstikäsituse seisukohalt, otsitakse vastust säärastes teostes nagu A. Oganovi «Peegeldusteooria ning kunst» (*Iskusstvo*) — vt. ka ta «Kunstilise peegelduse loogikat» (1972), mis kõneleb tõe ja tõepärasuse probleemist kunstis —; kogumik «Kirjanduse ja kunsti parteilisusest» (koost. S. Šerlaimova ja V. Horev; *Progress*), mis koon- dab sotsialismileeri teoreetikute ja kriitikute artikleid; M. Rukavitsõni «Kunsti rahvalikkus ja parteilisus» ning V. Selivanovi «Kunstniku vastutus ühiskonna ees» (mõlemad *Znaniye*); artiklikogumik «Sotsialistliku kunsti aktuaalsed probleemid» (vast. toim. I. Rubanova; *Nauka*), milles kõne all sotsialistliku Euroopa kunstikultuur. I. Volkov tegeleb raamatus «Loomemeetodid ja kunstilised süsteemid» (*Iskusstvo*) ühe kõige «avatuma», vaieldava probleemi kunstiteaduses. Mitmesugused vastastoided leiavad uurimist järgmistest teostes: artiklikogumik «Kunstide vastastoided ja süntees» (toim. D. Blagoi jt.; *Nauka* Leningradi osakond), V. Viltšeki «Kunst ja auditoorium», A. Kotšetovi «Kunst ja religioon» (mõlemad *Znaniye*). Märgitagu siinkohal viimaks sedagi, et Tartu Ülikool andis aastavahetusel välja jätkkogumiku «Töid märksüsteemide alalt» 10. vihiku, mil ühendavaks pealkirjaks «Kultuuri semiootika». Juubelivihik sisaldab J. Lotmani (3), B. Gasparovi, T. Tšivjani ja B. Uspenski artikleid, kokku siis 6. Kahjuks ei leidu selles koondregistrit kõigi kümne numbriga kohta, mis oleks hõlbustanud ülevaate saamist silani ilmumust (1. — 1964).

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

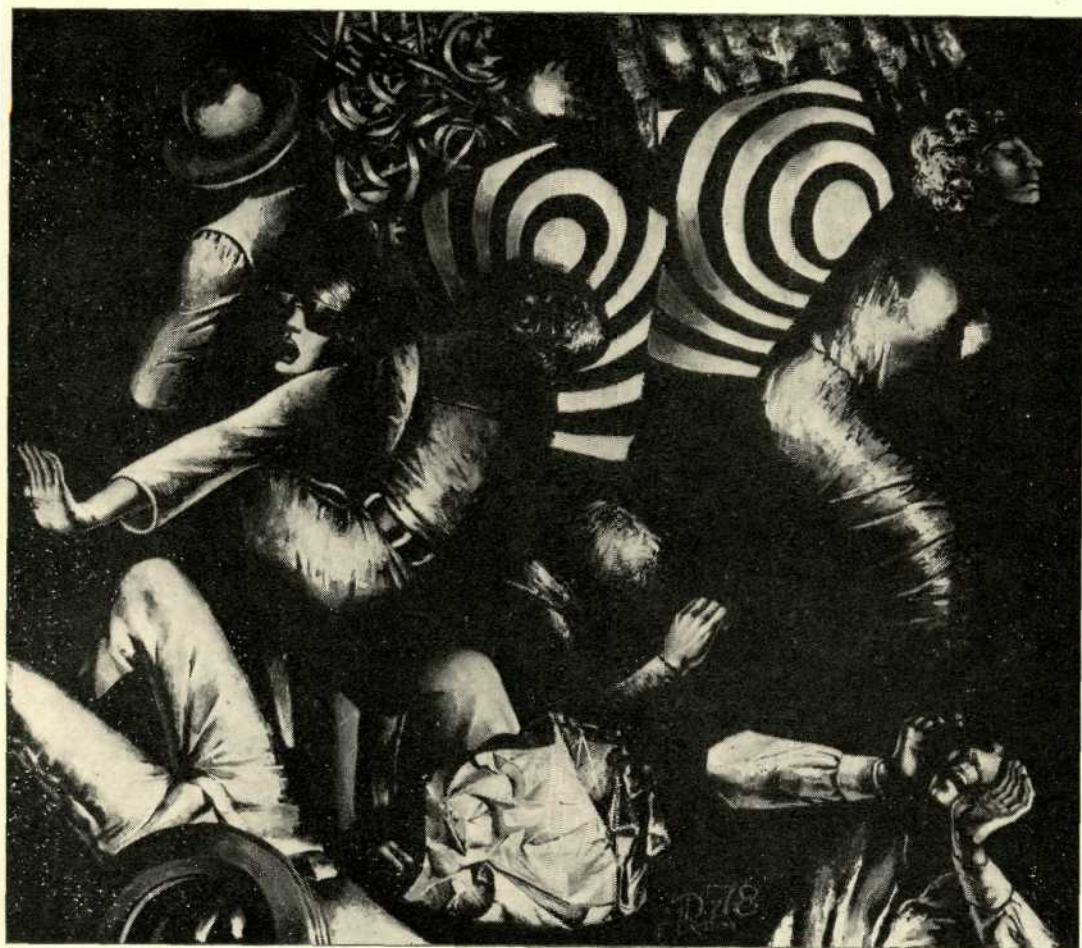
- 147 M. TRAAT
Luuletused
- 151 V. BEEKMAN
Eesli aasta
- 190 J. VIIDING
Luuletused
- 192 J. TUULIK
Kojusõit
- 230 J. KAPLINSKI
Hinge tagasitulek
- 234 V. KORŽETS
Pühapäev äärelinnas
- 236 E. KAI
Rändajale tänumeeles
- 238 J. KIVI
Teadustoimelisest ahelprotsessist
- 244 J. KROSS
Tammsaare ja Mefisto
- 252 L. METSAR
Slovaki proosa arenguhooni 1972—1977
- 265 A. LANGEMETS
Üks aasta luuletajaid ja aastatuhanded luulet
- 272 E. MIHKELSON
Tuglas ja Liiv
- 290 H. KIIK
Tundekasvatusest
- 292 V. VILLANDI
Inimene-olemine on kunst
- 293 K. MURU
Kujutlusdialoog
- 296 M. UNT
Okupatsioonija Nick
- 297 J. JOERÜÜT
Sõna, jutt, raamat
- 298 RINGVAADE
- 228 C. KLAR. Põline I
(Sügavtrükk) 1977
- 229 C. KLAR. Põline II
(Sügavtrükk) 1977
- 288 I. MALIN. Roosilised mõtted
(Segatehnika) 1968
- 289 I. MALIN. Laps
(Segatehnika) 1967

Esikaane siseküljel:
E. VIIES. Friedebert Tuglas
(Pronks) 1977

Tagakaane siseküljel:
J. PALM. Rüselus öös
(Õli) 1978

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 5. 01. 79.
Trükkimisele antud 7. 02. 79.
Trükiarv 19 000.
Ofsetpaber, 60×70/8.
Trükipoognaid 20,5.
Tingtrükipoognaid 15,99.
Arvestuspooagnaid 16,8.
MB-01432.
Tellimise nr. 71.
EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 87-a.
Looming nr. 2,
veebruari 1979
Hind 50 kop.
На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лoomинг» («Творчество»)
№ 2, февраль 1979.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харьку, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

JÜRI PALM

Rüselus öös (Õli) 1978

50 KOP.
78 174